

HISTORIALLINEN
AIKAKAUSKIRJA

3/2011 • 14 €

HISTORIA-
TIETOISUUS

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

109. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Jukka Tarkka (pj.), Pauli Kettunen (vpj.), Christian Krötzel,

Tuomo Lappalainen, Markku Peltonen, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kallioma

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

pro.tsv.fi/haik ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Puhetta vihasta

249

Historiatietoisuus

Marko van den Berg & Pilvi Torsti, Mentaalinen silta historiatietoisuuteen

252

Markku Hyrkkänen, Historiallinen ajattelu itsemääräyksen välineenä

254

Henrik Forsberg, Nälkäkuolema kansallishyveenä? Viimeiset nälkävuodet suomalaisessa kirjallisessa historiakulttuurissa vuosina 1870–1900

267

Kaisa Kauranen – Anna Kuismän, Efraimin ja Kustaan kronikat. 1800-luvun kansanmiehet historiotsijoina

281

Marianne Junila, "Veljesvihan liekit" – koululaiset muistelevat sisällissotaa syksyllä 1918

296

Pilvi Torsti, Suomalaisten moniulotteiset sotakuvat

309

Jukka Rantala, Sota historiakulttuurin tuotteena Heli Kaarina Kananen, Siirtoväen hyvän sopeutumisen kertomus

324

Katja-Maria Miettunen, Suomalaista 60-lukua luomassa, Muisteltu menneisyys ja sukupolven rakentuminen muistelun ja tutkimuksen rajapinnalla

329

Kolumni

Anna-Emilia Hietanen, Likainen sota ja historiatietoisuus Meksikossa

337

Syväluotaus

Marko Nenonen, "Big History" – enemmän kuin globaali näkökulma

352

Arvosteluja

Kati Parppel, "The Oldest One in Russia." The Formation of the Historiographical Image of Valaam Monastery (Mari Isoaho)

357

Ida Altman, The war for Mexico's West. Indians and Spaniards in New Galicia, 1524–1550 (Vesa-Matti Kari)

359

Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle. Toim. Jussi Hanska ja Kirsi Vainio Korhonen (Jouko Vab-tola)

360

Svenskfinska relationer. Språk, identitet och nationalitet efter 1809. Toim. Maria Sjöberg ja Birgitta Svensson (Pekka Harttila)

362

Philip Towle, Going to War. British Debates from Wilberforce to Blair (Teemu Häkkinen)

363

Anna Ripatti, Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa (Ritva Wäre)

364

Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010. Toim. Samu Nyström (Tapio Berg-bölm)

366

Anders Ahlbäck, Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Conscriptio and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939 (Cristof Dejung)

367

Silja Laine, "Pilvenpiirtäjäkysymys". Urbaani mielikuvitus ja 1920-luvun Helsingin ääriviivat (Anja Kervanto Nevanlinna)

369

Erkka Railo, Henkilökohtainen on poliittista. Neuvottelu politiikan sukupuolituneesta työnjaosta *Amnan* julkaisemissa poliitikkojen henkilökuvissa 1975–2005 (Raimo Salokangas)

370

Bruce A. VanSledright, The Challenge of Rethinking History Education. On Practices, Theories, and Policy (Jukka Rantala)

371

Tiedemaailma

Palkittuja

374

Uusi kansainvälinen referee-julkaisu

374

Kirjoittajat

374

Notes on the contents

375

Kansi: Jatkosodan tuntematon muusikko-sotilas. SA-kuva / Lehtikuva / Kim Borg.

Puhetta vihasta

Norjassa heinäkuussa tehdyt terroriteot eivät ole jääneet maan sisäiseksi asiaksi, vaan niiden seuraukset ja varsinkin keskustelu pommi-iskun ja joukkomurhan syistä vyöryivät tsunamin lailla suomalaisen media- ja yhteiskuntakeskusteluun. Kun tekijän henkilöllisyys ja tausta selvisivät, selitystä alettiin hakea nopeasti ilmiöstä, jota käsitteellistää vihapuhe. Termillä ymmärretään sitä, mistä suomeksi voidaan puhua myös kansankiihotuksena, lietsontana tai yllytyksenä rikoksiin yhtä tai useampaa vähemmistöryhmää vastaan. Norjan terroritekojen tekijän nähtiin toimineen vihapuheen yllyttämänä ja hänen Internetissä julkaisemansa manifesti nähtiin osana maahanmuuttovastaista vihapuhuntaa. Useat poliitikot ja päättäjät vaativat kannanotoissaan tiukempaa suhtautumista vihapuheeseen ja sen poisjuurimista. Ruohonjuuritason keskustelussa on kuitenkin nostettu esiin myös asiaan liittyvä oleellinen seikka eli se, mitä vihapuhe loppujen lopuksi on.

Käsite kuin käsite on pohjimmiltaan ongelmallinen ja tulkinnanvarainen – termeillä on omat syntyhistoriansa ja käyttöyhteytensä. Käsitteiden sisällöt myös tapaavat muuttua aikojen saatossa. Vihapuheen käsite on ensinnäkin asetettava omaan kulttuuriseen yhteyteensä: se vaikuttaa uudissanalta ja epäilemättä se onkin nykykontekstissaan lainattu amerikanenglannista, jossa *hate speech* yleistyi 1900-luvun lopulla tarkoittamaan juuri johonkin ihmisryh-

mään kohdistuvaa aggressiivista puhetta. Mutta vihapuhe (kirjoitettuna myös vihapuhe) esiintyi jo viimeistään 1800-luvun suomen kielessä, esimerkiksi Aleksis Kiven *Nummisuutareissa* ja lukuisissa sanomalehtiartikkeleissa. Merkitysisältö näyttäisi olleen hivenen kepeämpi kuin nykyisin – sana tarkoitti ainakin kirjallisissa yhteyksissä lähinnä herjaamista tai panettelua.

Vihapuhe on siis uusvanha uudissana, jonka käyttöhistoria ei liene täysin katkeamaton. Se tarjoaa esimerkin käsitteestä, josta tehdään jo sanana aikaisempaa kielteisempi, kun hegemonisesta kulttuurista, 2000-luvun alun kontekstissa Pohjois-Amerikan Yhdysvaltojen sisäisestä yhteiskunnallisesta keskustelusta, omaksutaan toiseen kieleen käsite pohtimatta käsitteen synty- ja käyttöhistoriaa. Nykykontekstissaan vihapuhe, *hate speech*, on yksinkertaistava käsite, joka yhdistää kaksi ihmislajille tyypillistä piirrettä: kyvyn puhua ja kyvyn tuntea aggressioita. Molemmat ovat hyvin kompleksisia ilmiöitä. Vihapuheen käsitettä voi toki yrittää käyttää neutraalisti, kuvaamaan juuri esimerkiksi yllytystä jotain kansanryhmää tai ylipäänsä moniarvoisuutta vastaan, mutta käsitettä on myös helppo käyttää väärin – sillä voi leimata monenlaisen kritiikin, ei pelkästään lainsäädännön ja yleisen moraalintajun tuomitsemia ilmiöitä, kuten rasismin tai kaikenlaisen muun diskriminoinnin.

Historia ja ikävä kyllä nyky maailmakin tarjoavat yllin kyllin esimerkkejä, tavallisesti totali-

taarisista järjestelmistä tai epädemokraattisista yhteisöistä, joissa toisinajattelu ja sen mukaisen sanoman levittäminen on kriminalisoitu vallanpitäjien tavoitteiden mukaisesti. Vaiennustyön ja suoranaisen vainonkin apuvälineinä käytetään paitsi kontrolli- ja ilmiantojärjestelmiä myös käsitteitä, joilla hallitsevan ryhmän vastaista monimuotoista toimintaa pyritään luonnehtimaan – tavallisesti hyvinkin yksinkertaistaen. Vihapuheenkin käsitettä voi käyttää samaan tapaan kuin esimerkiksi käsitteitä epäisänmaallisuus, valtionvastaisuus tai epälojaalius on hyödynnetty retorisisina aseina ja juridisin perusteina toisinajattelijoina ja ylipäänsä kriittistä keskustelua vaiennettaessa.

Kun vihapuhetta käsitellään ilmiönä ja käytetään käsitteenä, se tavallisesti tuomitaan. Kukaan ei ilmeisesti itse, ainakaan tosissaan, julistaudu vihapuhujaksi. Taustalta kuulua ajatus puheen pelottavastakin vaikutuksesta: taitava puhuja saattaa kääntää puhtoisikin mieltä auliiksi sanomalleen kuten 1930-luvun totalitaarisissa ja moniarvoisuudelle vihamielisiksi kääntyneissä valtioissa tapahtui. Suomenkin lainsäädännössä sananvapaudelle on asetettu rajoja ja yllytyksestä voidaan tuomita, ei vain teoista. Vihapuheen yksinkertaistava käsite katkeaa kuitenkin alleen sen tosiseikan, että puhe ei useinkaan ole vain yksisuuntaista passiivista sanoman vastaanottamista ja sisäistämistä, vaan vuoropuhelua, johon vaikuttavat monet taustatekijät. Norjan terroriteot suunnitellut ja toteuttanut mies ei ollut taustaltaan vaahtosuinen demagogi, vaan tekoaan pitkään hiljaa ja salassa hautoanut, tähänastisten tietojen valossa yhteiskunnan normien ulkopuolelle ajautunut ja kaiketi mieleltäänkin sairastunut yksilö. Häntä ja hänen kaltaisiaan ehkä pikemminkin auttaisi

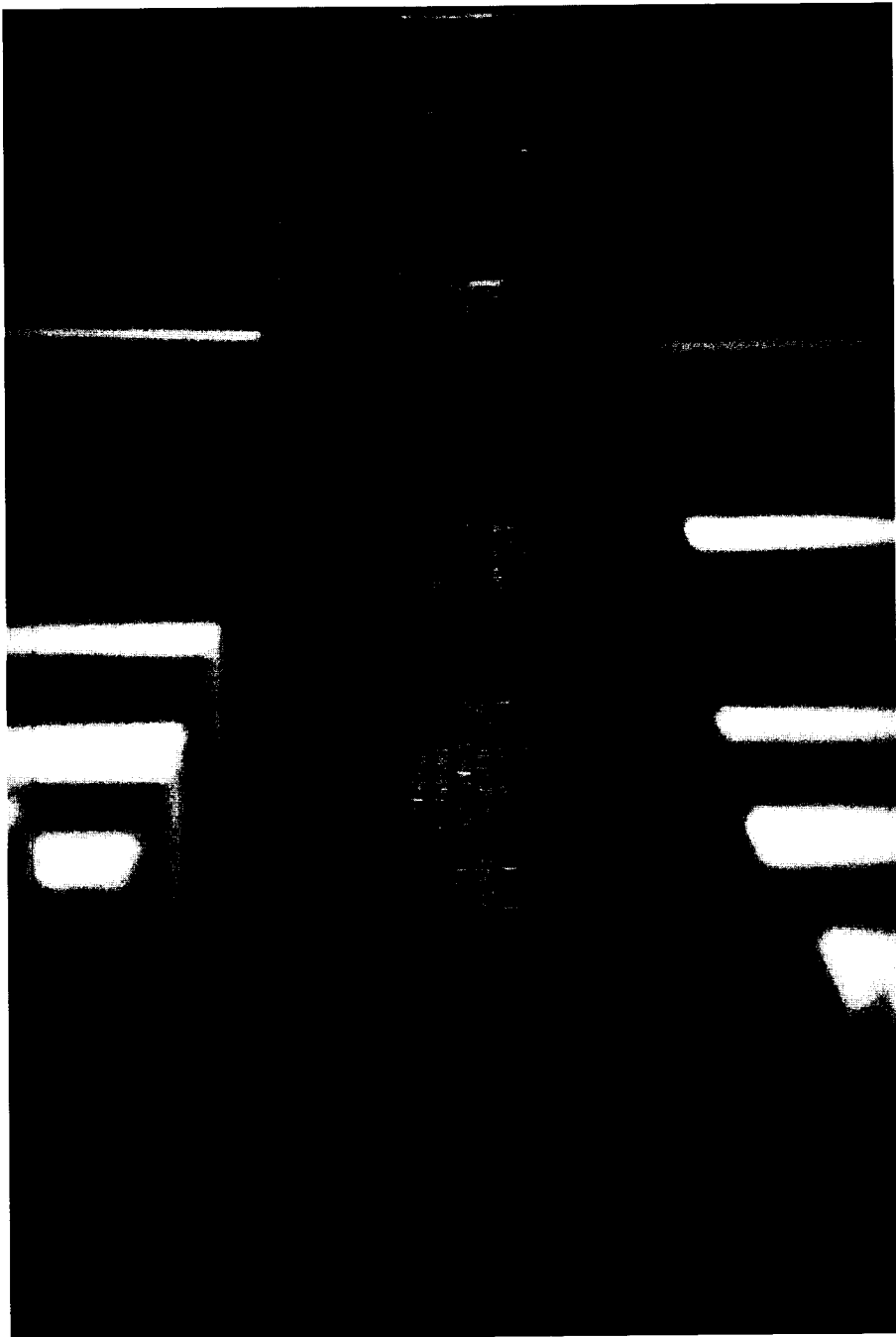
avoin dialogi muun yhteiskunnan kanssa – dialogi, joka ehkä saisi vihaa mielessään tuntevan ymmärtämään moniarvoisuutta ja hyväksymään sen olemassaolon.

Vihapuheen käsitteen viljely tai kansalaisten kommunikointimahdollisuuksien rajoittaminen ei kuitenkaan ole omiaan edesauttamaan muutoinkin vaikeata vuoropuhelua eikä juurimaan todellista vihapuhetta – viha osataan kyllä katkeaa, varsinkin jos moraaliseksi enemmistöksi itsensä tunteva väestönosa siihen suorastaan pakottaa, ja sitä koskeva puhunta voidaan käydä suljetuilla sivustoilla tai vaikkapa sähköisten medioiden ja kontrollijärjestelmien ulottumattomissa niin kuin Internetiä ja sosiaalisia medioita edeltävinä aikoina. Arvottavien ja leimaavien nimilappujen liimaamisen samoin kuin suoranaisen kontrollipuheen asemesta yhteiskunnissa pitäisi keskustella moniarvoisuuteen kohdistuvan suvaitsemattoman puheen ja suvaitsemattomien tekojen syistä. Mitä keskitetyimmäksi ruohonjuuritason puhunnan seuraaminen halutaan, sitä helpommaksi käy sananvapauden rajoittaminen myös epädemokraattisia tarkoituksia silmälläpitäen.

Ongelmavyyhden hoitaminen ei ole helppoa, mutta sitä varmasti edesauttaisi, jos länsimaiden kaltaiset edelleen vauraat yhteiskunnat välittäisivät yhä kantaa huolta hyvinvoinnin ja koulutuksen tasaisemmasta jakautumisesta niin kansallisesti kuin globaalisti ja välittäisivät kohdentaa varoja myös ennaltaehkäisevään mielen-terveystyöhön, jonka tärkeydestä Suomessakin on muistutettu ainakin kouluampumisten jälkipuintien yhteydessä.

MARKO LAMBERG
marko.lamberg@abo.fi

*Peter Eisenmanin suunnittelema
Holokaustin muistomerkki Berliinissä.
Lehtikuva / Mikko Stig.*

Mentaalinen silta historiatietoisuuteen

Ajatus siitä, että historia yhdistää erilaisia tapahtumia ja ilmiöitä toisiinsa syntyi länsimaissa vähitellen 1700-luvulla. Ajatus ei ollut aiemminkaan kokonaan vieras, mutta valistusaatteen myötä idea yhdestä historiasta, joka on jakamaton ja kokonainen, sai ensimmäistä kertaa formuloidun muodon. Modernin aikakauden ajattelussa historia alettiin vähitellen nähdä eri aikatasoja yhdistävänä ilmiönä, joka luo jännitteisen suhteen eri aikatasojen välille. Historian tapahtumien katsottiin olevan kyllä ainutlaatuisia, mutta jo tapahtuneen ajateltiin asettavan odotuksia tulevan suhteen. Myös tulevaisuutta alettiin siis hahmottaa omana aikatilanaan, joka ymmärrettiin ihmisen tietoisien toiminnan näytämöksi.

Historiatietoisuuden idea pohjautuu moderniin historia-ajatteluun, mutta omana erillisenä käsitteenään se syntyi varsinaisesti Frankfurtin koulukunnan piirissä 1960-luvulta lähtien. Historia alettiin hahmottaa perimmäiseltä olemukseltaan yhteiskuntatieteeksi. Ajatuksena oli, että erilaiset nykypäivän käsitykset, instituutiot ja yhteiskunnalliset vastakkainasettelut ovat rakentuneet historiallisesti, siksi niitä on mahdollista hahmottaa ja ymmärtää ilman menneisyyden avaamaa perspektiiviä. Jo tapahtunut ja siitä tehdyt erilaiset tulkinnat viitoittavat tapaamme toimia ja ajatella nykyisyydessä. Esimerkiksi Jörn Rüsen korosti historiatietoisuuden yhteisöllistä ulottuvuutta, koska menneisyyden hahmottamistapa vaikuttaa vahvasti erilaisten kollektiivisten identiteettien syntyyn. Historiatietoisuus

voidaan hahmottaa myös tavaksi ottaa etäisyyttä oman aikakauden ajattelutapoihin. Kun vallitsevat käsitykset ymmärretään historiallisiksi, ihmisen toiminnan myötä syntyneiksi, ne voidaan myös helpommin kyseenalaistaa ja tarvittaessa muuttaa. Tässä mielessä historiatietoisuus liittyi kiinteästi modernin projektiin: kriittinen historiallinen ajattelu toimi yhteiskunnallisen muutoksen airuena kyseenalaistaessaan vanhojen ajattelutapojen ja instituutioiden itsensäselvyyden.

Keskeistä historiatietoisuudessa lienee joka tapauksessa sen luonne eräänlaisena mentaalisena siltana erilaisten aikatasojen välillä. Tärkeää on myös tiedostaa, että historiatietoisuutemme rakentuminen on päättymätön, koko ajan jatkuva prosessi. Oma aikakautemme muo-
vaa jatkuvasti uudenlaisia tulkintoja menneisyydestä, ja samalla muuttuu myös hahmotuksemme siitä, keitä olemme ja minne olemme kenties menossa. Historiatietoisuus ilmiönä nivoutuu historian käyttöön, jota eräät tämänkin teemanumeron artikkeleista käsittelevät. Ruotsalaisen Klas-Göran Karlssonin mukaan historian käyttö on hyvin monitasoinen ilmiö, joka voi ilmetä vaikkapa tavallisten ihmisten tarpeena löytää mentaalisia kiintopisteitä nopeasti muuttuvassa maailmassa tutkimalla oman suvun historiaa. Karlsson kutsuu tätä historian eksistentiaaliseksi käytöksi. Toisaalta historian käyttö voi ilmetä myös vaiettujen menneisyyden kipupisteiden esille nostamisena historiatietoisuuteemme. Esimerkiksi uudet tiedot suomalaisten aiemmin

tiedettyä läheisemmästä yhteistyöstä saksalaisten turvallisuusviranomaisten kanssa jatkosodan aikana murtavat osaltaan käsitystä erillisodasta. Tällä saattaa puolestaan olla vaikutusta siihen, miten sotien merkitystä suomalaisessa mielenmaisemassa jatkossa arvioidaan. Parhailaan loppusuoralla olevan laajan Historiatietoisuus Suomessa -hankkeen tutkimustuloksissa, joita tässä lehdessä esitellään, oli viitteitä tähän suuntaan.

Historiatietoisuuden käsite yhdistää kaikkia tämän teemanumeron artikkeleita. Kirjoitusten skaala on kuitenkin hyvin laaja – poliittisesta historiasta erilaisiin mikrotason ilmiöihin ja tavallisten ihmisten menneisyyttä koskeviin käsityksiin. Lisääntynyt kiinnostus menneisyyden ilmiöiden tutkimiseen historiatietoisuuden näkökulmasta liittyy myös monessa mielessä historiatieteen paradigmojen murrokseen 1970-luvulta lähtien. Käsitys siitä, mikä ymmärretään ”oikeaksi historiaksi”, on laajentunut. Historiatietoisuuden tutkimuksessa tämä on merkinnyt kasvavaa kiinnostusta tavallisten ihmisten histo-

riakuvia kohtaan. Toisaalta historiatutkimuksen piirissä on ymmärretty, että historiaa koskeviin käsityksiin vaikuttavat voimakkaasti myös muut kuin varsinaisen akateemisen tutkimuksen piiristä tulevat tulokset. Tämä historiakulttuuri sulkee sisäänsä niin historialliset romaanit, elokuvat kuin läheisten muistelupuheen. Historiatietoisuutemme rakentuu hyvin monista lähteistä, tätä monimuotoisuutta ja erilaisten historioiden kirjoja ilmentävät hyvin myös tämän teemanumeron erityyppiset artikkelit.

Historiatietoisuuden käsitteellä näyttää olevan vetovoimaa. Teemanumeroa varten saamiemme kirjoitustarjouksien määrä ylätti meidät. Kymmenien kirjoittajien kiinnostus kertoo historiatietoisuuden nousevasta asemasta osana rajapintaa, joka tuo yhteen historian- ja kulttuurintutkijat sekä didaktikot. Kiitämme lämpimästi kaikkia tämän teemanumeron syntymistä edesauttaneita.

MARKO VAN DEN BERG & PILVI TORSTI

marko.vandenberg@helsinki.fi

pilvi.torsti@helsinki.fi

Markku Hyrkkänen

Historiallinen ajattelu itseymmärryksen välineenä

Historiallinen ajattelu toimii itseymmärryksen välineenä tähtäämällä nykyisyydessä merkittävään historialliseen tietoon. Historiallisen ajattelun funktiota erittelemällä voidaan myös vastata kysymykseen, voiko historiasta vielä oppia.

Historiaa on kerrottu ja kirjoitettu, kuunneltu ja luettu ihmisyhteisöjen varhaisvaiheista asti. Siis jokin mieli, merkitys tai tarkoitus sillä on ollut ja on; jossakin mielessä on aina ajateltu, että taaksepäin katsominen on eteenpäinmenon edellytys. Historiankirjoituksen historia opettaa, että historiaa on käytetty mitä erilaisimpiin tarkoituksiin. Yhteistä tarkoituksille on, että ne ovat aina nykyisyydessä määritettyjä. Historiaa on tutkittu ja kirjoitettu vaihtuvien nykyisyyksien erilaisista näkökulmista. Kaikki historialliset tapahtumat ovat menneitä tapahtumia, mutta kaikki menneet tapahtumat eivät ole historiallisia eli merkittäviä. Merkittävät menneisyyden ilmiöt eroavat merkityksettömistä juuri siten, että merkittävät ilmiöt saavat oikeuden kuulua historiaan: niistä tulee historiallisia ilmiöitä, jotka saattavat tulevaisuudes-

sa vajota menneiksi ilmiöiksi – riippuen siitä, mikä ihmisiä sattuu tulevaisuudessa kiinnostamaan. Tarkimpia tulevaisuuden ennusteita ovat ne, joissa onnistutaan arvaamaan tuleva historiankirjoitus.

Seuraavassa puntaroin kahta, käytännössä jo pitkään koeteltua ja toisiaan tukevaa tapaa, joilla historiallinen tieto on merkityksellistä nykyisyyden ja sen myötä itsemme ymmärtämisen kannalta. Historia kertoo, miten nykyisyyteen tai jonkin ilmiön nykyiseen ilmenemismuotoon on päädytty. Tämä nykyisyyden ymmärtämisen tapa voisi olla nimeltään *historia prosessina*: historiallinen tieto auttaa ymmärtämään nykyisyyttä kertomalla nykyisyyteen johtaneen kehityksen, vastaamalla kysymykseen, miten tähän on tultu. Historiantutkimus osoittaa myös vakuuttavasti, että nykyisyys ja menneisyys tai tarkemmin sanoen jonkin ilmiön nykyiset ja menneet ilmenemismuodot saattavat poiketa huomattavasti toisistaan. Tämä nykyisyyden ymmärtämisen tapa voisi olla nimeltään *historia erona*: historiantutkimus auttaa ymmärtämään nykyisyyttä identifioimalla nykyisyyden ja menneisyyden ilmiön eron vastaamalla kysymykseen, mitkä ovat nykyilmiön ominaispiirteet.

Pohdinnan kohteeksi nostan myös kysymyksen, voiko historiasta vielä oppia. Vastaus riippuu siitä, miten suhtaudumme menneen ja nykyisyyden eroon nykyisyyden ymmärtämisen kannalta. Historioitsijoille ja heidän lukijoilleen historiallinen tieto saattaa olla antoisa itsereflektion väline.

Historiallisen ajattelun voi määritellä funktio-naalisesti niin, että se tähtää nykyisyydessä merkittävään historialliseen tietoon.¹ Historiatieteen synnyinmaassa Saksassa historiallisen ajattelun tehtävä on onnistuttu kiteyttämään yhteen, nykyisyyttä merkitsevän substantiivin (*Gegegenwart*) pohjalta muotoiltuun teonsanaan *vergegenwärtigen*. Kun *Vergegenwärtigung* on suoritettu, on onnistuttu luomaan nykyisyydessä merkittäväksi koettua historiallista tietoa. Historiantutkimuksessa historiallinen ajattelu operationaalistuu *historiallisen metodin* noudattamisena. Kaikkien metodien tavoin historiallinen metodi näyttää metodin etymologian mukaisesti ”tien, jota pitkin on kuljettava”. Näin ollen myös historiallisella metodilla on tavoite, ja se voidaan lyhyesti määrittää pyrkimykseksi nykyisyydessä merkittävään historialliseen tietoon. Historiallinen metodi – tarkemmin sanoen historioitsijan enemmän tai vähemmän ammattikuntansa yhteistä kantaa myötäilevä näkemys historiantutkimuksen merkityksestä ja hänen käsityksensä tutkimustehtävänsä merkityksestä ja suoritustavasta – suuntaa tutkimusprosessia eli ohjaa aineiston ja menetelmien valintaa, menneisyyden jäänteiden muuntamista tutkimuksen lähteiksi eli menetelmien taitavaa käyttöä, kekseliästä teoreettisen tiedon hyödyntämistä (joskus jopa luomista) ja uskaliaasta mielikuvituksen hyväksikäyttöä tulkintamahdollisuuksien puntaroimisen tueksi.

Tähdennettäköön, että erittelyni kohteena on historiallisen tiedon käyttö ja hyöty, historiallisen tiedon merkitys yleisessä mielessä.² En oleta saatikka vaadi, että historioitsijan tulisi aina kertoa lukijoilleen, millaiseen käyttöön heidän tutkimustuloksensa parhaiten sopivat (tästä historioitsijat eivät onnekseen kannu yksin vastuuta). Vaikka kaikki historialliset kysymykset asetetaan nykyisyydessä, niiden yhteys nykyisyyden problematiikkaan saattaa olla hyvinkin välillinen. Tutkimustehtävä on kuitenkin aina perusteltava. Pelkkä tiedollisen aukon paikkaaminen on aukollinen perustelu; aukko tuleeikin yleensä

paikatuksi niin, että historioitsija motivoi itseään tutkimaan ja lukijoitaan lukemaan tutkimuksensa asiallisin perustein. Asiallinen peruste saattaa joskus olla niin itsestään selvä, että se jätetään mainitsematta.

Itsensätakisuus

Jätän tarkemmin ruotimatta näkemyksen, että historiaa pitää tutkia ”sen itsensä takia” (*for its own sake*). Näkemys ei liene enää erityisen suosittu, mutta se kannattaa pitää mielessä historian käyttökelpoisuuden vastakäsityksenä. Näkemykselle on antanut usein siteeratut sanat historioitsija Richard Cobb (1917–1996):

”En tiedä, mikä on historian merkitys ja sen yhteiskunnallinen funktio. En ole ikinä ajatellut asiaa. Kaikkein ikävyyttävimpiä ovat kirjat ja artikkelit sellaisista teemoista kuin ’Mitä on historia?’, ’Historian käyttö’, ’Historia ja joku muu tieteenala.’”³

1. Kiitän käsikirjoituksen arvioijia kannustavista ja asiallisista kommentteista. Toista arvioijaa kiitän erityisesti huomiosta, että olin jättänyt historiallisen ajattelun määrittelemättä. Kyseessä taisi olla tyypillinen itsestäänselvyys: tiedän, mitä historiallinen ajattelu on, jos minulta ei kysytä, mutta en tiedä (tai ainakin on hyvin työlästä selittää), jos minulta kysytään. Tässä on vielä tyydyttävä aidon määrittelyn sijasta historiallisen ajattelun alustavaan luonnehdintaan.

2. Suomessa historiallisen tiedon käyttöä on analysoitu mm. Pertti Grönholmin ja Anna Sivulan toimittamassa kokoomateoksessa (2010) *Medeiaista pronssisoturiiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Turku: Turun historiallinen yhdistys (Historia mirabilis 6). Ks. ja vrt. myös Jorma Kalela (2008) ’Historiantutkija ja politiikka’, *Historiallinen Aikakauskirja* 106, 418–419; Kimmo Katajala (2009) ’Historiantutkimus, politiikka, vaikuttavuus ja eettiset ratkaisut’, *Historiallinen Aikakauskirja* 107, 228–232; Pirjo Markkola (2009) ’Suomen historian käyttökelpoisuus’, *Historiallinen Aikakauskirja* 107, 471–474 sekä Juhana Aunesluoman ja Pilvi Torstin kokoama historian käyttöä monitahoisesti valaiseva *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumero 3/2009.

3. I do not know what history is about, nor what social function it serves. I have never given the matter a thought.

Menneisyyden tutkiminen ”sen itsensä takia” on melko epämääräinen näkemys. John Cannon valaisee asiaa esimerkillä. Kuvitellaan, että kaverini kertoo pelaavansa tennistä kuntoilumielessä. Ei tuntuisi erityisen mielekkäältä kommentoida tätä toteamusta tähdentämällä, että minä taas pelaan tennistä ”sen itsensä takia” (*for its own sake*). Tennikselle on samantekevää, pelaanko sitä vai en. Mitä ilmeisimmin tarkoitan, että pelaan tennistä ”huvikseni” (*for my own pleasure*). Sekä kuntoilu- että nautintomielessä pelaaminen on omien tarkoitustemme mukaista. Samaan tapaan menneisyyttä ei kiinnosta, tutkimmeko sitä vai emme. Mutta meitä menneisyys saattaa kiinnostaa, syystä tai toisesta: me tutkimme siis menneisyyttä tavalla tai toisella ”itsemme takia” (*for our own sake*).⁴ Näin teki myös Richard Cobb. Edellä esitetty sitaatti jatkuu välittömästi näin: ”Nautin kuitenkin suunnattomasti historian tutkimisesta ja kirjoittamisesta”.⁵ Tunnistuksesta juolahtaa välittömästi mieleen kysymys, mikä häntä oikein historiassa kiehtoo. Vastaukseksi ei tunnu riittävän ”historia itsensä takia”, etenkin kun Cobbin kohdalla kyse ei ole mistä tahansa historiasta vaan Ranskan vallankumouksen historiasta. Lisäksi ranskalaiset ovat arvostaneet Cobbin tutkimuksia mitä ilmeisimmin itsensä takia (*for their own sake*), mistä osoituksena oli Cobville myönnetty *Ordre national de la Légion d'honneur*. Historioitsijat valitsevat tutkimuskohteikseen mitä erilaisimpia (jopa hyvin kummallisia) teemoja ja nauttivat juuri niiden tutkimisesta. Valintaa ei tehdä tutkimuskohteen ”itsensä takia” vaan siksi, että historioitsija pitää sitä syystä tai toisesta merkittävänä. Valinnan tekee, ainakin useimmiten, historioitsija eikä tutkimuskohde.

”Itsensätakisuus” (*own-sakism*) on yksi tapa ymmärtää historiallisen tietämyksen ja ajattelun anti, vaikka (tai juuri siksi että) siinä annetaan ymmärtää, että menneisyyttä ei saa katsoa nykyisyyden perspektiivistä. Mutta siinäkin halutaan sanoa jotakin historian ja nykyisyyden yhteydestä – ja etenkin suhtautumisesta tutkimus-

kohteisiin. ”Itsensätakisuus” ei hyväksy sitä, että historiallista tietoa käytetään nykyisyyden ymmärtämisen välineenä, koska tällöin myös tutkimuksen kohteet, menneet historialliset toimijat, saattavat joutua välineelliseen asemaan.⁶ Tällainen instrumentaalinen asenne on kuitenkin moraalisesti kyseenalainen vain silloin, jos tutkimuksen kohteille ei tehdä oikeutta. Asenne olisi tällöin haitallinen myös nykyisyyden ymmärtämisen kannalta, koska nykyisyyden ja menneisyyden erojen ja yhtäläisyyksien tarkka erottelu on nykyisyyden ominaispiirteiden ymmärtämisen väline.

Historia prosessina

Historiallisen tiedon käyttötavat ovat käsitteellisessä yhteydessä toisiinsa: toisen käsittäminen tukee toisen käsittämistä. Kun saamme selville, miten tähän on tultu, haluamme tietää tarkemmin, missä olemme. Toisaalta, kun olemme selvittäneet, miten tähän on tultu, meillä on ollut jo (ennakko)käsitys siitä, mitä ”tämä” sisältää. Kun käyttötavat liittyvät näin likeisesti toisiinsa, tapojen erittelyjärjestyksellä ei ole väliä, kunhan vain molempia käsitellään. Erittelen ensin historiallista tietoa prosessina, nykyisyyden ymmärtämiseen tähtäävänä kertomuksena.

Maailmanhistorian tutkijoille näyttää olevan erityisen luonteenomaista tähtääminen nykyisen maailman ymmärtämiseen. John Darwin johdattaa lukijansa oman maailmanhistoriansa pariin toteamalla, että tutkimuskohteesta riippumatta historioita kirjoitetaan siksi, että ym-

---

There is nothing more boring than books and articles on such themes as 'What is History?' 'The Use of History', 'History and Something Else', Richard Cobb teoksessa John Tosh, ed. (2000) *Historians on History*. Harlow: Pearson, 45.

4. John Cannon (1980) 'The Historian at Work', kirjassa Cannon (ed.) *The Historian at Work*. London: Allen and Unwin, 12.

5. I do, however, find enormous enjoyment in research and in the writing of history. Tosh (2000) 45.

6. Tästä varoitti mm. G. R. Elton (1984) *The Practice of History*. London: Fontana Paperbacks, erit. 56–69.

märtäisimme, miten olemme päätyneet siihen missä olemme. Maailman nykytilanteeseen on päädytty ilmiöiden ja prosessien yhteensattumisen tuloksena. Darwinin maailmanhistoria on kertomus globalisoituneesta, syvenevän keskinäisen riippuvuuden maailmasta pitkän, sekavan ja usein väkivaltaisen historian tuotteena, johon ovat johtaneet onnen arvaamattomat täyskäännökset ja yllättävät tappiot. Historioitsijan näkemys nykytilanteesta, sen hallitsevista ilmiöistä ja trendeistä määrittää, miten siihen päätyvä historiallinen prosessi konstruoidaan. Darwinille näitä historiallista tutkimusta vaativia ilmiöitä ovat globaali markkina-alue, valtioiden globaali yhteistoiminta, globaali media, globaalit muuttoliikkeet, USA:n asema ainoana supervaltana (ainakin hetkeksi) ja Kiinan ja Intian nousu.⁷

Jos taas selitystä kaipaavaksi maailmanlaajuiseksi ongelmaksi nähdään jako köyhiin ja rikkaisiin maihin, on kerrottava, ”miten päädyimme tähän, miksi se kesti näin kauan, miksi jotkut ovat rikkaita ja jotkut köyhiä, mihin olemme menossa?”⁸ Keskeiseksi globaalihistorian tutkimuskohteeksi ovat nousseet myös selitysyrietykset sille, miksi aikoinaan kukoistaneet Etelä- ja Väli-Amerikan, Pohjois-Afrikan sekä Itä- ja Etelä-Aasian sivilisaatiot taantuivat, ja mistä johtui ”Lännen” nousu 1700-luvun lopulta alkaen. ”Jotakin dramaattista tapahtui”, toteaa Jack Goldstone ja ryhtyy teoksessaan erittelemään tälle häkellyttävälle osien vaihtumiselle esitettyjä selityksiä. Hän olettaa, että haluamme saada selville tuon dramaattisen tapahtuman syyt sekä sen, onko asetelman muuttuminen mahdollista.⁹

Historian ”kulku” ei ole *Einbahnstrasse*, vääjäämätön ja luonnonvoimainen prosessi vaan valintojen tulos. Esimerkiksi kansalaisyhteiskunnan historiaa käsittelevässä kirjallisuudessa valitusajan kansalaisyhteiskuntakeskustelun esihistoriana on nähty 1600-luvun uskonsotien runtelemassa Euroopassa virinnyt ajatus, että suvaitsevaisuus ja siihen elimellisesti kuuluva väkivallan vastaisuus (*civility*) saattaisivat estää

tällaisten sotien toistumisen. Suvaitsevaisuuden vähittäinen omaksuminen ei ollut väistämätön prosessi vaan ihmisten tekemä valinta. Yhtä lailla merkittävä valinta tehtiin sisällissodan kolhimaissa Englannissa. Osapuolet tajusivat, että kun kumpikaan ei pystynyt voittamaan sotaa, kannatti kokeilla sovussa elämistä.¹⁰ He tekivät historiaa puntaroimalla toiminnallisia vaihtoehtoja ja valitsemalla niistä itsensä ja etenkin tulevaisuutensa kannalta miellyttävimmän vaihtoehdon.

Historialliset toimijat ovat tehneet historiaa miettimällä toimintansa vaihtoehtoja ja harkitsemalla niiden toteuttamisen mahdollisuuksia. Menneisyyden tulevaisuuden noteeraamalla tulemme kiinnittäneeksi huomion oman ajattelumme ja toimintamme vaihtoehtoisuuteen. Näkemystä voisi pitää keskeisenä historian opetuksena ja samalla kehotuksena historioitsijoille, että heidän pitää muistuttaa lukijoitaan tästä opetuksesta. Pentti Renvall kehotti metodiooppaansa viimeisessä aluvussa *Historian arvo ja viehätys* kollegoitaan pitämään tämän historian opetuksen mielessään. Renvallin mielestä on tärkeää perustella, miksi koulussa on ”keskeisessä asemassa historian tapainen aine, joka näyttää antavan erikoisuuksilta tuntuvia tietoja, jotka jo ovat menettäneet kaiken ajankohtaisuus-

7. John Darwin (2008) *After Tamerlane. The Rise and Fall of Global Empires, 1400–2000*. London: Penguin Books, 6–9.

8. ”How did we get there? Why did it take so long? Why are some rich and some poor? Where are we headed?” Gregory Clark (2007) *A Farewell to Alms. A Brief Economic History of the World*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, ix.

9. Jack Goldstone (2009) *Why Europe? The Rise of the West in World History, 1500–1850*, New York: McGraw-Hill Higher Education, 3.

10. Esim. John A. Hall (1995) ’In Search of Civil Society’, kirjassa John A. Hall (ed.) *Civil Society. Theory, History, Comparison*, Cambridge: Polity Press 1995, 5–6 ja 21 ja Ernest Gellner (1995), Hall (1995) 38 ja John A. Hall & Frank Trentmann (2005) *Contests over Civil Society*, kirjassa Hall & Trentmann (ed.), *Civil Society. A Reader in History, Theory and Global Politics*, Basingstoke: Palgrave, 3–4

tensa”. Historiallisen tiedon keskeisenä antina on ”käsityksen saaminen” ratkaisutilanteista: ”Historiallinen elämä on joka askeleellaan ratkaisuja, pienempiä ja suurempia, eikä sen dynaamisuuutta voi ymmärtää tätä asiaa tajuamatta.” Historiaa tekevät eli historian kulkua suuntaavat ihmiset omilla ratkaisuillaan ja valinnoillaan. ”Malliesimerkinä vastakkain törmäävistä vaihtoehdoista” Renvall tarjoaa ”perustuslaillisten ja myöntöväisyyksien” tilanteen. Kyse oli vakaumusten kamppailusta ja niistä johtuvista valinnoista. Siksi historianopetuksessa ”paras tapa tehdä oikeutta” näille vakaumustaan noudattaneille miehille oli pyrkiä ymmärtämään, millaisin perustein he pitäytyivät vakaumuksissaan ja miten he tulkitsivat tilanteen. Sen sijaan että pyrittäisiin sanomaan, ketkä menettelivät oikein, pitäisi

”antaa kuva siitä miltei ylivoimaisesta velvollisuuksien ristiriidasta, johon tilanne pakotti erään aikaisemman suomalaispolven. Se mikä oppilaan on tässä historiassa saatava, on kuva eräästä inhimillisestä ristiriidasta, ei sentähden, että hän siitä saisi käytännöllistä oppia, jos samanlainen ristiriita toistuisi, vaan jotta hän saisi käsityksen siitä, että tällaista sisältyy ihmiselämään, ja että hän voi aivan toisenlaisessa tilanteessa joutua valitsemaan yhtä pulmallisten vaihtoehtojen välillä.”¹¹

Historiallinen tiedon arvoa ihmistuntemuksen kohentajana painotti myös Robin George Collingwood (1889–1943):

”Itsensä tunteminen merkitsee tietoa siitä, mitä pystyy tekemään; ja koska kukaan ei yrittämättä tiedä, mihin pystyy, ainoa vinkki siitä, mihin ihminen pystyy, on se, mitä ihminen on tehnyt. Näin ollen historian arvo on siinä, että se opettaa, mitä ihminen on tehnyt ja siten mitä ihminen on.”¹²

Historian kulku saattaa näyttää jälkikäteen väärinymmätykseltä. Väärinkäsitys johtuu siitä, että vaihtoehdot ovat jääneet noteeraamatta; aina

tai ainakin lähes aina olisi voinut käydä toisin. Todella tapahtuneen ymmärtää parhaiten, jos osaa selittää, miksi enemmän tai vähemmän reaaliset vaihtoehdot jäivät toteutumatta. Historia opettaa, että tulevaisuutta ei voi ennustaa. Opetus on vapauttava: juuri siksi, että tulevaisuus ei ole ennalta määrätty, meidän on mahdollista muovata sitä omilla ratkaisuillamme.¹³

Historia erona

Historiantutkimuksen keskeisimpiin tuloksiin kuuluu, että tutkittavan ilmiön menneet ja nykyiset ilmentymät ovat erilaisia. Ihmiset ovat ajatelleet ja toimineet radikaaleilla, usein jopa käsittämättömillä tavoilla toisin. Tässä mielessä menneisyyden ja nykyisyyden erottaa syvä kuilu. ”Miten jollakin unohdetulla ja kaukaisella ja usein oudolla ilmiöllä voi olla merkitystä nykymaailman kannalta”, kysyy John Tosh ja vastaa:

”Vastaus on, paradoksaalisesti, että menneisyyden arvo piilee täsmälleen siinä, miten se poikkeaa omasta maailmastamme. Menneisyys tarjoaa meille näkökulman, josta saatamme nähdä tarkemmin omat olosuhteemme, tulla tietoisiksi siitä, että ne olisivat voineet olla toisenlaisia ja todennäköisesti muuttuvatkin toisenlaisiksi tulevaisuudessa.”¹⁴

11. Pentti Renvall (1965) *Nykyajan historiantutkimus*, Porvoo–Helsinki: WSOY, 401–05

12. ”Knowing yourself means knowing what you can do; and since nobody knows what he can do until he tries, the only clue to what man can do is what man has done. The value of history, then, is that it teaches us what man has done and thus what man is.” R. G. Collingwood (1973) *The Idea of History*, Oxford: Oxford University Press, 10.

13. Alan Bullock, kirjassa Tosh (2000) 207 ja 211.

14. ”How can what is not only dead and gone, but remote and sometimes alien, have any practical bearing on today’s world? The answer is that, paradoxically, the value of the past lies precisely in what is different from our world. By giving us another vantage point, it enables us to look at our circumstances with sharper vision, alert to the possibility that they might have been different, and that they will probably turn out differently in the future.” Tosh (2008) *Why History Matters*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 28.

Toisin, keskiajan spesialistin John H. Arnoldin, sanoin:

”Historiantutkimus johtaa väistämättä etäänymiseen nykyisyydestä ja vaihtoehtoiseen maailmaan tutustumista. Juuri tästä syystä pääsemme paremmin perille omasta elämästämme ja kontekstistamme. Kun selviää, miten eri tavoin ihmiset ovat toimineet menneisyydessä, meille avautuu mahdollisuus ajatella, miten *me* toimimme, miksi ajattelemme tietyllä tavalla, mitä pidämme itsestään selvänä tai mihin tukeudumme. Historian tutkiminen on itsetutkimusta.”¹⁵

Historiallinen tieto tarjoaa vertailuaineistoa, jota vasten nykyisyyden, tai jonkin nykyisen ilmiön, ominaispiirteet piirtyvät selkeästi näkyviin. Esimerkiksi reaalisoialismin loppua 1980-luvulla jouduttaneita kansalaisliikkeitä inspiroi vertailu 1700-luvun absolutismin vastaiseen pohdiskeluun kansalaisyhteiskunnan toteutumisen edellytyksistä. Viime aikoina vinnut keskustelu globaalien kansalaisyhteiskunnan mahdollisuuksista voi myös hakea vertailukohtaa 1700-luvun teoretisoinneista; nyt huomio saattaa kohdistua markkinatalouden merkitykseen kansalaisyhteiskunnan edellytyksinä.¹⁶

Renvallin mukaan ”historian ja nykyajan” yhteys rakentuu keskinäiselle vuorovaikutukselle. Toisen maailmansodan jälkeisessä, sodan väsyttämässä Suomessa saattoi syntyä hypoteesi, että nuijasodan keskeisenä syynä oli sitä edeltävää sotatilaa ”seurannut väsymys ja lamaannus ja sen mukanaan tuoma henkisen tason lasku”. Näin nykyaika voi ”tehdä palveluksen historian-tutkimukselle”:

”Emme samalla tavalla kiinnittäneet huomiota [...] Nuijasotaan henkisenä lamaannus- ja väsymysilmiönä, ennen kuin itse olimme viimeisten sotiemme jälkeen eläneet samanlaisessa tilanteessa. Tämä uusi elämyksemme avasi silmämme huomaamaan sukulaisuutta vuosisatojen takaisen ilmiön kanssa.”

Näin nykyisen ja menneen ilmiön yhtäläisyyksien ja erojen vertailu voi auttaa asettamaan historiallisia kysymyksiä uudella tavalla. Kysymyksiin vastaamalla on sitten mahdollista

”päästä perille nykyaikaisenkin ilmiön eri tekijöiden välisestä suhteesta. Tällöin voimme toivoa, että nähdessämme menneisyyden ilmiön lopputuloksen, mitä nykyaikaisesta ilmiöstä emme voi nähdä, se voidaan ajoissa ottaa huomioon joko varoituksena tai kehotuksena.”

Historian ja nykyisyyden vertailu tarjoaa mahdollisuuden itsetuntemuksen syventämiseen. Esimerkiksi ”ulkosuomalaisen” historiaan perehtyessämme suhtaudumme heidän henkisen rakenteensa ominaispiirteisiin ”eräänlaisella hartaudella tai – jos kysymyksessä ovat negatiiviset piirteet – järkytyksellä”:

---

15. ”Studying history necessarily involves taking oneself out of one’s present context and exploring an alternative world. This cannot help but make us more aware of our own lives and contexts. To see how differently people have behaved in the past presents us with an opportunity to think about how *we* behave, why we think in the ways we do, what things we take for granted or rely upon. To study history is to study ourselves.” John H. Arnold (2000) *History: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 122 (Arnoldin painotus). Ks. myös Arnold, ’Why history matters – and why medieval history also matters’, [<http://www.historyandpolicy.org/papers/policy-paper-81.html>]. Arnoldin artikkeli on kommentaari John Toshin artikkeliin ’Why history matters’, [<http://www.historyandpolicy.org/papers/policy-paper-79.html>]. Tältä *History and Policy* -sivustolta löytyy myös Ludmilla Jordanovan kommentti Toshin artikkeliin [<http://www.historyandpolicy.org/papers/policy-paper-80.htm>] sekä muuta asiaan liittyvää aineistoa, esimerkiksi Toshin artikkeli ’In defence of applied history: the History and Policy website’ [<http://www.historyandpolicy.org/papers/policy-paper-37.html>], jossa Tosh perustelee ”soveltavan historian” tarvetta.

16. Ks. esim. Jürgen Kocka (2006) ’Civil Society in Historical Perspective’, teoksessa John Keane (ed.), *Civil Society: Berlin Perspectives*, Oxford & New York: Berghahn Books, 39–40 ja 42.

”Ne saavat vastakaikua joissakin oman henkisen rakenteemme puolissa, tunnemme, että tavallaan on meistä itsestämme kysymys, että samalla kuin selvitämme meille vieraiden ihmisten toiminnan sielullista pohjaa, samalla myös rakennamme ja selvitämme ikään kuin omaa sisäistä minäämme”.¹⁷

En ota tässä kantaa Renvallin tulkintojen pätevyyteen. Kiinnitin vain huomion historian ja nykyisyyden tulkintojen käsitteelliseen yhteyteen, joka määrittää sekä sitä, miten historiallinen tapahtuma tai ilmiö tai henkilö käsitetään että käsitystä niiden nykytilasta. Samaan asiaan kiinnitti huomiota Leopold Ranke virkaanastujaisesityksessään Berliinin yliopistossa 1836:

”Menneisyyden tuntemus on epätäydellistä, jos ei ole perehdytty nykyisyyteen; nykyisyyttä ei voi ymmärtää menneitä aikoja tuntematta.”¹⁸

Historialliset kysymykset ja niiden ratkaisuja tukevat näkökulmat rakentuvat nykyisyydessä. Mitä kiihkeämpi ja yllätyksellisempi muutostahiti on, sitä vaikeampi on ennustaa historian tutkimuksen ja historian kirjoituksen aiheita. Muutosten riepottelemalla 1990-luvun Venäjällä kansalaiset huomasivat elävänsä maassa, jonka historiaa ei voinut ennustaa.¹⁹

Historia erona ilmenee myös erilaisina käsitteinä siitä, mikä on merkittävää historiallista tutkimusta. Historiantutkimuksen fragmentoituminen ja ajoittaiset väittelyt erilaisten historioiden annista ja merkityksestä johtuvat siitä, että nykyisin ei ole yhtä suurta ja yhteistä tehtävää (esimerkiksi kansakunnan rakentaminen), jonka suorittamiseen tarvittaisiin historian kirjoituksen tukea. Nykyisyyden problematiikan erittely historiantutkimuksen keinoin ei silti ole loppunut. Yhteisen, muut tehtävät alistaneen tehtävän sijalla on nyt lukuisia ja toisistaan poikkeavia merkittäviä koettuja tehtäviä ja sen myötä erilaisia merkittäviä historioita. Kun historioitsijat ja heidän lukijansa ajoittain kiistelevät erilaisten historioiden annista, he tulevat

osoittaneeksi olevansa yhtä mieltä siitä, että historia on merkittävää. Edellyttäähän riita aina, että on jotain yhteisesti riidan arvoiseksi koettavaa.

Ero opettaa

Historia, nykyisyys ja tulevaisuus liittyvät yhteen historiallisten prosessien kantamina. Historiantutkimus osoittaa vakuuttavasti myös, että ”menneisyys on vieras maa, jossa asiat tehdään toisin”.²⁰ Menneiden ja nykyisten ilmiöiden erojen ja yhtäläisyyksien puntarointi voi toimia historiasta oppimisen välineenä – ja juuri siksi, että niin historia prosessina kuin historia erona antavat ymmärtää, että asiat ovat peruuttamattomasti muuttuneet.

Historiasta oppiminen on edelleen mahdollista, jos venytämme hieman oppimisen käsitettä. Oppiminen ei tällöin rajautuisi oletukseen esimerkiksi historiasta – näkemykseen, että niin hyvät kuin huonotkin kokemukset voisivat toistua samanlaisina, että muiden kokemuksesta voisi oppia vain joko tekemään oikeita ratkaisuja tai välttämään vääriä. Historiasta oppiminen voi myös tarkoittaa itsetuntemuksen oppimista eli historiallinen tieto voi olla itsetuntemuksen ja sen myötä itseymmärryksen kohentamisen väline.

17. Renvall (1965) 383–390.

18. ”Die Kenntnis der Vergangenheit ist unvollkommen ohne Bekanntschaft mit der Gegenwart; ein Verständnis der Gegenwart gibt es nicht ohne Kenntnis der früheren Zeiten.” Ranke, ”Über die Verwandtschaft un den Unterschied der Historie und der Politik”, teoksessa Wolfgang Hardtwig, Hg. (1990) *Über das Studium der Geschichte*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 55–56.

19. Margaret MacMillan (2009) *Dangerous Games. The Uses and Abuses of History*, New York: The Modern Library, 131.

20. ”The past is a foreign country: they do things differently there” Ensimmäinen lause Leslie Poles Hartleyn (1895–1972) romaanissa *The Go-Between* (1953), suom. *Sananviejä* (1955).

Cicerolta (106–43 e.a.) on peräisin näkemys, että historiallinen tietämys on hyvän elämän keskeinen perusta: historia oli ”elämän opettaja” (*magistra vitae*).²¹ Näkemykseen historiasta esikuvallisen toiminnan esimerkivarantona nojaututtiin eurooppalaisessa ajattelussa ja toiminnassa 1700-luvulle jälkipuoliskolle saakka.

Livius (n. 59 e.a. – 14 j.a.) halusi tallettaa jälkipolville Rooman, ”maailman johtavan kansan vaiheita ja tekoja”. Liviukselle historian tutkiminen oli ”terveellistä ja hyödyllistä ennen kaikkea siksi, että se tarjoaa meille kaikenlaisia opettavia esimerkkejä havainnollisessa mielessä”. Historiankirjoitus antoi toisin sanoen ”jäljittelyn arvoisia esikuvia, mutta myös varoittavia esimerkkejä siitä, kuinka häpeälliset hankkeet saavat häpeällisen lopun”. Liviusta askarrutti Rooman tilanne, ja hän halusi välittää huolensa myös aikalaisilleen. Tuo ennennäkemättömän suuri ja nuhteeton, hyviä esikuvia tarjonnut valtio oli joutumassa kriisiin; se oli vaarassa ”tuhoutua ylelliseen nautiskeluun ja viedä samalla tuhoon kaikki muutkin”.²² Livius valitsi historian opetukset oman aikalaisdiagnoosinsa perusteella. Hänen yli seitsemänsataa vuotta kattava, 142 kirjaa käsittävä historiansa tarjosikin runsain mitoin sekä ”jäljittelyn arvoisia esikuvia” sekä ”varoittavia esimerkkejä”.

Beda Venerabilis (672/73–735) pyrki hyödyntämään historiallista tietoa Liviuksen tapaan:

”Jos historia kertoo hyvien miesten hyvistä teoista, innostaa se tarkkaavaista kuulijaa jäljittelemään hyvää, jos taas historia kertoo pahojen miesten pahoista teoista, innostaa se sitäkin enemmän uskovaan ja hurskasta kuulijaa tai lukijaa, joka kammoaa vahingollista ja väärystynyttä, tekemään sitä, minkä tietää olevan hyvää ja Jumalan tahdon mukaista.”²³

Näkemys historiasta esimerkillisen tai kartettavan toiminnan tiedollisena varantona kiteytyi 1700-luvulle tultaessa tietosanakirjaviisauksiksi:

”Historiat ovat hyveen ja paheen peili, josta toisten kokemusten nojalla voi oppia, mitä tehdä tai jättää tekemättä.”²⁴

Tylyimmän ja tunnetuimman tuomion näkemykselle luki Georg Wilhelm Friedrich Hegel historianfilosofian luennoissaan Berliinin yliopistossa vuosina 1822–1831:

”Hallitsijoita, valtiomiehiä ja kansoja neuvotaan ottamaan oppia historian kokemuksista. Kokemus ja historia kuitenkin opettavat, että kansat ja hallitukset eivät ole koskaan oppineet mitään historiasta eivätkä toimineet siitä johdettavien opetusten mukaisesti.”²⁵

21. Päivi Setälä (1983) 'Antiikin historiankirjoitus', kirjassa Päivi Setälä & Pekka Suvanto & Matti Viikari (toim.), *Historiankirjoituksen historia*, Helsinki: Gaudeamus, 16. Ciceron mielestä historia oli myös testis temporum (ajan silminnäkijä), lux veritas (totuuden valo), vita memoriae (muisti) ja nuntia vetustatis (menneisyyden sanansaattaja). Historian käytöstä Cicerolla ks. Marja-Leena Hänninen (2009) 'Yhteiseksi tehty menneisyys – kulttikuvat ja historia Ciceron Verres-puheissa', *Historiallinen Aikakauskirja* 107, 294–300.

22. Livius (1994) *Rooman synty. Ab urbe condita*, suom. Marja Itkonen-Kaila, Helsinki: WSOY, 25–27.

23. Lain. Veikko Litzen (1983) 'Keskiajan historiankirjoitus läntisessä Euroopassa', Setälä & Suvanto & Viikari (1983) 27.

24. "Die Geschichte sind ein Spiegel der Tugend und Laster, darinnen man durch fremde Erfahrung lernen kann, was zu tun oder zu lassen sei." *Jablonskis Allgemeine Lexikon der Künste und Wissenschaften* (1748), lainaus Reinhart Koselleck (1979) 'Historia Magistra Vitae. Über die Auflösung des Topos im Horizont neuzeitlich bewegten Geschichte', teoksessa Koselleck (1979) *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 50. Merkilläpantavaa näkemyksessä on se, että "die Geschichte" on monikkumuodossa, mikä onkin näkemykselle luonteenomaista: historiallinen tieto saattoi olla esimerkillistä juuri siksi, että se oli esimerkkien varanto, josta voitiin ammentaa päteviä ratkaisuja pulmatilanteisiin.

25. "Man verweist Regenten, Staatsmänner, Völker vornehmlich an die Belehrung durch die Erfahrung der Geschichte. Was die Erfahrung aber und die Geschichte lehren, ist dieses, dass Völker und Regierungen niemals etwas aus der Geschichte gelernt und nach Lehren, die aus derselben zu ziehen gewesen wären, gehandelt haben."

Vaikka Hegel hieman liioitteli ja kärjisti, hän oli oikeassa sikäli, että historia ei voinut enää 1800-luvun alussa olla hyvän elämän opettaja tutulla tavalla. Koska olosuhteet eivät enää olleet olosuhteiden kiihtyneen muutoksen takia samanlaisia, historiallisten toimijoiden kohtaamat ongelmat ja niiden ratkaisuyritykset tulivat ainutkertaisiksi tai ainakin aikaisempaa ainutkertaisemmiksi. Tätä voi pitää keskeisenä historian opetuksena.

Eikö historiasta siis voi enää oppia? Katotaan hieman tarkemmin, millä perusteella Hegel kiisti historiasta oppimisen mahdollisuuden. Väliittömästi edellisen sitaatin jälkeen hän jatkaa:

”Jokaisen ajan olosuhteet ovat niin omalaatuisia ja yksilöllisiä, että ratkaisu on tehtävä näissä olosuhteissa ja ainoastaan niiden itsensä nojalla.”²⁶

Historia erona ja prosessina voi toimia vaihtoehtojen puntaroinnin tukena, jos sekä opetuksen lähde että käyttökohde maltetaan eritellä huolellisesti, sekä eroja että yhtäläisyyksiä noteeraten ja punnitien. Poliitikoilla on joskus tapana perustella toimintaansa (tai useimmiten toimiensa vaihtoehtomuutta) menneiden virheiden karttamisella. München-analogia on yksi käytetyimpiä. Britannian ja Ranskan pääministerit Chamberlain ja Daladier sekä Italian johtaja Mussolini antoivat Hitlerille syksyllä 1938 luvan miehittää Tšekkoslovakian sudeettisaksalaiset alueet, mistä näytti vuotta myöhemmin seuraneen toinen maailmansota. München-analogiaa on käytetty mm. USA:n Korean ja Vietnamin politiikassa: jos diktatureja ei ryhdytä päättäväisesti vastustamaan eli jos aggressiota ei pysäytetä, käy lopulta väistämättä samalla tavalla kuin 1930-luvulla, kriisi eskaloituu lopulta laajamittaiseksi sodaksi. Ainutkertaisen ilmiön (Hitlerin saama lupa miehittää ensin Itävalta, sitten osa Tšekkoslovakiaa) piirteet yleistettiin: tässä taas diktaattori käyttäytyy aggressiivisesti; jotta tällä kertaa ei kävisi huonosti, pysäytetään hänet alkuunsa (kuten Nasser vuonna 1956) tai syöstään

hänet vallasta (samoin kuin esimerkiksi Saddam Hussein vuonna 2003). Tällainen päättely tai argumentaatio edellyttää, että joku nimetään *hittleriksi* ja että tilanne oletetaan samanlaiseksi.²⁷

Marraskuussa 2002, nelisen kuukautta ennen Irakin sodan syttymistä, Britannian pääministeri Tony Blair tapasi yhden ainoan kerran brittiläisiä asiantuntijoita. He varoittivat luulemasta, että USA:n johtama liittoutuma olisi tervetullut maahan. Saddam Husseinin kolmekymmenvuotisen diktatuurin aikana maan kansalaisyhteiskunta oli lamassa, koalition liittolaisia olisi lähes mahdotonta löytää. Blair sivuutti näkemykset ja kiinnitti huomion Saddam Husseinin: ”But the man’s uniquely evil, isn’t he?”²⁸ Miehittäjät vähätelivät Irakin vakauttamisen ongelmallisuutta rinnastamalla tilanteen USA:n valvonnassa hyvin sujuneeseen Japanin uudisrakennukseen vuodesta 1945 alkaen. Tarkempi vertailu olisi ollut opettavaista, sillä yhtäläisyyksien ohella olisi paljastunut merkittäviä eroja. Japani legitimoi miehityksen ehdottomalla antautumisellaan, jonka myös naapurivallat hyväksyivät mielellään. Vallasta syrjäytetty Japanin keisari tuki uuden hallituksen politiikkaa. Ja vielä kun Japanissa ei ollut raaka-aineita, amerikkalaisten toiminta näytti pyyteettömältä avulta eikä öljytoimistusten turvaamiselta.²⁹ Hyödyntämättä jäi myös Britannian oma kokemus Irakin formaalisena ja informaalisena miehittäjänä ja öljyvarojen haltijana vuosina 1914–1958. Maata oli vaikea hallita aseina ja sunni-vähemmistöön tukeutumalla.³⁰

G. W. F. Hegel (1980) [1840] *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Mit einer Einführung von Theodor Litt*. Stuttgart: Philipp Reclam jun. 45.

26. ”Jede Zeit hat so eigentümliche Umstände, ist ein so individueller Zustand, dass in ihm aus ihm selbst entschieden werden muss und allein entschieden werden kann.” Hegel (1980) 45.

27. Tosh (2008) 64–67.

28. MacMillan (2009) 145.

29. Tosh (2008) 67–68.

30. Tosh (2008) 1–3.

Historiallisten analogioiden anti ei perustu menneen ja nykyisen tilanteen samanlaisuuteen vaan sekä yhtäläisyyksien että erojen erittelyyn. Historiallinen tieto jää hyödyntämättä, jos samanlaisilta näyttävät tilanteet rinnastetaan, jopa samaistetaan, jos ei vaivauduta vertailemaan tilanteita. Margaret MacMillan painottaa, että meidän pitää aina suhtautua kriittisesti historiallisilla analogioilla perusteltuihin päätöksiin. Historiaa saa ja pitääkin käyttää, siitä voi nauttia, mutta sitä on aina ”käsiteltävä varovasti”.³¹

Historia opettaa vakuuttavasti, että asiat on mahdollista käsittää eri tavoin. Samalla se opettaa meitä kohentamaan peri-inhimillistä kykyämme asettua toisen asemaan. Saatamme oppia paremmin ymmärtämään toisinajattelua. Toisinajattelun käsittämisen myötä kykenemme puolestaan ymmärtämään paremmin omaa ajatteluamme:

”Meille paljastuvien uskomusten luonteen outous muodostaa niiden ’relevanssin’. Vaihtoehtoisia mahdollisuuksia pohtimalla varustamme itsemme yhdellä parhaista keinoista estää nykyisten moraalisten ja poliittisten teorioiden liian helppo rappeutumisen epäkriittisesti hyväksytyiksi ideologioiksi. Kun samalla saavutamme laajentuneen käsityksen siitä, mikä on mahdollista, voimme sen valossa uusin keinoin tarkastella kriittisesti omia uskomuksiamme.”³²

Hegelin keskeinen historiallinen opetus oli, että historiasta ei ole opittu. Mutta tästä virheestä voidaan ottaa opiksi. Virhe oli siinä, ettei tajuttu jokaisen ”ajan” olevan omalaatuinen, että jokaisena ”aikana” ihmisten pitää keksiä omat ratkaisunsa omalaatuisiin ongelmiinsa. Esimerkiksi antiikki ei ollut Hegelille esikuvallinen siksi, että sieltä löytyisi runsain varanto käyttökelpoisia elämänohjeita 1800-luvun ihmisille vaan vain yhtenä esimerkillisenä, omaa omalaatuisuuttaan eli yksilöllisyyttään toteuttavana aikakautena – esimerkillisenä siksi, että se soi myös omal-

le ajalle sekä oikeuden että velvollisuuden omin-takeiseen luovaan toimintaan, Jacob Burckhardtin sanoin:

”Emme pyri kokemuksen nojalla niinkään toimimaan viisaasti (jonakin toisena kertana) vaan viisastumaan (pysyvästi).”³³

Burckhardt velvoitti historiallisen tiedon hyödyntäjää käyttämään omaa järkeään. Historia ei tarjoa toimintareseptejä (ei tee viisaaksi toista kertaa varten) vaan tarjoaa mahdollisuuden kartuttaa elämänviisautta, arkisemmin sanoen tilanteen tajua.

Historiasta oppiminen on edelleen mahdollista, mutta se vaatii historiallisen ajattelun taidon tunnollista ylläpitoa, joko historiallisia tutkimuksia lukemalla tai – mikä on vielä tehokkaampaa ja antoisampaa – historiaa tutkimalta. Samalla vastuu historiallisen ajattelun ohjaaman toiminnan seurauksista siirtyy ajattelijalle itselleen. Quentin Skinnerin näkemys filosofian historian annista on vaarinton arvoisen, kaikkiin historioihin muutettavat muut- taen soveltuva:

”Meidän ei pidä hakea filosofian historiasta suoraan sovellettavia ’opetuksia’; sen sijaan meidän kannattaisi opetella ajattelemaan itse, omaksi parhaaksemme.”³⁴

31. MacMillan (2009) 169–170.

32. Quentin Skinnerin haastattelu (2002), haastattelijoina Petri Koikkalainen ja Sami Syrjämäki, *niin & näin* 31, 20. Ks. myös Skinner (2002) *Visions of Politics*. Vol.1: *Regarding Method*, Cambridge: Cambridge University Press, 126, ks. myös 6–7, 26, 50, 54–55, 87–89.

33. ”Wir wollen durch Erfahrung nicht so wohl klug (für ein andermal) als weise (für immer) werden.” Jacob Burckhardt [1990/1868] *Über das Studium der Geschichte*, Hardtwig (1990) 126.

34. ”Rather than looking for directly applicable ’lessons’ in the history of philosophy, we shall do better to learn to do our own thinking for ourselves.” Skinner (2002) 88.

Ihminen on siitä erikoinen eläin, että se kykenee ajattelemaan ja tekemään toisin kuin on opetettu ja opittu, esimerkiksi tekemään historiaa sitä toistamatta. Tämänkin opettaa historia.

Jos tulkitsin edellä Hegeliä oikein, voimme Hegelin hengessä päätyä käsitykseen, että meidän on tultava toimeen ”ohne Hegel, ohne Regel”.³⁵ Jos pidämme mielessä, että historiaa tutkiessamme ja historiallista tietoa hyödyntäessämme ”järki ei saa uinua”³⁶, jos opimme luottamaan omaan järjenkäyttöömme, olemme oppineet käyttämään historiallista tietoa historioitsijan ammattitaidon edellyttämällä tavalla: olemme saaneet historiallisen tiedon vastamaan meitä askarruttaviin kysymyksiin, muuntaneet historiallisen tiedon itseymmärryksen lähteeksi.

Usein käy niin, että historialliset toimijat saattoivat ajatella ja toimia käsittämättömällä tavalla. Käsittämättömyys ei ole heidän vikansa vaan historioitsijan ymmärryksen puutetta: historioitsijalle ovat vain paljastuneet hänen käsityskykynsä rajat.³⁷ Rajat voivat olla väliaikaisia, niiden siirtyminen riippuu siitä, miten tunnollisesti historioitsija jaksaa järjenkäyttöään kohentaa. Historiallista tietoa luodessaan historioitsija joutuu luotaamaan ajattelukykyjensä rajoja ja pääsee näin perin pohjin tutustumaan omaan mieleensä. Hänelle selviää, kykeneekö hän kuvittelemaan asioiden mahdollisia yhteyksiä niiden todellisten tai todennäköisten yhteyksien selville saamiseksi, löytyykö häneltä tarpeeksi kärsivällisyyttä, jota aineiston hankkiminen ja sen muuntaminen tulkintaa tukevaksi evidenssiksi edellyttää, rohkeneeko hän luopua perusteettomasta varmuudesta ja tyytyä perusteltuun epävarmuuteen ja osaako hän kirjoittaa niin selkeästi, että ymmärtää omaa tekstiään.

Silloin tällöin on kysytty, ovatko historiantutkimus ja -kirjoitus tiedettä vai taidetta. Kysymykseen voidaan vastata vain myöntävästi. Evidenssistä käyvät historioitsijoiden saamat Nobel-palkinnot: Theodor Mommsen 1902 (kirjallisuus) ja Robert W. Fogel 1993 (taloustiede).

Historiallinen ajattelu kansalaistaitona

Historia on merkittävää eri tavoin, varsinkin nykyisin. Ihmiset arvioivat ja merkityksellistävät omia kokemuksiaan omilla tavoillaan. Heidän kokemuksensa (tarkemmin sanoen niiden tulkinna) määrittää heidän käsityksiään nykyisyydestään ja tulevaisuudestaan, ja sen myötä heidän toimintaansa – ratkaisujaan –, jotka sitten osaltaan määrittävät heidän tulevaisuuttaan. Kansalaiset pitävät erilaisia asioita muistamisen arvoisina, ja kansalaisyhteiskunnan täysivaltaisina jäseninä heillä on siihen täysi oikeus. Erilaisen historioiden sietäminen, jopa suvaitseminen on kansalaisyhteiskunnan olemassaolon ja toimivuuden edellytys.

John Tosh tähdentää historiallisen tiedon arvoa keskeisenä kansalaistaidon resurssina. Historiallinen ajattelu (tai ”thinking with history”) hyödyntää historiallista perspektiiviä – sekä historiaa prosessina että historiaa erona – nykyisyyden problematiikan jäsentämisen ja ratkomisen apuna:

”Historiallinen perspektiivi kohentaa kansalaisen taitoa arvioida asiantuntevasti ajankohtaisia kysymyksiä, hänen kykyään osallistua julkiseen keskusteluun ja käyttää äänioikeuttaan harkitusti – lyhyesti sanottuna kykyä toimia kansakunnan aktiivisena jäsenenä.”³⁸

Historiallista perspektiiviä on varottava kaventamasta nykyisyyden problematiikkaa typistämällä. Beverley Southgaten monin tavoin inspi-

35. Alexander Demandt (1986) *Ungeschehene Geschichte. Ein Traktat über die Frage: Was wäre geschehen, wenn...?* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (2. verbesserte Auflage) 136.

36. Hegel (1980) 51.

37. Collingwood (1973) 218.

38. ”Historical perspective enhances the citizen’s capacity to make informed judgements about the issues of the day, to participate in public discourse, and to make intelligent use of vote – in short, to exercise his or her active membership of the body politic.” Tosh (2008) 120–121.

roivaa historiallisen tiedon merkitystä ja hyötyä käsittelevän teoksen antia niukentaa hänen ymmärryksensä ”postmodernista” perspektiivistä. Southgaten väittää, että ”postmodernissa tilanteessa” meitä askarruttaa epävarmuus ja päättämättömyys, että elämäämme jäytää ”tietoisuus menetyksestä ja puutteesta” (*a self-awareness about loss and lack*). Tähän ongelmaan vanhat vastaukset (uskonto, nationalismi ja edistys) eivät tunnu tepsivän. Herää kysymys, millä tavalla historia voisi auttaa tässä tilanteessa, tehdä elämästämme mielekkäämpää, toimia ”terapiana”. Toivottamalta tuntuva tilanteessa toivoa herättäisi näkemys, että asiat voidaan nähdä eri tavoin, että on olemassa vaihtoehtoja, että valinnat ovat mahdollisia.³⁹ Southgaten historiankirjoitukselle asettama tehtävä on sikäli rajoittunut, että siinä syvennyttäisiin etsimään ainoastaan toiveikasta vastausta ”menetyksen ja puutteen” kokemiseen. Parempi olisi antaa kansalaisten itse valita tärkeät kysymyksensä, sillä kansalaisyhteiskunnassa kansalaiset nyt vain sattuvat pitämään eri asioita tärkeinä ja merkityksellisinä, minkä vuoksi heitä askarruttavat mitkä erilaisimmat kysymyksetkin.

Historian ja yhteiskuntaopin tunnit ovat kansalaistaidon opetuksen ja oppimisen hetkiä. Jan Löfström on tutkinut suomalaisten lukiolaisten käsityksiä historiallisten hyvitysten mahdollisuuksista osana heidän historiatietoisuuttaan. Lukiolaisten mielestä on tärkeää oppia menneistä virheistä, jotta vältettäisiin tekemästä niitä uudestaan. Lukiolaiset siis olettivat, että historiasta voi edelleen oppia. Lisäksi he ajattelivat, että historia auttaa ymmärtämään nykytilannetta. Historia prosessina oli heille siten tärkeä nykyisyyden ymmärtämisen väline. Samalla he kuitenkin katsoivat, että ”menneisyyden ja nykyisyyden välillä on katkos ja tuon katkoksen vuoksi on vaikeaa tai jopa mahdotonta puhua historiallisesta vastuusta tai moraalisten velvoitteiden periytymisestä”. Löfström kysyykin, ”miten historia voi ylipäättään selittää nykytilannetta, jos on olemassa moinen katkos ja miten nykyti-

lanteen selittäminen voisi olla tyystin vailla moraalisia elementtejä”.⁴⁰ Lukiolaiset näkivät menneisyyden ja nykyisyyden eron pääosin siinä mielessä, että vääryksien tekijöiden ja uhrien jälkeläisillä ei ollut moraalista velvoitetta tai oikeutta hyvityksiin. Toisaalta haastatteluihin tuli esiin myös tulkinta, että demokraattisen valtion kansalaisten pitäisi, kansalaisten jaetun vastuun nojalla, hyväksyä myös ylisukupolvinen moraalinen vastuu.⁴¹

Lukiolaisten historiallisessa ajattelussa nykyisyyden ja menneisyyden ero ei osattu kyllin selkeästi nähdä mahdollisuutena, että juuri tuosta erosta voitaisiin konstruoida nykyisyyden ymmärtämisen väline. Siksi kouluopetuksessa voisi nykyistä enemmän opettaa ja opiskella sitä, miten sekä historia prosessina että historia erona voisi toimia nykyisyyden ymmärtämisen välineenä, nykyisyydessä piilevien vaihtoehtojen ja mahdollisuuksien näkyviin saattajana.

Nykyisyyden ja menneisyyden yhteys

Marc Bloch (1886–1944) aloittaa kirjansa *Historian puolustus* poikansa lapsellisella eli merkittävällä kysymyksellä: ”Isä, selitä minulle, mihin historiaa tarvitaan!”⁴² Kirja on Blochin vastaus tuohon kysymykseen, jonka hän tarkentaa kirjansa tehtäväksi: hän lupaa selvittää, ”miten ja miksi historioitsija harjoittaa ammattiaan”.⁴³ Historiantutkimus on intellektuaalisesti vaativaa työtä: historioitsija joutuu työssään koko ajan koettelemaan ajattelukykynsä rajoja. Miksi siis ryhtyä moiseen puuhaan, mikä ”oikeuttaa älyllisen ponnistelun olemassaolon?”⁴⁴ Bloch an-

39. Beverley Southgate (2005) *What is History For?* London and New York: Routledge, 84–105 ja 115–126.

40. Jan Löfström (2010) ”Kuinka kauas vääryksien varjot ulottuvat. Lukiolaisuorten ajatuksia historiallisten hyvitysten mahdollisuudesta”, *HAIK* 4/2010, 478.

41. Löfström (2010) 470–472.

42. Marc Bloch (2003) *Historian puolustus*. Helsinki: Artemisia edizioni, 59.

43. Bloch (2003) 65.

44. Bloch (2003) 63.

taa ymmärtää, että historiallisten kysymysten asianmukainen ratkaisu tuottaa älyllistä mielihyvää. Sen määrä taas riippuu siitä, miten hyvin älyllisistä koettelemuksista on selvitty. Näin vaativilla ponnistuksilla täytyy kuitenkin olla joku muukin tarkoitus kuin älyllinen mielihyvä.

Bloch korosti Ranken ja Renvallin tavoin sitä, että menneisyyden ja nykyisyyden ymmärtäminen edellyttävät toisiaan. Annalistien ohjelman ytimen – *la solidarité du passé et du présent* – Bloch täsmentää seuraavasti: "Aikakausien välinen solidaarisuus toimii siinä määrin kuin niiden välinen ymmärrys on aidosti vastavuoroista. Kykenemättömyys ymmärtää nykyhetkeä johduttaa vääjäämättä siitä, ettei menneisyyttä tunnetta. Mutta yritys ymmärtää mennyttä aikaa on ehkä aivan yhtä turhaa, jos ei tiedä mitään nykyisyydestä." Toteamustaan Bloch havainnollistaa kertomalla taloushistorioitsija Henri Pirenne (1862–1935) kanssa Tukholmaan tekemästään matkasta. Pirenne ehdotti, että kaupungin nähtävyyksistä piti ensiksi tutustua uuteen kaupungintaloon. Ehdotustaan hän perusteli sillä, että hän oli historioitsija eikä antiikkikauppias. Tästä Bloch johti yleisohjeen historioitsijoille: "Kyky tarttua elävään on itse asiassa historioitsijan paras ominaisuus", ja tätä taitoa piti harjoittaa ja kehittää jatkuvasti olemalla "jatkuvasti yhteydessä tähän päivään".⁴⁵ Historioitsijan on katsottava ympärilleen, muuten hän joutuu luopu-

maan historioitsijan tittelistä ja jäämään antiikkiesineiden keräilijäksi. Nykyaika on siis sekä kohde että väline. Historiantutkimus on tiede, "jonka täytyy koko ajan yhdistää kuolleiden tutkiminen elävien tutkimiseen",⁴⁶ Fernand Braudelin (1902–1985) sanoin: "Historioitsijalle menneen käsittäminen ja nykyisyyden ymmärtäminen on sama asia".⁴⁷ Historioitsijan tunnistaa parhaiten aikalaistensa joukosta siitä, että hän on erityisen kiinnostunut nykyisyydestä.

Historiantutkimus on nykyisyyden tutkimuksen omalaatuinen tapa, oman kulttuurin pelkistämisen ja tulkinnan väline.⁴⁸ Historian merkitys näyttää tavalla tai toisella kiertyvän nykyisyyden käsittämiseen. Se taas näyttää suuntautuvan nykyisyydessä selviytymiseen, johon puolestaan kuuluu vaihtoehtojen miettiminen, niiden toteuttamisen (tai toteutumisen) seurausten puntarointi, tulevaisuuden arvuuttelu. Nykyisyyden, "oman ajan", omalaatuisuuden tuntemus auttaa ymmärtämään sitä ja siinä eläviä ihmisiä.

---

45. Bloch (2003) 90–91.

46. Bloch (2003) 92.

47. Fernand Braudel (1990) *Sozialgeschichte des 15. und 18. Jahrhunderts: Der Handel*. München: Kindler, 247.

48. Tätä ovat tähdentäneet myös Pertti Haapala (1989) *Sosiaalishistoria. Johdatus tutkimukseen*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 12–13 ja Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 246.

Henrik Forsberg

Nälkäkuolema kansallishyveenä?

VIIMEISET NÄLKÄVUODET SUOMALAISESSA KIRJALLISESSA HISTORIAKULTTUURISSA VUOSINA 1870–1900

Suomen väestöstä menehtyi noin 6–7 prosenttia vuosina 1866–1868 koettujen katojen aiheuttamaan elintarvikepulaan ja sen synnyttämiin kulkutauteihin. Sekä kansakunnan muodostumisen että kansallisideologian juurruttamisen kannalta keskeisessä asemassa oli se, kuinka nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa pystyttiin selittämään tämän trauman kansallista merkitystä tai vaihtoehtoisesti vaikenemaan siitä.

Artikkelissa¹ tarkastellaan suomalaisen kirjallisen historiakulttuurin tärkeimpien teosten antamaa kuvaa 1860-luvun nälkävuosista ja sen merkitystä kansalliselle omakuvalle. Teoksia valittaessa kriteerinä on ollut teoksen painoarvo kansallisen historiatietoisuuden synnyn kannalta. Luontevan lähtökohdan tarjoavat nuorisolle tarkoitettut varhaiset Suomen historian yleisteokset, etenkin Yrjö Koskisen *Oppikirja Suomen kansan historiasta* (1869–1873) ja M. G. Schybergsonin *Finlands historian* jälkimmäinen osa (1887–1889). Nämä teokset antoivat aikoinaan tuleville historioitsijasukupolville esikuvan siitä, kuinka suomalaisten ja Suomen historia tulisi esittää. Zachris Topeliuksen *Maamme kirja* (1875, suomeksi 1876) edustaa puolestaan koululaitoksen pedagogisempaa ja narratiivisempaa kertomusta Suomesta. Se oli monessakin suhteessa poikkeuksellinen aikakauden koulukirjojen joukossa. *Maamme kirjan* vaikutus useamman sukupolven historiakäsitykseen, ja näin ollen myös nälkävuosiin liittyvien mielleyhtymien luomiseen, on ollut merkittävä.

Myös kaunokirjallisuudella on ollut painava jalansija historiakuvan muodostamisessa nälkävuosista. Siihen liittyvät teemat kuten Saarijärven Paavo, köyhyys, kerjäläisyys ja yhteiskunnallinen epäoikeudenmukaisuus olivat 1870-luvulta eteenpäin usein toistuvia aiheita suomalaisessa ja etenkin suomenkielisessä kirjallisuudessa.² K. A. Tavaststjernan romaani *Hårda tider* (1891) ei ollut ainoa nälkävuosia käsittelevä tai siitä inspiroitua ammentava teos, kirjoittihän Pietari Päivärinta omakohtaisen muistelmateoksen nälkävuosista vuonna 1892 ja Santeri Alkio *Puukkojunkkarit* -teoksen itsenäisen jatko-osan *Murtavia voimia* vuonna 1896. Tämän lisäksi ilmestyi aikakauden lehdistössä vähän väliä erinäisiä artikkeleita ja muistelmia 1860-luvun nälkävuosista. Tavaststjernan teos on poikkeuksellinen kuitenkin sen takia, että se antoi sysäyksen nälkävuosia käsittelevään historiatutkimukseen eli nälkävuosi-historiografian syntyyn. Tällainen on Agathon Meurmanin teos *Nälkävuodet 1860-luvulla*, johon kaikki sen jälkeiset nälkävuosia käsittelevät tutkimukset ovat sittemmin tukeutuneet. Tämän viimeksi mainitun teoksen vaikutus näkyi esimerkiksi jo Schybergsonin *Finlands historia* -teoksen toisessa painoksessa (1903), johon myös teoksen suomenkielinen käännös perustuu, samoin kuin Thiodolf Reinin teoksessa *Juhana Vilhelm Snellmanin elämä – jälkimmäinen osa* (1905).³

1. Artikkelin perustuu hieman laajempaan pro gradu -tutkielmaan Henrik Forsberg (2011) *Massvält som nationell dygd. Hungeråren i finländsk litterär historiekultur 1870–1918*, Helsingin yliopisto.

2. Suomen kirjallisuuden klassikkokirjailijat Aleksis Kivi, Minna Canth ja Juhani Aho eivät suoranaisesti käsitelleet nälkävuosia, mutta sitäkin enemmän siihen liittyviä teemoja.

3. Tutkimuksen aineistoa voisi laajentaa ottamalla mukaan aikakauden lehdistön, mutta parhaimmassakin tapauksessa se olisi pelkästään tutkimuksen täydennystä, koska sanomalehtien kirjoittelu käsiteli asioita pikemminkin aikalaistapahtumina eikä niinkään historiallisina tapahtumina.

Varsinaisen 1860-luvun nälkävuosien tutkimuksen alun voi Suomessa ajoittaa verrattain myöhäiseen ajankohtaan, 1980-luvulle. Tätäkin ennen nälkävuosia kyllä tutkittiin, mutta satunnaisen vähäisissä määrin ja useimmiten osana jotakin toista kontekstia. Meurmanin tutkimus oli pitkään lähes ainoa nälkävuosia historiallisesti käsittelevä teos. Sen antamaa kuvaa tapahtumista täydensivät yksittäiset artikkelit, mutta monografiat aiheesta olivat harvassa. Vasta noin sata vuotta myöhemmin alkoi ilmaantua uudenlaisia näkökulmia ja edellisiin tutkimuksiin kriittisemmin suhtautuvia historioitsijoita, kuten Oiva Turpeinen, Kari Pitkänen ja Antti Häkkinen.⁴

1860-luvun köyhyys aikaansai dramaattisen väestönlaskun. Vuonna 1865 suuriruhtinaskunnan väkiluku oli noin 1 843 200, mutta vuoteen 1868 se oli pudonnut noin 1 727 500:aan.⁵ Pelkätään vuoden 1868 tammikuusta elokuuhun menehtyi 117 200 ihmistä,⁶ mikä oli noin kolminkertainen määrä normaaliin kuolleisuuteen verrattuna. Köyhyyden taustalla olivat useat perättäiset katovuodet, jotka niin tyyppisesti muodostuivat maataloudesta riippuvaiselle yhteiskunnalle kohtalokkaiksi. 1860-luvulla tilannetta pahensivat vielä kansainvälisen talouden vaikeat suhdanteet sekä hallituksen ajama rahamuutos, joiden yhteisvaikutusten takia monet kotimaiset yritykset joutuivat konkurssiin.⁷ Kun halla vei leivän pellolta, lainansaanti vaikeutui lainanperinnän lisääntyessä, ja kun työnsaanti romahti, tuhansien ihmisten ainoana vaihtoehtona oli kerjääminen. He kulkivat maanteitä pitkin pitäjistä toiseen pettu-, olki- tai jäkäläleipää etsien. Valtio otti suuren lainan viljantuontia varten, käynnisti valistuskampanjoita käsitöiden ja korvikeravinnon käytön edistämiseksi sekä käynnisti suuri mittaisia aputoita. Huonon ravinnon heikentämien kerjäläisten mukana lähti kuitenkin liikkeelle myös tappavia tauteja, ja varsinkin köyhäinhuoimajat muodostuivat pahimmiksi kuolemanpesiksi. Itse asiassa epidemiat aiheuttivat ylivoimaisesti suurimman osan kuolemantau-

pauksista, mutta koska epidemioiden leviämisen niin selkeästi oli kytköksissä ravinnonsaannin niukkuuteen, on oikeutettua yleisemmällä tasolla puhua nälkäkuolemista siitäkin huolimatta, että potilaan kuolemansyyksi useimmiten merkittiin tyypus.⁸

Tästä 1860-luvun lopun kurjuudesta yhteiskunta muuttui nopeasti seuraavan viidenkymmenen vuoden aikana useilla eri elämänoilla. Suuri teollisuusnäyttely Helsingin Kaivopihassa vuonna 1876 oli aikalaisilleen merkittävä tapahtuma ja osoitus maan huimasta ja toivoa herättävästä kehityksestä.⁹ Teknologinen, taloudellinen ja yhteiskunnallinen modernisaatio ilmeni muun muassa rautatieverkoston tihentymisenä, orastavana saha- ja muunkin teollisuuden lisääntymisenä sekä viestintävälineiden kehittymisenä. Aikaisemmin erillään olleet yksittäiset paikallisyhteisöt alkoivat linkittyä toisiinsa ja päätyivät keskusvallan ohjaukseen saaden näin entistä kansallisemmat toimintaraamit. Kansa-

4. Kari Pitkänen (toim.) (1987) *Nälkä Talous Kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin*, Helsinki; Oiva Turpeinen (1987) *Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866–1868, Historiallisia tutkimuksia* 136, Helsinki; Suomen historiallinen seura; Oiva Turpeinen (1991) *Näläntorjunta ja hyvinvointivaltion perusteet – Hallinto ja kansalainen Suomessa 1808–1905, Hallintohistoriallisia tutkimuksia* 4, Helsinki; Vapokustannus; Antti Häkkinen & al. (toim.) (1991) *Kun halla nälän tuskan toi*, Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY; Antti Häkkinen (toim.) (1992) *Just a Sack of Potatoes? Crisis Experiences in European Societies, Past and Present, Studia Historica* 44, Helsinki; Suomen Historiallinen Seura.

5. Tilastokeskuksen PX-web tietokanta, Väestönmuutokset ja väkiluku 1749–2009, koko maa: http://pxweb2.stat.fi/database/StatFin/vrm/kuol/kuol_fi.asp, viimeksi katsottu 18.3.2011.

6. Turpeinen (1987) 22.

7. Antti Kuusterä (1987) '1860-luvun epäonnistunut talouspolitiikka', teoksessa Kari Pitkänen (toim.) *Nälkä Talous Kontrolli – Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin*, Helsinki, 43–57.

8. Turpeinen (1987).

9. Taina Syrjämaa (2010) 'Näyttelypaviljonki uudenaikaisena kansainvälisenä toiminnan ja tulkinnan tilana Kaivopuistossa 1876', *Historiallinen Aikakauskirja* 108, 29–46.

koulujen ja oppikoulujen huima lisääntyminen 1870-luvulta 1910-luvulle antoi keskusvallalle myös paremman mahdollisuuden identiteettipoliitiikan harjoittamiseen. Kansanvalistus ja lukutaidon lisääntyminen johtivat erinäisten kansanliikkeiden aktivoitumiseen, mikä taas omalta osaltaan vaikutti yhteiskunnan demokratisoitumiseen ja sääty-yhteiskunnan purkautumiseen. Tiivistäen voisikin sanoa useiden pienten yhteisöjen julkisuuden sulautuneen yhteiseen kansallisissa rajoissa toimivaan julkisuuteen. Yksilön suhde ympäröivään maailmaan tuli määriteltyä ennen kaikkea kansallisen identiteetin ja kansallisten pyrkimysten kautta. Samalla yksilön suhde valtiovaltaan ja varsinkin kansalaisten odotukset valtiovaltaa kohtaan muuttuivat. 1900-luvun alkupuolella ei enää riittänyt se, että hallitus Jumalan armosta määritteli alamaistensa vapauden rajoja. Ihanteeksi nousi kansallisvaltio, jonka tarkoituksena oli kansan tahdon ja kehityksen esilletuominen. Kansalaisilla alkoi olla entistä vaativampia odotuksia vallanpitäjiä kohtaan.¹⁰

Kansakunnan muodostaminen ja kansalliset kertomukset

Suomalainen kansakunta yhteisönä oli 1800-luvulla ”kuviteltu”, sillä kukaan yksittäinen henkilö ei mitenkään voinut henkilökohtaisesti kokea eikä tuntea kaikkia toisia ”suomalaisia”. Yksittäisellä suomalaisella ei siis ollut mahdollisuutta vahvistua mistään suomalaisia yhteen liimaavan kansallisidentiteetin olemassaolosta valistusajan veljellisessä hengessä.¹¹ On myös otettava huomioon, että 1800-luvulla ei ollut vielä nykyisen veroisia viestintävälineitä. Kansallisidentiteetin omaksumisen täytyi edellyttää sitä, että yksilön sosiaaliset kokemukset voitiin selittää ja ymmärtää osana kansallista viitekehystarinaa, lyhyemmin sanottuna osana kansallista kertomusta.

Patrick Colm Hoganin tuore teos *Understanding Nationalism* on tuonut uuden näkökulman nationalismitutkimukseen. Tutkimus vastaa nimenomaan siihen, kuinka kansakunta ymmärre-

tään ja kuinka sen tarinaa kerrotaan. Tukeutulla kognitiotieteellisiin ja metaforaa käsitteleviin tutkimuksiin sekä narratologiaan Hogan on onnistunut selkiyttämään sitä mentaalista prosessia, jossa kansakuntaa luodaan. Koska kansakunta kuviteltuna yhteisönä on abstraktio, jota ei voi kokemuksellisesti tuntea, se täytyy jotenkin mallintaa eli ymmärtää metaforien kautta.¹² Historia on kollektiivisten yhteisöjen oma kertomus itsestään, ja sitä kerrotaan eteenpäin yksilöille, jotta luotaisiin emotionaalinen side yksilön ja yhteisön välille.¹³ Mitä henkilökohtaisesti koskettavampi yhteisön kertomus on, sitä vahvemaksi yksilön yhteisöllinen identiteetti kasvaa. Tämä tarkoittaa sitä, että yksilön kohtaamille arkisille asioille annetaan kansallinen merkitys ja symboliarvo, ja jos kansa on vaarassa, niin silloin yksilön arkikin on vaarassa. Nationalistien päämääränä on se, että kansallinen identiteetti ylittää kaikki muut yksilön identiteettikategoriat ja että kansan etu asetetaan oman ja kaiken muun edun edelle.¹⁴

Hogan esittelee kolme nationalismille ominaista prototyypikertomusta, joista kaksi on tämän tutkimuksen kannalta tärkeitä. Ne ovat

10. E.J. Hobsbawm (1989) *The Age of Empire, 1875–1914*, New York: Vintage; Jorma Kalela (2005a) 'Miten Suomi syntyi?', teoksessa Ville Pernaa & Mari K. Niemi (toim.) *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*, Helsinki: Edita; Kalela (2005b) 'Yhteiskunnallinen kysymys' ja porvarillinen reformismi', teoksessa Ville Pernaa & Mari K. Niemi (toim.) *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*, Helsinki: Edita.

11. Benedict Anderssonin jo klassiseksi muodostunut määritelmä kansakunnasta ”kuviteltuna yhteisönä” on nationalismitutkimuksessa edelleen keskeinen lähtökohhta. Benedict Anderson (2006) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, New York: Verso.

12. Patrick Colm Hogan (2009) *Understanding Nationalism. On Narrative, Cognitive Science, and Identity*, Columbus: The Ohio State University Press, 10.

13. Eviatar Zerubavel (2004) *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past*, Chicago, London: University of Chicago Press, 3.

14. Hogan (2009) 63–65.

sankari- ja uhrikertomus. Molemmat prototyyp-pikertomukset rakentavat ja vahvistavat kansallisidentiteetin omaksumista. Sankarikertomus käsittelee tapahtumasarjaa, jossa sisäryhmä kokee jonkin ulkoryhmän uhkaavan itsemääräämisoikeuttaan.¹⁵ Draaman kaari syntyy siitä, kuinka sankari onnistuu pelastamaan sisäryhmän ulkoryhmän asettamalta uhalta. Tarina kiinteyttää ja pelkistää sisäryhmän hyvyyttä ja yhteishenkeä, kun tämä vastakkainasettelun kautta rinnastetaan johonkin pahaan ulkoryhmään. Sisäryhmän identiteetti selkenee korostamalla jotakin sellaista, mitä se ei ole. Osana sankarikertomusta Hogan käsittelee myös tietyn tyyppistä ”kärsimyksen epilogiaa”, joka kiinteyttää sisäryhmän jäsenten emotionaalista sidettä. Sankari on saattanut erehtyä, mutta tämän erehdyksen tunnistaminen johtaa sisäryhmän moraaliseen eheytymiseen. Ryhmä saattaa alkaa kokea itsensä jonkin epäoikeudenmukaisen toimen tai tilanteen uhrina.¹⁶ Toinen maailmansota on poikunut paljon tämäntyyppisiä esimerkkejä, joissa jokainen osapuoli haluaa esiintyä eräänlaisena uhrina.¹⁷

Uhrikertomus liittyy sisäryhmän tekemään syntiin, joka on aikaansaanut koko yhteisöä ravittavan koettelemuksen. Asiantilan normalisoituminen edellyttää jotakin kaikkia sisäryhmäläisiä emotionaalisesti yhdistävää uhrilahjaa. Itsekuri ja itsensä kieltäminen nousevat tässä tärkeiksi arvoiksi.¹⁸

Hoganin narratologia ja metafora -tutkimukseen nojautuvalla metodologialla on jo vanhaan ollut vastineita yhteiskuntatieteissä. Esimerkiksi kognitiotieteilijä George Lakoff on analysoinut Yhdysvaltojen poliittisen jakauman konservatiivien ja liberaalien välillä johtuvan kahdesta erilaisesta perhemallikäsityksestä. Lakoffin tutkimuksessa moraaliset käsitykset ihanteellisesta perheestä muodostavat sen perustan, minkä pohjalta valtio, kansakunta ja politiikka ymmärretään metaforien kautta.¹⁹ Suomessa Juha Siltala on teoksessaan *Sisällissodan psykohistoria* hyödyntänyt psykologisten tutkimusten

lisäksi myös Lakoffin metafora-analyysiä apunaan selvitellessään punaisten ja porvareiden kahtiajakoa.²⁰ Hoganin lähestymistapa on nationalismitutkimuksen kannalta kuitenkin erityinen, sillä se kyseenalaistaa patriotismin ja nationalismien välisen selkeän rintamalinjan olemassaolon. Suomessakin narratiivisesta lähestymistavasta on jonkin verran kirjoitettu, tosin enemmässä määrin kirjallisuustieteilijät ja vähemmän määrin historioitsijat.²¹

Sekä historiankirjoituksen poliittisuus²² että kollektiivisten yhteisöjen itsestään kertomat tarinat ovat merkittäviä tekijöitä yksilön kollektiivisen identiteetin omaksumisen ja rakentamisen kannalta.²³ Jos pohditaan, kuinka yksilö on kansallisidentiteetin omaksunut, on tarkasteltava kansallisen kertomuksen juonteenkäänteitä

15. Hogan (2009) 12, 193–194.

16. Hogan (2009) 194.

17. Klas-Göran Karlsson (2010) *Europeiska möten med historien. Historiekulturella perspektiv på andra världskriget, förintelsen och den kommunistiska terrorn*, Stockholm: Atlantis, 254–264. Oman yhteisön esittäminen uhrina on eräänlaista etnosentrismia, jossa vahvistetaan yhteisön jäsenten kollektiivista identiteettiä. Jörn Rüsen (2004) 'How to Overcome Ethnocentrism: Approaches to a Culture of Recognition by History in the Twenty-first Century', *History and Theory* 43, 122.

18. Hogan (2009) 12, 194–195.

19. George Lakoff (2002) *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*, Chicago: University of Chicago Press.

20. Juha Siltala (2009) *Sisällissodan psykohistoria*, Helsinki: Otava.

21. Jorma Kalela on tässä suhteessa poikkeuksellinen historioitsijoiden keskuudessa. Katso esimerkiksi Samuli Hägg, Markku Lehtimäki & Liisa Steinby (toim.) (2009) *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*, Tietolipas 226, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

22. Juhani Mylly (2002) *Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa*, Turku: Kirja-Aurora, 24–25, 34–39.

23. Maurice Halbwachs (1992 [1952]) *On Collective Memory*, Chicago, London: The University of Chicago Press. Peter L. Berger & Thomas Luckmann (1994 [1966]) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen – Tiedonsosiologinen tutkielma*, Helsinki: Gaudeamus, 195–202. Mikko Lehtonen (1998) *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia*, Tampere: Vastapaino.

ja sitä, minkälaisia yhtymä- ja samastumiskohtia yksilö on tunnistanut tästä kyseistä kertomuksesta omassa elämässään. Tässä ei ole kyse siitä, onko historioitsijan tuottama esitys totta vai tarinaa, kuten Hayden Whiten ja hänen seuraajiensa teesien monesti yksinkertaistettuna sanotaan väittävän,²⁴ vaan siitä, kuinka tietyt symbolit usein toistettuina saavat aikaan kohdehenkilöillä erilaisia mielleyhtymiä kansakunnan historiasta ja siten muodostavat eräänlaisen mielikuvan kansallisesta kertomuksesta. Esimerkiksi Koskisen *Oppikirja Suomen kansan historiassa* ei ole niinkään kertomus Suomen kansallisesta historiasta vaan historiateos, joka on vaikuttanut siihen, kuinka ihmiset itse ovat Suomen kansallisen kertomuksen omassa mielessään muodostaneet.

Aleksanteri II:n edistysten aikakausi

Yrjö Koskisen julkaisema *Oppikirja Suomen kansan historiassa* ilmestyi lähes välittömästi pahimman kuolleisuuskriisin jälkimainingeissa 1869–1873. Teoksen asema fennomaanien epävirallisena tulkintana Suomen historiasta loi ruotsinmielisten keskuudessa tarpeen vastaavanlaisen teoksen aikaansaamiseksi ruotsin kielellä.²⁵ M. G. Schybergsonin kaksiosainen teos *Finlands historia* ilmestyi noin 15 vuotta myöhemmin ja tuli edustamaan 1880-luvun loppupuolelta eteenpäin ruotsinmielisten epävirallista tulkintaa maan historiasta.²⁶ Nämä teokset ovat merkkipaaluja Suomen historian yleisteosten joukossa, ja niiden merkitys aikansa sivistyneistön historiatuntemuksen ja historiakulttuurin kannalta oli suuri.²⁷

Koskisen *Oppikirja* oli ensimmäinen laaja historiaesitys, joka asetti Suomen ja etenkin suomalaiset tarkastelun pääkohteeksi Ruotsin ja Venäjän valtakunnan alla. Ajalle ominaiseen tapaan teoksessa oli hallitsija keskeisessä asemassa, mutta se poikkesi aikaisemmista Suomen historian esityksistä siinä, että Koskinen arvioi jokaisen hallitsijan merkitystä nimenomaan Suomelle ja suomalaisille. Hallitsijan paljon Suomea suurem-

pi valtakunta sai vähemmän huomiota. Tästä teoksesta voidaankin sanoa kansallisen historiankirjoituksen saaneen alkunsa.²⁸ Kaikki eivät tietenkään Koskisen historianäkemyksestä jakaneet. Varsinkin ruotsinmielisissä piireissä suhtauduttiin teokseen hyvin kriittisesti ja arvosteltiin Ruotsin vallan ja ruotsalaisten vähättelyä. Teosta koskevat suurimmat aikalaisväittelyt koskivat nimenomaan tätä asiaa, eivät niinkään näkövinkkoja.

Sekä Koskinen että Schybergson kirjoittivat myös kansakouluille ja oppikouluille suunnattuja historiankirjoja. Jonkin aikakauden luonteenpiirteitä kuvailtiin yleensä hallitsijakeskeisesti, ja aikakausi ikään kuin henkilöityi hallitsijaan. Mitä pedagogisempaan tarkoitukseen kirja oli suunnattu, sitä tärkeämmäksi nousi historian henkilöityminen, sillä sen ajateltiin helpottavan tiedon sisäistämistä sekä toivottujen hyveiden ja luonteenpiirteiden iskostumista oppilaiden mieleen esimerkillisten henkilöiden kautta. Historianopetuksen tarkoitushan oli 1800-luvun loppupuolella hyvin uskonnollissävyytteinen. Tosin opetus alkoi kohti 1900-lukua entistä enemmän korvaantua isänmaanrakkauden korostamisella.²⁹ Aikakauden koulukirjoissa, paitsi Topeliuk-

24. Jorma Kalela (2009) 'Miksi ei pidä ajatella, että historiantutkija tuottaa kertomuksia?', teoksessa Samuli Hägg, Markku Lehtimäki & Liisa Steinby (toim.) (2009) *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*, Tietolipas 226, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 294–313.

25. Senaattori K.H.F. Furuhielm lahjoittikin 10 000 markan stipendin tällaisen teoksen julkaisemiseksi, minkä seurauksena syntyi Magnus Gottfrid Schybergsonin *Finlands historia* kahdessa osassa vuosina 1887 ja 1889 (yhteensä yli 1000 sivua). Tommila (1989), 93.

26. Mylly (2002) 183.

27. Matti Klinge (2010) *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys. Historiankirjoitus ja historiakulttuuri keisariaikana*, Helsinki: SKS, 190.

28. Mylly (2002) 172–176.

29. Häkan Andersson (1979) *Kampen om det förflutna. Studier i historieundervisningens mälfrågor i Finland 1843–1917*, Acta Academiae Aboensis, ser. A Humaniora Vol. 57:1, Åbo: Åbo Akademi, 180–181, 192. Andersson lainaa Jyväskylän seminaarin lehtoria Olai Wallinia: "Mikä tässä viehättää, se on juuri näiden ja niiden kaltaisten sanka-

sen *Maamme kirjassa*, ohitettiin nälkävuodet yleensä vain parin rivin mittaisella maininnalla.³⁰

Ensisijaisesti on huomattava se yleinen historiallinen viitekehys, Aleksanteri II:n hallintokausi, johon nälkävuodet näissä esityksissä liitettiin. Tämä on aikakauden Suomen historian yleisesitysten yleinen lähtötilanne. Vallitsevia trendejä olivat puhdas kronologisuus sekä valtio- ja hallitsijakeskeisyys, mikä on erityisen huomionarvoinen seikka, sillä useimmat tutkimuksessa tarkasteluun otetut yleisteokset ja oppikirjat on kirjoitettu Aleksanteri II:n hallitsijakauden aikana. Tämä tekee kuvauksista nykyajan näkökulmasta silmiinpistävän ristiriitaisia: yhtäältä Aleksanterin hallitsijakautta kuvailtiin kaikilla yhteiskunnan elämänalueilla loistavana ”edistyneen aikakautena”, toisaalta huomiota kiinnitettiin aikakauden oheisilmiöihin, kuten petturuja ja olkileivän syömiseen ja pitäjistä toiseen tai valtaviiin kerjäläisiin.³¹

Vuodet 1867–1868 olivat poikkeuksellisia, jopa niin poikkeuksellisia, että Koskinenkin *Oppikirjassaan* halusi tarkemmin valaista tilanteeseen johtaneita syitä.³² Taustana oli vuodesta 1856 lähtien useiden katovuosien aiheuttama yleinen velkaantuminen. Kiitosta saivat hallituksen ja yksityisten ihmisten runsaat aputoimet vuoden 1862 kadon jälkeen. Tosin nämä olivat olleet harmillisia siinä mielessä, että ne entisestään lisäsivät valtion ja yksityisten ihmisten velkaantumista. Ongelmallista Koskisen mielestä oli se, että kansa ei oppinut ”tarpeitansa supistaa” silloin, kun siihen olisi ollut tarvetta. Toisaalta valtion velkaantuminen oli hyväksyttävää niin kauan kuin se tapahtui tuottaviin yrityksiin investoiden, kuten esimerkiksi junaradan rakentamiseen Riihimäen ja Pietarin välille. Koskisen näkemyksen mukaan 138 000 ihmisen kuolema vuonna 1868 oli seurausta ennen kaikkea kansantaloudellisista ongelmista. Yleisen velkaantumisen lisäksi ongelmalliseksi olivat muodostuneet Suomen pankin heikentynyt asema ja ulkomaisen luotonsaannin vaikeus. Tähän ongelmaan nähden vuoden 1865 rahamuutos ja siirty-

minen oman rahayksikön, markan, käyttöön J. V. Snellmanin johdolla olivat huomattavia edistysaskelia.³³

M. G. Schybergsonin ruotsinkielisessä ensipainoksessa Suomen historiasta (1889) oli nälkävuosille annettu Koskiseen verrattuna huomattavasti vähemmän painoarvoa. Ajallinen etäisyys tapahtumiin vaikutti varmasti osaltaan tähän. Koskinen ei tarjonnut mitään erityistä nimitystä tapahtumille (paitsi ”kovat ajat”), mutta antoi niille kansantaloudellisen selityksen ja mainitsi lisäksi kuolonuhrien määrän. Schybergsonille kyseessä oli kuitenkin ennen kaikkea ekologinen onnettomuus eikä niinkään ekonomisen. Kuvaavaa tälle oli, että hän käsitteli onnettomuutta nimellä *missväxtsåret 1867–1868*, siis katovuosi 1867–1868. Tämän lisäksi hän selitti taustasyiksi edellisten vuosien katovuodet mutta ei mennyt tarkastelussa sen pidemmälle kuin vuoden 1865 katoon. Schybergsonilla oli selvästi paljon Koskista vähemmän tarvetta selittää joukkokuolemien syitä. Itse vuosien 1867–1868 kriisiin tapahtumista ja hallituksen toimenpiteistä hän mainitsi kylläkin niin hallituksen kuin yk-

---

rien personalisuus ja siinä asuva siveellinen alkuvoima.” Anderson (1979) 180.

30. Ks. esimerkiksi normaalilyseoissa ja seminaareissa käytössä olleita oppikirjoja: Yrjö Koskinen (1873) *Suomen historia kansakouluja varten*, Helsinki, 109–110; Olai Wallin (1877) *Suomen historia. Kansakouluja varten*, Jyväskylä, 75–76; H. L. Melander (1878) *Lärobok i Finlands historia*, Helsingfors, 101; M. G. Schybergson (1890) *Lärobok i Finlands historia för lyceernas och fruntimmerskolornas högre klasser*, Helsingfors, 153.

31. Kari Pitkänen (1991) ”Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen – 1860-luvun yleiskuva”, teoksessa A. Häkkinen et al. (toim.) *Kun halla nälän tuskan toi*, Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY, 38

32. ”Maan taloudellisessa tilassa on tällä välin kestetty kovia puuskia, joiden syitä tahdomme lyhyesti esittää.” Yrjö Koskinen (1869/–73) *Oppikirja Suomen kansan historiassa*, Helsingissä, 561.

33. Yrjö Koskinen (1869/73) *Oppikirja Suomen kansan historiassa*, Helsingissä, 561–563.

sityisten ihmisten suuret avunteeot mutta totesi niiden olleen loppujen lopuksi riittämättömiä estämään suurten kerjäläismassojen liikehdintää, tartuntatautien leviämistä sekä kuolleisuuden nousua. Itse luonto päätti aikaisen talven muodossa estää viljalaivojen perillepääsyn pohjoisiin lääniiin.³⁴ Näin ollen kriisi oli luonnon aiheuttama, eikä ihmisen toiminta voinut merkittävästi vaikuttaa sen kulkuun.

Toinen seikka, joka näitä historioitsijoita erotti toisistaan, oli heidän suhtautumisensa J. V. Snellmaniin. Tunnettuahan on Snellmanin kulttiasema fennomaanisessa liikkeessä, jonka toinen johtohahmo oli itse Yrjö Koskinen. Schybergson puolestaan, joskaan ei svekomaani niin vähintäänkin ruotsinmielinen ja ruotsinkielisen kulttuurieliitin edustaja,³⁵ saattoi suhtautua Snellmaniin huomattavasti kriittisemmin. Schybergson totesikin ehkä jopa hieman ivailien Snellmanin pyrkimysten kyllä olleen yleisesti isänmaalliseksi tunnustettavia mutta tämän itsensä olleen valtiomiesurallaan kykenemätön suoriutumaan vaikeista tehtävistä. Samalla hän myös vihjaili, että Snellmanin eron syynä oli yhteenotto kenraalikuvernööri Adlerbergin kanssa koskien Pietarin ja Riihimäen välistä rautatiehanketta.³⁶ Koskinen ja Snellman taas olivat puoluetovereita ja aateveljiä. Koskinen itse ei ollut pelkästään historioitsija, vaan vähintäänkin yhtä paljon Suomalaisen puolueen poliitikko. Koskiselle historian tehtävänä oli luoda suomalaiskansallista tietoisuutta ja kuvata kansallishengen kehitystä.³⁷ Koskisen *Oppikirjaa* onkin tarkasteltava juuri tässä valossa. Sen enempiä ottamatta kantaa siihen, kumpi historioitsijoista antoi oikeamman ja tarkemman kuvan Snellmanin toiminnasta, voi kuitenkin todeta, että Koskinen pyrki esittämään Snellmanin toimet vähintäänkin positiivisessa valossa. Snellmanin aikana loppuunviety rahauudistus ja hallituksen kriisin aikana tehdyt ”erinomaiset ponnistukset hädän lievittämiseksi”³⁸ olivat osoituksena Snellmanin ja näin ollen myös fennomaanisen liikkeen ”tärkeästä” panostuksesta kansan hyväksi.

Koskiselle tuntui olevan tärkeätä nähdä valtion toimivan kansan hyväksi ja sen takia myös selittää, että hallitus ei ollut epäonnistunut toimissaan kriisin hetkellä, mikäli joku niin saattaisi epäillä. Jyrki Loiman määritelmä Koskisesta ensimmäisenä ”merkittävänä radikaalina valtionationalistina”, jolle kansan etu ja kansan tahto oli etusijalla, saa täten vahvistuksen.³⁹ Maan hallinnon tuli toimia kansan parasta ajatellen; näin ollen nälkävuodet osoittautuivatkin Koskiselle ideologisesti ongelmallisiksi, koska hänen poliittinen kummisetänsä oli ollut ohjaksissa. Onnettomuutta ei voinut kiistää, mutta hallituksen ei myöskään voitu väittää epäonnistuneen, joten tarvittiin tarkempi selvitys korostamaan kokonaisvaltaisemmin kriisin hyviä puolia.

Juhani Mylly on kuvaillut Schybergsonia Koskista puhtaammaksi ”ammattihistorioitsijaksi”.⁴⁰ Tämä piirre vahvistuu, kun otetaan tarkasteluun Schybergsonin teoksen toinen muokattu painos vuodelta 1903. Kyseessä on juuri se painos, johon teoksen suomennos pohjaa. Aleksanteri II:n hallituskautta koskevaa käsittelevä oli selkeästi laajennettu ja nälkävuosia käsittelevä kohta kirjoitettu uusiksi. Näkökulma tosin pysyi edelleen katovuosi-käsitteessä ja onnettomuuden luonnollisuutta korostavana. Uusi tieto tai ehkä pikemminkin aiheen tarkempi käsittelyta-

34. M. G. Schybergson (1889) *Finlands historia senare delen*, Helsingfors: G.W. Edlund, 437.

35. Mylly (2002) 181–183.

36. Schybergson (1889) 437. Tämä ”syytös” oli kirjan toisesta painoksesta Schybergson (1903) poistettu. Siinä kirjailijan suhtautuminen Snellmaniin oli paljon maltillisempi, koska hän oli ottanut lähteikseen fennomaanien kirjailijoiden teoksia, ja näin ollen fennomaanien Snellman-kultti sai myös ruotsinmielisten keskuudessa tiettyä kaukupohjaa.

37. Mylly (2002) 176–177.

38. Koskinen (1869/73) 562–563.

39. Jyrki Loima (2006) *Myytit, uskomukset ja kansa. Johdanto moderniin nationalismiin Suomessa 1809–1918*, Helsinki: Yliopistopaino, 101.

40. Mylly (2002) 183.

pa juontui muutamasta 1890-luvulla julkaistusta uudesta tutkimuksesta, joista tärkeimmät olivat Th. Reinin J. V. Snellmanin elämäkerran toinen osa (1899) ja Agathon Meurmanin nälkävuosia koskeva selonteko (1892). Näihin teoksiin vedoten Schybergson pystyi antamaan hieman tarkemman kuvauksen vuosien 1867–1868 kulusta ja hallituksen toimenpiteistä sekä ennen kaikkea arvioimaan uudelleen Snellmanin roolin kriisin hoitamisessa. Hän esimerkiksi mainitsi pankkiriitalo Rothschildiltä saadun miljoonien arvoisen lainan viljan maahantuontia varten. Kuvaus Snellmanista oli muuttunut, mutta sen ei voida ainakaan suoranaisesti väittää johtuneen kirjailijan muuttuneesta ideologiasta, vaan se pikemminkin heijasteli uusimman tutkimuksen paradigmat. Toisaalta taas se seikka, että nämä uudet tutkimukset kumpusivat fennomaanisen ideologian lähtökohdista, on asia erikseen, ja sitä käsittelem tuonnempana.

Koskisen ja Schybergsonin teoksissa nälkäkuolemaa ei suoranaisesti ihannoitu. Suomalaisen kirjallisen historiakulttuurin analyysissä ne on kuitenkin otettava tarkasteluun, koska niillä on ollut suuri vaikutus aikakauden sivistyneistön historiatietoisuuteen. Teokset olivat merkittävällä tavalla luomassa pohjaa myöhemmälle historiakirjallisuudelle ja siten myös vaikuttamassa siihen, kuinka Suomen historiaa tulisi julkisuudessa esittää.

Kansakunta tarvitsee marttyyrinsä

Zachris Topeliuksen *Maamme kirja* eli *Boken om vårt land* vuodelta 1875 hakee vertaistaan kaikkien aikojen merkittävimpien suomalaisten kirjojen joukosta. Derek Fewster on sanonut sitä yhdeksi Suomen kaikkien aikojen myydyimmäksi teokseksi. Vuonna 1908 kirjaa oli painettu suomeksi ja ruotsiksi yli 340 000 kappaletta. Sen suosio kansakoulunopettajaseminaareissa oli suuri, ja se säilyi koulujen lukemistossa aina 1950-luvulle saakka.⁴¹ Saara Tuomaalan mukaan tämä lasten opus ohjasi heitä ”oikeaan historialliseen suomalaisuuteen”.⁴² *Maamme kirja* histo-

riakulttuurinen painoarvo onkin valtavan lukijakunnan takia ainutlaatuinen.

Maamme kirjassa kertautuu yksi erityinen teema: halla. Ensimmäisessä osassa, joka käsittelee Suomea maantieteellisenä kokonaisuutena, on luku nimeltä ”Hallayö”.⁴³ Siinä kirjailija kuvailee hallayön ilmaantumista ja sitä, kuinka se tuhoaa sadon. Ilmiön muuten aika luonnontieteelliseen kuvailuun tuo samastumiskohteen nimetön maamies, jonka kautta lukija aktivoidaan emotionaalisesti. Maamies rukoilee Jumalaa turvaamaan viljansa kypsymisen mutta hyväksyy kuitenkin loppujen lopuksi Jumalan tahdon toteutumisen. Hän tekee kaikkensa, minkä ihminen pystyy varjellakseen peltoaan hävitykseltä,⁴⁴ mutta ”Jumala yksin kasvun antaa”.⁴⁵ Topelius laajensi hallayön eräänlaiseksi kaikkia suomalaisia yhdistäväksi kokemukseksi: ”Sellainen on tämä hirmuinen onnettomuus, joka niin usein on saattanut Suomen kurjuuteen.” Näin Suomen kansan ja sen asuttaman karun maaperän välille syntyi aivan erityislaatuinen side. Tässä nähdään nationalismille tyypillinen pyhä suhde maahan. Halla koettiin Jumalan Suomelle määräämäksi kohtalotoveriksi. Kirjassa kyseistä kappaletta seurasi Johan Ludvig Runebergin runo Saarijärven Paavosta, minkä Topelius uudelleennimesi ”Kärsivällisyydeksi”.⁴⁶ Runon moraalinen opetus on tinkimätön uurastus ja luottamus Jumalan hyvántahtoisuuteen sekä naapurin auttaminen omasta edusta välittämättä. Kohtauksen voi lukea niin, että Topeliuksen mukaan Suomen kansan hyvät piirteet, kuten kärsivällisyys, uhrautuvaisuus, jumalanpelko, sitkeys

41. Derek Fewster (2006) *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*, *Studia Fennica Historica* 11, Helsinki: SKS, 140.

42. Saara Tuomaala (2004) ’Isien jäljissä itsenäisessä Suomessa’, *Historiallinen Aikakauskirja* 102, 307.

43. Zachris Topelius (1981) *Maamme kirja*, 59. painos, Porvoo: WSOY, 92–95.

44. Topelius (1981) 94.

45. Topelius (1981) 95.

46. Topelius (1981) 95–96.

ja itsepintaisuus, ovat seurauksia pitkällisestä taistelusta hallaa vastaan.⁴⁷

Juhani Mylly on sanonut *Maamme kirjan* ajatusmaailman seisovan patriotismin ja nationalismin välisellä selänteellä.⁴⁸ Teoksen nationalistiset piirteet korostuvatkin seuraavassa hallaa käsittelevässä kohdassa eli ”Suuret nälkävuodet”-luvussa, jossa käsitellään vuosien 1695–1697 nälänhätää.⁴⁹ Topeliuksen kerronnassa 1690- ja 1860-luvun nälänhädät liittyivät toisiinsa muodostaen eräänlaisen historiallisen jatkumon Suomen kansan historiassa. Kronologinen lähtötilanne alkoi vuodesta 1689, jolloin Jumalan lähettämät oudot vuodenaikavaihtelut ja sääilmiöt, jotka kulkivat läpi Euroopan, olivat kuin ennusmerkkejä tulevasta. Topelius mainitsi Etelä-Euroopan maanjäristykset sekä Pariisissa vuonna 1694 koetun nälänhädän, mutta hänen tarkoituksena olikin korostaa Suomen kansan erityisiä luonteenpiirteitä suhteessa Euroopan muihin kansoihin: ”[A]lko i pitkä jakso suuria onnettomuuksia, joita ei yksikään kansa olisi voinut kestää ilman sitkeää elinvoimaa, kärsivällisyyttä ja luottamusta Jumalaa.”⁵⁰ Kuvaillessaan Suomen kansan kärsimyksiä Topelius kertoi hallan hävittämistä jyvistä, ”haamuiksi laihtuneista” kerjäläisistä, jvälaivojen haaksirikkoutumisesta. Hän kertoi jopa herrasmiesten syöneen pettuleipää, yhden kolmanneksen väestönmenetyksestä ja hallituksen vilja-avuista: ”Koko kansa nöyrtyi nyt Jumalan väkevän käden alla, ja hänen sallimuksestaan loput säilyivät hengissä [...]” Topeliukselle katastrofin poikkeuksellisuus ja Suomen kansan poikkeuksellisen rauhanomainen sietokyky verrattuna muihin kansoihin oli yhtenä kulmakivenä tässä Suomen kansan suuressa kertomuksessa:

”Mutta Suomen kansalle oli kunniaksi, että vaikka henki oli rakas, se piti kuitenkin suurimmankin hädän aikana lait pyhinä. Muissa maissa synnyttää aina suuri hätä suuria väkivallantekoja: ryöstöjä, murhia ja tuhopoltoja. Täällä oli harvinainen poikkeus, että puolikuolleet raukat ryöstivät joitakin herrastaloja

Savossa. Usein nähtiin satojen kurjien kurottavan käsiään parempiosaisten ihmisten suljettuja portteja kohti, mutta porttia he eivät särkeneet; he kaatuivat sen eteen. Semmoista miehuullista itsensäkieltämistä tavataan vain harvoissa kansoissa.”⁵¹

Tässä kohdassa voi nähdä Hoganin molempien prototyyppisten kertomusten eräänlaisen rinnakkaiskäytön. Yhtäältä Suomen kansa oli poikkeuksellisen sankarillinen verrattuna muihin kansoihin. Edes surkean kuoleman edessä ei suostuttu luopumaan kansallisista hyveistä eli Saarijärven Paavoon liitetyistä piirteistä. Toisaalta oma eloonjääminen oikeutettiin nostamalla kuolleet jonkinlaisiksi kansallissankareiksi, jotka uhrautuivat kuvitteellisen Suomen kansan kunniaksi. Merkillepantavia ovat myös tässä yhteydessä käytetyt metaforiset taisteluun viittaavat vertauskuvat, joita tavataan myös muussa nälkävuosiin liittyvässä kirjallisuudessa.

Topelius käsiteli 1860-luvun nälkävuosia luvussa, joka muutoin keskittyi Aleksanteri II:een ja Helsingissä vuonna 1863 kokoontuneisiin valtiopäiviin.⁵² Tarkoituksena oli siis esitellä Aleksanterin hallituskautta ja sen vaikutuksia Suomen asioihin. Siten esitystapa seurasi muissa koulukirjoissa ollutta käytäntöä. Aleksanterin toimelias, kauaskantoinen, jalomielinen ja rohkea hallitustapa tuli koitumaan Suomenkin hyväksi ja erityisen tärkeä oli valtiopäivien kokoontuminen 1863, josta ”koko kansa kiitti Jumalaa ja rukoili Häneltä siunausta tälle jalomieliselle ruhtinaalle [...]”. Tämä orastava vauraus taantui kui-

47. Topelius (1981)126.

48. Mylly (2002) 197.

49. Topelius (1981) 305–306.

50. Topelius (1981) 305.

51. Topelius (1981) 306.

52. Topelius (1981) 379–382. Tämä luku oli tietenkin paljon lyhyempi ensimmäisessä ruotsinkielisessä alkuperäispainoksessa Zachris Topelius (1875) *Boken om vårt land*, Helsingfors. Aleksanterin hallituskauden sisältöä laajennettiin uudemmista painoksista, mutta nälkävuosia käsittelevä sisältö pysyi samana.

tenkin hetkellisesti kolmen ankan kadon takia vuosina 1856, 1862 ja 1867. Seurauksena oli samanlainen kärsimysnäytelmä kuin Kaarle XI:n aikoina. Topelius nimittäin kuvaili olosuhteita puhumalla ”samasta” kerjäläisten vaelluksesta, ”samasta” hätäleivästä ja ”samoista” kulkutaudeista. Mutta tapahtumien välillä oli myös eroavaisuuksia. Hallituksen, yksityisten ihmisten ja muiden maiden runsaat avustukset olivat käänteentekeviä hätätilan katkaisemisessa.⁵³

Se, olivatko Topeliuksen mielestä runsaat avustukset hyvä asia, jää kuitenkin hieman epäselväksi. Hän totesikin, että ”Jumalan kova kuritus oli annettu meille varoitukseksi ajan veltosta nautinnonhimosta, ja vaikka kiitollisina otimme vastaan apua rikkaammilta mailta, niin syvästi nöyryyttävää oli nähdä maatumme pidettävän Euroopan vaivaistupana”.⁵⁴ Jos kyseessä oli Topeliuksen mukaan Jumalan määräämä rangaistus Suomen kansan veltosta nautinnonhimosta, niin olivatko ulkomaiden avunnot jotenkin turmelleet kansan kykyä maksaa uhrilahjansa Jumalalle? Lisäksi on muistettava, että vaikka 1690-luvun nälkävuodet olivat Topeliuksen mukaan tuoneet Suomelle kunniaa, niin 1860-luku oli ilmeisesti maalle häpeäksi. Tässä kohdassa ei voi olla ajattelemta, että eikö tässä viimeisessä kriisissä sitten ollut osoitettu tarpeellisessa määrin ”miehuullista itsensäkieltämistä”?

Kansallisten kertomusten prototyypit käyttivät viholliskuvaa pääasiallisesti joko omakuvansa vastakohtana tai oikeutuksena jonkun uhraamiseen, jolloin yhteisö nousee yksilöä tärkeämmäksi. Lakien pyhinä pitäminen ja noudattaminen, jopa nälkäkuoleman uhatessa, oli esimerkiksi itsensä uhraamista, jolla kriisistä eloonjääneet saattoivat helpottaa huonoa omatuntoaan selviytymisestään aiheutuneesta traumasta.⁵⁵ Kansakunnan rakentamisen kannalta ajatus nälkävuosista tietynlaisena kansallisena häpeänhetkenä oli käyttökelpoinen kertomus. Siitä ylitse pääseminen olisi edellyttänyt yhteisiä ponnistuksia ja niiden pohjalta luotua mielikuvaa yhteisestä kansallisesta kokemuksesta. Viholliskuvan

käyttö suomalaisuuden peilikuvana oli 1800-luvulla sen sijaan ongelmallisempaa, varsinkin Topeliukselle. Venäläiset eivät voineet olla vihollisia sekä juridisista että valtapoliittisista syistä eivätkä ruotsalaisetkaan kansakunnan sisäisen eheyden säilyttämisen takia. Topelius kääntyikin tässä asiassa hallan puoleen. Suomen kansan ikuinen kamppailu oli käyty Jumalan armosta hallaa vastaan. Tässä kamppailussa kielikiistat eivät merkinneet mitään, joten halla sopi koko kansan yhteiseksi viholliseksi, joka kaiken lisäksi kumpusi juuri siitä maasta, jota isänmaaksi kutsuttiin. Halla oli Topeliuksen Suomen perivihollinen.

Kaunokirjallisuus historiatutkimuksen ylläkkeenä

Kauno- ja historiakirjallisuuden piirissä ilmeni 1880- ja 1890-luvulla eräänlainen särö käsityksissä suomalaisesta yhteiskunnasta. Taustalla oli ennen kaikkea realistisen kaunokirjallisuuden idea, jota pohjoismaisessa kontekstissa on yleensä nimitetty modernismin läpimurrokksi. Kaunokirjailijan ihanteeksi tuli yhteiskunnallisten ongelmien realistinen esille nostaminen ja paljastaminen. Tässä suhteessa Minna Canth oli 1880-luvun suomenkielisessä kirjallisuudessa tärkeimpiä kirjailijoita. Realismi ei tietenkään ollut käsitteenä yksiselitteinen, vaan sillä oli kriittikkonsakin, joista suomalaisuuspuolueen johtohahmoihin kuuluva talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustaja Agathon Meurman oli yksi äänekäimmistä. Arvostelu kohdistui esimerkiksi siihen, että Canthin edustama työväenluokkaa kuvaava realismi ei ollut ”tosi”. Ollakseen tosi sen olisi pitänyt kuvastaa myös kansan ihanteellisia piirteitä Saarijärven Paavon tapaan. Koska teokista puuttui yhteiskunnallinen sovittava ele-

53. Topelius (1981) 382.

54. Topelius (1981) 381.

55. Gertrude Schneider (1975) 'Survival and Guilt Feelings of Jewish Concentration Camp Victims', *Jewish Social Studies* 37, 74–83.

mentti, ne nähtiin varsinkin fennomaanisissa kulttuurikonservatiivisissa piireissä yhteiskuntaa hajottavina ja siten vahingollisina.⁵⁶

Tähän herkkään saumaan osui Karl August Tavaststjernan romaani *Hårda tider* ilmestyes-
sään 1891.⁵⁷ Teos käsitteli vuosien 1867–1868
vaikeita aikoja Hämeessä. Romaanissa ylempää
sosiaaliluokkaa edusti vanhanaikaisen topeliaa-
nisen idealismin symbolina rouva von Blume, ja
uuden aikakauden kapitalismille ja rationaali-
suudelle kasvot antoi kapteeni Thoreld. Alempia
sosiaaliluokkia edusti kaksi työn perässä muut-
tanutta pohjalaista. Kumpikaan heistä ei ollut
mikään Saarijärven Paavo, vaan toinen oli vai-
monsa ja lapsensa hylännyt röyhkeä oman edun
tavoittelija Kalle Pihl ja toinen hieman yksinker-
tainen, lopuksi nälän ja kuumeen aiheuttaman
epätoivon takia murhaajaksi päätyvä Kalle Leh-
timaa. Kerronnan jännittävät vastakkainasette-
lut eivät olleet yhteiskuntaluokkien välisiä vaan
niiden sisäisiä; tosin kirjailija jonkin verran sätti
yläluokkaa, joka tuntui elävän irrallaan köyhim-
pien ihmisten ahdingosta.⁵⁸

Teoksen käänsi suomen kielelle Juhani Aho
(*Kovina aikoina* 1892), ja hän sovitti siitä myös
näytelmäversion *Uramon torppa*. Tästä huoli-

matta Tavaststjerna ja *Kovina aikoina* ovat Pirk-
ko Alhoniemen mukaan säilyneet ennen kaikkea
suomenruotsalaisen kirjallisuuden klassikkoina
ja jääneet verrattain tuntemattomiksi suomen-
kieliselle lukijakunnalle.⁵⁹ Osasyynä tähän saat-
taa olla Juhani Ahon hieman siloteltu käännös
alkuperäisestä ruotsinkielisestä teoksesta. Kään-
nöksestä oli suorasukaisimmat hallitusta arvos-
televat kohdat jätetty pois,⁶⁰ ja näin ollen teok-
sen suomenkielinen käännös jäi vähemmän ko-
hahduttavaksi. Merkille pantavaa onkin, että
teoksen ankarin kriitikko Agathon Meurman oli
ilmeisesti lukenut vain ruotsinkielisen alkupe-
räisteoksen, koska kritiikissään hän lainasi koh-
taa, jota suomenkielisessä versiossa ei ollut!⁶¹

Ennen kaikkea Tavaststjernan teosta on ym-
märrettävä oman aikakautensa yhteiskuntakri-
tiikkinä ja vain toissijaisesti 1860-luvun arvoste-
luna. Kirjassa onkin paljon symboleita, joista ai-
kalaiset saattoivat tunnistaa oman aikansa piir-
teitä. Nälkävuodet edustavat käännekohtaa, sitä
hetkeä, joka antoi alkusysäyksen aikakaudelle,
jossa 1890-luvulla koettiin oltavan. Nälkävuodet
olivat eräänlainen lähtölaukaus uudelle aikakau-
delle.⁶² Esimerkiksi kapteeni Thoreld edusti ajal-

56. Leeni Tiirakari (1999) 'Miten Minna Canthia luettiin?',
teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen Kirjallisuushistoria*
2 – Järkiuskosta vaistojen kapinaan, Helsinki: Suomalaisen
Kirjallisuuden Seura, 17–22.

57. K. A. Tavaststjerna (1991[1891]) *Hårda tider*, Helsing-
fors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag.

58. Tavaststjerna (1991) 94–95, 100, 172–177.

59. Pirkko Alhoniemi (1975) 'Esipuhe K.A. Tavaststjerna',
teoksessa K. A. Tavaststjerna *Valitut teokset*, Hämeenlinna:
Arvi A. Karisto osakeyhtiö, 12.

60. Vertaa Karl A. Tavaststjerna (1891) *Hårda tider*, Helsing-
fors: Söderström & C:o, 104–106, 141 sekä Karl A.
Tavaststjerna (1892) *Kovina aikoina* (suomentanut Juhani
Aho), Porvoossa: Werner Söderström, 97, 129.

61. Agathon Meurman (1892) *Nälkävuodet 1860-luvulla*,
Helsinki: Kansanvalistus-seuran toimituksia LXXVIII, 5.
Muun muassa seuraava ote on jäänyt Ahon käännöksestä
pois: "Regeringen! – Ja den hade sin språkpolitik och sitt
järnvägsbygge att tänka på[...] adresser hade insänts till
senaten från olika kommuner i landet, men då de allra

flesta endast innehölla farhågor för framtiden, utan några
egentliga förslag till deras förebyggande, i tron att den
landsfaderliga visheten skulle känna sig kränkt av enskil-
das nitiska råd, så lade de högsta myndigheterna med
beklagande miner adresserna ad acta. De vände sig med
ett ämbetsbrev till ärkebiskopen och bådo honom i kejsa-
rens namn söka använda den hotande nöden genom en
speciell bön om god skörd till den Ende Allsmäktige [...].
Denna överhetens hänvändning till den Högste skulle för
det uppskrämnda folket visa vilken gudfruktig och förtrös-
tansfull styrelse det hade, som i dess stora ångslan med
fullt förtroende hänvände sig till den Ende, från vilken all
god gåva kommer." Tavaststjerna (1991) 72–73.

62. Tämä ajatus toistui Edvard Gyllingin Työväen ka-
lenterissa julkaistussa nälkävuosia käsittelevässä kir-
joituksessa vuonna 1917. Siinä kirjailija kuvaili nälkä-
vuodet nimenomaan hetkenä, jolloin kovakourainen
kapitalismi rantautui Suomeen. Katso Edvard Gylling
(1917) 'Nälkävuodet 1867–68', teoksessa Sosiali-
demokraattinen puoluetoimikunta (toim.) *Työväen ka-
lenteri XI 1918*, Helsinki 110–121.

leen ominaista metsäkaptalistia, rautatiever-
kosto jatkoi suurruhtinaskunnan kaukaisten
kolkkien yhdistämistä, kaksi työtä etsivää pohja-
laista voidaan nähdä 1890-luvun alun työläis-
väestön edustajina, ja vanha rouva von Blume,
joka lopulta kuolee lavantautiin, edusti mennyt-
tä runebergiläistä maalaisidylliä, tietynlaista
traagista versiota Saarijärven Paavosta. Teos
päätyykin kapteeni Thoreldin rouva von Blu-
men hautajaisissa pitämään puheeseen, jossa
hän vertaa kuolleita rautatien rakentajia isän-
maan puolesta kaatuneihin sotilaisiin ja pitää
rouva von Blumea uuden kulttuurin edestä kaa-
tuneena uhrina.⁶³

Tavaststjerna käytti romaanissaan paljon ironiaa, mikä vaikeuttaa kapteeni Thoreldin edus-
taman stereotyypin selkeää hahmottamista. Se-
kaannus korostuu entisestään Ahon käänös-
versiossa, koska osa sensuroidusta materiaalista
liittyi kapteenin toimiin ja pyrkimyksiin. Tästä
huolimatta on vaikeata sanoa, oliko kapteenin
loppupuolen hautajaispuhe tarkoitus ymmärtää
eräänlaisena aikalaisironiana vai ei. Ilmeistä
joka tapauksessa on, että ainakin eräille tahoille
tuohon aikaan oli tyyppillistä puhua nälkävuosien
kuolonuhreista isänmaallisina kansallissanka-
reina, mitä Thoreldin hautajaispuhe tavallaan
heijasteli.

Tämä taistelumetafora sai jatkoa Agathon
Meurmanin napakassa arvostelussa Tavaststjer-
nan teoksen vääränlaista kerrontaa kohtaan.
Meurman halusikin kieltää kyseisen ”katsanto-
tavan”, josta oli hänen mukaansa ”helppo huo-
mata minkäläisten miesten luista hra T. on am-
mentanut tietonsa hallituksen toimista 1867.”⁶⁴
Meurman koki velvollisuudekseen kirjoittaa näl-
kävuosista historiallisesti oikean version ja on-
nistuikin aikaansaamaan ensimmäisen varsinaisen
nälkävuosia koskevan historiikin. Hän käsit-
teli siinä taloudellisia oloja sekä ennen vuotta
1867 että vuonna 1867, kunnallisia aputoimia,
yleisiä töitä, valtion avustus- ja muita hankkeita,
kerjäläisiä, vuoden 1868 suurta kuolleisuutta,
kansan kokemuksia ja vuoden 1867 merkitystä

noin laajemminkin. Meurmanin selonteko oli ar-
kistolähteisiin, tilastoihin, sanomalehtiin ja
omakohtaisiin kokemuksiin pohjautuvana histo-
riallisesti uskottava, ja se tulikin olemaan nälkä-
vuositutkimuksen viitatuimpia lähteitä.

Tästä huolimatta teosta on tarkasteltava
kriittisesti oman aikakautensa tuotoksena, jolla
on omat poliittiset painolastinsa. Jo se, että teos
on syntynyt reaktiona ja vastineena yllämainit-
tule kaunokirjalliselle teokselle, on huomionar-
voista. Toiseksi on muistettava, että Meurman
oli ennen kaikkea poliitikko, joka koki tarpeelli-
seksi puolustaa talonpoikaissäädyn tahrantun-
nutta mainetta. Hän ei ollut varsinainen histo-
riointsija, ei edes Yrjö Koskisen tapaan. Hän oli
itse keski-ikäisenä kokenut nälkävuodet ja ilmei-
sesti vanhemmilla päivillään koki tullessa hen-
kilökohtaisesti loukatuksi nuoremman kirjailija-
sukupolven taholta.⁶⁵ Tämän lisäksi hän oli Suo-
malaisen puolueen johtohahmoja aina 1870-lu-
vulta puolueen hajoamiseen saakka. Kyseisen
puolueen ja varsinkin Meurmanin kulttuuripoli-
tiikkaan kuului suomalais-kristilliseen talonpoi-
kaisuuteen perustuvan kansallishengen vahvis-
taminen.⁶⁶

Meurmanin teos on äärimmäisen selkeä esi-
merkki historian politisoimisesta ja kuolleiden
muiston hyväksikäyttämisestä. Nälkävuosista
tuli hänelle eräänlainen identiteettipoliittinen
työkalu. Teos pursuaa taistelumetaforia. Hän ei

63. Tavaststjerna (1991) 187.

64. Meurman (1892) 6.

65. ”Ainakin ne lukijat, jotka mainittuna suruvuotena
1867 elivät, kärsivät ja toimivat, tuntewat itsensä petet-
yiksi, kun wertaawat omia muistelmiansa niihin kauwau-
ksiin, joita näiden ”kowien aikojen” kaunotaitteellinen esit-
täjä heille antaa. Semmoinenko sitten olikin tuo Suomen
kansan sankari-taistelu!” Meurman (1892) 4; ”Mutta kyl-
läpä on neljäsosa vuosisataa tyystin lakaissut pois 1867
wuoden tapaukset nuoren sukupolwen muistosta.” Meur-
man (1892) 6.

66. Loima (2006) 132. Esko Jossas (1990) *Agathon Meur-
man. Suomalaisuusliikkeen uskonto- ja kirkkopoliitikko
1863–1899*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituk-
sia 152, Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

pelkästään rajoittunut puolustamaan Snellmanin hallitusta Koskisen tavoin, vaan hän korotti Snellmanin eräänlaiseksi sotapäälliköksi, jonka oli pakon edessä komennettava joukko-osasto kohti varmaa kuolemaa:

"[...] raskaasti kantoi Snellman edeswastauksensa hirveätä taakkaa, vielä silloinkin, kun kaikki kiittolaisina ihmettelivät hänen ylistettäviä toimiansa. [...] Kun tuiman taistelun ratkaisevana hetkenä päällikkö on pakotettu kokonaisuuden pelastamiseksi antamaan jollekulle osastolle käskyn: 'antakaa surmata itsenne tässä!', niin olisi epäily ja sääli turmiollinen.

Suomen kansan etujoukot ymmärsivät käskyn ja kaatuivat asemassaan. Me suremme heidän kohtaloansa kuten kaatuneiden sankarien ainakin, ja annamme heille korkeimmat kiitoksemme: he owat kaatuneet isänmaan pelastukseksi."⁶⁷

Tässä voi jälleen havaita Hoganin kansallisen kertomuksen prototyyppit. Nälkävuosien uhrit olivat muuttuneet palvottaviksi marttyyreiksi ja kansallissankareiksi. Suomalaisuusliikkeen saadessa lisää tuulta purjeisiinsa kasvoi myös tarve löytää suomalaisten kansalliseen tarinaan omia kansallissankareita. Kansallisesti muisteltavia isänmaallisia taisteluita kaivattiin niin kipeästi, että nälkävuosien kokemuksille keksittiin isänmaan palvelukseen liittyviä tarkoituspäiviä. Näin ollen nälkävuosien jäljelle jääneiden elonjäämistäistelu sai myyttiset mittasuhteet. Kansallinen yhteisö tarvitsi oman lähihistoriallisen kansallisen tragediansa, johon jokaisella suomalaisella saattoi olla jonkinlainen omakohtainen suhde. Jos 20 vuotta aikaisemmin Suomen kansan kärsimysnäytelmä oli ymmärretty Jumalan rangastuksena kansan synneistä, niin nyt Meurman tekikin kunniaa nälkäkuolemalle. Hän valitteli tietenkin Riihimäki-Pietari-junaradan rakentamisen puolesta kuolleiden työläisten kohtaloa, mutta nämä olivat kuolleet hyvän asian – kansakunnan paremman tulevaisuuden puolesta.

Meurmanin kirjoituksessa toteutui Hoganin teoria sisäryhmän välttämättömistä uhrauksista:

"Ne owat kuitenkin rehellisesti taistelleet tappotanteella, joka on tuottanut niiden jälkeläisille pysyväisempää voittoa kuin monet historiassa loistawat voitot, joissa sokeat luodit ja hurjistuneiden miekat owat kaataneet kymmentuhansia maan mahtawien käskystä. Arwokkaampaa hautapatsasta kuin Riihimäen-Pietarin rautatie ei ole kansamme woinut meidän nimettömille kaatuneillemme pystyttää."⁶⁸

Meurmanilla oli nähtävästi suuri tarve pyhittää oman sukupolvensa ja varsinkin talonpoikien pärjääminen koettelemusten keskellä, koska hän korosti nimenomaan talonpoikaissäädyn olleen se väestönosa, joka oli kannatellut Suomen kansaa. Häntä häiritsikin Tavaststjerneran romaanissa muun muassa se, että "Saarijärwen Paawosta ei näy wiwahdustkaan".⁶⁹

"Kuka oli se, joka, kaiken pettäessä, rohkeni pitää wireillä luottamusta siihen, että tämä maa vielä oli mahdollinen ihmisasunnoksi, waltioksi, joka woi kannattaa omaa hallitusta? Kuka se oli, joka, pettu- ja sammalleipää syödessään, vielä kynti pellot, toiwoen parempia aikoja, ja jolla oli tarmoa säilyttää siemenet aitassa, nälkäkuolema silmien edessä? Kuka se oli, joka wiimeisen kurjan leipäpalaan saakka weljellisesti jakeli sitä kerjäläisten kanssa, eikä sulkenut siltä oweansa? Se oli tilallinen maawäestö, ne olivat talonpoikaissäädyn walitsijat."⁷⁰

Johtava teema Meurmanin teoksessa on Snellmanin puolustaminen. Hän näki Snellmanin traagisena sotapäällikkönä, joka valtiomiesmäisesti sai kantaa poliittisen vastuun aikaisempien huonimpien hallitusten liian avokätisestä avustuspoliitikasta. Kansa oli nurisematta kestänyt ko-

67. Meurman (1892) 77.

68. Meurman (1892) 44.

69. Meurman (1892) 4.

70. Meurman (1892) 75–76.

vien aikojen haasteet. Tällä hän viittasi yhtäältä niihin, jotka selviytyivät, ja toisaalta niihin, jotka antoivat henkensä näiden selviytyjien hyvinvoinnin puolesta. Sopii tietenkin kysyä, ajatteliko nälkää näkevä yksilö itse uhraavansa itsensä Suomen kansan puolesta. Luultavimmin kyseessä oli pikemmin yhden sukupolven ja varsinkin talonpoikien keskuudessa laajemmalti vaikuttanut syyllisyys omasta selviytymisestäään.

Kunniakas joukkokuolema?

1860-luvun loppupuolella Suomen suuriruhtinaskunta oli hyvin köyhä. Satoja tuhansia ihmisiä kuoli nälkään ja tauteihin. Talous- ja sosiaalhistoriallisesta näkökulmasta aika oli mitä surkeinta. Toisaalta ”pimeä” kuusikymmentäluku oli valtio-oikeudellisesti katsottuna yksi Suomen historian juhlituimpia ajanjaksoja. Ja koska 1800-luvun historiatiede, niin kuin myös kansallidentiteetti, perustui valtaosin kansallisvaltioidean ihanteeseen, tuli tämä valtio-oikeudellinen näkökulma ylikorostumaan historiallisissa teoksissa. Sosiaalhistorialliset ja auktoriteetteja kritisoivat näkökulmat pääsivät esille kaunokirjallisessa muodossa vasta 1880- ja 1890-luvulla, ja Tavaststjernan ruotsinkielisessä teoksessakin ilmeisesti vain puolivahingossa. Tässä vaiheessa nälkävuosista oli kuitenkin kulunut jo neljännessä vuosikymmenessä, jolloin tapahtumiin liitetyt henkilökohtaiset muistot ja traumat alkoivat saada entistä enemmän kansallismyyttisiä piirteitä, eli ne tulivat käsitetyiksi historiallisena tilinpäätökseenä Meurmanin teoksessa, jota jälkipolven historioitsijat sitten alkoivat käyttää tärkeimpänä viitteenä.

Nälkävuosien muistot henkilöityivät kansallisella tasolla kulttihahmoksi nousseeseen J. V. Snellmaniin ja Suomen valtiollisen aseman ”tun-

nustajaan” tsaari Aleksanteri II:een. Näiden henkilöiden arvosteleminen ei ollut vuosisadan vaihteessa mitenkään ongelmatonta, mikä heijastui myös nälkävuosien julkiseen käsittelyyn. Tämän lisäksi nälkävuodet kerronnallisesti henkilöityivät suomalaisuuden stereotyyppiin, Saarijärven Paavoon. Nälkävuodet esimerkillisti suomalaisuuden stereotyyppiä joko Paavo-myyttiä vahvistaen tai joillekuille myyttiä rikkoen. Runon tulkinta realismin aikakaudella ei enää ollut niin yksiselitteinen kuin mitä se oli ollut ennen nälkävuosia.

Fennomaaniset yhtenäiskulttuurin puolesta puhujat, joihin muiden muassa Koskisen, Meurmanin ja Th. Reinin voidaan sanoa lukeutuneen, kokivat tarpeelliseksi selittää nälkävuodet kansaa yhdistävänä käännekohtana tukeutumalla myyttiin Saarijärven Paavosta. Kansakunnan selviytyminen vaikeista ajoista vaati tietynlaista ”Saarijärven Paavon henkeä”; vähän samaan tapaan kuin nykyäänkin kuulee joskus peräänkuulutettavan Talvisodan henkeä. Topeliuksellekin oli tärkeämpää, että suomalainen kaatui nälkään lakia noudattaen ja pystyssä päin kuin riipuvaisena muiden almuista.

Tämä on se kuvaustapa, jolla nälkävuosista osana maan historiaa saattoi julkisuudessa puhua vuosina 1870–1900. Se ei varmastikaan ollut ainoa tarina, joka ihmisten mielessä oli, kuten Tavaststjernan romaani osoitti, mutta muunlaisten näkemysten esille tuominen osana Suomen kansallista kertomusta oli huomattavan paljon vaikeampaa. Satojentuhansien ihmisten kuolema oli aika oudolla tavalla käännetty positiiviseksi tai vähintään hyväksyttäväksi käännekohtaksi maan historiassa. Julkisuudessa nälkäkuolemasta oli tullut kansallishyve.

Kaisa Kauranen – Anna Kuismin

Efraimin ja Kustaan kronikat

1800-LUVUN KANSANMIEHET
HISTORIOITSIJAINA

Mistä 1800-luvun kansanihmiset saivat ai-
neksia historiakäsitykseensä aikana, jol-
loin yleistajuista historiallista kirjallisuutta oli
julkaistu vähän? Tässä artikkelissa tarkastellaan
kahden 1800-luvun kansanmiehen laatimia an-
naaleja, vuosilukuihin perustuvia esityksiä histo-
riasta. Laitilalainen räätäli ja joroislainen torppa-
ri ammensivat tietojaan paikallisesta perinteestä
ja useasta eri kirjallisesta lähteestä. Heidän kro-
nikkansa ovat kiinnostavia esimerkkejä kansa-
koululaitosta edeltävien sukupolvien omaehtoi-
sesta kirjallisesta aktivoitumisesta Suomessa.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kansan-
opetus keskittyi lukutaidon juurruttamiseksi
koko kansaan, mutta kirjoitustaito ei kuulunut
1800-luvun pitäjän- ja kiertokoulujen ensisijai-

1. Ilkka Mäkinen (2007) 'Kirjoitustaidon herättämiä epä-
luuloja 1800-luvun Suomessa', *Historiallinen aikakauskirja*
105 (4), 402–419. Kirjoitustaidon yleistymisestä ks. Pirkko
Leino-Kaukiainen (2007) 'Suomalaisten kirjalliset taidot
autonomian kaudella', *Historiallinen aikakauskirja* 105 (4),
420–443.

2. Kaisa Kauranen (2006) 'Kansanihmisten käsikirjoituk-
set Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa', *Elore*
2 (13), 1–15. <http://www.elore.fi/arkisto/2_06/kau2_06.pdf>; ks. myös <http://www.finlit.fi/kia/kansankirjoittajat.htm>.

3. *Kansanihmiset ja kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*
-verkoston toiminnasta ja julkaisuista ks. Anna Kuismin
(2010) 'Hänen itsensä kertomana. 1800-luvun kansanih-
miset ja oman elämän kirjoitus', teoksessa Kirsti Salmi-
Niklander, Sami Suodenjoki & Taina Uusitalo (toim.) *Lu-
keva ja kirjoittava työläinen*. Helsinki: Työväen historian ja
perinteen tutkimuksen seura.

siin tavoitteisiin. Kynänkäytöstä kiinnostuneen
kansanmiehen tai -naisen oli haettava itse op-
pinsa, ennakkoluuloja uhmaten.¹ Jotkut kurkotti-
vat kirjoitukseen vain mallikirjainten avulla, toi-
set saivat opettajakseen säätyläisen tai taidon
omaavan vertaisensa. Kirjoitustaitoa harjoitet-
tiin tuottamalla mm. kirjeitä, kontrakteja ja pe-
rukirjoja, runoja ja kertomuksia, muistelmia ja
sanomalehtikirjoituksia.

Kansanihmisten tekstejä on säilynyt enem-
män kuin aiemmin on luultu.² Viime vuosikym-
menen aikana ne ovat tarjonneet lähtökohdan
monenlaiselle ruohonjuuritason huomioon otta-
valle tutkimukselle,³ ja niitä on myös julkaistu.⁴
Kirjoittavan kansan tarkastelu on olennaista tut-
kittaessa siirtymistä suullisesta tai puolikirjalli-
sista kulttuurista kohti yhteiskuntaa, jossa kir-
joitetulla sanalla oli yhä tärkeämpi osa sekä yk-
sittäisten ihmisten elämässä että instituutioiden
toiminnassa. Kiinnostus "tavallisten", julkisuu-
den ulkopuolella eläneiden ihmisten tuottamiin
teksteihin on vähintään Euroopan laajuista: ai-
neistoja kartoitetaan useissa maissa ja niistä
tehdään tutkimusta monella tieteenalalla.⁵

4. Anna Makkonen (toim.) (2005) *Karheita kertomuksia. Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta*. Helsinki: SKS; Anna Makkonen (2005) *Kadonnut kangas. Retkiä Ida Digertin päiväkirjaan*. Helsinki: SKS; Pirkko Lei-
no-Kaukiainen (2005) *Tuntematon sotilas Turkin sodassa*. Helsinki: SKS; Kaisa Kauranen (toim.) (2009) *Työtä ja rak-
kautta. Kansanmiesten päiväkirjoja 1834–1937*. Helsinki: SKS, 42.

5. Ks. esim. <http://www.firstpersonwritings.eu/index.htm> ja <http://www.siee.ee>; Klaus Lorenzen-Schmidt & Joachim Bjørn Poulsen (toim.) (2002) *Writing Peasants. Studies on Peasant Literacy in Early Modern Northern Europe*. Gylling: Landbohistorisk selskab; Martyn Lyons (toim.) (2007) *Ordinary Writings, Personal Narratives. Writing Practices in 19th and Early 20th-Century Europe*. Bern: Peter Lang; David Ólafsson (2009) *Wordmongers. Post-Medieval Scribal Culture and the Case of Sighvatur Grímsson*. A thesis submitted for the degree of PhD at the Univer-
sity of St. Andrews ja Jostein Fet (2003) *Skrivande bønder. Skrifkultur på Nord-Vestlandet 1600–1850*. Oslo: Det Norske Samlaget. Elokuussa 2011 alkoi kolmivuotinen pohjoismainen tutkimushanke *Reading and writing from below. Toward a new social history of literacy in the Nordic*

Tässä artikkelissa tarkastellaan kahta kirjoittavaa kansanmiestä ja heidän tekstejään. Joroislainen torppari Kustaa Brask (1829–1906) kirjoitti runsaasti historiasta, usein osana yhteiskunnallisia ja uskonnollisia pohdintojaan.⁶ Laitilainen räätäli Efraim Lindgren (1834–1909) piti päiväkirjaa ja kopioi erilaisia tekstejä. Molemmat laativat annaaleja, vuosilukuihin perustuvia esityksiä historiasta.⁷ Mistä Braskin ja Lindgrenin historiakäsitys koostuu ja miten sitä voi tulkita? Millaiset asiat olivat heille tärkeitä? Lindgrenin tapauksessa ongelmana on aineiston niukkuus, Braskilla sen ylenpalttisuus.

”Kansanihminen” viittaa tässä 1800-luvun ihmisiin, joiden elämään kuului ruumiillinen työ, jotka asuivat maaseudulla ja olivat saaneet vähän tai ei lainkaan muodollista opetusta. Talollinen, torppari, itsellinen, renki, loinen, suutari, siltavouti, itseoppinut lukkari – ”yhteisessä kansassa” oli luonnollisesti suuriakin sisäisiä hierarkioita, mutta erityisesti ruotsinkielisestä herrasväestä sen erottivat monenlaiset raja-aidat. Kirjoittava kansanihminen oli usein poikkeuksellinen paikkakunnallaan varsinkin vuosisadan alkupuolella, mutta ei aina samalla tavalla: kynäkäyttäjissä oli varakkaita ja vaikutusvaltaisia talonpoikia, mutta myös niitä, jotka elättivät itsensä sepittämällä pilkkalaluja, kaupittelemalla arkiveisuja ja jopa kerjäämällä.

Historiatiedon lähteet

Ennen kansakoulujen aikaa kansa sai historiaa koskevia tietoja ja käsityksiä monista lähteistä. Perimätieto välitti tarinoita esimerkiksi paikannimien synnystä, hallitsijoista ja vainojen ajoista.⁸ Sekä suullisesti että kirjallisesti levinneissä arkiveisussa laulettiin katovuosisista, luonnonmullistuksista ja sodista. Arkiveisujen aiheena olivat useimmiten ajankohtaiset tapahtumat, mutta aikojen kuluessa sisältö muuttui historialliseksi.

Luonnollisesti myös Raamattu muovasi 1800-luvun kansanihmisten käsitystä historiasta. Pyhässä kirjassa oli alku ja loppu, ensimmäis-

ten sukupolvien vaiheet, Israelin kansan vaellus ja Jeesuksen kärsimyshistoria. Raamattu tarjosi mallin ajan ymmärtämiselle niin ihmiskunnan, kansan kuin yksilönkin viitekehyksessä. Pyhä Kirja tuli kuitenkin monille tutuksi pikemminkin kirkonmenojen ja kertomusten kuin lukemisen kautta. Erilaisten kirkollisten merkkivuosien viettäminen loi osaltaan historiatietoisuutta. Uskonpuhdistuksen 300-vuotisjuhla, jota vietettiin 31.10.1817, innoitti rautalammilaisen talollisen Paavo Korhosen (1775–1840) muistorunoon: ”Siitä on nyt siirtynynnä, / Kulunut satoa kolme / Ajastaikoa alusta, / Koska tohtori totinen, / Lutherus lujasti päätti / Paawin wallasta wapaasti / Saarnata sanan Jumalan [- -]”.⁹ Juhlapäivän saarnat ja puheet, joihin runossa viitataan, kertovat suullisen tiedonhankinnan tärkeydestä.

Tärkein tiedonlähteistä oli kuitenkin Ajantieto, kronologinen luettelo historian tapahtumista. Se sisältyi ensi kerran Virsikirjaan *Suomalaisen Sielun Tavara* (1686) ja vuodesta 1701 alkaen ns. Vanhaan virsikirjaan, josta otettiin 1701–1888 noin 135 painosta.¹⁰ Varsinkin alkuaikojen Ajantiedoissa myyttiset elementit sekoittuivat historiallisiin tapahtumiin.¹¹ Ajantiedon sisältöä

---

sphere during the long nineteenth century, <http://blogs.helsinki.fi/nord-corp/>.

6. Kaisa Kauranen valmistelee väitöskirjaa Kustaa Braskista Lea Laitisen johtamassa tutkimushankkeessa *Itseoppineet kirjoittajat ja kirjallistumisen prosessit 1800-luvun Suomessa*.

7. Annaali ja kronikka ovat merkitykseltään lähellä toisiaan. Tässä artikkelissa niitä käytetään synonyymeina.

8. Outi Lehtipuro (1982) 'Historialliset tarinat', teoksessa Irma-Riitta Järvinen & Seppo Knuutila (toim.) *Kertomuserinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*. Helsinki: SKS, 44–55.

9. Paavo Korhosen runo on julkaistu Elias Lönnrothin muokkaamana mm. kokoelmassa *Kahdeksantoista runoniekkaa*. Helsinki: SKS, 1889.

10. Ad. Neovius (1911) *Suomalainen ajantieto-kokoelma*. Helsinki, 11.

11. Esim. ”Wuoret ja kiwet werta hicoilit” vuonna 3607 jälkeen maailman luomisen 1600–1700-lukujen Ajantiedoissa. Ks. Neovius (1911) 38.

ja kieliasua muokattiin ajan mukana. Toini Melanderin mukaan esitystapa tuli ilmeikkäämmäksi ja laajeni paikoitellen lyhyiksi kertomuksiksi, jotka varsinkin omana aikana sattuneita tapahtumia esitettäessä sisälsivät havainnollisia pikkupiirteitä ja arviointeja.¹² Liitteen pituus kasvoi ajan myötä, mutta ensimmäinen merkittävä tapahtuma pysyi samana: vedenpaisumus vuonna 1656 jälkeen maailman luomisen.

Melanderin mukaan virsikirjan liitteellä oli tärkeä tehtävä, koska lukutaitoisten kasvavalla joukolla ei vielä ollut kirjoista saatua historian tuntemusta. Kansaa kiinnostivat kuvaukset ihmeellisistä tapahtumista ja Jumalan vihan aiheuttamista koettelemuksista: nälkävuosista, ruttosurmista, tulipaloista ja tuhotulvistä.¹³ Lisäksi annaali johdatti mm. kirkon historiaan, keksintöihin ja hallitsijoiden valtakausiin. Viimeinen virsikirjan Ajantieto julkaistiin 1885. Kirkkoherra ja historioitsija Adolf Neovius piti poistamista valitettavana, koska kansa kadotti helposti saatavilla olevan käsikirjan, joka oli lisännyt sen ”historiallista mieltä”.¹⁴

Turun Wiikko-Sanomien kertoi 1821 Ajantiedon uudistamishankkeesta, mutta totesi, että vielä tarpeellisempaa olisi laatia yleistajuinen historiatego sekä maailman että erityisesti Suomen ”merkillisimmistä tapauksista ja asioista”; tästä oli huomauttanut jo ”muutama taitava talonpoika”. Historiankirjan puutteessa virsikirjan liite oli lehden mukaan ollut eräänlainen hätävara, jotta kansa saisi edes jonkinlaisen käsityksen maailmanhistorian tärkeimmistä vaiheista.¹⁵

Historiallisen mielen istuttaminen kansaan oli tärkeä osa kansansivistyksen ja kansakunnan rakentamisen hanketta: oli luotava yhteinen käsitys menneisyydestä, josta käsin tulevaa voitiin hahmottaa. Reinhold von Becker julkaisi *Turun Wiikko-Sanomissa* 1820 kirjoitussarjansa ”Lyhyt kertomus Suomen kansan edesmenneistä ajoista”, joka alkoi muinaishistoriasta ja päättyi Kustaa III:n aikoihin.¹⁶ *Mehiläisen* ensimmäisessä liitteessä (1836–1837) ilmestyi Elias Lönnrotin *Muistelmia ihmisten elosta kaikkina aikoina*,¹⁷ ja

saman lehden liitteenä (1839–1840) julkaistiin Lönnrotin ja Johan Fredrik Cajanin (1815–1887) *Suomen historia: koetteeksi kerrottu lyhykäisessä järjestyksessä*.¹⁸

Seuraavaksi kansantajuista historiaa edisti J. V. Snellmanin *Maamiehen ystävä* 1844. Ensin oli kerrottava miksi historia oli tärkeää, maantiedon ohella. Talonpoika, joka on käynyt monessa kaupungissa, ei vielä tiedä niistä kaikkea, korostaa oletetun lukijansa kanssa vuoropuhelua käyvä ’Maamiehen Ystävä’: ”Et vielä tiennyt, että Lappeenrannassa oli iso tappelu – sitten on jo sata ajastaika – jossa Ruottalaiset voitettiin, niin että Viipurin Lääni tuli Venäjän Keisarin alle, ja että tämä maakunta vasta viimisen sodan jälkeen taasen yhistettiin Suomenmaan kansa [– –].”¹⁹ Pari numeroa myöhemmin *Maamiehen Ystävä* julkaisi Lönnrotin artikkelin ”Kertomus Kristin opin levittämisestä Suomenmaassa”. Siinäkin puhutellaan lukijaa: ”ja kuin vähän maltat, niin vielä semmoistakin sinullen ilmoitan jota et löydä Ajantiedossasi, tuskinpa yhessäkään suomalaisessa kirjassa.”²⁰

1847 ilmestyi K. Æjmelæuksen suomentama *Yhteinen Historia kansa-koulujen tarpeeksi*. Kir-

12. Toini Melander (1957) ’Suomen virsikirjan kalendariot ja näiden ajantiedot’, teoksessa *Suomen almanakan juhlakirja*. Helsinki: Weilin & Göös, 25–48.

13. Melander (1957) 40.

14. Neovius (1911) II–III.

15. ’Uudesta suomalaisesta virsikirjasta’, *Turun Wiikko-Sanomien* 7.7.1821.

16. Päiviö Tommila (1989) *Suomen historiankirjoitus: tutkimuksen historia*. Helsinki: WSOY, 64.

17. Kirja perustui J. V. Loebellin tekemään ruotsinkieliseen mukaelmaan C. F. Beckerin maailmanhistoriasta, jota Lönnrot vapaasti muokkasi. Arne Anttila (1985) *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta*. Helsinki: SKS, 219.

18. ”J. F. Kainosen” esipuheen mukaan Lönnrot kirjoitti sivut 1–12 ja 65–71. Cajan julkaisi kirjasta sittemmin nimellä J. F. Kajaani kaksi uutta laitosta (1846 ja 1866). Osa I päättyi uskonpuhdistuksen alkuun; toinen osa ei koskaan ilmestynyt.

19. ’Mitä Maamiehen Ystävällä on sanomista’. *Maamiehen ystävä* 1/1844.

20. *Maamiehen Ystävä* 4/1844.

jaan sisältyi ”Tapausten ajantieto”, joka alkaa vuodesta 2000 eKr.²¹ Muitakin kansantajuisia historiateoksia julkaistiin 1800-luvun kuluessa sekä käännöksinä että suomalaisten historian-tuntijoiden kirjoittamina.²² Varsinkin vuosisadan loppupuolella sanomalehdet olivat tärkeä historiatiedon lähde, sekä artikkelien että historiallisten kertomusten osalta.²³ Lukutaidon kehittyessä ja painotuotteiden saatavuuden parantuessa rahvaalla oli siis yhä enemmän mahdollisuuksia saada tietoa historiasta. Kuinka lukemista harrastaneet kansanhimmiset jäsenivät paikallista ja painetusta sanasta hankkimaansa tietoa? Seuraavassa tarkastellaan kahden kansanmiehen laatimaa annaalia. Efraim Lindgren aloitti kopioimalla Ajantietoa, mutta päätyi kirjaamaan asioita, jotka liittyivät hänen omaan kokemuspäiriinsä. Myös Kustaa Braskin annaallissa näkyy virsikirjan liitteen esikuvallisuus, mutta malliinsa verrattuna se antaa huomattavasti perusteellisemmat tiedot ihmiskunnan vaiheista.

Efraim Lindgrenin Muisto-Kirja

Pyhärannan kotiseututietoa tallettanut Akseli Kajantola kirjoittaa teoksessaan *Aikain takaa* mm. Laitilan Valvon liepeillä asuneesta Efraim Lindgrenistä (1834–1909), jota kutsuttiin Ruotsilan kraatariksi. Räätälin opissa ollut mies ompeli

kyläläisille lähinnä työvaatteita ja vällyjä ja kasvatti peltotilkullaan kukkia ja nauriita, joiden siemeniä hän sitten kauppasi. Papin tehtäviin vetoa tuntenut Lindgren oli rakentanut itselleen pikkuruisen kirkon saarnastuoleineen ja koristellut sen maalauksillaan. Kesäisin paikalle koontui nuorisoa ja vanhempaakin väkeä, joille kraatari myi kukkia ja saarnasi. Kolehtihaaviin kilahti kolikko, ja papin palkkioksi kävi viinakin.²⁴

Enemmän tai vähemmän epäluotettava perimätieto kertoo räätälin hyvästä lukutaidosta, mutta ei hänen kirjoitusharrastuksestaan, josta puolestaan todistaa Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkiston materiaali.²⁵ Suurin osa Lindgrenin teksteistä on uskonnollisten tekstien kopioita, jotka on tehty painoasua jäljitellen. Kopioiko Lindgren muiden pyynnöstä vai pelkästään omaksi tarpeekseen? Arkistoitu aineisto ei anna tähän vastausta, mutta siitä voi päätellä, että kynänkäyttäjää oli tiedonhaluinen ja uskonnollinen mies.

Vuonna 1845 virsikirjan liitteen nimenä oli *Ajantieto eli Muisto-Kirja merkellisimmistä tapauksista*. Lindgrenin annaalin otsikko kuuluu ”Muisto Kirja Tapauksista Uuden Testamentin aikana”. Kirjoitusta on vaikea ajoittaa tarkkaan.²⁶

21. G. G. Bredow (1847). Helsinki: SKS. Ajantieto”-sanaa näkee käytetyn myös historian synonyymina: Kristinuskon tulo Suomeen on ”muistettawin tapaus, joka Suomen ajantiedossa löytyy” (*Sanan-Lennätin*28.02.1857); ”Tästä seikasta owat usiat senaikaiset ajantieto-kirjottajat paljon väitelleet ja asian sulaksi todeksi päättäneet” (*Sanomia Turusta* 22.08.1862).

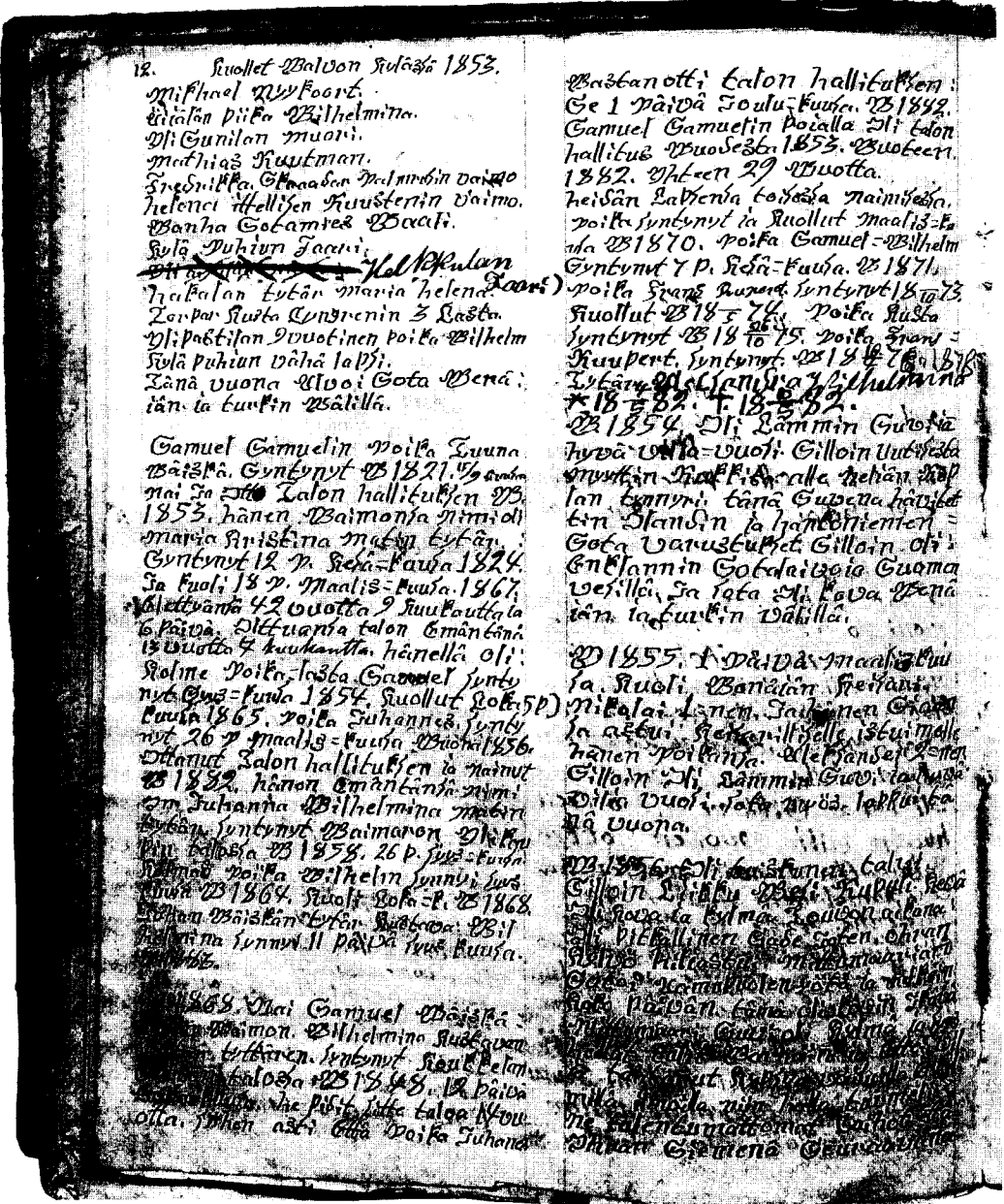
22. Esim. J. M. Winge (1845) *Yhteinen historia lyhykäisesti Suomen kansalle*. Kuopio: J. Karsten ja J. M. Winge (1851) *Opetuskirja geographia'ssa ja historia'ssa kansa-kouluille ja vasta-alkajille*. Hernösand: Eckhéll. Ks. myös Yrjö-Koskinen omakustanne, *Oppikirja Suomen kansan historiasta* (1869, uusi laitos 1881–1882) ja Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen (1900) *Ajantieto maailman tärkeimmistä tapauksista, niille, jotka eivät ole koulua käyneet*. Porvoo: WSOY.

23. Esim. A–n, ’Riimusauva. Kuvaelma Nuijasodan ajoilta’, *Suometar* 2.10.1865–21.10.1865; –l –b –s. ’Rollijärven avannot. Kertomus ison vihan ajoista’, *Uusi Suometar* 4.1.–5.4.1869. Kirjoitukset on julkaistu puhtaaksikirjoitettuna Kaisa Kyläkosken ’Sukututkijan loppuvuosi’-blogissa.

24. Akseli Kajantola (1954) *Aikain takaa. Taattojen tietoja ja tarinoita entisajan elämästä*. Pyhäranta: [tekijä], 472–473.

25. Rukoilevaisten papereita, Sakari Loimarannan lahjoitus. Laitilan pitäjän Soukaisten kylästä räättäli Lindgrenin (Ruotsilan kraatarin) kopieeraamia (pääasiassa) kirjoja. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto, A 118. Kansallisarkisto.

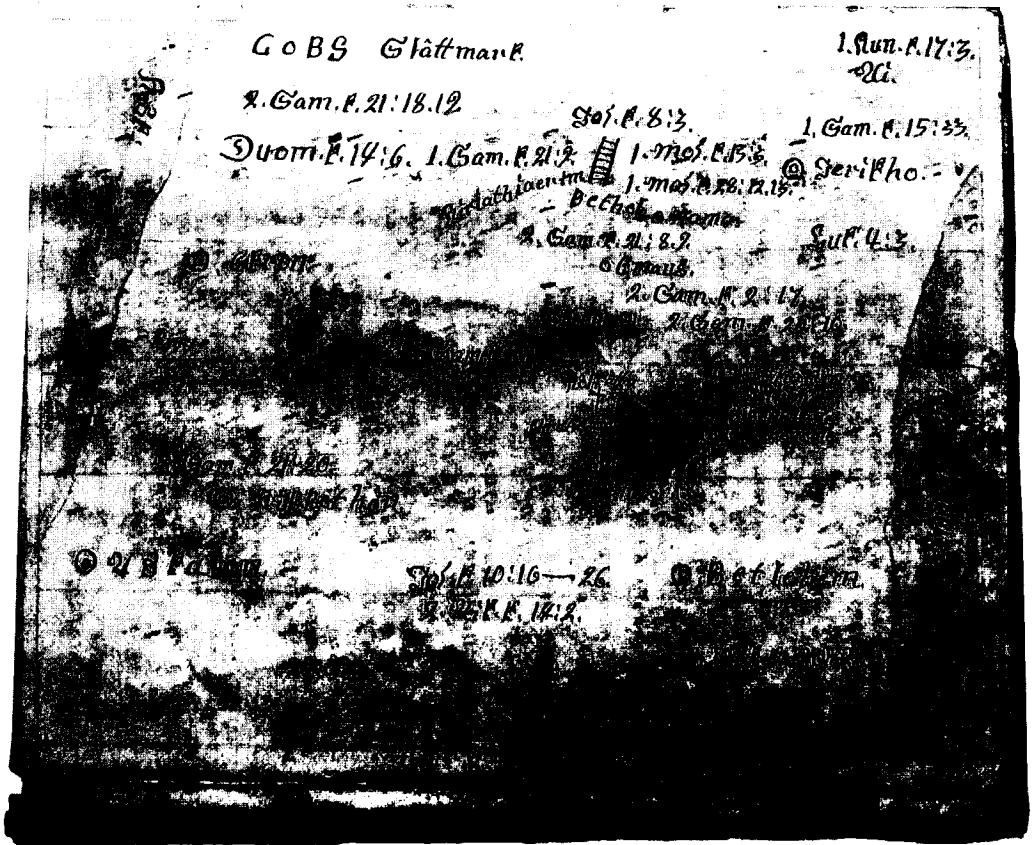
26. Viimeinen kuvattu vuosi on 1871, ja yhdessä kohtaa mainitaan, että Suomessa on kirjoitushetkellä yli kaksi miljoonaa asukasta. Väkiluku oli 2 000 000 vuonna 1879 (<http://www.stat.fi/ajk/tiedotteet/v2004/909ttks.html>, luettu 7.3.2011).

Efraim Lindgrenin "Muisto-Kirjan" sivu. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto, A 118. Kansallisarkisto. Kuva Leo Kuismien.

Se on sidottu osaksi vihkoa, joka sisältää muitakin tekstejä.²⁷ Ensimmäinen kuvattu vuosi on 68 jKr., jolloin keisari Nero surmasi apostolit Paavalin ja Pietarin. Seuraava merkintä käsittelee vuotta 70: silloin roomalaiset hävittivät Jerusale-

27. Karhuista, lennättimestä ja valaista kertovat kirjaset sekä Kristillisten Sanomain numerot 42/1862 ja 44/1863. Vihkossa on myös karttapirros raamatullisesta Jerusalemissa sekä Suomesta ja itärajan takaisesta alueesta. Lindgrenin annailla ei ole erillistä signumia.

Efraim Lindgrenin piirros. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto, A 118. Kansallisarkisto. Kuva Leo Kuismiin.

min. Kolmannessa merkinnässä ilmoitetaan apostoli Johanneksen kuolema 99 vuoden iässä, ja neljännessä hypätään vuoteen 622, jolloin ilmaantui "wäärä=profeta Mahomett Arabiasa". Lindgren on poiminut virsikirjan liitteestä mm. Venäjän valtakunnan synnyn, Moskovan ja Tukholman perustamisen, Turun tuomiokirkon rakentamisen sekä kompassin, ruudin ja kirjapainon keksimisen. Myöhemmästä kirkkohistorias- ta mukaan on otettu Lutherin syntymä- ja kuolinvuodet ja Raamatun suomentaminen.

Ajantiedon tekstejä ei aina ole kopioitu kokonaisuudessaan. Varsinkin 1800-luvun Ajantietoihin verrattuna Lindgrenin kuvaukset ovat melko niukkoja sekä tekstien pituuden että vuosien määrän osalta. 1600-luvusta kertoessaan kirjoit-

taja keskittyä katovuosiin, tautiepidemioihin ja tähtitaivaan epätavallisiin tapahtumiin:

"W 1601. Oli Suomessa suuri halla=vuosi.

W 1603. Liikkui rutto Suomen maassa.

W 1618. ilmantui suuri Pyrstö=tähti talvella. silloin Keisari alkoi Saksan sodan.

W 1621. Pimeni Aurinko Kokonansa.

W 1650. aikoina. Olit kovat Katovuodet Suomessa.

W 1657. Oli Rutto Ruotsissa. Suomessa ja Wirossa.

W 1665. Näkyi Kirkas Pyrstö=tähti.

W 1680. Nähtin suuri pyrstö=tähti. liki 4 kuukautta. koko Europassa."²⁸

28. Näiden merkintöjen lähteenä on ollut *Suomalaisten Sielun Tavara* (1686) -virsikirja. Neovius (1911) 43–47.

Kiinnostus prystötähtien ilmaantumiseen liittyy niiden rooliin onnettomuuksien, jopa maailmanlopun ennusmerkkeinä.²⁹ 1700-luvulta Lindgrenin annaalisissa on vähän merkintöjä. Isonvihan kuvauksessa Lindgrenin lähteenä ei ole niinkään Ajantieto, vaan muu painettu sana ja perimätieto.³⁰ Tekstin affektiivisuus on poikkeuksellista, ja omaperäistä on myös isonvihan ja isonjaon yhdistäminen toisiinsa:

”Mutta 1721. ajoi Ruotsi Wenälaiset poies Suomen maasta. jotka Wihaisena Polttivat ja Ryöstivät Suomen maan Kiruttivat ja tappoivat palion ihmisiä. jo ottivat parhaat miehet myötänsä Näin vihaisella Kädellä Läksi silloin Wenäläinen Suomen maasta. joka sen tähden esi-Isiltämme Isoksi Ryssäksi kutsuttin. ihmiset Suomen maasta olit loppumallansa. Ei enä ollut kuin kaksi-sata tuhatta henkiä. Neekkin Enimmäksi osaksi Wanhoja ja avuttomia Lapsia. sillä Wenäläinen Wei Miehiet pois. Ja Sentähden Isossa Javossa joka sitte Jälestä päin tapahtui. tehtin niin Isoja taloja kuin kansaa oli Wähä.”

Mitä lähemmäksi kirjoitushetkeä Lindgrenin kronikassa edetään, sitä vähemmän siinä kerrotaan ulkomaita ja koko Suomea koskettaneista asioista. Isoavihaa käsittelevän merkinnän jälkeen pääosaan nousevat Laitilan kirkon, oman suvun ja naapuruston tapahtumat. ”Nyt Menemme historian kansa. Laitilaan”, ilmoittaa Lindgren, ja näin Ajantiedon kopioija muuttuu paikallishistorioitsijaksi. On mahdotonta tietää, oliko Lindgrenillä alusta alkaen mielessään Laitilan historian kirjoitus vai tapahtuiko siirtymä kesken työn. Joka tapauksessa Ruotsilan kraatari pystyi hyödyntämään nyt muitakin lähteitä niiltä vuosikymmeniltä, joihin hänen oma muistinsa ei ulottunut.

Paikallishistoria ja oman elämän kirjoitus

Kahdeksannentoista vuosisadan loppupuolella Laitilan kirkkoherrana oli ”Juhan Munttin”, kertoo Lindgren. Sitten virkaan tuli ”heteen”, jonka

virkakaudella paloi Laitilan kirkko.³¹ Palo sai alkunsa Mattilan talon tulisijasta lentäneestä hiilestä, mutta onneksi Luoja antoi takatalven, mikä helpotti korjauspuiden hakemista metsästä. Myöhemmissä merkinnöissä mainitaan muita kirkon korjaus- ja rakennustöitä, ja annaalin kaksipalstaista sivua elävöittävät värilliset piirrokset Laitilan kirkosta ja kellotapulista. Esitystapa perustuu edelleen vuosilukuihin, mutta kronologia rikkoutuu paikoin kirjoittajan lisätesissä teksteinsä asioita, jotka olisivat kuuluneet johonkin aikaisempaan kohtaan.

Lindgren raportoi Laitilan pappien vaiheita senkin jälkeen, kun he eivät enää asuneet paikkakunnalla. Lähteinä ovat luultavasti olleet sanomalehdissä julkaistut muistokirjoitukset ja kuolinilmoitukset. Kuolinvuosia on saatettu poimia hautakivistä ja muistopatsaistakin, joista on pari mainintaa. Annaalisissa on myös tietoja Laitilan seurakunnassa syntyneistä ja kuolleista, pari kertaa vihityistäkin. Vuodelta 1866 tiedot puuttuvat: ”en ole saanut tietä montako Laitilassa on kuollut”, kirjoittaa Lindgren. Lehdissä julkaistiin uutisia paikkakuntien väkimääristä, mutta ehkä Lindgren on kysellyt asiaa pappilastakin. Kirjoittaja on merkinnyt annaaliinsa myös vanhempiensa ja sisarustensa elinvaiheita koskevia tietoja.³² Muistokirja saa näin sukukronikan piirteitä.

29. Kustaa H. Vilkkunen (2010) *Katse menneisyyden ihmiseen*. Helsinki: SKS, 63.

30. Vrt. ”Tämän pitkän sodan aikana, joka Ison Vihan nimellä vielä elää kansan puheessa, oli isänmaamme kärsinyt verrattomasti. [– –] Todenmukaisen laskun jälkeen arvelaan Suomessa tämän wainon lopulla ei löytyneen kun 200,000 henkeä jällellä.” (Cajan 1839, 195.)

31. Johan Montinus ei ollut Laitilan kirkkoherrana 1700-luvun lopulla vaan 1722–1745. Häntä seurasi virassa Nils Hedeén, mutta tulipalo sattui vasta Johan Helsingbergin aikana (kirkkoherrana 1780–1812).

32. Seitsemäs lapsi on kirjoittaja itse: ”Poika Efraim Syntynyt 1 päivä Touko-kuusa. K[ello] 3. 4. välillä Ehtona W 1834.”

Ajantiedon mallin jäätyä syrjään kronikoitsija antaa oman äänensä kuulua. Näin tapahtuu merkinnässä, jossa kerrotaan vuodesta 1846: syksy oli ollut lämmin, mikä oli saanut oraat kasvamaan pelloilla, ja moni oli antanut eläinten syödä oraita. Se oli kostautunut pienempänä sationa: ”Kansalaiseni pankaat tämä Mielenne. Etette Koskan Syötä oraksia Eikä Muutoinkan niihin Koske”. Kronikoija on kuin pappi, joka yhdistää saarnaansa maanviljelysohjeita.³³ Vuosien 1867 ja 1868 kuvaus, ”Muisto Kirja Nälkä Vuosis-ta”, on erotettu annaalisia omaksi kokonaisuudekseen. Kertoessaan ankarasta nälästä Lindgren viittaa Jesajan kirjaan: ”Ja on sekin tosi ettei syöttä tullut ravituksi niin kuin herran Propheta Ennusta”.³⁴ Jälleen voi havaita, että Lindgren jänsensi historiaa raamatulliselta pohjalta.

Joidenkin merkintöjen lähteenä on täytyntyn olla Lindgrenin oma päiväkirja.³⁵ Suvi 1859 oli lämmin, sopivasti sateinen ja vuodentulo runsas, mutta raesade vahingoitti Vaimaron kylää. Kun kirkon varastorakennusta pystytettiin 1866, Lindgren oli latomassa kiviä kahden päivän ajan. Heinäkuussa hän kävi Uudenkaupungin kirkossa ja söi elokuun 1. päivänä uusia perunoita; 1870 Lindgren kylvi kuusen siemeniä. Hänen isänsä kuoli heinäkuussa. Merkintää seuraa rukous, joka käsittelee parannuksen tekoa. Oliko rukous tullut Lindgrenin mieleen hänen kirjoittaessaan isän kuolemasta vai onko se kopioitu päiväkirjasta? Olennaista on, että kirjoittaja koki elävänä sitä historiaa, jota hän kuvasi.

Lindgren ei ollut ainoa kansankirjoittaja, joka oli saanut vaikutteita virsikirjan Ajantiedosta. Varhaisissa oman elämän esityksissä ajan jäsentäminen vuosilukujen mukaan oli tyypillistä, ja Ajantieto-sana siirtyi eri muodoissa päiväkirjojen nimityksiinkin. Tällaisia olivat Isonkyrön kirkonvartija Nils Nilsinpoika Kaupmanin, hänen poikansa Abraham Hjerpen ja tämän pojan Johan Hjerpen ”Aica-Kiria” 1770–1839.³⁶ Ilmajokelaisen talollisen Pietari Västin (1751–1826) 1800-luvun alkupuolella kirjoitettu, kesken jäänyt omaelämäkerta ”Muisto vasta tulevaisille”

jäsentyy merkittävien vuosilukujen mukaan.³⁷ Näin tapahtuu myös pohjoiskarjalaisen lukkarin, Tahvo Huttusen (1842–1911) Aika-Kirjassa ja hartolalaisen talollisen Juho Kaksolan (1835–1913) Muisto Kirjassa.³⁸ Lindgren jäljitteli Ajantietoa konkreettisesti, kopioimalla merkittäviksi kokemiaan maailmantapahtumia. Kopiointi ei ollut epätavallista rukoilevaisseuduilla, joihin Laitilakin kuului. Kopioinnista ei ole pitkä matka toisenlaiseen jäljittelyyn, mallioppimiseen. Vesilahtelainen kirkonvartija Adam Ivendorff (1814–1897) alkoi jäljentää edeltäjänsä Tuomas Tallgrenin päiväkirjamerkintöjä ja päätyi itse päiväkirjan pitäjäksi.³⁹

Räätäli Lindgren saattoi toteuttaa itseään pitämällä kirjaa seurakuntalaisista, saarnaamalla (muistitiedon mukaan), kopioimalla uskonnollista kirjallisuutta ja harrastamalla historiankirjoitusta. Sanomalehtiin hänen ei tiedetä kirjoittaneen. On vaikea tietää, pidettiinkö Lindgreniä jonkinlaisena kylähulluna vai miehenä, jonka tietoja ja taitoja ihailtiin. Ehkä hän oli molempia. Kopioiminen edusti vanhaa perinnettä, omakohmainen tiedonhankinta uudenlaista asennetta. Suomalaisuusretoriikkaa Lindgrenin kronikassa ei juuri esiinny, toisin kuin monien muiden kansankirjoittajien teksteissä.

33. Lindgren käyttää ”kansalaista” seurakuntalaisen synonyyminä vuotta 1863 koskevassa merkinnässään.

34. Jes. 9:19: ”Jos he ryöstävät oikialla puolella, niin he nälkää näkevät; jos he syövät vasemmalla puolella, niin ei he tule ravituksi; jokainen syö käsivartensa lihaa.” Biblia 1776 (http://www.finbible.fi/VT/Jesaja/biblia_9.htm).

35. Lindgrenin säitä, töitä, ostoksia yms. tietoja sisältäviä päiväkirjoja on säilynyt vuosilta 1896–1902.

36. Museovirasto, Kotiseuturetket, Isokyrö. Jäljennös tehty 1948.

37. Aulis J. Alanen (1952) ’Pietari Västi’, teoksessa *Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon*. Porvoo & Helsinki: WSOY, 186.

38. Huttusen Aika-kirja kattaa ajanjakson 1839–1890 ja Kaksolan päiväkirja ”Muisto Kirja merkillisemmistä koh- tauksista Minun elämäni juoksun alla” ajan 1849–1912. Kauranen (2009) 35–55 ja 57–86.

39. Ritva Puro (1996) ’Tuomas Tallgrenin päiväkirja’. *Genos* 67, 155; Adam Ivendorff (2006) *Kirkonvartijan päiväkirja*. Toim. Mikko Kylliäinen. Helsinki: SKS.

Itseoppinut ajattelija Joroisista

Kustaa Brask (1829–1906) syntyi ja eli elämänsä Joroisissa, Frugårdin kartanon torpassa. Hän kiinnostui lukemisesta jo lapsena, ja kirjoittamisen alkeet hän hankki ollessaan toisella kymmenellä. Brask ei avioitunut, ja aikuisikänsä hän eli veljensä ja tämän perheen kanssa. Nuorukaisena Brask sairastui vakavasti kuumetautiin, johon liittyi todellisuudentajun hämärtyminen, mutta hän toipui sairaudesta. Hän koki kuitenkin tulleen leimatuksi sairautensa vuoksi. Brask oli syrjäänvetäytyvä ja kärsi huonokuuloisuudesta, mutta perimätieto kertoo hänen pitäneen veljensä lapsille kotikoulua.⁴⁰

Brask toimi Joroisten lainakirjaston hoitajana 1864–1874 sekä eräiden kustantajien asiamiehenä. *Tapio* ja *Suomen Julkiset Sanomat* (vuodesta 1865 *Suomalainen Wirallinen Lehti*) julkaisivat hänen paikalliskirjeitään 1858–1877. Brask alkoi toimittaa tekstejään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle 1870-luvulla. Kontaktin syntyyn vaikutti ilmeisesti se, että Frugårdin omistaja, hovioikeuden varapresidentti G. O. Grotenfelt ja eräät tämän sukulaiset olivat SKS:n jäseniä. Pääosa laajoista ja polveilevista esseistä, joita Brask kutsui ”Puheiksi”, on päivätty vuosien 1887 ja 1905 välillä. Braskin kirjoituksia on Seuran kokoelmissa lähes 5 700 liuskaa. Hän toivoi, että kirjoituksia olisi julkaistu, mutta Seuran kustannusohjelmaan ne eivät sopineet.

Brask pohti esseissään uskonnollisia, yhteiskunnallisia, historiallisia ja filosofisielutieteellisiä kysymyksiä sekä lastenopetusta ja kansanvalistusta. Hän keräsi myös kansanperinnettä, mutta oli huomattavasti kiinnostuneempi sosiaalisista ja elämänkatsomuksellisista aiheista. Tässä artikkelissa tarkastellaan pääasiassa kolmea Braskin tekstiä: ”Puheita Ihmiskunnan kansallisesta keskuudesta, maapallolla” (1891), ”Muutamia Puheita Alku Isisistä ja Lapsista” (s. a.) sekä annaalia ”Puheita Ihmisen sikijämisen jälkeen kuluneesta, Ajasta” (1904).⁴¹

Raamatullista ja omintakeista

Braskin 1904 päivätty, 80 foliokokoista sivua käsittävä kronikka alkaa Aatamista ja Eevasta ja päättyy kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin ampumiseen. Kyse on Braskin viimeisistä teksteistä, ehkä eräänlaisesta testamentista. Raamattu ja erityisesti Vanha Testamentti tarjosivat perustan Braskin historiatietoisuudelle, ja raamatuntulkinta oli usein kirjaimellista. Esimerkiksi Vanhan Testamentin patriarkkojen korkeita ikä Brask piti tosina, vaikkakin myönsi, että niihin uskominen saattoi tuottaa vaikeuksia. Hän hyödynsi työssään suurikokoisissa Raamatuissa painettuja ”rekisterejä”, eräänlaisia taulukkoja, joista yksi sisälsi kirjan keskeiset tapahtumat aikajärjestyksessä.

Arvioidessaan maapallon ikää Brask kuitenkin irtautui jyrkän kirjaimellisesta tulkinnasta. Koko luomakuntaan verrattuna ihminen on ollut olemassa vain vähän aikaa, Brask katsoi.⁴² Hänen näkemyksissään heijastuu käymistila Raamatun kirjaimellisen ja vertauskuvallisen tulkintatavan välillä. Sovitteleva näkökanta, jonka mukaan Raamatusta laskettava 6 000 vuoden ikä tarkoitti ihmissuvun ikää mutta itse maapallo oli geologisten tietojen mukaan huomattavasti vanhempi, saattoi olla Braskille tuttu jo nuoruuden ajoilta. Vaikka uusi tietämys – fossiililöydöt, geologiset ja arkeologiset tutkimukset – muuttivat oppineiston käsityksiä, kansalle opetettiin edelleen usein raamatullista historianäkemyistä.⁴³

40. Tarkemmin Braskin elämänvaiheista ja toiminnasta ks. Kaisa Kauranen & Maria Virtanen ”Sivistyksen ihanne torppari Kustaa Braskin elämässä ja teksteissä”, teoksessa Kirsti Salmi-Niklander, Sami Suodenjoki & Taina Uusitalo (2010) 48–79.

41. Brask allekirjoitti kirjoituksensa *G. F. Brask* [Gustaf Fredrik], mutta hänen puhuttelunimensä oli Kustaa. Braskin ”Puheet” ovat SKS:n kirjallisuusarkistossa (KIA) ja kansanperinnekeräilyarkistossa (KAS) SKS:n kansanperinnekeräilyarkistossa. 42. Brask (1904), B175:83, esim. 74. SKS, KIA.

43. Ks. Matti Klinge (2010) *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys*. Helsinki: SKS, 111–112. Kirjaimellinen

Ainoa tiedossa oleva valokuva Kustaa Braskista on noin vuodelta 1895. SKS KIA. Alkuperäinen kuva on omaisten hallussa.

Raamatun sukuluettelot tarjosivat Braskille mahdollisuuden selvittää kansojen alkuperää. Hän jäljitti ”ihmiskunnan toisen alkuisän” eli Nooan kolmen pojan sekä näiden lukuisten jälkeläisten vaiheita. Braskin käsityksen mukaan Jafetin jälkeläiset siirtyivät kansoittamaan ennen muuta Eurooppaa ja osin Aasiaa, Haamin sukuhaara kulkeutui mm. Afrikkaan ja Seemin Aasiaan. Alkuisien ja eri kansojen nimien äänteelliseen samankaltaisuuteen vedoten Brask etsi jopa nykyisten kansojen esi-isiä. Esimerkiksi Jafetin poika Gomer saattaisi olla ”Germanialaisten” esi-isiä. Suomalaisten ja kiinalaisten, slaavilaisten, australialaisten ja Amerikan alkuasukkaiden alkuperä kiinnosti Braskia. Hän pohti toistuvasti, missä määrin muilla kansoilla kuin juutalaisilla oli kirjoitettua tietoa alkuperästään.⁴⁴

Brask pyrki antamaan Vanhan Testamentin ajan tapahtumille tarkkoja vuosilukuja, mikä johti väistämättömiin ongelmiin. ”Ihmisen sikiämisestä alkain, saadaan vähän, sekawata tietowa, ajan juoksusta”, hänen oli pakko todeta. Ristiriitaisuudet ja tiedolliset aukot olivat kuitenkin ymmärrettäviä tekstien syntyolosuhteita ajatellen, Brask jatkoi. Kirjoittajat olivat tehneet erehdyksiä eivätkä voineet muistaa kaikkea; kopioitaessa ja käännettäessä tuli virheitä. Raamattu ei ollut sittenkään erehtymätön.⁴⁵

Kansojen joukossa ”on ollut Hebrean kansa, kuin loistawa tähti taiwaalla”. Brask kunnioitti juutalaisia erityisesti siksi, että kirjallinen kulttuuri ja kirjoitustaito olivat levinneet heidän välityksellään. Abrahamia, Moosesta ja muita patriarkkoja Brask piti eräänlaisina valistumiehinä. Jumalalla oli erityinen suhde juutalaisiin, mutta yksikään kansa ei ollut hänen suojeluksensa ulkopuolella. Brask katsoi, tai ainakin toivoi, että ihmiskunnan historiasa kyse oli kehityskertomuksesta. Kaikki elämä oli jatkuvassa muutoksen tilassa, ja päämääränä oli ihmiskunnan sivistyminen ja valistuminen.⁴⁶

Suomi, Eurooppa ja maailma

Vanhatestamentillisen ajan jälkeen Brask käy läpi Jeesuksen ja tärkeimpien apostolien elämänvaiheita Uuden Testamentin avulla. Sen jälkeen perustana ovat virsikirjan Ajantiedot, joita Brask täydensi eri lähteistä.⁴⁷ Kun Ajantiedot keskittyvät etenkin 1600-luvulta lähtien oman ja lähimaiden historiaan, Braskin näkökulma laajenee, siis päinvastoin kuin Lindgrenillä. Esimerkiksi eurooppalaisten siirtomaavallasta Brask toteaa, molempien osapuolten näkökulmaa taivottellen:

”Euroopan kansain hallitukset, merijen takaa löydettyjen maidensa, entisijäkin asuma kansoja, rupeisivat neuvoittelemaan aluwe maiksensa; niitä rasittawilla waatima ponnistuksilla, sota aseillansakin; niiden maiden hywijä luonnon tuotteita, hywäksensä saadakseen; jossa menestyiwätkin.”⁴⁸

Brask kiinnitti huomiota taitojen ja valistuksen lisääntymiseen: ”Toisen vuosituhannen aikana, oppiweisuuteen tottunut ihmis järki [– –] on kohonnut nähtävään Jumalan kuwallisuuteen; ennen tuntemattomijen ja uskomattomijen, taitojen ja tietojen saannossa, ja työ taitojen oppimisessa, ihmeteltävästikin.” Toistuvat sodat olivat suurin este ihmiskunnan kehitykselle. Lutherin ansioiksi Brask laskee lukutaidon antamisen kansalle. Hän mainitsi myönteisessä hengessä jopa

---

tulkinta löytyy esim. teoksesta J. M. Winge (1863) *Yhteinen Mailman historia, Raamatun hengen mukaan kerroiltu, perheitä ja kouluja wasten*. Turku: J. J. Granlund. Bredowin (1847) oppikirjassa käsitellään puolestaan maapallon fossiililöytöjä ja geologista historiaa.

44. Brask (1891) B175:24, 5–6; Brask (1904), B175:83, 5–24; Brask (s.a.) B175:84, esim.7, 8. SKS KIA.

45. Brask (1904) B175:83, esim. 3, 41. SKS KIA.

46. Brask (s.a.) B175:84, 14–17. SKS KIA.

47. Brask hyödynsi esim. A. W. Gruben maailmanhistorioista mukailtuja suomennoksia, joita hän sai palkkioksi SKS:sta. Kyse ei ole kopioinnista, ja jotkin seikat Brask esittää päinvastoin kuin Grube.

48. Brask (1904) B175:83, 55. SKS KIA.

Piitari Linen, pois jälki, Yfari nimen; Kuifari nimen ot-
 ti, hallitus uusia miiniksum; ja jälkeensä alueille uusia
 jän hallittajia; joita 18. la. uusia jädalla, oli uijjoita;
 Kuifarit ii maines. halulla, omista, uenäjän Ellawilais
 fuurusta; maille, parommin, Europan waltakuntain,
 ja maakuuntain, hallittajain tyttäriä; jotka oppii=
 wal paromman walistuksen, kuin tytöt uenäjältä; Siit-
 mä on Romanow kuifarin suku, pyryynä kuonnaltaan,
 siivistynyt, ja tullut taipuwaiteksi; ehtä halutakaak-
 sikiin Prekan opista, walistuuwa, Jumalan gutkoontain, O-
 keuleen, ihoni rakkauteen, kysyä tahtojuuteen. j. m. f.

1734, Ulo, annettiin, parannuttawa, Ruotjin waltakun-
 nan laki; jota on pidetty lakina fuomesakain uida nyt.
 Ruotjin ja uenäjän wälillä tapakkuu uida jotiä
 1741, Pala fuomesa; tappulu Lappun rannassa
 1749, Perustettiin Uleapronin linna; ennen 1746, Swantholm,
 1751, Adol. Fredrik, tuli Ruotjin kuninkaksi. 1771, Gusta 7. maas
 1753, Otettiin uusi ajan luku Ruotjiinkin, Gregorianin kalender.
 1772, Gusta 7. min aikana, Lowitien uusi hallitus muoto, 1776,
 ajitellun maidon jako, Tilojen maidon erittelominen, 1789,
 Yhdistys ja wakruetus kiija, hallituksen korkeus.
 1788, Alkoi fuomesa jotta, Ruotjin ja uenäjän wälillä.
 1795, Pitarin kuultuuwa, loki Katharina 1. min, tuli hallita-
 sijaksi. Ruotjin kuoninkaan Gusta 7. min aikana, oli taas r
 hallittajana, Katharina 2. min. Sillä ruuofi jädalla, ku-
 nättiin Europana, erittain Pranskaasa, tuontiaan; wa-
 listuksen käyttäminen parannuttajeksi ja oikeu deteksi p-
 kuonittuun; Samoin kansain hallittajien walta
 ja tapa. (Kyllä Roomalais kuifarien hallittajien ja r
 wallan laajutus, oli joulakamaut, mailla Siistin rukoon
 kääntymisjähin kansain ja maasa, kansat joutuut pal-
 jon karpimään, ja wakin gaituunaa, walistuksen ja r
 hallittajan, kuonittumista, ja kuonijan. jälleimättä
 mäntä ja armottomista waltasta; Michija ilonantuu
 jotka jita wastaan, jän jän gaituunista, albasiaat-
 jaannala, erittain Pranskaasa, jätettiin, eli Valtan, ja g-
 hakki ja jopimattomaksi, ja wakin gaituunista, maatti j-
 j-

1700-luvun osalta Brask huomii annalissaan mm. isonjaon ja valistusaatteen nousun. G. F. Braskin arkisto B175:83. SKS KIA. Kuva Leo Kuismän.

jesuiittaveljeskunnan perustajan Ignatius Loyolan, sillä järjestö opetti lapsia ja nuorisoa taitoon ja siveyteen.⁴⁹

Yksi kiinnostava piirre Braskin annaalissa on hänen samastumisensa sorrettiuihin kansoihin. Ruotsissa työväki ja talonpojat olivat 1600-luvulla joutuneet aatelissäädyn alamaisuuteen ”eli kuin orjuuteen”. Puola oli 1700-luvulla itsenäinen valtakunta ”tyhmällä hallitus tawalla”. Sen työtä tekevä kansa oli herravallan alaisuudessa. Kristinuskoon kääntymisestä huolimatta kansat olivat joutuneet kärsimään: rikkaat sortivat köyhiä, korkeat alhaisia, väkevät huonoja. Tekstin sävy on lähes päinvastainen verrattuna kirjoituksiin, joissa Brask käsittelee Suomea. Niissä ”herroja” kohdellaan kunnioittavasti, lähes mielistellen. Ristiriita selittyy ehkä sillä, ettei Braskin tarvinnut pelätä ulkomaisten herroja, mutta Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa lukijana saattoi periaatteessa olla jopa oma kartanonhera.⁵⁰

Kuva Suomen kehityksestä Venäjän vallan aikana on myönteinen, siloteltukin. Silti kiitollisuus entisen pelätyn vihollismaan muuttumisesta (sortovuosiin asti) Suomelle suopeaksi emämaaksi oli epäilemättä aitoa. Annaalinsa lopussa Brask siirsi käsittelynsä uudelle tasolle: entisaikojen suomalaisille ei ollut ”järkeä ja mieltä huuvittawa, wanhain tapausten wuosi tieto”. Heille merkityksellistä oli ”luonnon yhteys”, säiden ja ilmojen vaihtelu. Syklisen luonnon tapahtumat olivat niitä, joista otettiin vaari, joita haluttiin ymmärtää ja jotka kätkettiin mieliin opiksi. Koska ilmojen laatua ei kuitenkaan ollut opittu varmuudella ennakoimaan, varautuminen niukkoihin aikoihin oli välttämätöntä. Annaali päättyy Braskin opettavaiseen katsaukseen maataloudesta ja terveellisistä elintavoista.⁵¹

Vanhatestamentillisen ajan tuntemus tarjosi Braskille loppujen lopuksi pitkän aikaperspektiivin historiaan. Kansat sikisivät, laajenivat ja tuhoutuivat, liittoutuivat laajoiksi valtakunniksi ja hajosivat.⁵² Brask ei nostanut Suomea tai suomalaisia jalustalle; päinvastoin hän esitti useissa

kirjoituksissaan, ettei tilaton väestö yleensä edes kokenut Suomea isänmaakseen, eihän se omistanut kyseisestä maasta palaakaan. Braskin ”Puheissa” on paljon moraalista paatosta, mutta erityisen fennomaanisia ne eivät ole.

Braskin universalistinen ajattelutapa tuotti myös epäsovinnaisia ajatuskokeiluja. Brask oli perillä kristillisistä kirkkokunnista ja jossain määrin muista uskonnoista. Joitakin kertoja hän tarjosi lähetyskäsken sijaan toisenlaista näkemystä uskontojen välisistä suhteista: Jumala on itse suonut kullekin kansalle uskonsa, oppinsa, raamattunsa ja kirjansa, Brask kirjoitti 1891. Pyriköön kukin siihen, että kelpaisi Jumalalle viimeisellä tuomiolla sen sijaan, että ylenkatsoo ja ”kadottawaisena pitää” toisten uskontoa. Brask jopa rohkeni ehdottaa neuvotteluja jonkinlaisesta uskontojen yhteensovittamisesta tai sulauttamisesta. Mutta sitä ”ei lietäne vielä ajateltukaan”.⁵³ Olisi tarpeen, että kansat ja niiden päämiehet voisivat ratkoa erimielisyyksiä ilman sota ja verenvuodatusta. Miksei ihmiskunnalla voisi olla ”sen laista yli oikeuden kokountumisen tapaa, kaikista kansoista; jossa kuulosteltaisiin, mietittäisiin, tuomittaisiin, tutkittaisiin, keskusteltaisiin, ojenneltaisiin, selwiteltäisiin, riitaan aikowain kansain riita ja sota syyt; ja niistä päätettäisiin”?⁵⁴

On vaikea selvittää, mistä kaikkialta Brask ajatuksiaan omaksui. Kansainliiton perustaminen liittyi ensimmäisen maailmansodan aiheuttamaan poliittiseen tilanteeseen, mutta rauhanliike otti ensiaskeleitaan jo 1800-luvulla. Brask oli

49. Brask (1904) B175:83, 54, 56–57. SKS KIA.

50. Brask (1904) B175:83, 60, 62, 64. SKS KIA; Kauranen & Virtanen (2010) 58, 65–67.

51. Brask (1904) B175:83, 65–72, 79–80. SKS KIA.

52. Raamatun käytöstä 1700–1800-luvun kansapuheessa ks. Ilkka Liikanen (2003) ’Kansa’, teoksessa *Käsitteet liikkeessä*, Tampere: Vastapaino, 267–268.

53. Vrt. mylläri Menocchion ajatuksiin. Carlo Ginzburg (2007) *Juusto ja madot*. Helsinki: Gaudeamus, 128.

54. Brask (1891) B175:24, 16–20; Brask (s. a.) B175:84, 30; Brask (1891) *Tunnetuista taitiloista* B175:118, 19–20. SKS KIA.

saattanut lukea aiheesta, mutta luova henki osaa toki ”keksiä” myös itse.⁵⁵ Kansanvalistusaate oli Braskin ajattelun ytimessä, ja siihen hän sai yllin kyllin aineksia painetusta sanasta. Olennaista oli, että hän onnistui niveltämään kansanvalistuseologian osaksi kristillistä maailmankatso- mustaan. Ideologiset painotukset vaihtelivat tekstistä toiseen ja jopa saman tekstin sisällä. Kirjoittaessaan Brask reflektoi omia ajatuksiaan, punnitsi vaihtoehtoja ja pohti luultavasti myös tekstiensä vastaanottoa. Hänen tietomääränsä oli huomattava, mutta vailla koulutusta ja palau- tetta hän ei kyennyt pukemaan ajatuksiaan ja vaikuttamispyrkimyksiään kirjalliseen muotoon, joka olisi herättänyt vastakaikua.

Pieni ja suuri, yksilöllinen ja kollektiivinen

Sekä Efraim Lindgrenin että Kustaa Braskin annaalien keskeisenä mallina oli virsikirjan Ajan- tieto, kronologinen luettelo maailman tapahtu- mista. On kiinnostavaa havaita, että suomalaiset kansanmiehet tukeutuivat 1800-luvun loppu- puolella paitsi kristilliseen perinteeseen, myös historiankirjoituksen traditioon, jonka voi jäljit- tää Antiikin Kreikkaan ja Roomaan saakka.⁵⁶ Molemmat kirjoittajat ammensivat tietoa myös muista painetuista lähteistä, Brask kuitenkin Lindgreniä huomattavasti perusteellisemmin. Lindgrenin annaalisissa sekoittuvat ”suuri” ja ”pie- ni”; aika on pitkälti syklistä, säihin ja vuodentu- loihin kiinnittyvää, ja painopiste on paikallises- sa, omaan kokemukspiiriin liittyvässä historiassa, kun taas Braskin historiallinen perspektiivi ulot- tuu tuhansien vuosien taakse. Erot ovat ilmeisiä myös suhteessa tekstien oletettuun yleisöön. Lindgren kirjoitti lähinnä itselleen; Brask puoles- taan etsi laajempia yhteyksiä ja vaikutusmahdol- lisuuksia sanomalehtien ja Suomalaisen Kirjalli- suuden Seuran kautta.

Vaikka jokaista säilynyttä 1800-luvun kansan- ihmisen tuottamaa tekstiä kohden on täytyntyy olla moninkertainen joukko kirjoituksia, jotka ovat kadonneet aikojen saatossa, on pohdittava

kysymystä Lindgrenin ja Braskin edustavuudes- ta. On totta, että he olivat yhteisöissään poik- keuksellisia, mutta ainutlaatuisina heitä ei voi pitää. Oli muitakin kirjoittajia, jotka omaksuivat Ajantiedosta vuosilukuihin perustuvan esityksen tavan. Arkistoissa ja sanomalehdissä on tekstejä, joiden tekijät pyrkivät hahmottamaan historian linjoja ja paikkaansa historiassa. Monien muiden tavoin Lindgren ja Brask halusivat vaikuttaa omaan ja toisten selviytymiseen maatalousyh- teiskunnassa lisäämällä tietoutta menneistä oloista ja opastamalla tarkkaan taloudenpitoon.

Kristinuskko ja Raamattu olivat tärkeimpiä tu- kipilareita itseoppineille kirjoittajille, joita oli paitsi herätysliikkeiden piirissä, myös niiden ul- kopuolella. Esimerkiksi Braskin ja Lindgrenin ikätoverit, kiertokoulunopettaja Kustaa Roslöf (1831–1898) Eurasta ja torppari Mikko Kekko- nen (s. 1830) Paavolasta, hyödynsivät Raamattua ja viittasivat Israelin kansan vaiheisiin kotimaan ajankohtaisia ongelmia pohtiessaan.⁵⁷ Molem- mat löysivät Piibliasta perusteluita omalle kan- sanvalistushalulle. Braskin systemaattisuu- teen pyrkivä esitys maailmanhistoriasta on kui- tenkin ainutlaatuinen, eikä tiedossa ole toista Lindgrenin annaalin tapaista hybridiä, joka al- kaa apostoleista ja päättyy omaan elämään. Toi- saalta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 1859– 1860 järjestämään katovuosien ehkäisemistä käsittelevään kirjoituskilpailuun tuli vastauksia, joissa kirjoittaja aloitti rukouksella ja päätti asia- kirjoituksensa virteen.⁵⁸

55. Rauhanliike ilmaantui sanomalehtikirjoitteluun voi- makkaasti 1890-luvun loppupuolelta lähtien. Braskin ai- hetta koskevat kirjoitukset ovat tätä varhaisempia.

56. Ks. esim. Antero Heikkinen (2009) *Vallan tulkit. Histo- riallinen ajattelu Euroopassa antiikin päivinä ja varhaiskes- kijäällä (n. 500 eKr.–1000 jKr.)*. Helsinki: SKS.

57. Roslöfistä ks. www.kansallisbiografia.fi; Mikkeli Kek- kosen kirjoituksia säilytetään SKS:n kirjallisuusarkistossa.

58. Taru Nordlund, *Rajat ja resurssit. Itseoppineet kir- joittajat kielellisillä markkinoilla*. Yleisluento 1800-luvun tutkimuksen kolmannessa vuosikonferenssissa Säätö- ryhmä, luokka, liike – 1800-luvun rajat ja rajojen ylitykset. Helsinki 27.1.2011.

Efraim Lindgrenin ja Kustaa Braskin kronikat edustavat sekä kollektiivisia että yksilöllisiä historiakäsityksiä. Kollektiivisia ne ovat suhteessaan virsikirjan Ajantietoon, yksilöllisiä ja luovia poiketessaan ratkaisevasti esikuvastaan. Niiden kautta voi nähdä, kuinka kirjoittajat työstivät ”ulkopuolelta” – Ajantieto, Raamattu, historia-kirjat, lehdet – ja paikallisesta suullisesta kult-

tuurista saamia aineksia. Tekstit avaavat näkökulmia paitsi rahvaanilmien historiatietsuuteen myös kirjallistumisen prosesseihin ruohonjuuritasolla. Kaikessa monitulkintaisuudessaan Lindgren ja Brask olivat sekä yhteisöjensä jäseniä että paikallisen perinteen, uskonnollisten käsitysten ja tieteellisen tiedon ristiriitaisuuksien kanssa kamppailevia yksilöitä.

Marianne Junila

”Veljesvihan liekit” – koululaiset muistelevat sisällissotaa syksyllä 1918

Syksyllä 1918, kun sisällissodan päättymisestä oli kulunut neljä kuukautta, tamperelaiset koululaiset saivat tehtäväkseen muistella sisällissodan aikaisia tapahtumia ja omia kokemuksiaan. Edellisenä keväänä he olivat todistaneet armottomia kaupunkitaisteluita sekä valkoisten voittoa seuranneita punaisten vangitsemisia ja teloittamisia. Millaisia tulkinnoita koululaiset tekivät sodasta, mitä nimeä he käyttivät sodasta, mistä sodassa oli heidän näkemyksensä mukaan kysymys ja ketkä olivat sen osapuolia?

Historiankirjoituksen ja vallankäytön suhde on paljaimmillaan dramaattisten kansallisten ja valtiollisten tapahtumien yhteydessä. Konfliktitilanteissa osapuolet tulkitsevat tapahtumia ja luovat omaa kertomustaan niiden kulusta ja oikeutuksesta. Lopullinen kertomus kirjoitetaan konfliktin päätyttyä. Silloin tarvitaan historiankirjoitusta, jonka tehtävänä on perustella ja oikeuttaa se, mikä on tapahtunut. Jotta valittu tulkinta voittaisi mahdolliset haastajansa ja vakiintuisi, sitä on toistettava ja voimistettava. Koulunopetus ja historian oppikirjat ovat avainasemassa tässä prosessissa. Koulunopetus on usein myös ensimmäinen askel historiatietoisuuden rakentumisessa.¹

Tarkastelen artikkelissani, kuinka tamperelaiset koululaiset kertovat sisällissodan aikaisista tapahtumista ja omista kokemuksistaan syksyllä 1918, kun sodasta oli kuulunut vain muutamia kuukausia. Tuolloin koululaiset olivat todistaneet paitsi kaupunkitaistelujen väkivaltaisuuden

myös valkoisten voittoa seuranneet punaisten vangitsemiset ja teloittamiset.

Ajankohta on historiakäsitysten muotoutumisen näkökulmasta tavattoman kiinnostava, sillä koululaiset olivat koulujen sulkemisen vuoksi olleet järjestelmällisen opetuksen ulkopuolella ja muodostaneet käsityksensä sisällissodan tapahtumista muiden vaikutteiden varassa. Tosin valkoisten propaganda oli rakentanut tammikuusta 1918 alkaen mielikuvaa pyhästä taistelusta, jota käytiin rikollisia kapinallisia vastaan ja jossa olivat uhattuna niin maan itsenäisyys kuin kansakunnan kalleimmat kulttuuriset arvot. Tampereella punaiset olivat estäneet porvarilehtien ilmestymisen ja rajoittaneet siten valkoisten kannanottojen pääsyä julkisuuteen. Punaisten kukistuttua huhtikuun alussa paikalliset porvarilehdet alkoivat jälleen ilmestyä. Voittajien tulkinnasta sodan syistä ja tapahtumista tuli nopeasti vallitseva, sillä nyt puolestaan työväenlehdet olivat lakanneet ilmestymästä.² Ensimmäinen historian oppikirja voittajan mustavalkoisine vapaussotatulkintoineen ilmestyi elokuussa 1918.³

1. Sirkka Ahonen (1998) *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Pilvi Torsti (2003) *Divergent Stories, Convergent Attitudes. Study on the Presence of History Textbooks and the Thinking of Youth in post-war Bosnia and Herzegovina*, Helsinki: Taifuuni; Victor Shnirelman, 'Stigmatized by History or Historians? The Peoples of Russia in School History Textbooks', *History & Memory* Vol. 21, 2/2009, 110–149.

2. Yrjö Raevuori (1960) *Kaupungin kohtalokas kevät ja kesä*, Porvoo: WSOY, 128–129; Turo Manninen (1982) *Vapauttaistelu, kansalaissota ja kapina. Taistelun luonne valkoisten sotapropagandassa vuonna 1918*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 221–222; Esko Salminen (2007) *Päättymätön sota 1918. Sisällissota julkisessa sanassa*, Helsinki: Edita, 40–42.

3. Se oli WSOY:n kustantama Oskari Mantereen ja Gunnar Sarvan *Keskikoulun historia oppi- ja lukukirja keski- ja tyttökouluille sekä seminaareille*. Oppikirjan mukaan punaisten hallitsemilla alueilla vallitsi ”täydellinen sortojärjestelmä. Tuhansia rauhallisia kansalaisia murhattiin, sittenkun heitä useasti ensin oli julmasti rääkätty.” Mantere–Sarva, 305.

Artikkelin keskeinen kysymys on, millaisia tulkintoja koululaiset sodasta tekevät ja miten ne poikkeavat sittemmin vakiintuneesta vapaus-sota-tulkinnasta, mitä nimeä he sodasta käyttävät, mistä sodassa heidän näkemyksensä mukaan oli kysymys, ketkä olivat sen osapuolia ja mitä sodassa ja erityisesti Tampereella tapahtui.

Koulutyttöjen aineet

Artikkelin lähdeaineistona ovat Tampereen tyttölyseolaisten⁴ kirjoittamat aineet ”Muistelmia kapina-ajalta”, joissa he muistelivat edellisen kevään tapahtumia opettajan laatimien, sotatapahtumia ja heidän omaa toimintaansa koskevien kysymysten avulla.⁵ Kouluaineita kertyi kaikkiaan 340 kappaletta eli kahdeksan kymmenestä koululaisesta kirjoitti aiheesta. Nuorimmat kirjoittajat olivat 11-vuotiaita, vanhimmat yli 20-vuotiaita, ja eniten kirjoituksia kertyi 14–16-vuotiailta. Kirjoittajien ikäjakauma vastasi varsin hyvin koululaisten ikäjakaumaa luvulla 1918–1919. Tosin kaikkien nuorimmat oppikoululaiset ikäluokat eivät osallistuneet yhtä aktiivisesti kevään tapahtumien muistelemiseen kuin varttuneemmat. Kaikkien kokemukset eivät liittyneet Tampereen taisteluihin. Kolmannes oppilaista oli kotoisin maaseudulta, jossa useimmat heistä olivat viettäneet kevätlu-

kukauden 1918.⁶ Aineet on talletettu Vapaussodan arkisto -kokoelmaan Kansallisarkistoon.⁷

Tekstien pituus vaihteli yhdestä kahdeksaan sivuun, ja sivumitan lisäksi käsiala vaikutti kertomuksen sisällölliseen laajuuteen. Vanhempien, 16 vuotta täyttäneiden oppilaiden joukossa ei ollut yhtään kirjoittajaa, jolle olisi riittänyt yksi sivu kapina-ajan muistelemiseen. Nuorimmat, alle 15-vuotiaat eivät puolestaan tarvinneen neljää sivua enempiä muistojensa kertomiseen. Mainitunkaltainen ero on odotettu, sillä pidemmälle ehtineet koululaiset olivat harjaantuneempia ilmaisemaan itseään kirjallisesti.

Artikkeliä varten luettiin kaikki kertomukset, joista poimittiin lähemmin tarkasteltavaksi 36 tekstin otos, joissa olivat edustettuina tyttölyseolaisten eri ikäluokat.⁸ Toisena otantakriteerinä käytettiin kertomusten pituutta. Kustakin ikäluokasta on mukana sekä lyhyt- että laveasaisaisia kertomuksia. Muistitietohistorian tutkijat ovat havainneet kertomuksen mitan ja sisällön välillä korrelaation, jonka mukaan pitempi, keskeytymätön kerronta sisältää lyhyttä todennäköisemmin tiedostamattomia tai tietoisia viitauksia jaettuihin historiakäsityksiin.⁹ Vaikka havainto perustui haastattelumateriaaliin, oletan sen pätevän myös kirjallisessa aineistossa. Oman havaintoni mukaan kertomuksen pituus

4. Koulu oli ollut vielä keväällä 1918 yksityinen Tampereen suomalainen tyttökoulu ja jatkoluokat. Seuraavana syyslukukautena se aloitti valtion oppikouluna nimellä Tampereen tyttölyseo. Siitä tuli ainoa 9-luokkainen valtion oppikoulu. *FOS IX Statistiskt översikt av lärdomskolornas i Finland tillstånd och verksamhet under läsåret 1918–1919*, Helsingfors 1922, 1.

5. Kysymykset kuuluivat: ”Millä paikkakunnalla oleskellite? Matkoista? Mitä sotatoimia olit itse näkemässä? Mitä vahinkoja kärsi paikkakunta, talo jossa asuit, kotisi, omaisesi, itse? Olitko pakosalla, kellarissa, pakopirtissä? Mitä työskentelit kapinan aikana?” Lopuksi tuli ilmoittaa kotipaikka, kirjoittamisajankohta nimi ja ikä. Muutama koululainen oli kirjoittanut kysymykset aineensa alkuun.

6. *FOS IX:44 Statistiskt översikt av lärdomsskolornas i Finland tillstånd och verksamhet under läsåret 1917–1918*,

Helsingfors 1919, 68–69; *FOS IX:45 Statistiskt översikt av lärdomsskolornas i Finland tillstånd och verksamhet under läsåret 1918–1919*, Helsingfors 1922, 8–9, 20–21; Eva Borg (1934) ”Tyttölkion opettajien ja oppilaiden vaiheista kapina-aikana v. 1918” teoksessa *Tampereen tyttölyseo. 50-vuotis muistojulkaisu 1883–1933*, Tampere, 87–89.

7. Ulla-Maija Peltonen on analysoinut aineiston syntyä ja sisältöä teoksessaan *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*, Helsinki: SKS 2003.

8. Teksteihin viitataan ilmoittamalla kunkin saama järjestysnumero, kirjoittajan etunimi ja ikä: 1 Elli 12v. Otikon lainaus ”Veljesvihan liekit” on 16-vuotiaan Ainon aineesta.

9. Barbara Allen (1992) ’Story in Oral History. Clues to Historical Consciousness’, *The Journal of American History* 79, 606–611.

näyttäisi tässä aineistoissa korreloivan myös kirjoittajan osoittaman poliittisen innostuksen ja aktiivisuuden kanssa. Kehotus muistella sisällissotaa innosti suojeluskuntataustaisten kotien tyttöjä selvästi enemmän kuin sellaisia koululaisia, joiden kertomuksissa ei ole viittauksia omaan, vanhempien tai muiden perheenjäsenten poliittiseen aktiivisuuteen. Nämä voivat joko olla koteja, joissa poliittisella puhetavalla joko ei ollut keskeistä asemaa (epäpoliittinen koti) tai joiden poliittinen kanta poikkesi voittajien (ja koulun esittämästä) kannasta.

Tyttölyseolaiset olivat useimmiten joko virkamies- ja yrittäjäperheiden lapsia. Joka toisen tytön isä kuului joko ylempiin virkamiehiin tai vapaiden ammattien harjoittajiin, alempiin virkamiehiin (ammattinimikkeellä palvelusmies) tai omisti pienen liikeyrityksen. Joka neljännen tytön vanhemmat luettiin työväenluokkaan kuuluneiksi. Tampereen tyttölyseossa opiskeli siis varsin paljon työläisperheiden lapsia, sillä Helsingin suomalaisen tyttölyseon oppilaista vain joka kymmenes oli kotoisin työläisperheistä.¹⁰ Oli siis mahdollista, vaikka sellainen ei käynytkään kouluaineesta ilmi, että joissakin kodeissa olisi tunnettu sympatiaa punaisia kohtaan. Olihan oppikoululaisia osallistunut kapinaankin.¹¹ Tässä otannassa tällaisenkin taustan omanneet kirjoittajat luokitellaan epäpoliittisiksi, koska poliittista kantaa ei ole mahdollista varmistaa.

Kouluaineet ovat lähdeteksteinä erityinen ryhmänsä, joiden tulkinnessa on otettava huomioon niitä lukeneen auktoriteetin vaikutus. Vaikka kyseessä ovat henkilökohtaiset muistot, tekstejä ei voi luokitella henkilökohtaiseksi kerronnaksi tai kokemukseronnaksi. Kirjoittajat eivät saaneet vapaasti poimia asioita, joita he halusivat käsitellä, eikä heitä kannustettu tulkitsemaan kokemuksiaan. Ohjeistus asetti heidät sodan silminnäkijöiksi, josta roolista heidän tuli todistaa pikemminkin näkemästään kuin kokemastaan.

Osa teksteistä onkin varsin kaavamaisia ja vastaa kysymyksiin siinä järjestyksessä kuin ne

on esitetty. Niissä eivät nouse esiin tapahtumat tai kokemukset, joista ei ole kysytty. Nekin kirjoittajat, jotka kirjoittivat vapaamuotoisemmin, pyrkivät vastaamaan opettajan kysymyksiin.

Tampereen tyttölyseossa muistitiedon keruun organisoivat luonnonhistorian ja maantiedon opettaja Eva Borg. Se, että asiaan tarttui maantiedon opettaja eikä esimerkiksi historian tai äidinkielen opettaja, johtui todennäköisesti opettaja Borgin omasta aloitteellisuudesta. Hän oli poliittisesti aktiivinen henkilö, joka oli toiminut Tampereen piirityksen aikana¹² Punaisessa Risissä ja valkoisen armeijan tukena.¹³

Kyseessä ei kuitenkaan ollut yksittäisen opettajan aktiivisuuden osoitus, vaan jo huhtikuussa 1918 alkanut ja koko maan laajuiseksi kasvanut hanke, jonka tavoitteena oli alun perin koota todistusaineistoa punaisten toiminnasta myöhempiä oikeudenkäyntejä varten. Keruun kohteeksi asetettiin sittemmin kaikenlaiset sisällissodan historiaan liittyvät aineistot, ja keruuta alkoi johtaa Valtionarkisto.¹⁴ Kouluhallitus lähetti kesäkuussa 1918 oppikouluille kiertokirjeen, jossa välitettiin Valtionarkiston pyyntö ottaa talteen ja toimittaa arkistoon sisällissotaan liittyvät asiakirjat, muistot ja muu todistusaineisto.¹⁵

10. Koulut olivat oppilasmäärältään samaa suuruusluokkaa. *FOS IX Statistiskt översikt av lärdomsskolornas i Finland tillstånd och verksamhet under läsåret 1918–1919*, Helsingfors 1922, 14–15.

11. *SVT IX Kertomus oppikoulujen tilasta ja toiminnasta lukuvuosina 1914–1919*, Helsinki 1922, 32–34.

12. Valkoiset saarsivat Tampereen maaliskuun loppupuolella, ja piiritys päättyi kaupunkia puolustaneiden punaisten antautumiseen 6.4.1918. Ks. esim. *Tampere 1918* (2008) Tampere: Vapriikki.

13. *Tampereen tyttölyseo. 50-vuotismuistojulkaisu 1883–1933* (1934) Tampere, 66–67.

14. Arkistonmuodostajan kuvailutiedot, Vapaussodan arkisto, VAKKA-arkistotietokanta, Kansallisarkiston verkkosivu.

15. *SVT IX Kertomus oppikoulujen tilasta ja toiminnasta lukuvuosina 1914–1919*, Helsinki 1922, 55; K. Kerkkonen (1920) *Oppikoulu-käsikirja. Kokoelma asetuksia, määräyksiä, kiertokirjeitä y.m.*, Helsinki: Ahjo, 490–491.

Tampereen tyttölyseossa sodan dokumentaatiota laajennettiin käsittämään säilyneen aineiston lisäksi siis myös varta vasten tuotettu aineisto. Opettajan esittämien kysymysten perusteella näyttää, että tavoitteena oli tallentaa tietoja. Tietoisesti tai tiedostamatta samalla myös valikoitiin ja järjestettiin muistia, sillä opettajan tunnettu aatteellinen suuntautuneisuus määritteli muistamisen ja kirjoittamisen tapaa. Useimpien tyttöjen lähipiirissä oli kannatettu valkoisia, mutta tuskinpa kukaan koulutyttö olisi rohjentanut tai pitänyt viisaana kertoa opettajalle päinvastaista kantaansa. Opettajan auktoriteetti ei siis rajoittunut vain siihen, että hän valitsi aiheet joita tuli käsitellä. Opettaja antoi tulkintakehikon, johon koulutyttöjen tuli sijoittaa kokemuksensa.

Aineissa on täsmällisiä historiallisia faktoja kuten erilaisten merkittävien tapahtumien (yleislakon, koulujen sulkemisen) päivämääriä, ja ne ovat lähes poikkeuksetta oikein. Tämä viittaisi siihen, että tapahtumia olisi ennen kirjoittamista kerrattu oppitunnilla ja että kirjoittamista oli edeltänyt jonkinlainen opetuskeskustelu. Tekstien syntyyn liittyneistä varauksista huolimatta ne ovat paitsi muistitietoa myös muistelmia. Ne ovat retrospektiivisiä, palaavat koululaisten ja heidän perheidensä vaiheisiin ja omiin kokemuksiin merkittävän historiallisen tapahtumasarjan yhteydessä. Muistelmaan luonteeseen kuuluu myös, että siihen palataan ja sitä kerrotaan uudelleen.¹⁶ Näin on ollut epäilemättä myös koulutyttöjen kohdalla: kevään dramaattisia tapahtumia on kerrattu ja kokemuksia vertailtu. Kirjoittamalla oppilaat rakensivat muistelunsa julkiseksi kuvaukseksi (lähi)menneisyydestä ja sisällyttivät siihen myös oletuksia ja myöhempiä merkityksiä. Vaikka tekstit niukimmillaan olivat vain vastausten sarja, käytän niistä tässä nimitystä kertomus.¹⁷

Opettajan kysymyspatterista huolimatta kertomuksista on luettavissa koululaisten itsenäistä tulkintaa ajalta, jolloin vapaussota-tulkintaa ei vielä ollut kirjoitettu oppikirjoihin, vaikka va-

paustaistelu- ja vapaussota-termejä käytettiin valkoisen propagandan puhettavassa.¹⁸ Teksteistä on tunnistettavissa selkeästi aikuisten kielenkäytöstä lainattua ja poliittisesti väritynyttä puhetta, ja toisaalta taas omaan kokemukseen nojautuvaa ja oman ikäkauden mukaista pohdintaa sodasta, sen motiiveista ja seurauksista.

Kapina vai sota?

Opettaja nimesi antamassaan otsikossa ajanjakson ”kapina-ajaksi”. Tämä nimitys kopioitui myös aineisiin, joista monet alkoivat sanoin: ”Kapina-aikaan olin Tampereella.” Toisinaan ”kapina-aika” toimi teksteissä pikemminkin ajan määreenä kuin kuvaamassa tapahtumien kumouksellista luonnetta. Tämä ilmeni muun muassa siten, ettei kumouksella tai kapinalla ollut välttämättä lainkaan tekijöitä eikä kohdetta, vaan se ”puhkesi”¹⁹. Sanapari ”kapina puhkesi” oli osalle kirjoittajista fraasi, jonka he olivat kuulleet, mutta jonka sisällöstä he eivät olleet aivan varmoja. Se oli sopiva ilmaus kuvaamaan väistämättömäksi koettua tapahtumaa, joiden syitä kirjoittaja ei osannut eritellä.

’Kapina’ oli ollut Vaasan senaatin käyttämä ilmaus, mutta se jäi sodan kuluessa syrjään. Valikoiset sanomalehdet käyttivät sodasta sen alkaessa useita eri nimityksiä, joista tavallisimpia olivat vapaustaistelu, kansalaissota ja veljessota.

16. Saara Tuomaala (2004) *Työväkeivistä käsistä puhetaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*, Helsinki: SKS, 34–42; Ulla-Maija Peltonen (1996) *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*, Helsinki: SKS, 38–46.

17. Katja-Maria Miettunen (2009) *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*, *Bibliotheca Historica* 126, Helsinki: SKS, 18–19.

18. Turo Manninen (2009) ”Miten sodasta tuli vapaussota” teoksessa Tuomas Hoppu et alia (toim.) *Sisällissodan pikakujittilainen*, Helsinki: WSOY, 418.

19. Ks. esim. 25 Sylvi 17v.

Vapaustaistelusta ja vapaussodasta puhuivat erityisesti Pohjanmaalla ilmestyneet lehdet, ja nimitykset yleistyivät sodan kuluessa muuallakin valkoisessa Suomessa.²⁰ Nimitykset levisivät Tampereelle viimeistään huhtikuussa 1918, kun porvarilliset lehdet alkoivat jälleen ilmestyä.

Siviilit eivät olleet punaisten hallinnassa olleilla alueilla yksin näiden tiedonvälityksen varassa. Vaikka porvarillisten lehtien ilmestyminen oli lakannut Tampereella tammikuun lopussa, valkoisten tiedotteita ja valkoisten alueella ilmestyneitä sanomalehtiä levitettiin kädestä käteen.²¹ Niissä sotaa kutsuttiin aluksi sisällissodaksi, mutta tieto saksalaisten interventioista johti siihen, että sotaa alettiin ennen kaikkea taktisista syistä kutsua vapaussodaksi.²²

Kouluhallituksen toimintakertomus vuosilta 1914–1919 ilmestyi vuonna 1922. Siinä käytettiin termejä sotatila, kapina ja vapaussota. Sotatilalla viitattiin ensimmäiseen maailmansotaan ja sen vaikutuksiin koulutyöhön lukuvuosina 1914–1916. Tammikuussa koulunkäynnin kerrottiin keskeytyneen työväen vallankumouksellisen toiminnan eli kapinan tai sitä vastaan suuntautuneen toiminnan eli vapaussodan johdosta.²³ Seuraavassa toimintakertomuksessa (1919–1924) sisällissotaan viitattiin vain ohimenneen muiden asioiden yhteydessä, jolloin käytettiin termiä vapaussota.²⁴

Kirjoittamisen innoittajana toimineessa kouluhallituksen kiertokirjeessä kehoitettiin oppikouluja tallentamaan ”punaisten kapinaan ja vapaussotaan” liittyvät muistot. Tyttölyseon oppilaille annettiin kuitenkin aineen aiheeksi ”kapina-aika”, joskin kirjoittamisen tueksi annettiin kysymyssarjassa pyydettyä kertomaan myös sotatoimista, joita oppilaat itse olivat nähneet. Tämä muotoilu suuntasi kerronnan fokuksen paikallisiin tapahtumiin. Käytettävissä ei ole tietoja siitä, millaiset suulliset ohjeet oppilaille annettiin ennen tehtävään ryhtymistä. Oliko tehtävää esimerkiksi pohjustettu keskustelemalla vapaussodasta ja Tampereella käytyjen taistelujen merkityksestä?

Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta koululaiset eivät käyttäneet käsitettä ’sota’. Vain kolme vanhempaa kirjoittajaa kytkee kokemuksensa – ainakin nimeämällä ne – osaksi suurempaa kokonaisuutta, jota he nimittivät kansalais-sodaksi²⁵, veljessodaksi²⁶ tai vapaussodaksi²⁷. Ainikki ei puhu sodasta, mutta piti Tampereen ”puhdistamista” alkuna koko Suomen valloittamiselle.²⁸ Katri kulki muonitustehtävissä Vaasan rykmentin mukana Viipuriin, Helsinkiin ja Vaasaan, mutta hänkään ei kerro olleensa mukana vapaussodassa, vaan ”tappeluissa” tai ”valloituksissa”.²⁹ Yhdessä kertomuksessa sana ’sota’ esiintyy taistelun synonyyminä.³⁰

Siiri aloitti kertomuksensa toteamalla maassa riehuneen julman ja verisen kansalaissodan, joka oli alkanut Pohjanmaalta ja levinnyt etelään. Johdannon jälkeen kertomus jatkuu noudatellen opettajan kysymysten tarjoamaa jäsentelyä palaamatta enää ajatukseen kansalaissodasta, sen osapuolista tai syistä.³¹ Siirin kertomus on kaiken kaikkiaan varsin lyhyt. Alussa esitetyn oletuksen mukaan hän voisi olla ns. epäpoliittisen kodin kasvatti.³² Vaikka hän tuo siinä esille punakaartilaisia kohtaan tuntemansa vas-

20. Manninen (1982) 145–151.

21. Tuomas Hoppu (2008) ’Punaisten asejunasta rintamataisteluihin’ teoksessa *Tampere 1918*, Tuomas Hoppu & julkaisutyöryhmä (toim.), Tampere: Vapriikki, 56–57; Eino Jutikkala (1979) *Tampereen historia III vuodesta 1905–1945*, Tampere: Tampereen kaupunki, 344.

22. Manninen (1982) 86–88, 97–99.

23. *SVT IX Kertomus oppikoulujen tilasta ja toiminnasta lukuvuosina 1914–1919*, Helsinki 1922, 32–33.

24. *SVT IX Kertomus oppikoulujen tilasta ja toiminnasta lukuvuosina 1919–1924*, Helsinki 1930, 30.

25. 32 Siiri 19v.

26. 33 Jenny 19v.

27. 25 Toini 18v.

28. 35 Ainikki 19v.

29. 18 Katri 16v.

30. 5 Aira 11v.

31. 32 Siiri 19v.

32. Matrikelitietojen mukaan hän oli talollisen / maanviljelijän tytär Ruovedeltä. *Tampereen tyttölyseo. 50-vuotis muistojulkaisu 1883–1933*, Tampere 1934; *Tampereen tyttölyseo 1883–1964*, Tampere 1964.

tenmielisyyden ja kertoo kutoneensa suojelukuntalaisille käsineitä, hän ei riemuitse valkoisten voittoa vaan sodan päättymistä: ”Vihdoin kaikui iltahämässä 5p:nä huhtik rauhansanoma, kuin jokin käsittämätön onni.”

Siirin omaa osuutta ovat kansalaissodan määrittely ja sodan päättymisen tulkinta, muu on vastausta kysymyksiin tavalla, jota voidaan sanoa poliittisesti korrektiksi vastaukseksi eli hänen vastauksensa ovat yhteensopivia opettajan maailmankuvan kanssa. Hänen oma tulkintansa sodan nimestä ei noudattele sittemmin käyttöön tullutta tapaa. Hän ei myöskään syyllistä sodasta yksin toista osapuolta, vaan toteaa sodan olleen verinen. Tämä jakaa vastuuta molemmille osapuolille. Hän ei kerro punaisten hirmutöistä, koska ei ole sellaisia nähnyt. Hänen kansalaissotansa ei päättynyt voittoon vaan rauhaan. Tarkalla luennalla Siirin tulkinnasta löytyy omiin kokemuksiin perustuvaa tulkintaa, joka ei noudata poikkeamatta viralliseksi muodostumassa ollutta kertomusta.

Jenny oli poliittisesti aktiivisen, valkoisen perheen tytär maaseudulta. Hänen molemmat veljensä lähtivät valkoisten puolelle, ja paikalliset punaiset vangitsivat hänen kansakoulunopettajaisänsä, jonka puolesta tytär kävi esikunnassa puhumassa. Hän käytti yleviä ilmaisuja kuvatesaan valkoisten saapumista kotiseudulleen sekä myöhemmin tapahtunutta veljensä kaatumista: ”[n]uorena nukkuneen onnekkaan sankarin valoisasta tulevaisuuden toivosta ja uskosta oikeuden voittoon”.

Jenny aloitti kertomuksensa määrittelyllä, jossa hän nimesi sodan veljessodaksi. Se syytyi, koska ”tilanne kärjistyi”. Hän ei selitä kärjistyksen syitä, eikä hän käytä kapina-sanaa kuin otsikossa.³³ Hän viittasi valkoisiin omintakeisesti käyttäen käsitettä lahtarit ilman lainausmerkkejä mutta kirjoittaen sen sijaan ”valkoiset” – siis lainausmerkkejä käyttäen.³⁴ Yleensä tytöt kirjoittivat sanan ”lahtari” lainausmerkkeihin osoittaakseen sen punaisten kielenkäytöstä lainatuksi. Jennyn tapa käyttää em. sanoja oli erikoinen,

sillä oletuksenmukaista olisi, että hän olisi oppinut sotaan liittyvien käsitteiden merkitykset ja konnotaatiot. Tämä viittaa siihen, että monet käsitteet olivat vielä ainakin koulunuorison keskuudessa vakintumattomia.

Kolmesta sota-sanaa viljelleestä kirjoittajasta vain Toini kytki tapahtumat ja omat kokemukseensa Tampereella osaksi tapahtumasarjaa nimeltään ’vapausota’. Sitä edelsivät kapina ja lakot, ja ”lopulta tilanne kärjistyi niin, että ei voitu välttää aseellista ratkaisua”. Kapinan aloittivat sosialistit venäläisten yllyttäminä ja se kohdistui maan laillista hallitusta vastaan.³⁵ Venäläisiä ei tämän jälkeen mainita, vaan sodan osapuolia olivat punaiset ja valkoiset. Toini kirjoitti täsmällistä ja toteavaa asiakieltä: hän ei glorifioi valkoisia, vaikka toteaaakin, että heidät otettiin ilolla vastaan. Tampereen valloitus oli Toinin mukaan vapausodan ensimmäinen huomattava voitto.

Useimmiten koululaiset muistelivat tapahtumia kronologisesti mutta episodisesti ja paikallisesta näkökulmasta kytkemättä niitä Suomessa käytyyn taisteluun vallasta. Omasta ja lähipiirin näkökulmasta tarkasteltu ”kapina-aika” käsitti kolme suurta käännettä: koulunkäynnin keskeytymisen tammikuun lopussa, pommitusten alle joutumisen maaliskuun lopussa ja valkoisten saapumisen huhtikuun alussa. Erityisesti nuorempien koululaisten kertomukset käsittivät juuri nämä kolme episodista päättyen Tampereen valloitukseen ja puhdistuksiin.³⁶ Vanhemmilla oppilailla oli lisäksi enemmän kertomista omista toimistaan ja havainnoistaan helmi-maaliskuussa ennen kuin sotatoimet saavuttivat kaupungin.³⁷

Kertomuksiin sisältyi myös monenlaista puhetta vapautumisesta. Sillä saatettiin viitata en-

33. 33 Jenny 19v.

34. 33 Jenny 19v.

35. 25 Toini 18v.

36. 1 Elli 11v; 2 Maija 12v; 3 Liisi 12v; 7 Ester 13v.

37. 14 Annikki 14v; 19 Kirsti 15v; 20 Marja 16v; 22 Helvi 15v; 26 Sylvi 17v; 30 Inkeri 17v.

sinnäkin paikkakunta- tai henkilökohtaiseen vapautumiseen: tamperelaiset vapautettiin punaisten vallasta tai perhe vapautui kellareissa piileskelystä.³⁸ Toisinaan viitattiin koko maan vapautumiseen punaisten vallasta³⁹ tai väljemmin pelkkään vapauteen tarkentamatta, mistä oli vapauduttu: ”Suuri ilo oli kaikilla kun kerrankin oli koittanut vapaus.”⁴⁰ Ajatus, että vapautuminen olisi tarkoittanut Suomen vapautumista Venäjältä, oli vieras. Vain yksi kertomus sisältää jonkinlaisen viittauksen siihen: ”Suomi oli vapaa kauheiden punaryssien vallasta.”⁴¹

Syksyllä 1918 kaikille koululaisille ei ollut vielä selvää, millä nimellä edellisen kevään tapahtumia tulisi nimittää. He eivät hahmotelleet kouluaineissaan syy-yhteyksiä tai kokonaisuuksia, jotka järjestelmällisesti olisivat rakentaneet sodan intentiota, vaan tavallisinta oli kerrata näkemänsä ja kokemaansa omasta ja lähipiirinsä näkökulmasta. Heidän näkökulmansa on tiukasti Tampereen tapahtumissa, mutta silloinkin, kun ne kytketään osaksi sisällissotaa, kyseessä oli punaisten ja valkoisten välinen sota. Se, että punaisten puolella taisteli venäläisiä, ryssiä tai punaryssiä, ei muuttanut asiaa. Venäläiset sotilaat olivat osa punakaarta, jonka kanssa valkokaarti taisteli vallasta.

Miksi taisteltiin?

Sisällissodan päättymistä seurasi Suomessa järkytys: Miten tähän oli jouduttu ja kuinka päästäisiin eteenpäin? Olisiko suomalaisten mahdollista rakentaa yhteistä tulevaisuutta ja yhteiskuntaa?⁴² Tamperelaiset koulutyttöjen usko tulevaisuuteen oli tallella. Suurin osa heistä koki kuuluvansa sodan voittajiin, ja heidän elämänsä oli palannut pian omiin, turvallisiin uomiinsa. Valatun Tampereen raunioiden ja tuhon muistelemisen sysäsi kuitenkin muutamat miettimään, kuinka järkyttävä ja epäinhimillinen asia sota oli. Sota oli ollut kapinan väistämätön seuraus, mutta mistä kapina oli alkanut?

Kapina oli alkanut poikkeuksellisilla tapahtumilla, joista koululaisen näkökulmasta yksi mul-

listavimpia oli ollut koulunkäynnin loppuminen. Muita merkkejä olivat väenpaljous kaduilla ja ihmisten levoton liikehdintä: ”Kadut olivat aivan mustanaan ihmisiä.”⁴³ Pian punaiset olivat ottaneet haltuunsa kaupungin julkisen tilan, jota olivat värittäneet punaiset symbolit, rusetit, huivit ja nauhat. He lakkoilivat, kokoontuivat toreilla, vartioivat julkisia rakennuksia ja tekivät tarkastuksia yksityisiin koteihin. Kapinalliset nousivat vastustamaan vallinnutta yhteiskuntajärjestystä, kieltäytyivät pysymästä säätynsä mukaisella paikalla ja ryhtyivät vallankäyttäjiksi.⁴⁴

Koululaiset osasivat kertoa, miten kapina alkoi, mutta eivät, miksi se alkoi. Opettaja ei ollut kysynyt sisällissodan (tai kapinan) syttymisestä, joten useimmat jättivät kokonaan pohtimatta syitä. Väistämätön ei kaivannut selityksiä. Kerratessaan yhteiskuntaa horjuttaneita mullistuksia kirjoittajat täsmensivät, ketkä olivat aloittaneet levottomuudet ja ketkä siis olivat syyppäitä: punaiset tai punakaartilaiset.⁴⁵

Viittauksia kapinan syihin oli niukasti, ja ne olivat usein hyvin lyhytsanaisia ja siten tulkinanvaraisia. Niiden perusteella syitä näyttäisi olevan kolmenlaisia: olemukselliset, aatteelliset ja yhteiskunnalliset. Olemuksellisilla syillä vihjattiin piirteisiin, joiden kirjoittajat arvelivat olevan punaisille luonteenomaisia kuten esi-merkiksi rähinöinti ja väkivaltaisuus. Tyttölyseolaisen oletus saattoi olla, että kapina puhke-

38. 14 Annikki 14v; 23 Aune 15v; 26 Sylvi 17v; 27 Siiri 17v; Kaisa 17v; 22 Jenny 19v.

39. 17 Alli 16v; 36 Selja 24v.

40. 12 Rauha 13v.

41. 34 Siiri 19v.

42. Pertti Haapala (2009) 'Yhteiskunnallinen kompromissi' teoksessa Pertti Haapala, Tuomas Hoppu et alia (toim.) *Sisällissodan pikkujättiläinen*, Helsinki: WSOY, 395–397.

43. 14 Annikki 14v.

44. 6 Tuulikki 12v; 14 Annikki 14v; 23 Aune 15v; 25 Toini 18v; 26 Sylvi 17v; 28 Kirsti 18v; 30 Inkeri 17v; 35 Ainikki 19v.

45. 11 Kaisa 13v; 14 Annikki 14v; 15 Irja 14v; 17 Alli 16v; 19 Kirsti 15v.

Pakolaiset.

Kova laikuu säänten rauhu
kirkon solviloista.

Ajanut on kuolon rauhu
ihmisiä sunnoista.

Kirkon painuu pakolaiset
luotein vinkunasta.

Suojas stäv lapset
rauhan maahan.

Kaupungilla puotaa veii
katutaistelussa.

Tuolla kirkon solviloista
kirkon maahan.

Ainikki liitti kouluaineeseensa runon, joka oli päivätty kirjoitetuksi kiivaimpien valtaustaisteluiden aikaan 4.4.1918 Aleksanterin kirkossa Tampereella. Kouluopetuksen tarjoama patriottinen sankaruus ja hävinneiden demonisoiminen puuttuvat 19-vuotiaan koulutyön runosta. Se henkii huolta ja surua sodan jalkoihin jääneiden ihmisten puolesta.

si "punaroistojen ilkeydestä"⁴⁶ tai taipumukses-
ta "kaikenlaisiin konnantöihin ja anarkistisiin
tekoihin"⁴⁷.

Puoluepoliittiset käsitteet puuttuvat kouluai-
neista lähes kokonaan, eikä niissä käytetä juuri
mita käsitteitä kuin 'punainen' ja 'valkoinen' ku-
vaamaan osapuolten ideologiaa. Näistä kahdes-
ta punaisten aatteellisuus oli kiihkollaan ja hillit-
tömyydellään johtanut väkivaltaisuuksiin. Toi-
nin mukaan venäläiset olivat yllyttäneet suoma-
laiset sosialistit maan hallitusta vastaan.⁴⁸ Käyt-
tämällä kapinaan nousseista sanaa "socialistit"
Toini tähdensi, että taustalla olivat aatteelliset
syyt.

Valkoisten sodanaikainen propaganda selitti
kapinan saaneen alkunsa sosialistien kiihotuk-
sesta, venäläisten yllytyksen ollessa toissijainen
syy.⁴⁹ Ajatus kiihottamisesta ja yllyttämisestä
esiintyi myös muutamissa kouluaineissa. Koulu-
tyttöjen havaintojen mukaan venäläisten oli
nähty johtavan punakaartilaisosastoja: "Sillan yli
vietiin suuria joukkoja punakaartilaisia, joita ta-
vallisimmin joku ryssä johti."⁵⁰ Tampereella oli-
kin tammikuussa 1918 runsaasti venäläisiä soti-

laita, joista osa tuki punakaarteja ja osallistui
muun muassa kotitarkastuksiin.⁵¹

Niitä kertomuksia, joissa esitettiin sosiaalis-
ten ja taloudellisten epäkohtien toimineen ylläk-
keenä kapinaan, oli hyvin vähän. Ainikki aloitti
muistelunsa kapina-ajalta ensimmäisestä maail-
mansodasta, josta Suomi oli säilynyt sivussa –
"mutta vain näennäisesti". Sota oli aiheuttanut
"elintarvikepulan ja huonot olot", mikä oli kiris-
tänyt ihmisten mieliä niin, ettei sovinto yrityk-
sistä huolimatta ollut enää mahdollinen. Lopul-
ta suuri osa socialisteista oli huonojen johtajien
kiihottamana noussut kapinaan.⁵² Ainikki oli val-
koisesta perheestä, ja hän työskenteli itsekin val-
koisten hyväksi muun muassa levittämällä Tam-

46. 28 Kirsti 18v.

47. 21 Gerda 16v.

48. 25 Toini 18v.

49. Manninen (1982) 164–165.

50. 17 Alli 16v. Ks. myös 27 Siiri 17v.

51. Tuomas Hoppu (2008) "Valtaltaistelu veljessodan esi-
näytöksenä" teoksessa *Tampere 1918*, Tuomas Hoppu &
julkaisutyöryhmä (toim.), Tampere: Vapriikki, 36–37

52. 35 Ainikki 19v.

pereella ns. Mannerheimin sähkösanomia. Tämä ei kuitenkaan rajannut hänen näkökulmaansa yksilöotteiseksi, vaan hänen kertomuksensa oli poikkeuksellinen yhdistelmä innokasta, valkoista isänmaallisuutta ja inhimillistä pohdintaa.

Kun koulutyöt muistelivat tapahtumia syksyn ja voittajan näkökulmasta, havaintoihin liittyi ylenkatsetta, mutta myös kumousyrityksen aiheuttamaa tuohtumusta. Nuorimmat oppikoululaiset eivät ehkä kyenneet hahmottamaan niitä yhteiskunnallisia ja poliittisia vastakkainasetteluja, jotka johtivat sisällissodan puhkeamiseen. Osaa taas esti vankkumaton vakaumus, joka tuotti tarvittavat vastaukset pohtimattakin.

Punaisten hirmuvalta

Sodan aikana punaisesta Suomesta tihkui valkoiselle puolelle tietoja punaisten toimeenpanemasta hirmuvallasta, jonka uhrina lukuisat ihmiset olivat kokeneet väkivaltaisen kuoleman. Kertomukset brutaaleista murhista sisälsivät vastenmielisiä yksityiskohtia, joihin viitattiin myös sodan jälkeen ilmestyneissä historian oppikirjoissa. Valkoisen sanomalehdistön terrori-propaganda korosti punaisia vihollisina, joiden sattumanvaraisen väkivallan uhriksi kuka tahansa kansalainen saattoi joutua.⁵³

Tamperelaisille punaisten hirmuvalta ei ollut vain huhuja, sillä he asuivat punaisessa Suomessa ja olivat tekemisissä punaisten, niin kaartilaisien kuin siviilienkin kanssa. Useimmille tyttöseolaisille punaiset edustivat vihollista, jota he kutsuivat paitsi punaisiksi tai punakaartilaisiksi⁵⁴, mutta myös latautuneemmilla ilmauksilla kuten ryssänveljet⁵⁵ ja punikit⁵⁶. Punikki-nimityksen tamperelaiset oppivat valkoisilta. Siihen asti punaisten puolella taistelleet olleet kaartilaisia tai punakaartilaisia.⁵⁷ Koulutyttöjen kertomuksissa 'punikki' assosioitui pelkoon ja vihaan. Kaduilla marssivat ja laulavat punakaartilaiset olivat kömpelöitä, meluisia ja vastenmielisiä, mutta kun he tarttuivat aseisiin ja tulivat tekemään kotitarkastusta, he muuttuivat uhkaaviksi punikeiksi.

Siiri vertasi punaisia peikkoihin ja korosti heidän alkukantaisuuttaan kuvaamalla heidän puhetapaansa kirkumiseksi: "Pistinmiehiä liikkui kuin peikkoja yökaudet vanhalla hautausmaalla. Ja aivan ikkunani alta lähtivät suuret kaartilaisjoukot kirkuen ja huutaen joko Näsijärvelle tai Pispalaan."⁵⁸

Siirin kertomuksessa kuvataan myös toista punaisiin liitettyä piirrettä, nimittäin pelkuruutta, rivien jättämistä ja pakenemista taistelun kääntyessä tappiolliseksi: miehet "pakenivat kuin lampaat hirveässä epäjärjestyksessä."⁵⁹ Sotilaallisuus oli puuttunut punakaartilaisilta alun pitäenkin, mistä syystä punakaartilaisien sotaharjoitukset rivissä seisomisesta alkaen olivat olleet koulutyttöjen mielestä kömpelyydessään suorastaan koomisia.⁶⁰

Punakaartilaisien pakeneminen nopeutti kaupungin valtausta ja valkoisten voittoa. Siitä huolimatta asemien jättäminen ja taistelusta kieltäytyminen ei saanut koulutyöiltä kiitosta vaan halveksuntaa; he olivat sisäistäneet sotilaallisuuden vaatimukset ja ulottivat ne niin omiin kuin vihollisenkin joukkoihin.

Punaisilla oli harvoin muita ominaisuuksia kuin punaisuus, eivätkä he yleensä edustaneet mitään väestöryhmää. Muutama vanhempi oppilas liitti punaiset työläisiin, ja joskus tekstiyyheydestä voi päätellä heidän kuuluneen työväenluokkaan, vaikkei kukaan tällaista käsitettä käyt-

53. Manninen (1982) 166–167. Ks. esim. Mantere & Sarva (1918), Mikael Soininen & Alpo Noponen, *Historian oppikirja kansakouluja varten vuorokursseiksi sovitettuna II Suomen historia* (1922).

54. 1 Elli 12v; 2 Maija 12v; 4 Saga 11v; 10 Inkeri 14v; 11 Kaisa 13v; 12 Rauha 13v; 14 Annikki 14v; 20 Marja 16v; 25 Toini 18v

55. 20 Marja 16v.

56. 6 Tuulikki 12v; 18 Katri 16v; 19 Kirsti 15v

57. Heikki Ylikangas (1993) *Tie Tampereelle*, Helsinki–Porvoo: WSOY, 425.

58. 32 Siiri 19v.

59. 32 Siiri 19v.

60. 17 Siiri 17v; 19 Kirsti 15v.

tänytkään.⁶¹ Koska harva määritteli, keitä tai millaisia ihmisiä punaiset olivat, he jäivät tyhjiksi tauluiksi, joita oli helppo ryhtyä täyttämään propagandan tarjoilemilla määreillä. Tällöin kertomuksissa puhuttiin murhaajista, petomaisista punikeista, roistoista, roskajoukosta, raakalaisakista, hulikaaneista ja roistoista.⁶²

Mielenkiintoisia poikkeuksiakin löytyi. Jo aiemmin on viitattu Toinin tapaan muistella tapahtumia asialliseen ja toteavaan sävyyn, ja se ulottuu myös kertomuksiin punaisista. Heitä ei demonisoida, heistä puhuttaessa ei käytetä arvottavia verbejä tai adjektiivejä. Toinin punaiset olivat ruokajonoissa tavattuja vaimoja tai naapurin rohkea palvelustyttö.⁶³ Heillä oli kasvot ja paikka lähiyhteisössä, ja heidän kauttaan punaisista tuli kansalaisia. Samalla tavoin korrektisti punaisista puhui Inkeri. Hänelläkin oli henkilökohtaisia kontakteja punaisiin perheisiin, vaikka hänen oma perheensä luettiin valkoisiin ja hänen isänsä joutui tämän vuoksi piileskelemään.⁶⁴ Ainikilla ei ollut tuttavuuksia punaisten joukossa, mutta hän rohkeni pohtia varsinkin omanikäistensä valintoja. Nähdessään pihallaan ikäisensä naismilieisiin hänen oli myönnettävä, että tämä oli pelottomuudessaan lähes ihailtava.⁶⁵

Ennen Tampereen saartorenkain muodostumista maaliskuun lopulla elämä kaupungissa soljui yllättävän rauhallisesti ja verkkaisesti siihen nähden, että rintama verisine taisteluineen oli vain muutaman kymmenen kilometrin päässä. Tästä huolimatta porvarillisissa perheissä todellisuus koettiin uhkaavana: eläminen punaisten hallitsemassa kaupungissa oli elämistä alituisen väkivallan uhan alla. Huhut väkivaltaisuuksista ja summittaisista murhista ruokkivat pelkoja, kaupungissa toimeenpannut kiellot, rajoitukset ja tarkastukset tuntuivat todistavan punaisten pelottavasta arvaamattomuudesta.⁶⁶

Punaisten vallanpito Tampereella ei ollut erityisten hirmutekojen ja terrorin aikaa, mutta sitä eivät tuolloin tiedotuspimennossa ja pelossa eläneet ihmiset voineet varmuudella tietää. Puoli vuotta myöhemmin punaisen hallinnon väkival-

tasaldo sen sijaan oli jo laskettavissa. Mitä siis koulutytöt kertovat punaisten hirmuvallasta?

Punaisten tekemät kotitarkastukset ja takavarikot olivat valkoisesta näkökulmasta mielivaltaisia ja laittomia. Ne olivat sortoa.⁶⁷ Maisin perhe koki kauhun hetkiä, kun aseistetut punakaartilaiset tulivat noutamaan isää ja poikaa. Äiti rukoili polvillaan, että jumala saisi punaiset muuttamaan mielensä. Näin kävikin, ja perhe luvattiin jättää rauhaan. Se oli esimerkki rukouksen voimasta hengenvaaran uhatessa, päätteli Maisi, mutta punaisia se ei tehnyt yhtään vaarattomammiksi.⁶⁸ Tällaisista uhkaavista mutta toteuttamatta jääneistä väkivaltaisuuksista kertoi muutama muukin.⁶⁹ Ne olivat koulutytöille traumaattisia kokemuksia, mutta murhia ne eivät olleet.

Useimmiten tytöt raportoivat vastapuolen järkyttävistä teoista, joita eivät ole nähneet, mutta joista olivat kuulleet: ”Puhuttiin paljon punaisten suorittamista veritöistä ja ihmiset olivat kauhun vallassa”, muisteli Alli ja jatkoi: ”Jo koko talven oli tehty murhia ja raakoja väkivaltaisuuksia, eikä kukaan ollut varma hengestään.”⁷⁰ Hän ei osannut täsmentää, mitä nuo väkivallanteot olivat olleet lukuun ottamatta ns. Suinulan veri-löylyä, johon moni muukin kirjoittaja viittasi.

Kertomuksissa toistuvat sellaiset ilmaisut kuin mellastukset, konnantyö, anarkistiset teot, hirmuvalta, mielivaltainen sorto ja terrori.⁷¹ Ne

61. 23 Aune 15v; 25 Toini 18v; 35 Ainikki 19v.

62. 13 Maisi 14v; 15 Irja 14v; 26 Sylvi 17v; 34 Siiri 19v.

63. 25 Toini 18v.

64. 30 Inkeri 17v.

65. 35 Ainikki 19v.

66. Tuomas Hoppu (2008) ”Tampere – sodan katkerin taistelu” teoksessa Tuomas Hoppu ja julkaisutyöryhmä (toim.) *Tampere 1918*, Tampere: Vapriikki, 124–125; Heikki Ylikangas (1993) 32.

67. 33 Jenny 19v.

68. 12 Maisi 14v.

69. 22 Aune 15v.

70. 17 Alli 16v.

71. 13 Maisi 14v; 15 Irja 14v; 20 Marja 16v; 21 Gerda 16v; 26 Sylvi 17v; 28 Kirsti 18v; 29 Kaisa 17v; 34 Siiri 19v; 36 Selja 24v.

eivät kummunneet omasta kokemuksesta kuin poikkeuksellisesti. Voimakas vihapuhe ja fantasisanat olivat olleet tyypillisiä niin porvarien kuin vasemmistonkin kielenkäytölle talvella 1917–1918.⁷² Sanat olivat valmiina odottamassa, että teot ja tapahtumat rakentaisivat niihin sisälön.

Käsitetä 'hirmuvalta' käyttivät sellaisetkin koulutyöt, joiden suhtautuminen punaisiin oli maltillista.⁷³ Tampereen tapahtumien perusteella oli kuitenkin vaikea rakentaa sanalle sisältöä. Todelliset hirmuteot eivät osuneet punaisten ylivallan aikaan, vaan aikaan, jolloin sotatoimet ulottuivat kaupunkiin. Väkivallasta ja hengenvaarasta tuli jokapäiväistä vasta, kun valkoiset alkoivat pommittaa kaupunkia, asukkaat jäivät kaupunkisodan jalkoihin ja joutuivat puhdistusten silminnäkijöiksi.

Historiallisia aikoja

"[K]un Tampere oli valloitettu, löytyi vielä 3 punaista eli oikeammin venäläistä, jotka ammuttiin pihassa. Näin itse kyökin ikkunasta ja kun heitä ammuttiin päähän, niin kunkin vieressä pihalla oli vaaleanpunainen läjä aivoja."⁷⁴

Kirstin muisteluun sisältynyt kuvaus venäläissotilaiden teloituksesta ei ollut ainoa lajissaan, sillä moni koulutyttö näki ihmisiä ammuttavan. Toisinaan kyseessä oli kadulla kulkenut siviili, joka joutui taistelujen aikana harhaluodin uhriksi. Silloin ei voinut olla varma, kenen luoti oli kuoleman aiheuttanut. Taisteluissa nähtiin kuolevan niin punaisia kuin valkoisiakin sotilaita, ja silloin luodin ampujaksi oletettiin vastustaja. Kun kyseessä oli teloitus, silminnäkijät tiesivät varmasti, kuka luodin ampui. Kaikki tyttöjen omin silmin todistamat teloitukset olivat valkoisten toimeenpanemia. Näitä kokemuksia oli vaikea sovittaa yhteen sodasta versovan kertomuksen kanssa, jossa yksinomaan punaisten toiminta oli kylvänyt kauhua.

Teloitukset ja kaatuneiden ruumiskasat piti jotenkin selittää. Nuorimmat ja herkimmat eivät yrittäneetkään, vaan totesivat olleensa pelosta

sairaita ja voineensa suorastaan pahoin: "Päättömät ja kädetömät ruumiit olivat kaameita."⁷⁵ Osa laati havainnoistaan taseen, jossa kertoivat, kuinka monta ja millä tavalla kuollutta he olivat nähneet, mutta vaikenivat siitä, millaisia tunteita ruumiit olivat herättäneet.⁷⁶

Opettajan laatimat kysymykset eivät olleet arvottavia, eikä niissä pyydetty tulkitsemaan kokemuksia moraaliseen tai poliittiseen näkökulmasta. Kysymykset olivat yksinkertaisia ja liittyivät tyttöjen omaan toimintaan ja omiin havaintoihin: "Mitä teit? Mitä näit?" Kuitenkin lähes kaikki vastaavat samaa poliittista retoriikkaa käyttäen. Sodan hävinneelle puolueelle ei osoiteta hiventäkään ymmärrystä eikä punaisten kaartilaiden tai siviilien asemaa kohtaa tunneta myötätuntoa. Oppilailla on ollut jo kirjoitushetkellä tiedossa, millainen tulkinta heidän tulee tekemisistään ja näkemästään tehdä. Tämä ymmärrys "oikeasta" tulkinnasta pohjautui koulussa käytyihin keskusteluihin, sillä muuten on vaikea selittää yhdenmukaista kirjoittamisen tapaa.

Lapset ja nuoret on helppo innostaa propagandaan mukaan. Aikuinen, jolla on ollut mahdollisuus palata lapsuutensa ja nuoruutensa asenteisiin ja mielipiteisiin, hämmästyy sitä järkähtämättömyyttä ja säälimättömyyttä, jonka ideologinen manipulaatio voi nuoressa mielessä synnyttää. Uskoa eivät horjuta edes ilmeiset faktat, eikä viholliselle ole varattu inhimillisiä tunteita.⁷⁷ Kadulle ammuttu punainen, olipa hän sotilas tai siviili, ei herättänyt paljoakaan sääliä. Pieni määrä myötätuntoa oli kohtuullista erotukseksi lehmästä, jonka kuolemasta kerrottiin samassa lauseessa.⁷⁸

72. Juha Siltala (2009) *Sisällissodan psykohistoria*, Helsinki: Otava, 226–227.

73. 30 Inkeri 17v; 33 Jenny 19v.

74. 19 Kirsti 15v.

75. 7 Ester 12v; 8 Lempi 13v.

76. Esim. 3 Liisi 12v.

77. Nicholas Stargardt (2005), *Witnesses of war. Children's lives under the Nazis*, London: Jonathan Cape, 6–9.

78. 19 Kirsti 15v.

Juha Siltala – muiden muassa – on todennut, ettei mikään pelkistä tilannetta niin hyvin kuin ulkoinen vihollinen. Hänen mukaansa osapuolia kannattelevan yhteisymmärryksen puute jakoi suomalaiset kahteen leiriin, jotka projisioivat vihansa toisiinsa. Vihollisen hahmon kautta sisällissodan lähtöasetelma pelkistyi selkeäksi.⁷⁹

Koulutyöille tilanteen pelkistäminen oli lähes välttämätöntä, jotta yhteiskunnasta syntyisi edes jonkinlainen käsitettävä kuva. Se oli tarpeen nimenomaan Tampereella, jossa se mitä oli nähty ja koettu ei aina vastannut hegemoniakertomusta. Projisoimalla ja pelkistämällä vihollisen hahmo tarkentui selittämään kokemukset. Valkoisten julmalta tuntuneet toimet olivat olleet välttämättömiä vielä julmemman vastustajan voittamiseksi.

Poliittisesti aktiivisissa ja yksimielisissä perheissä sisällissodan tapahtumat rakensivat historiallista identiteettiä ristiriidattomasti. Valkoisessa tulkinnassa uskottiin syntyneessä olutta virallista historiakuva, punaisessa tulkinnassa se kiistettiin. Punaisia kohtaan sympatiaa tunteneet oppilaat saattoivat tukeutua punaisten perheiden keskuudessa kerrottuun vähemmistökertomukseen ja rakentaa historiakäsitteensä sen varaan, mikäli kokivat mahdolltomaksi hyväksyä koulun tarjoaman tulkinnan. Vankka aatteellinen usko ohjasi niin punaisia kuin valkoisia karsimaan ja hylkäämään oman kertomuksen kanssa vastakkaiset tai ristiriitaiset tarinat. Sodan kerrontaan sisällytetyt kauhutarinat auttoivat oikeuttamaan tämän valinnan.

Eniten hämmennystä koetun jäsentäminen tuotti niille koululaisille, joiden lähipiiri ei ollut poliittisesti aktiivista. He pyrkivät hahmottamaan yhtymäkohdat oman elämänhistoriansa ja virallisen historiakertomuksen välillä rationaalisesti. Heille koulun tarjoamat välineet olivat kaikkein eniten tarpeen koherentin ja loogisen kokonaisuuden rakentamiseksi. Historian tutkimuksen kannalta mielenkiintoisimpia ovat ehdottomasti näiden ”epävarmojen” kertomukset:

Miten tulkita väkivaltaa, jota oma maailmankatsomus ei suoralta kädeltä oikeuta?

Kouluopetuksella on Marko van den Bergin mukaan vain rajalliset mahdollisuudet vaikuttaa oppilaiden ajatteluun.⁸⁰ Tämä pitää epäilemättä paikkansa, mitä tulee viimeisiin vuosikymmeniin, jolloin tiedonvälitys ja informaation määrä ovat lisääntyneet räjähdysmäisesti. Vuosisadan alun maailmassa tilanne oli toinen, eikä kouluopetuksella ollut samanlaista kilpailijoita. Historiakulttuurin tuotteita oli kyllä tarjolla, mutta ne tukivat lähes poikkeuksetta koulun opetusta. Niinpä kouluopetuksella on ollut vankka asema tulkinnan rakentajana ja yhteisön historiallisen identiteetin vahvistajana.⁸¹ Kilpailevat tulkinnat joutuivat etsimään toisenlaiset kanavat, kuten Ulla-Maija Peltonen on osoittanut. Punaisten perheiden keskuudessa sisällissodasta luotiin muistitiedon varassa syntynyttä ja siirrettyä tulkintaa sodasta.⁸²

Kouluopetuksella oli merkittävä sija yhteisön historiallisen identiteetin kokoamisessa ja rakentamisessa. James Wertsch on todennut koulun olevan valtion keskeisin väline kollektiivisen muistin kontrolloimisessa.⁸³ Tampereen tyttölyseossa kertomusten kirjoittaminen ja siinä yhteydessä käydyt opetuskeskustelut toimivat juuri tässä tarkoituksessa: pukemalla kokemukset kirjalliseen asuun syntyi tekstejä, jotka puolestaan toimivat kollektiivisen muistin käyttövoimana. Koulu tarjosi sosiaaliculttuurisen kon-

79. Siltala (2009) 225–226.

80. Marko van den Berg (2007) *Yksi historia monimutkaisuvassa maailmassa. Historian olemus ja historian suuret kertomukset luokanopettajaopiskelijoiden historiatietoisuudessa, Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen julkaisu* 9, Helsinki: Helsingin yliopisto, 42–43.

81. Ahonen (1998) 21–22; 49–50.

82. Peltonen (1996) 280–287.

83. Ahonen (1998) 21–31; James V. Wertsch (2002) *Voices of Collective Remembering*, New York: Cambridge University Press, 14–18, 172–176.

tekstin, jossa kokemukset järjestettiin niin, että se loi ja vahvisti toivottua historiakäsitystä.

Sirkka Ahosen mukaan historiallinen identiteetti on niin yksilön kuin yhteisönkin voimavara mutta vain, jos se on syntynyt kriittisen prosessin tuloksena.⁸⁴ Tyttölyseon opetus ei luonut edellytyksiä historiallisen identiteetin rakentamiseen, sillä se ei tarkastellut tapahtumia eri ryhmien kannalta. Opetuksen tavoitteena ei ollut sisällissodan kriittinen tarkastelu, missä suhteessa se tuskin muodosti poikkeusta suomalaisien oppikoulujen joukossa.

Tyttölyseolaiset harjoittelivat opettajansa johdolla yhteisen historiakuvan rakentamista. Kaikkien kokemukset eivät vääntämättä sopi-

neet siihen tulkintaan, joka kansakunnan menneisyydestä tehtiin. Eläminen historiallisena aikana oli kuitenkin ollut etuoikeus: ”Paljon muistoja jäi tuosta ajasta, osaksi kauheita, mutta osaksi muistoja jaloista isänmaan edestä tehdyistä sankaritöistä, jotka eivät koskaan unohdu. Onnellinen se, joka on saanut elää tällaisena aikana.”⁸⁵

84. Ks. esim. Sirkka Ahonen (1999) 'Historiallinen identiteetti tutkimuskohteena', *Tieteessä tapahtuu* 2, verkkojulkaisu <http://www.tieteessatapahtuu.fi/992/ahonen.htm>.

85. 35 Ainikki 19v.

Pilvi Torsti

Suomalaisten moniulotteiset sotakuvat

Keskustelua sodista ja niiden merkityksistä on käyty lähinnä yhteiskunnallisen tarinan tasolla, ja keskustelun osapuolia ovat olleet tutkijat, toimittajat ja poliitikot. Mutta onko mahdollista muodostaa kokonaiskäsitystä siitä, mitä kansalaiset sodista ajattelevat? Pilvi Torsti pureutuu 15–79-vuotiaiden suomalaisten vuoden 1918 sotaan ja toisen maailmansodan aikaisiin sotiin Suomessa liittyviin käsityksiin. Artikkeleli perustuu osaan Historiatietoisuus Suomessa -tutkimushankkeessa kerättyyn aineistoon, joka käsittää Suomen väestöä edustavan kyselyaineiston ja kyselyyn vastanneiden joukosta valikoitujen vastaajien haastatteluja.

Kevään 1918 tapahtumat ja toisen maailmansodan aikaiset Suomessa käydyt sodat ovat merkkipaaluja itsenäisen Suomen tapahtumahistoriassa. Kansallisten juhlapäivien kuvastossa sota-ajat korostuvat, ja talvisodan henkeä huudellaan avuksi niin poliitikkojen suulla hankalissa taloustilanteissa kuin urheiluselostuksissa. Historiatietoisuutta ja historian julkista käyttöä tutkinut australialainen Paula Hamilton on selittänyt sotien vahvaa roolia etenkin pienten maiden historiakulttuureissa sillä, että ne ovat ainoa historian osa, jossa julkinen ja yksityinen liittyvät yhteen, henkilökohtainen kokemus ja yhteiskunnallinen tarina kohtaavat.¹ Historiakulttuurilla tässä viitataan erilaisiin jokapäiväisessä kulttuurissa esiintyviin historian esityksiin, kuten kirjallisuuteen, elokuviin, julkisesti käytettyyn historialliseen nimistöön ja kuvastoon sekä rooleihin.

Hamiltonin esittämä selitys sopii suomalaisenkin keskustelun sävyjä kuvaamaan. Samalla voidaan toki todeta, että myös monilla suurem-

milla mailla sotamenneisyys näyttelee keskeistä roolia isänmaan henkeä korostavassa muistelussa kuten esimerkiksi 1990-luvun alun Persianlahden sota Yhdysvalloissa tai Falklandin sota Britanniassa. Suomen tapauksessa sotamuistojen poikkeukselliseen tärkeyteen saattaa vaikuttaa osaltaan kansakuntamme nuoruus: sodat ovat oiva samaistumiskohde, kun syvä historiallinen menneisyys on moniin muihin kansoihin verrattuna kapeampi.

Julkisuudessa keskustelua sodista ja niiden merkityksistä on käyty lähinnä yhteiskunnallisen tarinan tasolla ja keskustelun osapuolia ovat olleet tutkijat, toimittajat ja poliitikot. Toki myös yksittäisiä muistelmia nousee säännöllisesti julkiseen keskusteluun. Mutta onko mahdollista muodostaa kokonaiskäsitystä siitä, mitä kansalaiset sodista ajattelevat? Tässä artikkelissa pureudun 15–79-vuotiaiden suomalaisten vuoden 1918 sotaan ja toisen maailmansodan aikaisiin sotiin Suomessa liittyviin käsityksiin. Artikkeleli perustuu Historiatietoisuus Suomessa -tutkimushankkeessa² kerättyyn aineistoon, joka käsittää Suomen väestöä edustavan kyselyaineiston (1 208 kpl) ja kyselyyn vastanneiden joukosta valikoitujen vastaajien haastatteluja (49 kpl).

1. Apulaisprofessori Paula Hamiltonin haastattelu osana Canadians and their Pasts -projektin vuosikokousta ja konferenssia *Quelle histoire pour quel avenir? / Whose History for Whose Future?* Quebec City, 27–28.10.2008. Hamilton ja artikkelin kirjoittaja olivat mukana vuosikokouksessa kutsuttuina ulkopuolisina kommentoijina. Muistiinpanot tekijän hallussa.

2. Historiatietoisuus Suomessa -tutkimushankkeessa on tutkittu ensimmäistä kertaa kattavasti koko väestön tasolla, mitä suomalaiset ajattelevat historiasta. Kiinnostuksen kohteena ei ole niinkään ollut se, mitä ihmiset tietävät vaan mitä he uskovat menneisyydessä tapahtuneen. Lisäksi tutkittiin, kuinka kansalaisten käsitykset menneisyydestä yleensä rakentuvat ja kuinka ymmärrys menneisyydestä on sidoksissa nykyisyyteen ja tulevaisuuteen liittyviin näkemyksiin ja odotuksiin. Ks. lisää www.historiatietoisuus.fi. Ks. myös Pilvi Torsti (2009) 'Surveykysely historiatietoisuuden tutkimisen välineenä', *Kasvat & Aika* 1 (3), 39–52.

Kyselyaineisto kerättiin loka-joulukuussa 2009: Suomessa asuville 15–79-vuotiaille henkilöille lähetettiin postitse kysymyslomake, jossa tiedusteltiin muun muassa vastaajan suhtautumista historiaan, käsityksiä eri historiallista tapahtumista ja tulevasta kehityksestä. Lisäksi tuloksien analyysia varten kerättiin laaja kokonaisuus taustamuuttujia kuten ikä, asuinpaikka, tulotaso, äänestyskäyttäytyminen vuoden 2007 eduskuntavaaleissa, arvio omasta luokka-asteesta jne. Kyselylomake oli otsikoitu ”Suomalaiset ja historia”. Kontakteja otokseen valikoituneisiin henkilöihin oli yhteensä neljä, ja lopulliseksi vastausprosentiksi muodostui 35,3. Verrattuna vaikkapa muihin Tilastokeskuksen samana vuonna toteuttamiin kyselyihin tulos oli hyvä.³

Kyselyaineistoa täydentäneet kyselyyn vastanneiden haastattelut (49 kpl) kerättiin huhtisyyskuussa 2010. Haastateltavat valittiin niiden 300:n kyselyyn vastanneen joukosta, jotka olivat antaneet kyselyssä suostumuksen jatkohaastatteluun. Näistä 300:sta luvan antaneesta otettiin yhteyttä yli 200:aan, jotta saatiin kokoon tavoiteltu noin 50 haastateltavan joukko, jossa oli mukana eri-ikäisiä vastaajia eri puolilta Suomea. Haastattelussa käsiteltiin samoja pääteemoja kuin kyselyssä eli historian merkityksiä, kehityksen luonnetta, historian merkitystä omalle sukupolvelle, valittujen historiallisten tapahtumien tulkintoja sekä tämän hetken ja tulevaisuuden suomalaista yhteiskuntaa. Kvantitatiivisen aineiston ohella myös haastatteluaineistoa on hyödynnetty tässä artikkelissa.⁴

Monen nimen sota oikeaksi koetun järjestelmän puolesta

Kevään 1918 tapahtumista on vuosikymmenien saatossa käytetty monia nimityksiä. Osana Suomalaiset ja historia -kyselyä aihetta lähestyttiin avokysymyksellä ”Mitä nimeä olette tottuneet käyttämään kevään 1918 tapahtumista?” Avokysymykseen tuli lukuisia eri vastauksia, mutta kolme nimeä nousi ylitse muiden. Sisällissodaksi vuoden 1918 tapahtumia oli tottunut kutsuma-

29,7 prosenttia kysymykseen vastanneista ja kansalaissodaksi 24,5 prosenttia. Kolmanneksi eniten mainintoja, 14,9 prosenttia vastanneista, keräsi vapaussota.⁵ Loput 30,9 prosenttia vastaajista hajaantui mainiten lukuisia eri nimiä kuten punakapina, itsenäisyystaistelu, luokkasota, kapina, veljessota ja Suomen sota. Yksittäisten mainintojen määrässä kolme eniten mainintoja saanutta nimeä keräsi kukin 136–272 mainintaa, kun muut nimet jäivät enimmillään 40 mainintaan.

Ikäluokittaisessa tarkastelussa vastaukset jakaantuivat niin, että 15–29-vuotiaista huomattava enemmistö niistä, jotka kysymykseen olivat vastanneet, mainitsi sisällissodan. 30–39-vuotiaat nimesivät sodan tasavahvasti sisällissodaksi ja kansalaissodaksi. 40–49-vuotiaat mainitsivat kaikki kolme nimitystä, sisällissota, kansalaissota ja vapaussota yhtä usein; heitä vanhemmissa ikäluokissa sisällissodan käyttö väheni tasaisesti kansalaissodan korostuessa 50–69-vuotiailla ja vapaussodan noustessa tasavahvaksi

---

3. Kyselylomakkeen kehitystä ja testausta, aineiston keruuta ja analyysimenetelmiä mukaan lukien puuttuvuus ja painojen muodostaminen koskeva yksityiskohtainen selvitys on tekijän hallussa ja saatavana pyynnöstä. Kyselylomake on saatavilla myös www.historiatietoisuus.fi. Tässä artikkelissa käytettyjä keskiarvojen eroja on tutkittu käyttäen Kruskall Wallisin testiä, joka sopii tilanteeseen, jossa muuttujat eivät noudata normaalijakaumaa. Rajana merkitsevälle erolle on tässä tutkimuksessa käytetty arvoa $p <= 0,01$. Tulokset on esitetty taulukoissa osana artikkelia. Osana kyselyaineiston analyysia jokaisesta kysymyksestä tehtiin myös faktorianalyysi ja huomiota kiinnitettiin sekä mahdollisuuteen muodostaa summamuuttujia että faktorianalyysin mahdollisuuksiin tukea aineiston analyysia ja tulkintaa. Kyselyä edeltäneessä esitutkimuksessa kokeiltiin faktorianalyysia myös teemoittain. Niin korrelaatioiden kuin faktoreiden osalta varsinaiseen analyysiin otettiin mukaan vain sellaiset tulokset, joissa nähtiin tulkinnan kannalta sisällöllistä mielenkiintoa.

4. Haastattelut luokiteltiin noudatellen väljästi kyselyn rakennetta. Haastattelujen keruuta ja analyysia on eritellyt tarkemmin tekijän hallussa olevassa selvityksessä.

5. Prosentit on laskettu kysymykseen vastanneista niin, että puuttuva tiedot ja ei osaa sanoa -vastaukset on jätetty huomioimatta.

Vuoden 1918 sodan nimi ikäluokittain jaoteltuna (prosenttia)

	Ikäluokka							Yhteensä
	15–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70–	
Kansalaissota	11,4	14,8	29,1	21,5	26,7	35,8	26,7	24,0
(Suomen) Sisällissota	55,8	49,8	32,1	23,5	15,9	15,7	17,9	29,4
Vapaussota	5,8	7,0	7,5	20,9	17,3	18,9	24,2	14,7
Veljessota	5,9		2,3	4,6	6,1	4,8	7,4	4,2
Punaiset ja valkoiset	3,9	2,4	4,5	2,2	6,7	0,8		3,0
Vuoden 1918 sota	1,2	3,1	1,4	1,5	2,2	0,5	0,2	1,5
Kapina	1,6		0,2	1,0	3,6	6,5	8,4	2,8
Luokkasota			1,6	2,0	0,5	4,1		1,3
Punakapina	2,4		1,9		1,1	1,6	1,2	1,0
Itsenäisyysota tai -taistelu	1,7	2,2	0,5		0,9	0,6	3,0	1,1
Suomen sota		0,9	3,1	2,0	1,1	0,9		1,3
I maailmansota		0,3	2,7	1,2	1,3		1,7	1,0
Ei mitään nimitystä			1,9	1,4	0,5	1,2	2,5	1,0
Useampi nimitys	3,5	11,4	5,8	9,0	10,1	3,7	4,2	7,2
Jokin muu	3,3	7,0	3,2	7,6	5,6	3,5	2,6	5,0
Ei osaa sanoa	3,4	1,0	2,2	1,7	0,2	1,4		1,4
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Puuttuvien vastausten osuus 24,2 % kokonaismäärästä. Muut artikkeliin liittyvät taulukot ovat Historiallisen Aikakauskirjan verkkosivulla pro.tsv.fi/haik.

sen rinnalle yli 70-vuotiaissa vastaajissa. Eri puolueiden äänestäjien keskuudessa Kokoomuksen äänestäjien joukossa eniten mainintoja keräsi vapaussota, joskin kansalaissota ja sisällissota mainittiin lähes yhtä usein. Keskustan ja Sdp:n äänestäjät mainitsivat kansalaissodan sisällissotaa useammin, kun taas Vihreiden äänestäjien keskuudessa sisällissota oli suosituin. Erot etenkin kansalaissodan ja sisällissodan välillä selittyvät osin puolueiden äänestäjien ikäkaumalla.

Kevään 1918 tapahtumiin liittyen vastaajilta kysyttiin ”Mikä on käsityksenne seuraavista vuonna 1918 Suomessa käytyä sotaa koskevista väitteistä?” ja heille annettiin yhteensä 18 väitettä, joihin pyydettiin vastaamaan viisiportaisella asteikolla, jonka ääripäät olivat ”täysin eri mieltä” ja ”täysin samaa mieltä”.

Keskiarvoista nousi muutamia selkeitä koko aineistoa koskevia trendejä. Historian tulkintaan liittyvistä väitteistä eniten tukea sai näkemys ”Kaikki osapuolet, punaiset ja valkoiset, taisteli-

vat sodassa hyväksi kokemansa järjestelmän puolesta” (m=3,95). Väitteestä, että suomalaiset olisivat yhtenä rintamana taistelleet Venäjää ja kommunisteja vastaan sanouduttiin voimakkaasti irti (m=2,28) samoin kuin ajatuksesta 1918 tapahtumista suomalaisten väkivaltaisuuden kuvaajana (m=2,50). Historiakulttuurin osalta merkille pantavaa on, että vain neljä prosenttia vastaajista oli eri mieltä väitteen ”Täällä Pohjantähden alla -kirjasarjaa voidaan pitää vuoden 1918 tärkeänä kuvaajana” kanssa. Vuoden 1918 sota siis nähtiin suomalaisia jakaneena sotana, jossa kansalaiset taistelivat eri puolilla. Samalla vastaajat tukivat näkemystä, että riippumatta puolesta osapuolet kokivat taistelevansa oikeaksi kokemansa järjestelmän puolesta. Vuoden 1918 sodalle tunnistettiin näin yhteiskunnallinen ulottuvuus. *Täällä Pohjantähden alla* -teos on tämänkin tutkimuksen valossa merkittävä suomalaisten 1918 sotaa koskevaan ajatteluun vaikuttava kirja, joka tuntuu säilyttävän asemansa sukupolvesta toiseen.

Taustamuuttujien osalta ikä vaikutti vastaajien näkemyksiin jonkin verran. Väitteen ”vuoden 1918 sodassa Suomi osoitti itsenäisyytensä kansakuntana ja valtiona” osalta vastaajat jakautuivat niin, että nuoremmat ikäluokat suhtautuivat näkemykseen neutraalisti (15–19 m=3,27 ja 20–29 m=3,19), kun tuki näkemykselle vahvistui yli 50-vuotiaissa (m=3,54) ja huomattavasti 70 vuotta täyttäneiden joukossa (m=3,82). Vanhemmat ikäluokat myös tukivat voimakkaammin väitettä, että punaisten voitto olisi tehnyt Suomesta osan Neuvostoliittoa; trendi alkaa jo 30 vuotta täyttäneissä (m=3,58–3,95). Tavallisten ihmiset kohtalot vuoden 1918 sodassa kiinnostivat 40 vuotta täyttäneitä ja vanhempia muita ikäluokkia enemmän.

Omaan ja lapsuudenkotiin liittyvän luokkatausta-arvion mukainen tarkastelu tuotti muutamia kiinnostavia eroja vastaajien näkemyksiin. Työväenluokkaan itsensä tai lapsuudenkotinsa sijoittaneet tukivat muita voimakkaammin erityisesti kolmea väitettä. Heidän nähdäkseen sootaa käytiin erityisesti suomalaisten taloudellisen epätasa-arvon vuoksi (m=3,94 ja m=3,81): sodan häviäjät hiljennettiin sodan jälkeen vuosikymmeniksi (m=4,04 m=3,93) ja sodan jälkeiset valkoisten ylläpitämät vankileirit ovat häpeäpilkku Suomen historiassa (m=4,20 ja m=4,04). Itsensä työväenluokkaan sijoittaneet eivät tukeneet näkemystä siitä, että punaisten voitto olisi liittänyt Suomen Neuvostoliittoon samaan tapaan kuin muut (m=3,36, muut 3,66–3,93) ja korostivat Täällä Pohjantähden alla -kirjasarjan roolia 1918 kuvaajana kaikista voimakkaimmin (m=4,23 ja m=4,17). Ne, jotka katsoivat lapsuudenkotinsa kuuluneen työväenluokkaan, tukivat myös muita enemmän näkemystä, että ”minua kiinnostavat lähinnä tavallisten ihmisten kohtalot 1918 sodassa” (m=3,82, mmuut=3,32–3,39). Työväenluokkaan itsensä tai lapsuudenkotinsa mieltävät näyttävät siis tunnistavan työväenluokkaisen tulkinnan vuoden 1918 sodasta, jossa olennaista on sodan taustalla vaikuttanut suomalaisten epätasa-arvoisuus ja kokemus siitä, että häviä-

jien eli punaisen puolen tarina sodasta tukahdutettiin sodan jälkeen vuosikymmeniksi. Tälle joukolle Täällä Pohjantähden alla -teos näyttellee kaikkien suurinta roolia sodan kuvaajana varmasti myös sotien jälkeisten vuosikymmenien vaikenemisen kokemuksen vuoksi.

Vuoden 1918 tapahtumien tulkinta on Historiatietoisuus Suomessa -aineiston valossa sidoksissa myös nykypäivän poliittiseen ajatteluun. Vastauksia tarkasteltiin vuoden 2007 eduskuntavaalien äänestämistaustamuuttujan mukaan jaoteltuina. Etenkin Vasemmistoliiton äänestäjät muodostivat oman ryhmänsä, jota toisinaan Vihreiden ja/tai Sdp:n äänestäjät tukivat. Kuten seuraavasta erittelystä näkyy, pääsääntöisesti nimenomaan Vasemmistoliiton äänestäjillä oli jyrkkiä kantoja liittyen vuoden 1918 kysymykseen. Väite, että suomalaiset olisivat taistelleet yhtenä rintamana Venäjää ja kommunisteja vastaan torjuttiin kaikkien keskuudessa, mutta huomattavasti muita vahvemmin Vasemmistoliiton (m=1,64) ja Vihreän liiton (m=1,73) äänestäjien parissa. Vasemmistoliiton äänestäjät (m=2,62) ja jossain määrin Vihreiden äänestäjät (m=2,93) olivat eri mieltä siitä, että historian tutkijat olisivat käsitelleet vuoden 1918 tapahtumia kattavasti. Keskustan äänestäjät taas olivat kaikkein vahvimmin sitä mieltä, että vuoden 1918 tapahtumia olisi tutkittu riittävästi (m=3,60). Nyt tehtäviä anteeksipyyntöjä tarpeettomina vuoden 1918 osalta pitivät kaikki, mutta erot olivat huomattavia niin, että eniten samaa mieltä anteeksipyyntöjen tarpeettomuudesta olivat Kokoomuksen (m=4,25), Keskustan (m=4,09), Perussuomalaisten (m=4,10) ja Rkp:n (4,05) äänestäjät ja vähiten Kristillisdemokraattien (m=3,48) ja Vasemmistoliiton (m=3,58) äänestäjät. Kokoomuksen, Keskustan ja Perussuomalaisten äänestäjät siis allekirjoittivat kaikkein voimakkaimmin jonkinlainen ”ohi on” -ajatuksen vuoden 1918 sodasta siinä mielessä, että anteeksipyyntöjä ei missään tapauksessa kannatettu.

Tulkinta, jonka mukaan sootaa käytiin ennen kaikkea taloudellisen epätasa-arvon vuoksi, sai

erittäin vahvan tuen Vasemmistoliiton äänestäjiltä (m=4,53) ja selkeän tuen Sdp:n (m=3,77), Vihreiden (m=3,75) ja Perussuomalaisten (m=3,65) äänestäjien keskuudessa. Vähiten tukea näkemys sai Rkp:n (m=3,07), Kd:n (m=3,22) ja Kokoomuksen (m=3,26) äänestäjien piirissä. Näkemystä, että punaisten voitto olisi tehnyt Suomesta osan Neuvostoliittoa, tukivat vahvasti Kokoomuksen (m=4,16), Rkp:n (m=4,17) ja Kd:n (m=4,11) äänestäjät ja suhteellisen vahvasti myös Keskustan ja Perussuomalaisten äänestäjät. Väitteen torjuivat täysin Vasemmistoliiton äänestäjät (m=2,18). Kiinnostusta erityisesti tavallisten ihmisten kohtaloihin sodassa korostivat Sdp:n (m=3,98) ja Vasemmistoliiton (m=3,94) äänestäjät, vähiten mielenkiintoa oli Kokoomuksen äänestäjillä (m=3,17). Historiantulkintaa, jossa punaisia ja valkoisia pidetään yhtä syyllisinä vuoden 1918 tapahtumiin, tukivat vahvasti kaikki muut paitsi Vasemmistoliiton äänestäjät (m=3,02); erityisesti voi havaita vahvimman tuen Sdp:n äänestäjien piirissä (m=4,11), joiden kanta näin eroaa selkeästi Vasemmistoliiton äänestäjistä. Näkemys, jonka mukaan sodan häviäjät hiljennettiin sodan jälkeen vuosikymmeniksi, sai myös tukea kaikista ryhmistä, mutta erityisen voimakkaasti Vasemmistoliiton (m=4,36), Sdp:n (m=4,01), Perussuomalaisten (m=3,95) ja Vihreiden (m=3,87) äänestäjien keskuudessa. Kaikki pitivät sodan jälkeisiä valkoisten ylläpitämiä vankileirejä häpeäpilkuna Suomen historiassa, mutta keskiarvoista näkyvissä painotuksissa ero Kokoomuksen äänestäjien (m=3,36) ja Vasemmistoliiton (m=4,73) ja Sdp:n (m=4,20) äänestäjien välillä oli huomattava. Yhden väitteen osalta tyypillisesti kahta ääripäätä vuotta 1918 koskevissa tulkinnoissa edustaneet Kokoomuksen ja Vasemmistoliiton äänestäjät olivat samanmielisiä eli nämä kaksi ryhmää tukivat voimakkaimmin näkemystä siitä, että Saksassa koulutettujen jääkärien rooli oli sodassa ratkaiseva (mKokoomus=3,93, mVasemmistoliitto=4,02).

Faktorianalyysin avulla löydettiin kolmen faktorin ratkaisu, joka selittää vuotta 1918 käsitel-

leen kysymyksen tulkintojen suuntia ja tukee jatkossa haastattelujen analyysia. Faktorille 1 latautuivat kohdat ”sodan häviäjät hiljennettiin sodan jälkeen vuosikymmeniksi”, ”Saksassa koulutettujen jääkärien rooli oli sodassa ratkaiseva”, ”Sodan jälkeiset valkoisten ylläpitämät vankileirit ovat häpeäpilkku Suomen historiassa”, ”Täällä Pohjantähden alla -kirjasarja on tärkeä vuoden 1918 tapahtumien kuvaaja”, ”Suomen vuoden 1918 sota oli ensimmäisen maailmansodan rön-sy” sekä ”Punaiset ja valkoiset olivat yhtäläisesti syyllisiä vuoden 1918 tapahtumiin”. Tämänäkökulmasta näkökulmaa voisi kutsua varovaisesti *Häivähähdys punaista* -tulkinnaksi, koska se ei leimaa punaista osapuolta yksipuoliseksi syylliseksi sotaan ja painottaa hävinneen osapuolen kokemia kärsimyksiä.

Faktorille 2 latautuivat kohdat ”vuoden 1918 sodassa Suomi osoitti itsenäisyytensä kansakuntana ja valtiona”, ”Historiantutkijat ovat käsitelleet vuoden 1918 tapahtumia riittävästi”, ”Suomalaiset taistelivat vuoden 1918 sodassa yhtenä rintamana Venäjää/Neuvosto-Venäjää ja kommunisteja vastaan”, ”vuoden 1918 tapahtumia ei kenenkään pidä enää pyydellä anteeksi”, ”kaikki osapuolet, punaiset ja valkoiset, taistelivat sodassa hyväksi kokemansa järjestelmän puolesta” ja ”punaisten voitto vuonna 1918 olisi tehnyt Suomesta osan Neuvostoliittoa”. Tämä faktori on kohtuullisen selvästi valkoisen puolen tulkinta vuoden 1918 tapahtumista, sillä sen takana oleva tulkinta korostaa sodan merkitystä itsenäisyyden säilymisessä. Toisaalta sitä ei voida kutsua valkoisen osapuolen kantoja kritiikittömästi omaksuneeksi näkemykseksi, jonka vuoksi se on päädytty nimeämään *Häivähähdys valkoista* -tulkinnaksi.

Faktorille 3 latautuivat kohdat ”Minua kiinnostavat lähinnä tavallisten ihmisten kohtalot vuoden 1918 sodassa”, ”vuoden 1918 tapahtumat kuvaavat suomalaisten väkivaltaisuutta”, ”vuoden 1918 sotaa käytiin erityisesti suomalaisten taloudellisen epätasa-arvon vuoksi”, ”vuoden 1918 tapahtumien muistoksi pitäisi viettää vuo-

sittain kansallista sovinnon päivää”, ”1918 jakoi suomalaiset vihollisleireihin vuosikymmeniksi”, ”vuoden 1918 tapahtumien merkitystä suomalaisille liioitellaan esimerkiksi mediassa”. Tämä on tulkinnoista kriittisin ja samalla neutraalein ja faktori voidaan nimetä *Kriittinen tulkinta*. Tässä tulkinnassa painottuvat muun muassa sodan poikkeuksellisen väkivaltainen luonne sekä sen aiheuttamat kärsimykset molemmille osapuolille. Tulkinnassa ototetaan selkeästi etäisyyttä vain toisen osapuolen kantoja myötäileviin näkemyksiin.

Kriittinen tulkinta korostuu

Kyselytutkimusta seuranneissa haastatteluissa vuoden 1918 tapahtumista kysyttiin ensin yleisellä tasolla, millaisia ajatuksia vuosi 1918 herättää ja sitten erikseen, onko vastaajalla perheen tai suvun kautta jotain sanottavaa tai erityisiä tarinoita liittyen vuoden 1918 tapahtumiin. Haastattelun luonteesta riippuen pyrittiin lisäksi kysymään, onko vuoden 1918 tapahtumilla vastaajan mielestä merkitystä nyky-Suomelle. Tämän artikkelin osalta käsittelen haastatteluissa esiin nousseita 1918 tapahtumiin liittyviä, painotuksiltaan erilaisia historiallisia tulkintoja. Ne voidaan analysoida käyttäen hyväksi tilastollisen aineiston faktoriratkaisua (faktorianalyysiä), jonka kolme faktoria edellä nimesin ”Häivähdys punaista”, ”Häivähdys valkoista” ja ”Kriittinen tulkinta”.

Häivähdys punaista -henkistä historiallista tulkintaa korosti vain muutama haastateltava. Tällaista painotusta oli havaittavissa esimerkiksi 42-vuotiaan forssalaismiehen muistelupuheesta. Hän korosti sodan kaikinpuolista epäoikeudenmukaisuutta punaisia kohtaan:

”Se herättää raivoo useimmiten, et se on siis niin kertakaikkisen oikeudeton aika (...) Siin on se, että köyhiä tapetaan aiva oikeudettomasti, ja sitte sen lisäksi siihen lisätään vielä uskonto, et tavallaan papit on vielä siunaamassa sitä. Sitte semmoset ihan tavalliset ihmiset lähtee tappamaan tavallisia

suomalaisia sen takia, et ne kuvittelee, et ne on ajamassa jotain venäläisiä pois maasta elikkä jotai itsenäisyyttä puuhaamassa ja muuta, mutta ehkä kaikkein ärsyttävintä siinä ja kaikkein raivostuttavinta siin on se loppuratkasu, tai se että mitä tapahtu sen jälkeen, et miksei voitu tehdä sillee että ois tavallaan valkoset ois sanonu, että ’oikei, et te hävisitte, että nyt sitte jokainen voi vaikka kirjottaa’ taikka oltas annettu joku tämmönen armahdus siis kaikille (...) et ei niit ois tarvinu enä laittaa johonkin leirille ja sitte tappaa.”

Myös 60-vuotias mies Vantaalta korosti sodan epäoikeudenmukaisuutta punaisia kohtaan, vaikka hän toisaalta tiedosti tulkintojen tietynlaisen subjektiivisuuden:

”Mul ei oo (...) mitään sukua tietääkseni, jotka ois, tai tietääkseni olivat varmaan valkosten puolella. Et ei niinku sanotaan, et ei oo sitä et jos joku ois ollu toisinpöin niin varmaan tuntis vääryytenä enemmän. Mut kyl mä sen tunnen vääryytenä sillä tavalla, et kun se oli niin epäoikeudenmukanen se tilanne.”

67-vuotias helsinkiläismies puolestaan korosti myös vääryyttä pelottelua Neuvostoliitolla:

”Jotain sortoohan sillon oli (...) Eihän se, eihän niillä sellanen ajatus ollu, että me mikskään, mikskään tota noin Neuvostoliitoks muututtas, eihän ne kukaan sitä halunnu, mutta halus sitä vaan, että se ois se työkansa, sais jonku aseman, niin ku siellä sai.”

Myös Häivähdys valkoista -tulkinta esiintyi vain muutamissa haastatteluissa ja oli niissäkin luonteeltaan usein etäinen kuten 26-vuotiaan kuuhmolaisen miehen vastauksessa: ”se on kummiskin niin kaukanen asia (...) Suomi pysyny sieltä asti ja ensimmäisen kerran itsenäisenä. Että ei oo Suomeen tullu kommunistihallitusta.” 36-vuotias mies Seinäjoelta korosti maantieteellisiä juuriaan oman tulkintansa taustana:

”Mä oon itte (...) Pohjanmaallahän siit on aina puhuttu vapaussotana (...) suhtautua siihen sillä

lailla, että no se oli, ymmärtäen myös sitä toista osapuolta. Mutta, kyllä mä nyt itte sen miellän sellaseksi, että se oli se nyt sitte vapaussota venäläisiä vastaan tai oli se kansalaissota, porvarien ja kommunistien välillä, niin se perusajatus mulla siitä sodasta on se, että hienoo et se pääty niinku pääty.”

64-vuotias mies Somerolta korosti myös lopputuloksen tärkeyttä:

”Ei siinä mitään. Se oli [naurahtaa] Suomen kohtalo. Onneks kävi niinko kävi. Jos toisin päin kävi, ni huonommiha tietyst, jos siel ois ollu punaset voitti ni silloha me oltais nyt Venäjällä, että...tokihan raakuuksi oli molemmin puolin, mutta.”

75-vuotias mies Ruskosta toi tulkintaan mukaan oman suvun kokemuksia:

”Minun 15-vuotias, jollakin tavalla serkku (...) 15-vuotias tapettiin tuolla Hämeenkyrössä, silloin kans punaset tappo ja sillä tavalla. Et, ne on tehny kyllä pahaa jälkeä ne punaset aikoinaan.”

Valtaosassa haastateltavien esittämiä arvioita ja historiallisia tulkintoja vuoden 1918 tapahtumista korostui kriittisyys. Havainto on linjassa kyselyn tuloksien kanssa, joissa painottui näkemys siitä, kuinka kaikki taistelivat hyväksi kokemansa järjestelmän puolesta ja Täällä Pohjantähden alla -kirjasarjaa pidettiin tapahtumien tärkeänä kuvaajana. Merkille pantavaa on myös se, että kriittinen tulkinta oli tyypillinen kaiken ikäisille haastatelluille.

Monet kriittistä tulkintaa painottaneet korostivat raakuuksia ja tilanteen kauheutta. 35-vuotias nainen Espoosta totesi, kuinka ”monessa kirjassa mitä mä oon lukenu ni punaset on esitetty piruina ja valkoset enkeleinä, vaikei se välttämättä nyt niin mustavalkosta ookaan.” 44-vuotias nainen Järvenpäästä painotti vuoden 1918 tapahtumien kamaluutta ja surullisuutta tiivistäen näkemyksensä seuraavasti: ”Ei ole pahempaa kun veljessota kansanhistoriassa ole-

massa.” 72-vuotias mies Kokkolasta totesi: ”Ko mä kattelen nuita, tai sitä aikaa katon, niin kyllä se oli raskast aikaa, monelle. Se oli raskasta aikaa, mutta, se meni siinä, tietenki suomalaisella sisulla [naurahtaa].” 76-vuotias mies Helsingistä korosti epäoikeudenmukaisuutta: ”Se herättää minusta sellasta ilkeetä, että siinä oli puolin ja toisin epäoikeudenmukaisuutta, huomattava osa ja niin kun aina on kun on kotiriita sehän on hyvin ilkeä asia.” 64-vuotias nainen Espoosta totesi, kuinka ”se oli aika, kiihkeät eri puolet oli siinä vastakkain, että siinä, niin siin oli, tosiaan siellä oli työläiset vastaan nää toiset, jotka yritti, eli siinä taisteltiin siitä työläisten oikeuksista.” 60-vuotiaalle porilaisnaiselle oli jäänyt mieleen kouluopetuksen asenteellisuus:

”Olihan se tietysti luokkayhteiskunta äärimmillään (...) värityt opettajien asenteitten kautta, että kun mä kävin sitten sen oppikoulun, keskikoulun, niin kyllähän se, kun mä oikeen muistan, niin se tuli sieltä sen oman historian opettajan, niin vahvasta omista asenteista, et se oli tavallaan tää valkoset ja punaset ja näin. Onhan se, sit kun aattelee ni onhan se hirveen kipee asia, et onhan se vaikutus ollu äärimmäisen pitkään.”

Joskut haastateltavat halusivat osana kriittistä tulkintaansa painottaa omaa neutraaliuttaan.

”Tämmönen asia Suomessa on läpikäyty ja paljon se on vaikuttanu ja paljon julmuuksia tääl on tehty mutta (...) emmä lähde sitä sillee sen enempää poliittisesti tai muuten ehkä arvioimaan”

mietti 37-vuotias mies Maskusta. 53-vuotias opettajanainen Helsingistä toi esiin sodan niimeen liittyvät valinnat:

”Mä oon oppinut et se on vapaussota. Ja opetuksessa en käytä sitä nimitystä vaan puhun vuoden -18 sodasta (...) mä olen valinnut sen, en puhu kansalais-sodasta enkä kapinasta enkä vapaussodasta, vaan puhun vuoden -18 sodasta. Se on kaikista neutraalein nimitys.”

26-vuotias mies Jyväskylästä painotti oman suhtautumistapansa eroa verrattuna vanhempiin sukulaisiinsa:

”Vaari nyt oli aika vahvasti asenteellisesti ja aatteellisesti valkosten puolella niissä näkemyksissä, mutta mä itte näen sen sillai sisällissotana enemmän, että vähän neutraalimmin suhtaudun siihen. Noita on ollu maailman sivu täynnä.”

Tiettyä etäisyyttä oli myös 17-vuotiaan naisen kommentissa kysyttäessä ajatuksista 1918 sotaan liittyen:

”No aika raaolta, ainakin ne, mitä punasia vissiin ihan hyvin tappo.”

Komentit heijastelevat Sirkka Ahosen nuorten historiatietoisuutta luodanheen tutkimuksen havaintoa siitä, että vuosi 1918 ei ollut nuorille samaan tapaan yhteinen samaistumiskohde kuin vuosien 1939–1945 sodat.⁶

Kriittisen tulkinnan osana muutamat haastateltavat nostivat esiin myös laajemman kansainvälisen kontekstin, jota tutkijoista esimerkiksi Henrik Meinander on korostanut.⁷ 39-vuotias oululainen mies totesi näkevänsä kevään 1918 ”osana sitä, mitä tapahtu laajemmin, mitä tapahtu silloisella Venäjällä sillon, siinä aikasemmin. Et Suomi oli vaan tossa reuna-alueella sitte, että, sil oli ihan tämmösi heijastusvaikutuksia Suomessa.” 53-vuotias mies Oulusta mietti: ”En tiä pitäsö siitä jotenki kertoo sillä tavalla, että Suomi ja koko maahomma, yhdessä köntässä että tietäs minkälaista, että ei se yksin Suomi oo.” Hän myös korosti eurooppalaista perspektiiviä:

”Millä tavalla se yleensä alako ja, kaikki tuommonen, nehän nyt vielä inttää tänä päivänäki niist kuin paljo kuoli ja kuin paljo ammuttiin ja muuta tämmöstä ja niin kö sillon, yleensä, että minkä takia se alako ja ketkä siinä oli vaikuttamassa ja, ei se ihan yks kaks tullu tuokaan. Ja toki olihan sitä siihen aikaan Euroopassa muuallakin, sodittiin, että ei se yksin

Suomen homma ollu että kyllähän se oli myllerrystä vähön joka puolella.”

Talvi- ja jatkosodan suuri ja osin vaiettu tarina

Toisen maailmansodan aikaisten Suomessa käytyjen sotien osalta vastaajilta kysyttiin: ”Mikä on käsityksenne seuraavista talvi-, jatko- ja Lapin sotaa koskevista väitteistä?” Yhteensä erilaisia näkökulmia ja väitteitä vastaajien arvioitavaksi annettiin 19. Vastausasteikko oli edelleen viisiportainen.

Tarkasteltaessa kysymyksen kaikkia väitteitä kokonaisuutena voidaan huomata, mitkä 19 väitteestä herättivät voimakkaimman reaktion. Tässä kysymyksessä kuudes vastausvaihtoehto oli ”en osaa sanoa” tavallisen viisiportaisen asteikon lisäksi, mikä entisestään korostaa niitä vastauksia, joissa on ”otettu kantaa”.

Kuudessa kohdassa yli 70 prosenttia eli runsaat kaksi kolmasosaa vastaajista oli samaa mieltä esitetyn väitteen kanssa. Näistä kuudesta kohdasta muodostuu perustarina siitä, miten kansalaiset Historiatietoisuus Suomessa -aineiston perusteella toisen maailman sodan aikaiset sodat ja niiden merkityksen hahmottavat.

Kuuden kärki syntyi voimakkaasta tuesta väitteelle, että suomalaiset olivat sotien aikana hyvin isänmaallisia (m=4,37); näkemyksestä, jonka mukaan naisten siviiliosallistuminen sotiin oli poikkeuksellisen laajaa (m=4,21); ajatuksesta, että *Tuntematon sotilas* kuvaa onnistuneesti sota-aikaa (m=4,22); tulkinnasta, jonka mukaan talvisota yhdisti vuoden 1918 sisällissodan osapuolet Suomessa ja siirsi ”punaisuuden” ja ”valkoisuuden” taka-alalle (m=4,07); vahvasta

6. Sirkka Ahonen (1998) *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*, Helsinki: SHS, 171.

7. Meinander on kuvannut 1918 sotaa ensimmäisen maailmansodan rönsyksi. Henrik Meinander (2006) *Suomen historia. Linjat, rakenteet, käännekohtat* (suom. Paula Autio), Porvoo: WSOY, 152.

yksimielisyydestä väitteen kanssa, että talvisota oli voitto Suomelle ja selvästä erimielisyydestä väitteen kanssa, jonka mukaan ”suomalaiset selvisivät sodista ilman suurempia traumoja” (m=2,07). Tätä kuuden kohdan myötä muodostuvaa kuvaa voi luonnehtia Suomessa vallinneen kansallisen tarinan mukaiseksi: se korostaa kaikkien osallistumista, isänmaallisuutta ja kansakunnan yhtenäisyyttä suhteessa vuoden 1918 tapahtumiin samalla tunnistaen sodan kipeyden ja traumatisoivan luonteen. Palaan tähän näkökulmaan vielä artikkelin lopussa.

Kysymyksessä myös testattiin muutamien usein julkisuudessa olevien sotaan liittyvien näkökulmien kaikapohjaa kansalaisten keskuudessa. Nostaisin esiin kolme keskeistä väitettä, jotka ovat esiintyneet sotien julkisissa arvioissa säännöllisesti. Vastajat tukivat selkeästi tulkintaa, jonka mukaan ”Jatkosota oli torjuntavoitto Suomelle” (m=3,91). Myös väite ”Suomen ja Saksan suhdetta jatkosodassa voidaan kuvata sanalla liittolainen” sai tukea (m=3,87).⁸ Molempien väitteiden kanssa eri mieltä oli alle joka kymmenes vastaaja ja väitteitä tuki lähes kaksi kolmasosaa vastaajista. ”En osaa sanoa”-vastaajien osuus oli näissä kahdessa kysymyksessä suhteellisen korkea eli yli 13 prosenttia. Ns. erillissotateesiä koskenutta väitettä ”Suomen jatkosotaa Neuvostoliittoa vastaan voidaan pitää erillissotana” tuki puolestaan vain reilu kolmannes vastaajista. Huomio kiinnittyy vastauksissa siihen, että peräti 25,6 prosenttia valitsi vaihtoehdon ”ei eri eikä samaa mieltä” ja 14,6 prosenttia ”en osaa sanoa”. Voi siis todeta, että erillissotateesi ei ole osa kansalaisten perustulkintaa jatkosodasta, vaan pikemminkin hieman vaikeasti hahmotettava asia, mitä kuvastaa se, että noin 40 prosenttia ei ottanut väitteeseen lainkaan kantaa.

Taustamuuttujia tarkasteltaessa erillissotateesiä tukivat hieman enemmän (mutta ei multistavasti) vanhimmat ikäryhmät (m=3,29, m=3,52). Yli 70-vuotiaat myös korostivat reilusti muita enemmän sotavankien hyvää kohtelua osana sodanaikaisen Suomen tyyppipiirteitä

(m=3,60). Evakkojen uudelleen asuttamisen esimerkillisyyttä korostivat lähinnä yli 50-vuotiaat (m=3,73–4,11). Erityisen eri mieltä näkemyksestä, jonka mukaan suomalaiset olisivat selvinneet sodista ilman suurempia traumoja, olivat puolestaan 20–59-vuotiaat (m=1,70–2,04) verrattuna yli 60-vuotiaisiin (m=2,30–2,62). Nuorempien sotaa omakohtaisesti kokemattomien joukossa traumanäkökulma on siis korostunut vahvemmin kuin sodan kokeneissa ikäluokissa. Toisaalta evakkoihin ja sotavankeuteen liittyvät korostukset vanhemmilla vastaajilla kummunnivat voimakkaammasta henkilökohtaisesta kosketuspinnasta kyseisiin asioihin.

Poliittinen ajattelu erotti vastaajia joidenkin kohtien osalta, mutta huomattavasti vähemmän kuin kevään 1918 tapahtumia koskeneen kysymyksen kohdalla. Jatkosodan torjuntavoittoväite ja erillissotateesi toivat esiin toisessa päässä keskustan äänestäjät, jotka korostavat torjuntavoitto-ajatusta (m=4,31) ja tukivat vahvimmin (m=3,44) erillissotateesiä ja toisessa päässä Vasemmistoliiton äänestäjät, jotka suhtautuivat huomattavasti muita kriittisemmin ajatukseen torjuntavoitosta (m=3,39) ja yhdessä Vihreiden äänestäjien kanssa suhtautuivat kielteisesti erillissotateesiin (m= 2,83 ja 2,81). Sama Vasemmistoliiton ja Vihreiden äänestäjien kriittisyys näkyi suhteessa väitteeseen siitä, että suomalaiset kohtelivat sotavankejaan hyvin (mVas=2,66, mVihr=2,90). Erityisen vahvasti väitettä tukivat Kd:n, Perussuomalaisten (m=3,68) ja Keskustan äänestäjät (m=3,57). Samantyyppinen rakenne oli vastauksissa, jotka koskivat väitettä, että Suo-

---

8. Tutkijoiden keskuudessahan asia on tuotu moneen kertaan esiin. Esimerkiksi Henrik Meinander on todennut, kuinka vuonna 1941 alkaneen hyökkäyksen osalta Suomen aseveljeyttä Saksan kanssa ei voinut kiistää, mutta virallinen Suomi teki kaikkensa vakuuttaakseen muut länsimaat siitä, että liitto oli solmittu pakkotilanteessa. Meinander 2006, 184. Ylikangas on puolestaan todennut, kuinka Suomi ei olisi voinut käydä pitkää sotaa ilman aseveljeyttä Saksan kanssa. Heikki Ylikangas (2007) *Suomen historian solmukohdat*, Helsinki: WSOY, 297.

nessa ei olisi toimeenpantu kuolemaantuomioita sodan aikana: ajatuksen torjuivat erityisen vahvasti Vasemmistoliiton ja Vihreiden äänestäjät ($m=1,39$ ja $1,49$), vähiten voimakkaasti Kd:n ja Keskustan äänestäjät ($m=2,22$ ja $2,43$). Suomen ja Saksan liittolaisuutta jatkosodassa korostivat erityisesti Vasemmistoliiton äänestäjät ($m=4,35$). Anteeksipyyntöihin liittyvä väite jakoi puolueiden kannattajia niin, että erityisesti Perussuomalaisien ($m=3,54$) ja Keskustan ($m=3,35$) äänestäjät suhtautuivat myönteisesti väitteeseen ”Suomella ei ole anteeksipyydeltävää sodan aikaisessa juutalaispolitiikassa”, kun Vihreiden ($m=2,50$), Kd:n ($m=2,65$) ja Vasemmistoliiton äänestäjät ($m=2,75$) suhtautuivat väitteeseen kielteisemmin. Vuoden 2007 vaalien kolmen suuren puoleen äänestäjien näkemyksissä ei pääsääntöisesti ollut suuria eroja liittyen toisen maailmansodan aikaisen historian tulkintoihin ja merkityksiin. Tässä valossa huomionarvoiseksi nousee ainoa väite, jossa eroa näkemyksissä oli: Sdp:n äänestäjät tukivat muita voimakkaammin näkemystä, että sodissa kiinnostavat lähinnä yksittäisten siviilien ja sotilaiden tarinat ($m=3,75$, $m_{Kokoomus}=3,20$ ja $m_{Keskusta}=3,41$).

Kokoavasti voi todeta, että konservatiivinen kansallista kertomusta painottava tulkinta sota-ajan historiasta oli tyypillinen etenkin kristillisdemokraattien, perussuomalaisien ja keskustan äänestäjille, kun taas vasemmistoliiton ja jossain määrin Vihreän liiton äänestäjät korostivat vaihteoisempia tulkintoja.

Toisen maailmansodan aikaisista tapahtumista puhuttiin kyselytutkimusta seuranneissa haastatteluissa paljon. Haastattelujen alkupuolella esitettiin yleensä avoin kysymys siitä, mitä vastaaja pitää keskeisinä teemoina, jos ajatellaan historiaa ja menneisyyttä. Monilla vastaajilla sodat nousivat esiin jo tässä kohdassa. Erikseen haastattelujen kuluessa kysyttiin sota-ajasta käyttäen kolmea eri kysymystä. Ensinnä pyydettiin vastaajien yleisiä ajatuksia ja kommentteja talvi- ja jatkosodasta sekä Lapin sodasta. Tarke- tavana kysymyksenä vastaajia pyydettiin

kommentoimaan kyselytutkimuksessa korostuneita tulkintoja. Lisäksi vastaajilta kysyttiin mahdollista omakohtaista suhdetta sotiin ja onko sodista omassa suku- ja perhepiirissä puhuttu.

Haastateltavia pyydettiin arvioimaan kyselyn pohjalta korostuneita piirteitä, joita luonnehdittiin sanoilla ”osallistuminen”, ”yhtenäisyys”, ”isänmaallisuus”, ”kipeys” ja ”traumaattisuus”. Haastateltavien vastaukset oli mahdollista jakaa niihin, jotka painottivat myönteisiä piirteitä, ja niihin, jotka korostivat kipeyttä ja traumaa. Monien vastauksissa molemmat näkökulmat elivät rinnakkain.

Positiivissa arvioissa korostuivat ennen muuta yhteisöllisyys ja yhtenäisyys. ”No kyllä mulle tulee kuitenkin se yhteisöllisyys, koska isän juttujen kautta on ollu sillai että koska porukalla on tapeltu ja on ollu ’me’ eikä ’minä’, totesi 35-vuotias nainen Espoosta. 44-vuotias nainen Järvenpäästä mietti: ”Et sieltä, kyllähän se vaikeessa paikassa sitten vetivät yhtä köyttä [...] Et sil et oli merkitystä sitten, et se mitä sanotaan se kaveria ei jätetä, nii heillä [...] se oli totta.” Samalla hän jatkoi: ”Ne oli niin karkeitä tilanteita ja paikkoja, et voi kunpa meillä se toimisi edelleen täällä. Tää et osais sitä samaa elää.” 47-vuotias espoolainen mies korosti samaa tulkintaa: ”Kyllä, ihan nimenomaan yhtenäisyys ja se, että pidetään toisista huolta.” Yhtenäisyys kytkettiin myös sotaa edeltäneisiin ja sen jälkeisiin vaiheisiin: ”Onhan se nyt kaiken kaikkiaan tietysti yhistäny porukkaa sillo. Jos aatellaan et ensin ammutaan toisia keskenämme täällä, ja sit huomataa ettei meidän kannata toisiamme ampua, et pitää ampuu tota [naurahtaa] yhteistä vihollista, ni kyllähän se yhistää jos mikä”, mietti 52-vuotias mies Pälkäneeltä. 58-vuotias mies Paimiosta totesi: ”Tämönen yhtenäisyys, Suomen kansan itsenäisyys varmaan kasvo kaikest huolimat, vaik sit sodan jälkee oliki taas aika pahat levottomuudet ja hajaantumine.” Vähän toisentyypinen korostus sodan jälkeisistä vaiheista oli 75-vuotiaalla miehellä Posiolta: ”Yhtenäisyys, se on kyllä totta,

että se oli voimissaan sodan jälkeen. Esimerkiksi talkootyö, toisten auttaminen, osallistuminen kaikenlaiseen järjestötoimintaan, politiikka jäi siinä vaiheessa ehkä vähemmälle.”

Isänmaallisuus ja kansallinen ylpeys painotuivat osassa vastauksia: ”No se just se talvisodan henki, kyllä se nyt oli suomalaiset kyllä, oli kyllä hyvin sitkeä henki, että kaikki yhdessä nyt”, kuvasi ajatteluaan 64-vuotias nainen Espoosta ja jatkoi, kuinka hänen ajattelunsa on muovautunut ennen muuta tarinoiden ja Tuntemattoman sotilaan myötä. 37-vuotias maskulainen mies totesi: ”No kyl se itelle enempi joku sellane isänmaallisuusnäkökulma siis siinä mieles et on ylpee siitä, että saa suomalainen olla, et ku ei kuitenkaa oo ite näitä asioita eläny.” 26-vuotias mies Kuhmosta mietti, kuinka ”Suomi on ollu silloin kaikista yhtenäisin, silloin sodan aikaan. Että kylähän niitä on niitä negatiivisia puolia tai muistoja, mutta enemmän se on se että ku on hengissä selvitty ja isänmaa, itsenäinen Suomi pysyny.”

Positiiviset arviot liittyivät myös sodan tulokseen ja sitä seuranneisiin tapahtumiin. 36-vuotias nainen Helsingistä totesi kuinka ”ehkä mä jossain määrin olen vähän tän kuolleen kenraali Adolf Ehrnroothin aivopesemä siinä et mä en ajattele että Suomi hävisi, sodan, vaan että se oli eräänlainen torjuntavoitto”. 47-vuotias nainen Helsingistä korosti isänmaallista sotakuvaansa ja muisteli matkaansa 1980-luvun Yhdysvalloissa:

”Sitten siel, jossain me tavattiin jotain vanhoi pappoi, niin aina ne sanoi ’Ai Suomesta. Suomi maksoi sotavelkansa’ [...] Mut se, että se, meivät tunnettiin siitä, ja hirvee arvostus, et Suomi, et joo se taisteli Venäjää vastaan ja tyyliin voitti, ja näin [...] kyl se mun mielest semmosena ylpeytenä ja isänmaallisuutena tulee.”

Kipeyden ja traumaattisuuden korostaminen nousi useilla ja ennen kaikkea nuorimmilla haastateltavilla pääkommentiksi kyselyn tuloksiin. 26-vuotias nainen Joensuusta pohti:

”Kyllähän nää sodat on just silleen nostanu varmasti semmosta suomalaisten veljeyttä ja siis semmosta, että ollaan siellä oltu yhtenä kansana sotimassa, mutta ehkä just tuo kipeys ja traumaattisuus et ei niistä meidänkään suvussa puhuttu mittään, että vaikka siellä ollaan oltu mukana ja... en ees silleen tiää että miten paljo ja muuta mutta, ku ei niistä puhuttu. Se on ollu semmonen vaiettu asia sit kuitenkin.”

Samankäinen mies Jyväskylästä korosti myös traumoja:

”Mä oon enemmän siinä kipeyden ja traumaattisuuden kannalta (...) et se on suuri inhimillinen tragedia ollu (...) et siin on paljon semmosta, semmosta että justiinsa tämmönen hirvee isänmaallisuushenkisyys ja muu hohto, että ikään kuin että se on valmis paketti, et siihen ei sais koskea. Että se oli tää talvisodan sankaritarina ja siitä on olemassa nää omat raamattunsa, Tuntematon sotilas ja muut (...) että se on mun mielestä vähän semmonen negatiivinen kokemus (...) mun äitini isä oli koko sodan ja hän ilmeisesti traumatisoitui aika pahasti siinä (...) kyl mä uskosin et se näkyy sitten meidän äidissä ja melkein koko suvussakin sitten, sitä kautta se sodan vaikutus edelleen.”

28-vuotias mies Helsingistä korosti uhrauksien määrää ja sodan todellisuutta sekä kritisoi talvisodan hengen käyttämistä retorisenä keppihevosenä:

”Tuskin siel luettiin Runebergia kovinkaa ahkerasti rintamalla ja katsottiin Suomen lippua, vaan et tietysti tavallaa semmonen vaihtoehto ihan pragmaattisesti et joko kaveri ampuu tai itse ammun ja, siis tämmönen (...) nykyaikana vedotaan asiassa kun asiassa talvisodan henkeen (...) ni pitäis muistaa isiemme ja isoisiemme uhraukset rintamalla ja he eivät tämän vuoksi taistelleet (...) varsinki jos siin on yhtää mikään virallisempi taho, joka näin esittää, niin kyl saa hyvin äkkiä mut poistamaan ne varmistimet.”

44-vuotias mies Helsingistä puolestaan korosti yksilötason traumoja:

"Se traumaattisuus, niin se on aika, se on oikeastaan yks asia, mitä vasta nyt on aloitettu että purkamaan vähän. Nyt kun on liian myöhäistä (...) mun, juuri mun isoisäni, aina välillä rupes juomaan. Ja silloin kaikki nää sota-aja-, se oli jotain sota-ajan.. jotain muistoja tai juttuja, mikä sytytti sen (...) silloin mä en tajunnut sitä, mutta nyt mä tajuan, että se oli."

70-vuotiaan kangasalaisen miehen mielestä sodasta kertovat sankaritarinat antavat tapahtumista yksipuolisen kuvan:

"Ehkä, ehkä siitä (sota-ajasta) on tehty vähän niin kuin semmonen, miten sitä nyt sanottais, tämmönen sankaritarina ehkä liikaa...Vähän niin kuin nää sankari, niin sanotut sankaritarinat, niin nehän vaan tavallaan niin kuin lietsoo sitä liikaa (...) vaan oman napaamme katotaan."

Kriittisissä puheenvuoroissa nousi esiin usein kysymys yhteistyöstä Saksan kanssa. 72-vuotias nainen Kylmäkoskelta korosti talvi- ja jatkosodan erilaisia luonteita:

"Jatkosodan vaiheet nii nehän on sitten taasen ihan erilaiset. Talvisota oli ihan eri sota vaikka siitä nyt riidellään että oliko nää sodat erillissotia vai mitä ne oli, mutta jatkosotahan oli sitten kuitenkin kun me oltiin, meillä oli suuri liittolainen nii se vaikutti sitten varmasti siihen Suomen elämään (...) Eihän me sitä aavistettu kuinka hilkulla meidän elämä oli jatkosodan jälkeenkään."

30-vuotias mies Helsingistä mietti:

"Aina jos se tulee puheeks, et me ollaan tehty yhteistyötä natsi-Saksan kanssa, niin silloin se menee heti sellaseks tosi, jotkut saattaa tosi kärkevästi sitä kommentoida. Et mä luulen et siinäkin löytyy jonkin verran prosessoitavaa kyl vielä (...) et ne on ollu nuoria miehiä, joka on ollu sodassa, se on yks juttu, ja ne on uhratuneet kyllä. Mut et sit on myöskin tää poliittinen sfääri, mikä on saattanu hyvinkin tehdä yhteistyötä pahiksen tai Saksan tai jonkun muun

kanssa, tai on ollu jotain tällasia ihme visioita jostain Suur-Suomesta siihen aikaan myöskin. Mut se ei mun mielestä mitätöi näitten veteraanien uhrauksia sikäli, et mitä ne on tehny."

Muutama haastateltava myös yhdisti vastauksessaan myönteiset asiat ja samalla jonkinlaisen kriittisyyden. "Enemmän se positiivinen puoli ku se, traumaattisuus kuitenkin sitte mut se on tietenki helppo sanoa ku ei ole ollu siellä", totesi 33-vuotias torniolainen nainen. 42-vuotias mies Forssasta totesi:

"Mä kunnioitan niitä miehiä, jotka on ollu siellä torrakko kourassa ja saanu ottaa sen kaiken vastaa ja tollee, ja mä pidän niitä monia olosuhteiden uhrina siis siinä mielessä, että ei se tietenkää näitten rohkeutta tai sankaruutta siellä paikan päällä vähennä, mut siis se että ei oo tavallaan ollu vaihtoehto. Et ei musta voi sanoa, et 'mitäs lähitä' vaan siis sillee et 'no minkäs sille voi, että pakko sinne on mennä' (...) mitä omia sukulaisia on kuullu ni se kyllä hyvin paljon vierasti tämmöstä kaikkee siihen liittyvää juhlintaa ja muuta, et sen mielest se oli semmonen masentava ja ahistava ja vastenmielinen jakso elämässä, kaikin puolin."

65-vuotias mies Hämeenkoskelta pohti samassa hengessä yhdistäen yhtenäisyyden ja trauman:

"Varmaan se yhtenäisyys, että kaikki oli asian takana ja sitte tietysti aika monelle jäi traumoja (...) voisi kuvitella että ne, joiden omaisia kaatu, niin niillä varmaan on ollu semmosta ja mä luulisin että lähinnä ajatuksena tonne itänaapuriin päin että ei erikoisemmin, katsota suopeesti."

Samassa hengessä isänmaallisuuden ja traumaattisuuden yhdisti myös 43-vuotias mies Raaseporista:

"Joo, no tietysti isänmaallisuus on ollut aina, tai se korostui silloin sen talvisodan aikana, tuli varmaan, se vahvistui todella paljon silloin (...) Mut se traumaatti-

suus on varmaan nimenomaan tää, et oli vähän kaksijakoinen kuitenkin, et mitä se toinen maailmansota oli.”

53-vuotias mies Oulusta korosti itsenäisyyden merkitystä, mutta myös sitä, miten vaikea on ollut saada tietoa sota-ajasta ajanjakson kokeneilta:

”Kyllä Suomi itsenäistyi sinä aikana ihan täysin. En tiä, jos sitä sottaa ei ois tullu, niin 18 vuojen jälkeeen kuin pitkään siinä ois kuurupiiloa leikitty (...) nythän on tuo raumaattisuuskin niin, niin ku näistäki alettu, mä en tiä miksi niistä on niin paljo aikanaan vaiettu ja kaikkee niin ku näistä sotaorvoista esimerkiksi nyt alettu puhumaan ja kaikkea tämmöstä. Kyllähän niillä monella ihmisellä semmosia raumoja on, että ne yleensähan niistä on vaiettu, ne ei oo alakanu puhumaan. On hirviän hankala ollu saaha tietää.”

Kertomuksien vähäisyyteen viittasi myös 48-vuotias mies Tohmajärveltä:

”Niitä tarinankertojia, nyt sanon tarinankertojia (...) niitä on äärimmäisen vähän, ainaki omalta osalta tietoon tulleita (...) tämän appiukon niin, parinkymmenen vuoden aikajaksolla olisko maininnut kerran tai kaks, että ”oltiinhan siellä”. Sai aika kipeesti siipeensä sitte, että ja ei ollu tarvetta sen enemppää osallistuu siihen keskusteluun tai jatkaa sitä ees.”

Edellä käsiteltyjä traumaattisuutta ja kriittisyyttä korostaneita haastatteluvastauksia, jotka kommentoivat kyselyn tuloksia, tukee haastatteluissa muuten vahvasti noussut teema vaikenemisesta ja sodan hulluudesta, jota tulen käsittelemään laajemmin Historiatietoisuus Suomessa -aineiston kokonaisanalyysissä. Lukuisat vastaajat korostivat suvun ja perheen vaiettuja tarinoita ja puhumattomuutta: ”Ajattelen vaan, et se oli se sota, mikä oli joskus, mut sit ainakin just mun isoisä, et se ainakin asu just Karjalas ja sit se lähetettiin Ruotsiin joskus ihan pienenä, mut ei siitäkään nyt ihan hirveästi oo ollu juttuu, et se

on vissiin vieläkin aika arka paikka kuitenkin”, mietti 15-vuotias naishaastateltava. Monissa haastatteluissa esiin tulleet hulluus-vaikemien-teemat kiteytti hyvin 47-vuotias mies Espoosta:

”Mun isovanhemmat on, miehet olleet sodassa. Mut aika vähän niistä on puhuttu, et oikeastaan se keskeinen asia, mitä on sanottu niin et se on niin suurta hulluutta, ettei ikinä sois toistuvan. Että ei semmosta sodan sanotaan sankarointia, että olipa hienoa ja kyllä kestettiin, ei sellasta oo ollu ollenkaan.”

Kansallinen kertomus ja kriittisyys kohtaavat kansalaisten sotakuvissa

Kansallinen historiallinen kertomus ymmärtään tyypillisesti kokoelmaksi tulkintoja yhteisön menneisyyden kannalta keskeisistä tapahtumista. Kansallisen kertomuksen ilmentymiä ovat esimerkiksi koulun historian oppikirjat, joissa kuvataan valtion syntyä, itsenäisyyden saavuttamista ja sen puolustamista. Kansallisessa kertomuksessa korostuvat tietyt historian murroskohdat, joihin Suomessa ovat kuuluneet itsenäistymisen ohella itsenäistymistä seurannut vuoden 1918 sota ja toisen maailmansodan aikaiset sodat/Suomen sota Neuvostoliittoa vastaan.

Artikkelin alussa totesin, kuinka sodat ovat se historian osa, jossa julkinen ja yksityinen liittyvät yhteen ja kuinka ne siksi ovat niin keskeisessä roolissa monien maiden historiakulttuuria. Tämä artikkeli osoittaa hedelmälliseksi sotakuvien tarkastelun erillisenä teemana, kun tutkitaan suomalaisten historiatietoisuutta. Julkinen ja osin virallinen kansallinen kertomus kulkee Historiatietoisuus Suomessa -tutkimuksen valossa suomalaisten ajattelussa kriittisten ja usein henkilökohtaisempien näkemyksien rinnalla niin suhteessa vuoden 1918 tapahtumiin kuin talvi- ja jatkosotien aikaan. Kansalaisten sotakuvaa voidaan luonnehtia moniulotteiseksi sekä kyselyaineiston että haastattelujen valossa. Vastaajat olivat myös tietoisia siitä, että historian

tulkinnat sota-ajoista ovat aikojen saatossa muuttuneet.

Erityisesti sotakuvien moniulotteisuus tuli esiin kuunnellessa kansalaisten haastatteluissa kertomia tarinoita talvi- ja jatkosodan traumaista. Eri-ikäiset tutkimuksessa haastatellut kertoivat puhumattomista isistä ja isoisista, alkoholismista ja ahdistuksesta. Kyselyyn vastanneista vain kahdeksan prosenttia oli sitä mieltä, että suomalaiset selvisivät sodista ilman suurempia traumoja. Myös vuoden 1918 tapahtumien tulkinnoissa kriittinen sodan mielettömyyttä ja raukkua korostanut näkemys nousi esiin erityisesti haastatteluissa.

Sotakuvien osalta taustamuuttajat toivat lähinnä sävyeroja vastaajaryhmien välille. Historiatietoisuus Suomessa -tutkimuksen valossa ei siis ole nähtävissä esimerkiksi merkittäviä sukupolvien välisiä jakolinjoja ja keskinäisiä vastakkainasetteluja suhteessa käsityksiin sodan aikaisesta historiasta ja sen merkityksistä. Merkitsevä erottelu taustamuuttajien osalta oli löydettävissä poliittisen käyttäytymisen ja vuoden 1918 tulkintojen välillä. Tätä kyselyn tulosta vahvistaa se, että jatkohaastatteluissa korostettiin nimenomaan vuoden 1918 poliittista merkitystä. Vuoden 1918 tulkintaerojen ja vuoden 2007 äänestyskäyttäytymisen välillä ollut riippuvuus tuokin esiin tulkintaeron, joka on ollut vallassa vuosikymmeniä. Kun sitä peilataan haastatteluissa dominanttiin näkemykseen, jonka mukaan vuoden 1918 tapahtumilla ei ole enää suurta merkitystä tänä päivänä, voidaan huomata jännite. Samalla kun merkitystä nykyisyydelle vähätellään, poliittiseen ajatteluun korreloivat tulkintaerot ovat selkeitä. Esimerkiksi perheen kohtaloista ponnistava ajattelu liittyen vuoden 1918 sotaan näyttääkin painuneen pois aktiivisesta puheesta, mutta säilyneen osana asenteita ehkä osin tiedostamattomana ajattelurakenteena.

Ero vuoden 1918 ja toisen maailmansodan aikaisten sotakuvien välillä näyttäisi olevan laajemminkin juuri yksityisen ja yhteiskunnallisen jakolinjassa. Vuoden 1918 kuvista on muodostu-

nut enemmän yhteiskunnallista tulkintaa korostavia, kun taas toisen maailmansodan tulkinnoissa ja kuvissa yksityinen taso on vanhemmin mukana. Tämä selittyy tietysti ainakin osin ajallisella etäisyydellä: vuoden 1918 osalta suorat perheen tarinat ovat jo etäännyneempiä. Muistoista näyttää tulleen historiaa. Selittävänä tekijänä vuoden 1918 ja toisen maailmansodan aikaisten sotien kuvien välisissä eroissa saattaa vaikuttaa myös historiapolitiikka ja historian käyttö yleensäkin: 1980-luvun lopulta lähtien toista maailmansotaa koskevissa tulkinnoissa ja julkisissa esityksissä on erona aiempaan korostunut nationalistinen kertomus yhtenäisestä kansakunnasta. Esimerkiksi kelpaa vaikkapa elokuva Rukajärven tie, jonka romanttinen nationalistiseen kuvaan yksityiset muistot peilautuvat luontevasti.

Historiatietoisuus-teoria korostaa, kuinka menneisyyttä koskevat käsitykset vaikuttavat ihmisten nyky maailmaa koskeviin asenteisiin. Jaetut käsitykset menneisyydestä ovat myös käyttövoimaa, kun esitetään tulevaisuuden tavoitteita.⁹ Siksi historialla ja siihen liittyvillä käsityksillä on väliä. Taistelevan sankarillisen kansakunnan kertomusta on Suomessa hyödynnetty myös poliittisiin tarkoituksiin. Kuva yhtenäisestä talvisodassa taistelleesta sankarikansasta antoi voimaa välittömästi sotaa seuranneiden vuosikymmenien jälleenrakennukseen ja hyvinvointivaltion laajentamiseen. 1990-luvun lamasta selviytymistä kuvattiin poliitikkojen taholta mielellään talvisodan kaltaisena, yhtenäisen kansakunnan ponnistuksena. Tämän kuvauksen varjoon jäi samaan aikaan suomalaisessa yhteiskunnassa alkanut voimakas ryhmien välinen eriytyminen.

2010-luvulla kansalaisten moniulotteinen ja moniperspektiivinen ymmärrys historiasta, jos-

9. Ks. yhteenveto historiatietoisuus-käsitteen teoreettisesta kehittelystä esim. Pilvi Torsti (2003) *Divergent Stories, Convergent Attitudes. A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in post-war Bosnia and Herzegovina*, Helsinki: Taifuuni, 50–52.

sa sankaruuden rinnalla korostuvat sodan traumat ja 1918 osalta myös ymmärrys siitä, että se edelleen heijastelee esimerkiksi poliittisia mielipiteitä, antaa mahdollisuuden laajentaa suomalaista omakuvaa myös julkisessa historiakulttuurissa. Tämä laajennus antaisi paremmin tilaa moniarvoisen ja monikulttuurisen Suomen rakentumiselle kuin tiukkaa yhtenäisyyttä vaativa ja hellivä kansallinen kertomus, jossa sodissa keskeistä oli sankaruus, ei sotien ja vastakkainasettelujen kamaluus.

Lopuksi menetelmällisenä huomiona voi todeta, että tämä artikkeli tuo osaltaan esiin Historiatietoisuus Suomessa -tutkimuksen menetelmän avaamat mahdollisuudet ja rajat. Ensimmäistä kertaa meillä on käsillä aineisto, jossa satunnaisesti valittu joukko suomalaisia on vastannut kysymyksiin historian luonteesta ja avaintapahtumista. Menneisyyskäsityksiä on peilattu nykyisyyteen liittyviin asenteisiin ja tulevaisuuden odotuksiin. Syventäviin haastatteluihin osallistuneet ovat osa samaa satunnaisotantaa

kyselytutkimukseen valikoitunutta joukkoa. Tästä seuraa, että aineiston perusteella voidaan tehdä varovaisia yleistäviä johtopäätöksiä siitä, miten suomalaiset tutkimuksen alaan kuuluvia teemoja ymmärtävät.¹⁰ Rajoja käsittelyyn asettaa kyselytutkimuksen menetelmään liittyvät ongelmat kuten rasti ruutuun vastauksien suppeus, joka on väestötasoisien edustuksellisuuden hinta. Laajempi pohdinta suomalaisten historiatietoisuuden ulottuvuuksista rakentuu osaksi Historiatietoisuus Suomessa -aineistosta tekeillä olevaa kokonaisuutista, jonka julkaisujankohdaksi on kaavailtu loppuvuotta 2012.

---

10. Läheisemmin tätä tutkimusta Suomessa muistuttava Sirkka Ahosen toteuttama Nuoret ja Historia -tutkimus 1990-luvulla toteutti sekä kyselyn että haastattelut valikoiden vastaajat vapaaehtoisista kouluista ja haastattelujen osalta kolmelta paikkakunnalta. Tässä mielessä käsillä olevan tutkimuksen aineisto on rakenteeltaan täysin erilainen.

Jukka Rantala

Sota historiakulttuurin tuotteena

Sota innostaa poikia. Aiemmat sukupolvet ovat paneutuneet teemaan sarjakuvien, muovirakennussarjojen ja elokuvien avulla. Tuoreimmat ikäluokat ovat voineet eläytyä sotaan erilaisten virtuaalisten ja liveroolipelien kautta. Jukka Rantala tarkastelee sotaa historiakulttuurin tuotteena ja sen lumovoiman taustoja ja mahdollisia heijastuksia nuorison asenteisiin. 1970-luvulla sotalelut yritettiin kieltää ja sotaisen viihdekulttuurin vaikutuksia paheksuttiin julkisesti. Tänä päivänä asia ei tunnu kiinnostavan kasvatustieteilijöiden ammattilaisia. Johtaako sotaisen historiakulttuuri sodan ihannointiin, ja pitäisikö siitä olla huolissaan?

Valtaosa 40–50-vuotiaista miehistä on lapsena rakentanut sotakoneiden pienoismalleja. 1960–1970-lukujen hittituotteita olivat *Airfixin* koottavat muovirakennussarjat, jotka *Matchboxin* metallisten leikkiautojen ja erilaisten keräilykuvasarjojen ohella täyttivät kauppojen hyllyt. Lapset pystyivät hankkimaan niitä taskurahoillaan. Sotakoneiden rakentaminen kuului kasvavien poikien harrastuksiin samalla lailla kuin erilaiset sotaleikit, jotka syrjäyttivät edellisen sukupolven intiaani-lännenmies-leikit. Koottavien muovirakennussarjojen hohto perustui siihen, että kömpelöinkin nuorukainen saattoi saada rakennussarjasta aikaan kelvollisen näköisen lentokoneen tai panssarin. Jos lähitöillä asui samanikäisiä, käytettiin koottavia pikkusotilasleikeissä.

Tuskin moni meistä pohti lapsena tai sen jälkeen, mitä opimme koottavien rakentamisesta. Päiväkausien rakentamisprojektit jättivät meille muutakin kuin harjaantumista kädentaidoissa. Kun näemme kuvissa sotakoneita, tunnistamme

rakentamamme mallit vielä vuosikymmenten kuluttua. Näperrellessämme rakennussarjoja yksityiskohdat painuivat mielimme. Yksioikoinen rakennussarjan kasaaminen antoi mielikuvitukselle tilaisuuden laukata sotatantereille rakentamiamme koneiden ohjaimissa. Koottavien pakettien kansikuvataide toimi usein näiden kuvitelmien viritäjänä.

Myös sotasarjakuvat ruokkivat mielikuvitusta. *Korkeajännitys*-lehtien levikki yliti ennätyslukemiin 1960–1970-luvuilla. Tarinoiden sankarihahmot jäivät lehdissä monesti statisteiksi sotakoneiden vallatessa pääosan esittäjien paikan. Muovirakennussarjojen ja sarjakuvien historiakulttuuri ohjasi koneromantiikkaan, jossa sotakoneet olivat ihailun kohteita. 1980–1990-luvuilla alalle koitti laskusuhdanne, mikä johtui tietokone- ja konsolipelien esiinmarssista.

Tietokoneet ja pelikonsolit

Virtuaaliset pelit ovat muutamassa vuosikymmenessä valloittaneet vahvan aseman viihdekulttuurissa. Yhdysvalloissa kolme neljästä kotitaloudesta harrastaa digitaalisia pelejä,¹ eikä ole mitään syytä olettaa Suomen tilanteen poikkeavan tästä. Yhdysvalloissa peliteollisuus tuottaa jo enemmän tuloja kuin elokuvateollisuus. Aikuisten pelaaminen on lisääntynyt, ja naiset pelaavat nykyään miesten lailla. Sotapelit tosin ovat vielä miehinen alue.

Erilaisilla sotapeleillä on pitkä historia, mutta tietokoneiden yleistyttyä erityisesti sotasimulaatiot ovat kasvattaneet suosiotaan. Simulaatiot voivat olla yksittäisen sotilaan asemaan asettautumista *first person shooter* -peleissä. Niissä pelaaja pääsee osallistumaan yksittäisen sotilaan roolissa historiallisiin taisteluihin, kuten Normandian maihinnousuun, tai nykysoitiin, vaikkapa amerikkalaisjoukkojen taisteluihin Afganistanissa. Pelaamista voi verrata elokuvissa näyttele-

1. Adam Elkus (2006) 'Subliminal Militarization', *Wiretap*, 5 May 2006: <http://www.wiretapmag.org/warandpeace/35759/>.

miseen.² Strategiapeleissä pelaaja voi puolestaan ottaa sotajoukkojen tai valtion johtajan roolin jossain historiallisessa tilanteessa. Simulaatioiden viehätyksi piilee siinä, että niitä pelatessa historian voi kirjoittaa uudelleen.³

Sotapelien vaikutuksista on kiistelty pitkään. Joidenkin tutkijoiden mukaan sotapelit lisäävät väkivaltaan taipuvaisten pelaajien alttiutta aggressiivisuuteen.⁴ Toiset tutkijat väittävät pelaajien ymmärtävän pelien väkivallan vain pelilliseksi suoritukseksi, keinoksi edetä pelissä.⁵ Peljä on puolustettu tutkimuksilla. Esimerkiksi *first person shooter* -pelien pelaajien päätöksentekonopeuden on osoitettu lisääntyneen pelaamisen johdosta.⁶ Pelaamisen psykologisia vaikutuksia on kuitenkin vaikea tutkia. On hankala selvittää, millaisia jälkiä historiaan sijoitetut pelit jättävät pelaajien historiakäsityksiin. Brian Cowlshaw (2005) on viitannut pelaajien käyvän peleissään uudelleen jo käytyjä sotia ja samalla myös määrittävän uudelleen sotien lopputulokset. Yhdysvaltalaisnuoret saattavat näin mieltää esimerkiksi Vietnamin sodan maalleen voitolliseksi. Sotapelit myös muokkaavat nuorten asenteita. Tuskin muuten Yhdysvaltain armeija olisi kehittänyt *America's Army* -tietokonepeliä rekrytointivälineekseen.⁷

Siinä missä entisajan nuoret saivat hidastem-
poisesta muovirakennussarjoista tai sarjakuvalehdistä innoituksensa, nykynuoret eläytyvät so-
taan vahvemmin todellisuutta mallittavien väli-
neiden kautta. Kummallakin historiakulttuurin
tuotteella on kuitenkin varsin yksioikoinen kuva
sodasta. Tämän kapean kuvan vastapainoksi te-
levisioyhtiöt ovat kehittäneet historiallisiin kon-
teksteihin sijoituvia reality-sarjoja, joilla pyri-
tään herättämään katsojat pohtimaan, miten he
olisivat selviytyneet sodasta.

Historialliset reality-sarjat ja roolipelit

Television sotadokumentit ovat olleet kautta ai-
kojen suosittuja, mutta ne ovat houkutelleet ruu-
tujen ääreen vain sodasta kiinnostuneita katseli-
joita. 2000-luvun alussa sotateemaan tuotiin

uusi ulottuvuus, kun omalta kotisohvalta pääsi seuraamaan, miten nykyihminen selviytyi histo-
riallisessa konfliktissa. Tuolloin BBC toteutti en-
simmäisen sotakontekstiin sijoittuvan reality-
tuotantonsa, *The Trench* -sarjan. Miljoonayleisö
sai seurata parinkymmenen englantilaismiehen
pärjäämistä mahdollisimman autenttisissa en-
simmäisen maailmansodan olosuhteissa. Histo-
rialliset reality-sarjat jakoivat alkuun mielipitei-
tä. Britanniassa historioitsijat syyttivät niitä se-
kasikiögenreksi (*bastard genre*) tai eläytymisen
rimanalituksiksi. Kanadassa vastaava ensimmäi-

2. Brian Cowlshaw (2005) 'Playing War: The Emerging Trend of Real Virtual Combat in Video Games', *American Popular Culture online magazine*, January: http://americanpopularculture.com/archive/emerging/real_virtual_combat.html/.

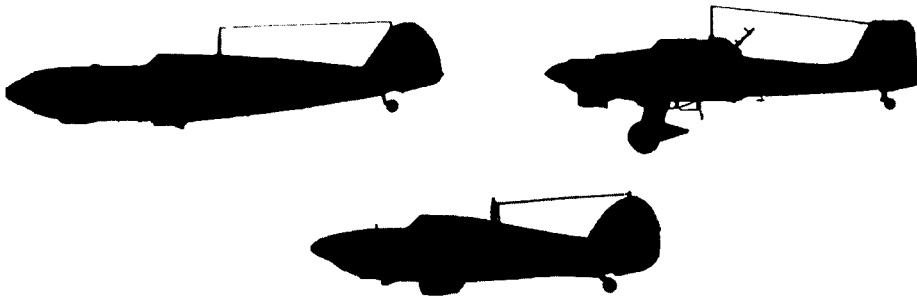
3. Ed Halter (2002) 'War Games: New Media Finds Its Place in the New World Order', *Village Voice*, 13–19 November, 2: <http://www.villagevoice.com/news/0246.halter,39834,1.html/>.

4. Esim. Douglas A. Gentile, Paul J. Lynch, Jennifer Ruth Linder & David A. Walsh (2004) 'The effects of violent video game habits on adolescent hostility, aggressive behaviors, and school performance', *Journal of Adolescence* 27 (1), 5–22; Craig A. Anderson & Brad J. Busman (2001) 'Effects of violent video games on aggressive behaviour, aggressive cognition, aggressive affect, physiological arousal, and prosocial behaviour: A meta-analytic review of the scientific literature', *Psychological Science* 12 (5), 353–359.

5. Esim. Lawrence Kutner & Cheryl K. Olson (2008) *Grand theft childhood. The surprising truth about violent video games and what parents can do*, New York: Simon & Schuster; Catherine K. Olson, Lawrence A. Kutner & Dorothy E. Warner (2008) 'The role of violent video game content in adolescent development: Boys' perspectives', *Journal of Adolescent Research* 23(1), 55–75; Arnold Cragg, Catherine Taylor & Ben Toombs (2007) *Video Games. Research to improve understanding of what players enjoy about video games, and to explain their preferences for particular games*, London: British Boards of Film Classification.

6. Richard Stephen (2010) 'Are First-Person Shooter Games as Bad as We Think?': <http://hubpages.com/hub/Are-First-Person-Shooter-Games-as-Detrimental-as-We-Think>.

7. Brian Cowlshaw (2005) 'Playing War: The Emerging Trend of Real Virtual Combat in Video Games', *American Popular Culture online magazine*, January: http://americanpopularculture.com/archive/emerging/real_virtual_combat.html/.

Muovirakennussarjoja lapsena tehneille koneiden ulkomuoto on syöpynt mieleen siinä määrin, että tunnistamme lennokoneet jopa niiden silhueteista (ylärivissä Messerschmitt Bf 109 ja Junkers Ju 87 "Stuka", alarivissä Hawker Hurricane).

sen maailmansodan toteutus (*The Great War*, CBC 2006) taas sai palkintoja ja julkista kiitosta kansakunnan historian onnistuneesta popularisoinnista. Britanniassa *The Trench* -sarjaan kohdistunut kritiikki johtui sen välittämästä ensimmäisen maailmansodan kuvasta, joka ei sopinut kansalliseen suureen kertomukseen. *The Trench* haastoi aiemmin aiheesta tehdyt dokumenttiohjelmat.⁸ Myöhemmin reality-sarjoja on tehty muun muassa toisen maailmansodan aikaisesta elämästä kotirintamalla ja Ranskan muukalaislegioonasta.

Ester MacCullum-Stewardin mukaan historialliset reality-sarjat ovat yleistyneet, koska ne ovat edullisia tuottaa, niissä ei ole turhan vaativaa sisältöä ja koska niissä on niin sanottu *Human interest factor*, joka saa ihmiset seuraamaan niitä.⁹ Toisaalta niitä kritisoidaan siitä, että entisajan rooliin asettautuvat ihmiset kilvoittelevat itsensä ja toistensa kanssa vastaavalla tavalla kuin muissa television kilpailuformaateissa kansanaan.¹⁰ Kriitikoiden mukaan entisajan elämän todellisen luonteen välittäminen jää historiallisissa reality-sarjoissa taustalle.

Historiallisten reality-sarjojen innoittamina monet haluaisivat kuitenkin itse kokeilla elämää menneisyydessä. Ehkä kaikkein autenttisimmillaan sotaan eläytyvät historiallista roolipelaa- mista harrastavat ihmiset, jotka yrittävät elää

kyseisen aikakauden ehdoilla ilman kompromisseja – he pukeutuvat historiallisesti autenttisiin vaatteisiin, opettelevat tuon ajan puhettavan ja jopa mukauttavat ruokavalionsa historiallista esikuvaa vastaavaksi.¹¹ Viimeisintä yksityiskoh- taa myöten oikeanlaiset aseet kuuluvat luonnol- lisesti rekvisiittaan. Silti liveroolipelaamisessa- kaan ei voi saavuttaa kokemusta siitä, miten en- tisajan ihminen koki sodan.

Sota historiatietoisuuden rakennus- aineena

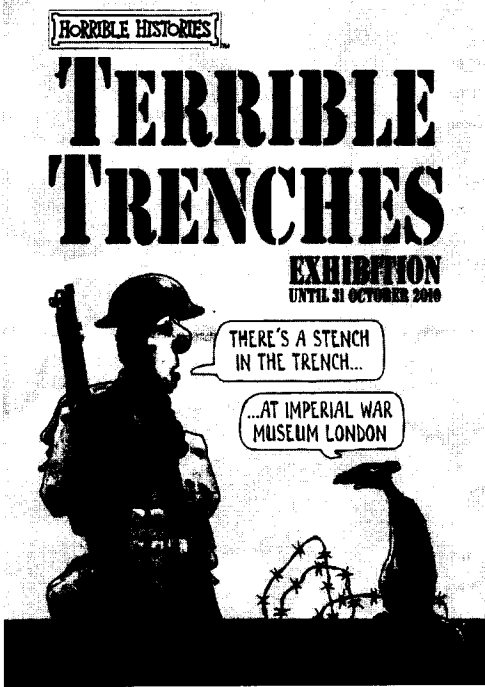
Kaikissa edellä mainituissa historiakulttuurin tuotteissa sotaan suhtaudutaan ihannoivasti. Suhtautuvatko sotasarjoja katselevat, sotapelejä

8. Erin Bell (2009) 'Sharing Their Past with the Nation: Reenactment Testimony on British Television': http://eprints.lincoln.ac.uk/2814/1/Reus_paper_ed_coll_second_amended_version_2.pdf; Tristram Hunt (2006) 'Reality, Identity and Empathy: The Changing Face of Social History Television', *Journal of Social History* 39 (3), 843–858.

9. Ester MacCullam-Stewart (2003) 'Television Docu- Drama and the First World War': <http://www.inter-disciplinary.net/ptb/www/War2/stewart%20paper.pdf>.

10. Jerome de Groot (2009) *Consuming History. Histori- ans and heritage in contemporary popular culture*, Lon- don–New York: Routledge, 168–169; MacCullam-Steward (2003), 8.

11. Vanessa Agnew (2004) 'What is Reenactment?' *Criti- cism* 46 (3), 327–339, 331.

Jerome de Groot on huolissaan viihteellistyneen historia-kulttuurin vaikutuksista lapsiin. *Horrible Histories* -sarjan välittämä kuva ensimmäisestä maailmansodasta jääkin monen lapsen mieleen kouluopetusta varmemmin. Kyseistä sarjaa käytettiin viime vuonna lasten "sisäänheittotuotteena" Lontoon Imperial War Museumiin.

pelaavat tai sotilaan rooliin eläytyvät ihmiset siten sotaan myönteisesti?

Historiakulttuurin merkitystä ihmisten historiakäsitusten muodostumisissa on jonkin verran tutkittu. Tutkijat näkevät akateemisen historian-tutkimuksen ja kouluopetuksen merkityksen vähäisenä.¹² Ihmiset muodostavat historiakuvasa yhä enemmän niin sanotusta epävirallisesta (kansanomaisesta) historiakulttuurista, kuten muistelukerronnasta tai viihdekulttuurista. Esimerkiksi suomalaisnuorten historiakuvat ovat vahvasti rakentuneet *Tuntemattoman sotilaan* ja *Talvisodan* elokuväsovitusten perustalle.¹³ Myös sotakirjallisuudella on ilmeisen vahva vaikutus, sillä Suomessa sotakirjat ovat pysyneet vuosikymmenestä toiseen bestsellerlistoilla.

Viihdekulttuurin merkitys asennekasvatuk- sessa huomattiin jo sata vuotta sitten. Ensimmäisen maailmansodan aikaisen paperipulan rasittamassa Isossa-Britanniassa nuorille suunnattuun sotalukemistoon riitti paperia muiden painotuotteiden kärsiessä rajoituksista. Tuoreimmista esimerkeistä voi mainita Yhdysvaltain puolustusteollisuuden panostamisen elokuviin, kuten *Top Gunin* tai tietokonepeleihin, kuten *America's Armyyn*. Toisaalta kulttuurituotteilla, kuten romaaneilla tai maalauksilla on kautta aikojen pyritty näyttämään sodan todelliset kasvot. Nykyään myös viihdekulttuuri pyrkii purkamaan sodan ihannonnin kulttuuria. Esimerkiksi toisen maailmansodan Tyynen valtameren taisteluihin sijoittuva *Pacific*-televisiosarja herätti Yhdysvalloissa kiivaan keskustelun, koska kriitikoiden mukaan se himmensi sotasankareiden mainetta.

Sota on jo pitkään kuulunut olennaisesti historia-kulttuuriimme. Sotaisen historia-kulttuurin tuotteiden tarjonta on monipuolista, samoin niihin suhtautumisen kirjo. Joillekin kelpaa vain mahdollisimman autenttinen toteutus, toiset etsivät sotatuotteista hyvän ja pahan välistä taistelua ja sankaruutta. Sodan kriitikot puolestaan haluavat tuotteiden paljastavan sodan kauheuden. Kuluttajat valitsevat omat historia-kulttuurin tuotteensa, eikä heidän kulutuskäyttäytymistään juuri pystytä kontrolloimaan. Sotaleluja ei enää poisteta kauppojen hyllyiltä, eikä sarjaku-

12. Paul Ashton & Paula Hamilton (2003) 'At home with the past: background and initial findings from the national survey', teoksessa Paula Hamilton & Paul Ashton (toim.) *Australians and the Past. Australian Cultural History* 22, University of Queensland, 5–30; Roy Rosenzweig & David Thelen (1998) *The presence of the past: popular uses of history in American life*, New York: Columbia University Press.

13. Sirkka Ahonen (1998) *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

via paheksuta julkisesti. Ikärajakontrollikaan ei toimi, sillä selvitysten mukaan lapset ovat jo hyvin nuorina perehtyneet heiltä kiellettyihin elokuviin ja peleihin. Historiakulttuurissa näkyvä sota saattaa herättää keskustelua kotona, kavereipiireissä ja työpaikoilla. Koulu on kuitenkin paikka, jossa pitäisi luoda valmiudet viihdekulttuurin kriittiselle käsittelylle. Moralisoivaa ruodintaa

on kuitenkin syytä välttää, sillä se helposti kääntyy itseään vastaan. Historianopetuksessa oppilaita ohjataan asettautumaan entisajan ihmisten asemaan ja pyritään saamaan heidät ymmärtämään näiden tekoja. Historiakulttuurin sotaiset tuotteet voivat auttaa kehittämään oppilaiden historiallisen empatian kykyä. Siksi kasvattajien ei ole syytä ylenkatsoa niitä.

Heli Kaarina Kananen

Siirtoväen hyvän sopeutumisen kertomus

Siirtoväen integroitumista uusille asuinalueille on totuttu pitämään menestystarinana. Sopeutumista kuvaavan historiakäsityksen voi-
kin nimetä hyvän sopeutumisen kertomukseksi. Heli Kaarina Kananen tarkastelee sopeutumiskertomuksen syntyä, siirtokarjalaisten omaa ja heihin suunnattua identiteetin tuottamista. Tarkastelussa on myös kertomuksen kytkös kansalliseen identiteettiin.

Suomen Neuvostoliittoa vastaan käymistä sodista ja sotien jälkeisestä jälleenrakennuskaudesta on viimeisen vuosikymmenen aikana esitetty uusia tulkintoja. Tulkinnat ovat perustuneet joko ilmiöiden ja lähteiden uudenslaisiin tarkastelunäkökulmiin tai tapahtumiin osallisten muistelukerrontaan. Sotien ja jälleenrakennuskauden aikaan eläneiden kokemukset ja niistä muovautuneet muistot ovat jopa kiistäneet kansallisen historiakuvan tai osoittaneet kollektiivisesti vaalitun käsityksen menneisyydestä yksipuoliseksi. Näin on myös siirtoväen sopeutushistorian laita.

Artikkeli on metahistoriallinen analyysi siirtoväen sopeutumista kuvaavan hyvän sopeutumisen kertomuksen syntyprosessista. Siirtoväestä muodostetun historiakäsityksen taustalla vaikutti arkisia tapahtumaketjuja, mutta kyse oli myös ideologisesti tietoisemmasta projektista.¹ Kysymystä avataan erityisesti rajakarjalais-ortodoksisen siirtoväen oman ja heihin kohdistetun identiteettityön näkökulmasta. Tutkimuksen aineistoina ovat sopeutumisaihepiirin aiempi tutkimus ja pääosin Pohjois-Savossa koottu aika-laishaastattelukokoelma vuodelta 1949. Myös paikallislehdistön rooli sopeutumistotuuden rakentamisessa tulee huomioiduksi.

Käsitykset menneestä rakentuvat erilaisten historiaesitysten vuoropuhelussa. Menneisyyttä välittävät esimerkiksi yksityishenkilöt tai jonkin organisaation palveluksessa työskentelevät henkilöt, kuten toimittajat, tutkijat ja opettajat. Tulakseen yhteisesti jaetuksi, omaksutuksi ja edelleen uusintetuksi menneisyydestä formuloidun historiatulkinnan on riittävässä määrin kytkeydyttävä tuottajiensa oikeaksi tai todeksi tuntemaan kokemus- ja merkitysjärjestelmään. Usein jo todetaan, että menneisyyttä esittävät kertomukset, käsitykset ja totuudet eivät kerro niinkään tapahtumista, vaan siitä, mitä kulloisessakin tulkintahetkessä pidetään muistamisen arvoisena. Niin ”totuudelta” kuin esimerkiksi sotien ja jälleenrakennuskauden tapahtumia tiivistävä kansallisen selviytymisen historia voi tuntuakin, on tämänkin historiakäsityksen sisällöllinen muotoutuminen seurausta yhteisöllisestä prosessista.² Yhteisön moraaliset rakenteet, arvot ja normit ohjasivat kertomuskokonaisuuden kehkeytymistä ja suomalaisten enemmistön kollektiivisesti hyväksymän ”totuuden” sisältöjen valikoitumista.

Hyvä sopeutuminen ja muut tulkinnat

Siirtoväen sopeutumistutkimuksessa keskityttiin pitkään materiaalsiin kysymyksiin. Asutus- toiminnan tuoma näkyvä muutos olikin merkit-

1. Irma Sulkunen (2006) 'Mikä on historiassa totta? Kansallisen historian myytit ja todellisuus', *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2006, 34. – Artikkelin kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa Strangers from the East – Narratives of Karelian Exiles and Re-immigrants from Russia Regarding their Integration in Finland -hanketta (128401).

2. Arja Jokinen (2006) 'Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen', teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen, *Diskurssianalyysi liikkeessä*, Vaajakoski: Vastapaino, 128–129; Sulkunen (2006) 30–31; Katja-Maria Miettunen (2009) *Menneisyys ja historiakuva: Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*, Bibliotheca Historica 126, Saarijärvi: SKS, 269–273.

tävä, ja se kannusti siirtoväen aineellisen sopeutumisen tarkasteluun. Ulkoiset tekijät olivat kuitenkin vain yksi integraatioprosessin ulottuvuus. Vähintään yhtä tärkeää oli uuden asuinseudun näkymättömään ympäristöön, sen henkiseen ilmapiiriin, arvoihin, normeihin ja tapoihin sopeutuminen. Myös siirtoväkeä paikallisyhteisöön integroineen epävirallisen kontrollin rooli oli keskeinen.

Siirtoväen sopeutumistutkimuksen aloitti professori Heikki Waris tutkimusryhmineen. 1940-luvun lopulla koottuun tutkimusaineistoon nojaava teos (1952) kuvaa kattavasti yleistä sopeutumiskehitystä, jonka siirtoväki kulttuurisesta taustasta riippumatta kävi pääpiirteissään lävitse. Lisäksi tutkimus jo pelkillä käsitevalinnoillaan linjasi tulevan tutkimuksen ja historiakäsityksen suuntaa: suomalainen siirtoväki *sopeutui*.

Wariksen mukaan sopeutuminen oli edennyt joutuisasti. Sopeutuminen näytti sujuneen hyvin eritoten ortodoksien kohdalla. Raja-Karjalan ortodoksinen väestö oli monissa kohdin mukautunut uusiin oloihin paremmin kuin siirtokarjalaiset yleensä.³

Esitetyistä johtopäätöksistä huolimatta teoksessa ei tarkasteltu ortodoksisuuden vaikutusta siirtoväen integroitumiseen. Kun teoksessa esiteltiin rajakarjalais-ortodoksista perhettä, sivuttiin uskontoa vain ohimennen, kotikylän kalmistosta ja perheen kasteratkaisusta mainittaessa.⁴

Yhteiskuntatieteellisissä tutkimuksissa tarkastelut ovat pääsääntöisesti kohdistuneetkin kaikkiin siirtokarjalaisiin. Ortodoksisuuden vaikutusta sopeutumiseen ei ole tutkimustehtävää asetettaessa tai tuloksia raportoitaaessa nostettu syvällisemmän analyysin kohteeksi.⁵

Sittemmin tietä siirtoväen ja paikallisten kohtaamisen uudenaikaiseen tarkasteluun viitoittivat erityisesti etnologit. Pirkko Sallinen-Gimplin väitöstyössä (1994) kartoitetaan siirtoväen ja paikallisten suhteita sekä tapakulttuurin eroja ja tavoissa tapahtunutta muutosta. Edelleen Tarja Raninen-Siiskonen kuvasi kahden kulttuurin, siirtoväen vastaanottaneen luterilaisväestön ja

ortodoksikarjalaisten konfliktia.⁶ Jo hän itse asiassa osoitti tutkimuksessaan (1999), miten paikallisväestön suhtautuminen siirtoväkeen rakentui varhempien stereotyyppisten käsitysten varaan.

Jos paikallisväestön ja siirtoväen konfliktia aiemmin käsiteltiin, se miellettiin usein asuttamisen alkuvaiheen ongelmaksi. Konfliktin henkisten merkitysten pohdintoihin ryhdyttiin vasta 1990- ja 2000-luvulla. Jälkikäteen tarkasteltuna vaikuttaakin siltä, että asuttamis- ja jälleenkennusaikaa on pidetty poikkeuksena kansallisessa kehityksessä.⁷ Myös Neuvostoliiton lakkauttamisella oli merkitystä ilmapiirin muutokselle tässä suhteessa. 1990-luvun alun jälkeisessä tilanteessa ei ole enää ollut pakkoa ylläpitää kansallista yksituumaisuutta korostanutta konsensusta tai väestöryhmien välistä eheytyä rakentanutta hyvän sopeutumisen kertomusta.

Aikalaistutkijoiden vaikeneminen

Aikalaistutkijoiden mukaan kreikkalaiskatolisuutta koskevista vastauksista tuli tutkimusraportissa esittää vain ne, jotka jollain tavoin pil-

3. Heikki Waris & Vieno Jyrkilä & Kyllikki, Raitasuo & Jouko Siipi (1952) *Siirtoväen sosiaalinen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*, Helsinki: Otava, 304; Tarja Raninen-Siiskonen (1999) *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 766, Helsinki: SKS, 282.

4. Waris & Jyrkilä & Raitasuo & Siipi (1952) 19–25, 242–243.

5. Esim. Faina Jyrkilä (1975), (1976) & (1979); Leo Paukkunen (1989) & (1997).

6. Pirkko Sallinen-Gimpl (1994) *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen*, Kansatieteellinen arkisto, 40, Jyväskylä: Suomen Muinaismuistoyhdistys; Raninen-Siiskonen (1999).

7. Matti Peltonen (1996) 'Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus', teoksessa Carlo Ginzburg, *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*, Tampere: Gaudeamus, 23; Matti Peltonen (1999) *Mikrohistoriasta*, Hanki ja jää -julkaisusarja, Tampere: Gaudeamus, 113; Sallinen-Gimpl (1994) 224.

kistivät esiin aineistosta.⁸ Syitä, joiden vuoksi Wariksen tutkimusryhmä kuitenkin sivuutti ortodokseista esitetyt käsitykset, oli ilmeisesti useita. Eräs keskeisimmistä lienee ollut paikallisväestön mielipiteiden kielteisyys. Lisäksi on oletettavaa, että kielteisiä käsityksiä ilmaisneiden paikallisten sosiaalinen asema hillitsi asenteiden julkistamista. Osa yhteisön eliitistä, kuten papit ja opettajat sekä ylempään tuloaluokkaan kuullut väestö, esitti pituudeltaankin mittavia arvioita siirtoväestä ja ortodoksisuudesta. Lapinlahtelainen pastori kertoi käsityksensä, että

"[p]appisseminaarin ja yliopistokasvatuksen ero tulee selvästi ilmi jälkimmäisen eduksi. Nuorempi kreikkalaiskatolinen papisto kansallisempaa ja edistyneempää. Ymmärtävät vain kreikkalaiskatolista kulttuuria etupäässä, muu hengen viljely vierasta. Arvostelevat luterilaisia. Heidän uskontonsa on pinnallisempaa, muotomenoihin pitäytyvää."⁹

Haastattelujen analysointivaiheessa Wariksen tutkimusryhmä kuitenkin tarkasteli valtaväestön suhtautumista ortodokseihin eri näkökulmista. Selvityksen alaisena oli esimerkiksi käsitysten vaihtelu ikäryhmittäin ja moitekohteittain.

Osaltaan aikalaistutkijoiden vaikeneminen oli seurausta ryhmän valitsemasta tulosten tilastollisesta esittämistavasta. Wariksen tutkijaryhmän kirjallisissa pohdinnoissa vedottiin siihen, että ortodokseista esiin nousseiden mielipidevaihdusten yhteissumma ei asettunut matemaattisesti järkevästi, vaan lopputuloksena olisi ollut laskuvirhe. Yksittäisvastauksissa oli nimittäin sellaisiakin vastauksia, joissa esitettiin sekä myönteisiä että kielteisiä mielipiteitä. Ne taas edelleen jakautuivat aikalaistutkijoita mukaillen eri sävyihin. Hankaluutta tuotti ilmeisesti ainakin seuraavan tyyppisten vastausten jaotteleminen:

"Tunnustaneet kirkon menot juhlallisiksi, mutta ivailevat usein meitä uskontomme vuoksi";

"Kyllähän ne sillä lailla, ettei tule riitaa";

"Niitä niin harvoin näkee Moitosta en ole kuullut Yleensä pyrkivät paikkakuntalaiset heitä halveksimaan uskonnon puolesta. Mielestäni he ovat paljon hartaampia tavoissaan";

"En ole ollut tekemisissä, enkä haluakaan en ole käynyt jumalanpalveluksessa, en osaa vastata."¹⁰

Vaikka vastauskategorioiden keskinäisten suhdelukujen summassa olisi jouduttu yli sadan nousevaan lukuun, olisi ortodoksien vastaanoton erityispiirteet voitu esittää esimerkiksi aikalaistutkijoiden haastatteluista kokoamalla luokituksilla (mm. *Siirtolaisten negatiivinen koodi ja Paikkakuntalaisten käsitys kreikanuskoisista ja heidän tavoistaan*). Ylipäänsä prosentuaalisessa muodossa ilmaistut tulokset luterilaisten ja ortodoksien käsityksistä olisivat olleet tilastollisesti käyviä julkaistavaksi.

8. JYMA, Suomen Huollon arkisto (SH), Siirtoväen sosiaalisen sopeutumisen tutkimusaineisto (SSST), Maa-laisväestön yleistutkimus (MY) 1949, III:11/13, 3. Yhteen- vetolomakkeet.

9. JYMA, SH, SSST, MY 1949, III: 11/13, 3. Paikallisten haastattelut (Mies 28v.); Myös JYMA, Faina Jyrkilän Ko- koelma (FJK), Kertomusaineisto; Victoria, M., Esses & John, F., Dividio & Lynne, M., Jackson & Tamara, L., Arm- strong (2001) 'The Immigration Dilemma: The Role of Perceived Group Competition, Ethnic Prejudice, and National Identity', Journal of Social Issues No. 3 Vol. 57, 398; Kustaa H.J., Vilkkuna (2003) 'Murtuma yhteiskunnallisessa sietokyvyssä', teoksessa Jari Eilola (toim.) *Sietämättömät ja täydellinen maailma. Kirjoituksia suvaitsemattomuudes- ta*, Jyväskylän Historiallinen Arkisto Vol. 6, Jyväskylä, 215.

10. JYMA, SH, SSST, MY 1949, III: 11/13, 3. Paikallisten ja siirtoväen haastattelut (Nainen 34v., Suistamo; Nainen 47v., Salmi; Mies 44v., Nerko; Mies 65v., Maaninka) & Yhteenvetolomakkeet; Esses & Dividio & Jackson & Arm- strong (2001) 394, 401–402.

Lapinlahden paikkakuntalaisten käsitys siirtoväestä

Haastattelut (kpl)	Haastateltujen ikä	0 =	1 =	2 =
11	16–19 v.	45,0 %	18,0 %	37,0 %
26	20–29 v.	32,0 %	7,5 %	60,5 %
41	30–49 v.	17,0 %	14,5 %	68,5 %
36	50–64 v.	19,0 %	25,0 %	56,0 %
20	Yli 65 v.	10,0 %	20,0 %	70,0 %
134	Yhteensä	21,0 %	17,0 %	62,0 %

0 = ei mitään käsitystä, ei ollut tekemisissä

1 = saanut myönteisen käsityksen

2 = saanut kielteisen käsityksen

Lähde: JYMA, SH, SSST, MY – 1949, III: 11/13, 3.

Aikalaiatutkijoiden vaikenemisen taustalla vaikuttivat virallinen solidaarisuuden vaatimus. Koko maan edestä sijaiskärsijäksi joutuneella siirtoväellä oli oikeus säälliseen kohteluun. Ristiriitojen todellisuus ei sopinut myöskään yksimielisen ja yhtenäisen Suomen ideologiseen rakennelmaan.

Wariksen tutkijaryhmän vaikeneminen siirtoväen torjunnasta kannustaa pohtimaan sotien jälkeisen ajan historiakuvaan rakentamista sekä tulosten raportoinnin taustalla vaikuttaneita identiteettipoliittisia tekijöitä.¹¹ Tutkimustulosten julkaisuun kytkeytyvä valta kanavoitui paitsi yksilöihin, myös paikallis- ja valtiotason yhteisöihin. Asioiden julkistaminen tietyllä tavalla tai kokonaan esittämättä jättäminen ohjasi suurempia kokonaisuuksia kuin yksilöllistä identiteettiä ja historiatietoisuutta.

Siirtoväki tuotti sopeutujaidentiteettiä

Wariksen tutkijaryhmän ohella siirtoväki vaikeeni heihin kohdistetuista kielteisistä käsityksistä ainakin julkisuudessa. Siirtoväki päinvastoin korosti sopeutumistaan. Sopeutumiskertomuksen tuottaminen alkoi esimerkiksi lehdistössä asutustilojen muodostuksen edetessä. Sitä mukaa kun asutustilan töihin kiinni päässeitä raivaajia alkoi riittää haastateltaviksi, yläsavolaisessa *Iisalmen Sanomissa* toistuivat siirtoväen lausunnot sopeutumisen lisääntymisestä:

”Niin turvallinen olo ja kun on hyviä ja ystävällisiä naapureita”;

”Suhteet Sonkajärvellä ovat yleensä hyvät ja näyttävät päivä päivältä paranevan”;

”Viihtyisyys ja sopeutuminen kasvamassa.”¹²

Omin käsin pystytetty koti ja raivattu tila olivatkin identiteetin uudelleen rakentamisen perustavinta raaka-ainetta. Nousu tilattomasta tilalliseksi merkitsi nousua itsellisten ja omillaan toimeen tulevien, kunniallisten suomalaisten joukkoon. Tilan saanti tukahdutti alemmuuden tunteita, joita evakkoudesta, työttömyydestä ja muiden elätettävänä olemisesta seurasi.¹³ Se

11. Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*, Tampere: Gaudeamus, 43–44.

12. Heli Kaarina Kananen (2010) *Kontrolloitu sopeutuminen: ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946–1959)*, Jyväskylä Studies in Humanities 144, Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House, 234–237.

13. JYMA, FJK, Kertomusaineisto, VI. Nimeämätön; Marja Naskila (1984b) ”Kylmän tilan raivaaja nykypäivän maanviljelijänä”, teoksessa Marja Naskila (toim.) *Rakentamisen aika. Asutus ja maanhankinta*, Hämeenlinna: Kirjayhtymä Oy ja Maatalouskeskusten liitto, 176, 180; Vrt. Laura-Kristiina Moilanen (2008) *Talonpoikaisuus, säädyllisyys ja suomalaisuus 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomenkielisen proosan kertomana*, Jyväskylä Studies in Humanities 105, Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House, 158–159.

nosti itsetuntoa, kun jälleen saattoi nojata itseensä ja työhönsä. Yleensä elintilan väljentymisen ja oman talouden nousu kasvattivat myös uskoa tulevaisuuteen:

” monet siirtolaiset ovat ottaneet elinkelvottoman tilan vain päästäkseen oman alansa työhön ja yleensäkin työhön käsiksi ”.¹⁴

Sopeutumiskerronnan lisääntyminen vuoden 1948 kuluessa johtui ilman muuta asuttamisen etenemisestä. Sen ajoittuminen näin varhaiseen vaiheeseen, jossa kylmät tilat olivat vielä monin osin keskeneräisiä, saa kuitenkin ajattelemaan, että taustalla vaikutti mahdollisesti myös Suomen sisäpoliittinen tilanne. Siihen liittyen kyse saattoi olla siirtoväen tarpeesta erottautua *lisalmen Sanomissa* ”sopeutumattomiksi” leimatuista kommunisteista. Kukapa yhteisössä hyväksyntää ja tasavertaista jäsenyyttä hakenut olisi halunnut tunnustautua sopeutumattomaksi, kun käsitettä käytettiin poliittisessa teilauksessa ja suomalaisuuden kyseenalaistavassa merkityksessä. – Samaan tapaan käytettiin ryssittelyä epävirallisissa tilanteissa.¹⁵

Siinä missä suomalaisten historiaa on pitkälti kirjoitettu kansallisesta näkökulmasta, myös ortodoksit ovat kirjoittaneet suomalaiskansalliseen aatemaailmaan vastaten. Ortodoksien historianesityksiä ovat määrittäneet kirkkokunnalle 1920-luvulla asetettu kansallistumisvaade ja suomalaiskansallisesti suuntautuneen papiston pyrkimys kansallistaa Moskovasta irrotettu Suomen ortodoksinen kirkko. Tähän kontekstiin tulee liittää ortodoksien Suomen itsenäistymisen jälkeen tuottama kirjallisuus. Eikä sotien jälkeisten vuosikymmenten tilanne tehnyt tähän poikkeusta: ortodoksien historiankirjoitusta ja identiteetin rakennusta rajasi yleisesti vallalla ollut käsitys ortodoksisuudesta oikean isänmaallisen suomalaisuuden vastakohtana.¹⁶

Ortodoksien historiankirjoituksessa havaittava ilmiöstä on käytetty luonnehdintaa ylipitkäkestoinen kulttuuripidäke, joka oli 1990-luvul-

le saakka ”*kirkkooan rakastavien suomalaisten kansallisen valveutumisen positiivinen signaali*”.¹⁷ Ortodoksien ja siirtoväen historian kirjoitusta tuleekin tarkastella esimerkkinä historiankirjoituksen muutoksesta nimenomaan julkista historiaa myötäilevien, kritisoivien ja täydentävien tulkintojen näkökulmasta.

Sen ohella, että sopeutumisen ja isänmaallisuuden normit saivat ortodoksit vaikenemaan heihin kohdistetusta leimaavasta kontrollista, on vaikenemiselle haettava selitystä sotien aiheuttamiin menetyksiin liittyneistä tunnekokemuksista. Sotien menetysten ja epävirallisten kontrollitekojen siirtoväessä synnyttämällä tunteilla oli merkittävä vaikutus minäkuvaan ja pe-
rusturvallisuuden tunteeseen.¹⁸

14. JYMA, FJK, Kertomusaineisto, III. Maaninka; Haastattelut 2000 (H), Nainen synt. 1933 ”*oli ilo, että saatiin talo leipään käsiksi*” (Tekijän hallussa); IS 6.12.47, 14.12.48, 9.3.52; Marja Naskila (1984a) ”Asutustoimintaan osallistuneiden näkemykset toiminnan tarkoituksenmukaisuudesta”, teoksessa Marja Naskila (toim.) *Rakentamisen aika. Asutus ja maanhankinta*, Hämeenlinna: Kirjayhtymä Oy ja Maatalouskeskusten liitto, 144, 153, 155, 169; Jouko Teperi (1994) *Karjalan Liiton historia*, Helsinki: Karjalan Liitto, 23, 142.

15. Kananen (2010) 237, 253.

16. Jyrki Loima (2004) ’Nationalism and the Orthodox Church in Finland 1895–1958’, teoksessa Teuvo Laitila & Jyrki Loima (toim.) *Nationalism and Orthodoxy. Two thematic studies*, Renvall Institute Publications 15, Helsinki: Helsinki University, 156–164; Valtion ja kirkon suhdetta käsittelevät väitöstudiumissaan myös Heikki Makkonen (1992) & Hannu Kilpeläinen (2000) & Juha, Riikonen (2007); Kananen (2010) 64.

17. Jyrki Loima (2001) *Muukalaisina Suomessa. Kaakkoi-
sen Kannaksen kreikkalaiskatoliset venäläisseurakunnat
kansallisena ongelmana 1880–1939*, Helsinki: Helsingin
yliopisto, 23.

18. Vrt. Tarja Tolonen (1999) ’Johdanto’, teoksessa Tarja Tolonen (toim.) *Suomalainen koulu ja kulttuuri*, Tampere: Vastapaino, 155; Vrt. Heli Valttonen (2004) *Minäkuvat, arvot ja mentaliteetit. Tutkimus 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten omaelämäkerroista*, Jyväskylän Studies in Humanities 26, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 9; Vrt. Seppo Knuuttila (2005) ’Kolme mentaliteetin säiettä’, teoksessa Tero Halonen & Laura Aho (toim.) *Suomalaisten symbolit*, Jyväskylä: Atena, 22–23; Vrt. Jenni Kirves (2008) ’Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista

Kun henkinen ja taloudellinen perusturva (koti ja työpaikka) olivat järjestyneet, ei karjalaisilla ollut halua lähteä horjuttamaan uudelleen saavutettua perusturvallisuuden tunnetta tai uuden asuinseudun yhteisössä jo hankittua sosiaalista statusta.¹⁹ Halveksunnasta ja sosiaalisesta alentamisesta puhuminen ei olisi auttanut sisäisenkään identiteetin uudelleenrakennuksessa; kysehän olisi ollut henkistä tasapainoa häiritsevien nöyryytysten ja konfliktien mieleen palauttamisesta. Kehittyvän identiteetin näkökulmasta ajateltuna ei ollut järkevää kirjoittaa tai puhua häpäisystä. Rakentavampaa sen sijaan oli etsiä myönteisiä identiteetin rakennuspuita.

Konflikteista vaikeneminen oli myös keino luoda mielikuvaa yhtenäisyydestä, siirtoväen ja paikallisten samuudesta. Sillä voitiin edistää niin paikallisen kuin koko kansayhteisön integriteetin näkökulmasta olennaista tavoitetta: sotien pirstoman kansakokonaisuuden uudelleen syntymistä. – Olivathan perinteiset yhteisöt joko kokonaan hajonneet tai vähintään muuttuneet väestömuutosten myötä. Menetyksen trauma konkretisoitui muun muassa puheessa tynkä-Suomesta.²⁰

Hyvän sopeutumisen kertomuksen jo kutouduttua yhteisössä uskottavasti esitetyn ja totuuden kaltaisen merkitysrakenteen kyseenalaistaminen olisi voinut johtaa siirtoväen uudelleen leimaamiseen. Sopeutumattomuuden kokemuksesta kertonutta olisi kenties pidetty kiittämättömänä, ehkä ryssiteltäkin jälleen. Halveksunnan olisi joutunut elämään uudelleen myös niissä tapauksissa, joissa siirtokarjalaisen kokemuksia ei olisi uskottu, vaan kertojan identiteettiä muvanneet merkitykselliset kokemukset olisi kyseenalaistettu. Kontrolliteon seurauksena olisi saattanut olla henkisen ja sosiaalisen epämuksuuden lisääntyminen sekä perusturvallisuuden tunteen ja uudelleen rakennetun identiteetin horjuminen.

Yksityisen elämämpiirin saavuttaminen merkitsi sellaisen henkisen ja fyysisen tilan tavoittamista, jonka turvin karjalaiset hallitsivat ympä-

ristöstä esitettyjä syytöksiä toisin kuin majoituspaikoissa ollessaan. Siirtoväki saattoi kokea, että asutustilan saannin jälkeen loukkaukset eivät tuntuneetkaan enää samaan tapaan päälle kaatuvilta, kun keskeiset suomalaisten arvostamat elämän, itsehallinnan ja identiteetin lähteet olivat järjestyneet.²¹ Tämä seikka voi jopa selittää ensi vaiheen sijoituspaikoissa ja etenkin Pohjanmaalla koettua voimakkaampaa torjuntaa. Varsinaisilla asutusalueilla siirtoväen sosiaalista asemaa tuli määrittämään myös positiivisia määreitä, esimerkiksi tilallisuus ja uudisraivaus. Koti ja työpaikka antoivat vähintään materiaalisen elämänhallinnan tunteen, josta kannatti pitää kiinni.²² Kodista käsin oli mahdollista rakentaa uudelleen myös sosiaalista asemaa ja verkostoa.

Kaikessa irrationalisuudessaan uhriuden kokemus sai siirtoväen vaikenemaan. Häpeän ja uhriksi joutumisen tunne saavat kokijansa kääntymään itseensä. Näin oli sotien jälkeisessä

---

aikaa – kirjailijat ja traumaattinen sota', teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Juva: Johnny Kniga, 392.

19. *Iisalmen Sanomat* (IS) 6.12.48 "vallitsee tyytyväisyys siitä, että vihdoinkin on päästy oman katon alle viereksimästä pois toisten nurkista"; H 2000, Mies synt. 1939 "vielä 1980-luvulla piti kuulla, että ryssä"; Ks. Salli Saari (2001) *Kuin salama kirkkaalta taivaalta. Kriisit ja niistä selviytyminen*, Keuruu: Otava, 52–53; Katri, Komulainen & Tuula, Gordon (2007) 'Suomi-neidon hameenhelma – Karjalaisuus ja sukupuoli suomalaisuuden kuvittelussa', teoksessa Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.) *Nykytulkintojen Karjala*, Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91, Vaajakoski: Jyväskylän yliopisto, 174.

20. Kananen (2010) 44–48.

21. Kirves (2008) 391–392; vrt. Stuart Hall (2005) *Identiteetti*, Tampere: Vastapaino, 28; Ronnie Janoff-Bulman (1992) *Shattered Assumptions. Towards New Psychology of Trauma*, NY: The Free Press, 145, 169.

22. Janoff-Bulman (1992) 101; Juha Siltala (2006a) *Psykohistorian metodologisia kysymyksiä*, <http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/siltmet.htm>, 3.1.2006, 31; Vrt. Anna-Leena Siikala (2008) 'Tunteiden ilmaisu ja eroottinen huumori', teoksessa Riitta Räsänen (toim.) *Savo ja sen kansa. Savon historia VII*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1192, Tiede, Tampere: SKS, 478.

Suomessa, jota voi luonnehtia työhön tukahduttettujen tunteiden kulttuuriksi. Hyvä suomalainen ei vaikeuksiaan valitellut, vaan selvisi ja sopeutui. Psykkisen kaaoksen hautaamisella työhön oli tosin hyvätkin perusteensa, sillä työhön tarttuminen oli kuntouttavaa.²³ Toki häpäisevien kokemusten etäännyminen ajallisesti edesauttoi konfliktin sivuuttamista.²⁴

Tarja Raninen-Siiskonen analysoi, että karjalaisten haastatteluaineistosta esiin nouseville selviytymistavoille oli ominaista puhe jatkuvuudesta. Kaikkia koettuja vaikeuksia ei muisteltu, vaan elämäkokemuksista valittiin kulloiseenkin aihepiiriin soveltuvia kertomuksia. Vaikka jälleenrakennuksen vuodet olivat raskaita, ei vaikeuksia muisteltu samalla tavoin ja eletty uudelleen kuin sota-aikaa ja niitä edeltäneitä vuosia. Haastatellut korostivat yrittämisen haluaan ja peräänantamattomuuttaan;²⁵ tulkintani mukaan ideaalisiksi miellettyjä ominaisuuksia. Raninen-Siiskonen ei tässä yhteydessä pohtinut niin sanotun virallisen totuuden tai kollektiivin merkitystä yksityishenkilöiden muistelulle, vaan hän arveli jälleenrakennuskauden kokemusten olevan tavallaan tuoreempia ja liittyvän voimakkaasti nykyiseen asuinympäristöön. Se olisi hillinnyt hankaluuksien muistelua.

Vielä 2000-luvullakaan virallista historiakuva ja kollektiivista identiteettiä haastavista kokemuksista ei ole välttämättä keskusteltu julkisesti. Kontrollista ja syrjinnästä on oltu hiljaa, ja siirtoväki on kiinnittynyt suomalaisten yhteisesti jakamiin asuttamisen ja raivauksen, selviytymisen merkityksiin. Yhteisön kontrolloima sotien jälkeisen kauden virallinen historia tuntuu siten edelleen muun muassa siirtoväen omaksumana itsekontrollina. Julkisuuudessa siirtoväki on kuvannut integroitumisongelmia usein lyhyesti tai ohittanut ne, esimerkiksi seuraavasti:

”[K]arjalaiset otettiin hyvin vastaan. Tosin samalla kylällä saattoi olla hyvinkin erilaista suhtautumista”;

”Kiuruvetiset kohtelivat meitä hyvin.”²⁶

Myös tapahtunut ulkoinen sopeutuminen paikallisväestön tapoihin edisti konfliktin katoamista. Se taas loi vuosien saatossa tilaa uudelle, paikallisten ja siirtoväen yhteisyydenkokemukselle ja yhteiselle identiteetille. Samaan suuntaan vaikutti alkuperäisten asukkaiden ja siirtoväen yhteistyön vähittäinen käynnistyminen. Yhteisyydenkokemuksen rakentumiselle syntyi tilanteita kotien ja koulujen juhlissa, seurantalojen tapahtumissa ja monissa muissa sosiaalisissa yhteyksissä.

Kertomus koosti yhteisöä ja uusinsi identiteettiä

Konkreettisen vuorovaikutuksen ohella siirtoväen ja paikallisten yhteisöllisyyden rakentuminen eteni yhteisten kulttuuristen merkityskokonaisuuksien luomisena ja omaksumisena. Hyvän sopeutumisen kertomus ja esimerkiksi paikallisesti rakentunut ”Kiuruvesi oli maan suurin asutuspitäjä” -myytti²⁷ toivat siirtoväen tulon ja asuttamisen hyvät puolet yhteisön tietoisuuteen. Siten ne auttoivat hyväksymään sodista seuranneita muutoksia ja sopeuttivat koko yhteisöä.

Hyvän sopeutumisen kertomuksen kytkös kansalliseen identiteettiin paljastuu, kun sitä tarkastellaan osana sotien ja jälleenrakennuksen

23. Vrt. Janoff-Bulman (1992) 101, 124–125, 130, 134, 170; Juha Siltala (1999) *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjat kansallisessa projektissa*, Keuruu: Otava, 426–434, 437–441, 705; Saari (2001) 65; Jenni Janatuinen (2005) *Miehenkuva. Kalle Pääntalon perintö*, Juva: Johnny Kniga, 151–153, 171; Juha Siltala (2006b) ’Sodan psykohistoriaa’, teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodissa*, Jyväskylä: Minerva, 42; Kananen (2010) 223–237.

24. Janoff-Bulman (1992) 170.

25. Raninen-Siiskonen (1999) 188.

26. *Kiuruvesi-lehti* 19.10.2005 & 1.4.2009 (ks. myös 8.8.2007); Naskila (1984a), (1984b); Heli Kananen (2007) *’Ortodoksisen kirkon kohtalon kysymyksiä – Pohdintaa kirkon asemasta 1940-luvun Suomessa’*, Suomen Kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 97, 116–117.

27. Kananen (2010) 59–61, 249–250.

aikaa kuvaavaa kansallista selviytymiskertomusta. Muita selviytymiskertomuksen osakertomuksia olivat talvisodan ja jälleenrakennuksen ihmekertomukset.

Poikkeusajan selviytymiskertomukset kiinnittivät yhteisön huomion ihmeellisinä pidettyihin saavutuksiin ja peittivät alleen niitä vaikeuksia, joita ”ihmeen” kohdanneet joutuivat käsittelemään ja ratkaisemaan. Häivyttäessään kielteisiä kokemuksia kollektiivisesta muistista ”ihmeet” ja kertomuskudelman kokonaisuudessaan mahdollisti uuden syntyä. Se oli mahdollistamassa paikallisyhteisön ja kansakunnan uudelleen koostamisen ja toimivaksi palauttamisen identiteettitasolla. Tapahtunut mytologisoitumisprosessi toisin sanoen edisti paikallis- ja kansayhteisön yhtenäistymistä ja uudistumista.

Selviytymiskertomusten vahventumista ja ylivertaiseen asemaan nousua edesauttoi, että riittävä määrä suomalaisia pystyi kytkemään henkilökohtaisen tarinansa kansan kokemuksia ja menneisyyttä kuvanneiden kertomusten verkoon. Kertomuskudelman myös kuvasi yhteisön kokemuksia tavalla, joka oli yhteisön jäsenten tunnetasolla ymmärtämä. Kollektiivinen historia toimi eräänlaisena taustakertomuksena, johon oma menneisyys kussakin kontekstissa mahdollisella tavalla sovitettiin. Mitä yleisempiin arvoihin, normeihin ja kokemuksiin yhteisöllisesti tuotettu historiatulkinta kiinnittyi, sitä helpommin siihen saattoivat erilaisista taustoista lähteneet ja erilaisia identiteettejä omanneet samastua.

Ihmekertomuksia ja sopeutumismyyttiä selittäviksi voidaan nostaa suomalaisten sodissa yhteisesti läpielämä kuoleman ja häviämisen pelko. Sotien menetysten ja muutosten aiheuttama trauma voitoksi käännettynä, myyttisenä selviytymistarinanana, palveli yksilöllisen ja yhteisöllisen voiman lähteenä.²⁸ Herooinen kuva vaikeuk-

sia valittamattomasta suomalaisesta sotilaasta ja asutustilallisesta auttoi selviämään eteenpäin ja jäsentämään maailmaa uudelleen.²⁹ Esimerkiksi Kiuruvedellä mahdollittoman kivikon rai-vauksessa onnistuneen Aleksii Parmosen hahmon avulla voitiin symbolisesti latautua pystyvyyden tunteella ja keskeisillä jälleenrakennuskaudella arvostetuilla ominaisuuksilla.³⁰ Lisäksi yksilön, perheen ja kansan kannalta kriittisestä ajasta kertova myyttikokonaisuus osoitti yhteisön jäsenille suositeltavan käyttäytymisen mallin. Se oli sitkeän, työteliään, tulevaisuudenuskaisen ja isänmaallisen kansalaisen ideaali.

Kertomuskudelman merkityssisällöt liukuivat sodasta toipuvan kansakunnan identiteetin rakennusaineiksi. Samalla sen sisällöt häivyttivät muita mahdollisia menneisyyskertomuksia yleisestä tietoisuudesta. Näitä olivat esimerkiksi siirtoväen hyvän sopeutumisen kertomuksen vastaiset ruohonjuuritason konfliktit ja niiden merkitys sotien jälkeisen Suomen kehityksessä.

28. Vrt. Janoff-Bulman (1992) 175; Karen Armstrong (2005) *Myyttien lyhyt historia*, Keuruu: Tammi, 5–7; Tapio Puolimatka (2005) *Usko, tieto ja myytit*, Vammala: Tammi, 279; Kustaa H.J. Vilkkunen (2005) *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isosta vihasta*, Jyväskylä: SKS, 21; Sari Näre & Jenni Kirves (2008) 'Esipuhe', teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, Juva: Johnny Kniga, 10.

29. Veijo Hietala (1992) 'Tuntematon sotilas Rovaniemen markkinoilla. Suomalaisen elokuvan lajityypit 1950-luvulla', teoksessa Anna Makkonen (toim.) *Avoim ja suljettu. Kirjoituksia 1950-luvusta suomalaisessa kulttuurissa*, Suomalaisen Kirjallisuuden seuran toimituksia 567, Tampere: SKS, 8–9; Kirsti Simonsuuri (1996) *Ihmiset ja jumalat. Myytit ja mytologiat*, Hämeenlinna: Kirjayhtymä, 41, 43; Inkeri Korhonen & Katja, Oksanen (1997) 'Kertomuksen semiotiikka', teoksessa Pekka Sulkunen & Jukka Törrönen (toim.) *Semioottisen sosiologian näkökulmia: sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*, Tampere: Gaudeamus, 56; Puolimatka (2005) 279–280; Kananen (2010) 253.

30. Kananen (2010) 246, 251.

Katja-Maria Miettunen

Suomalaista 60-lukua luomassa

MUISTELTU MENNEISYYS JA SUKUPOLVEN
RAKENTUMINEN MUISTELUN JA
TUTKIMUKSEN RAJAPINNALLA

Sukupolvi on suosittu käsite, jolla ajatellaan olevan myös historiaa selittävää voimaa. Näkemykset sukupolvien merkityksellisyydestä pohjautuvat 1900-luvun alussa muotoiltuihin teorioihin yhteiskunnallisesta sukupolvesta. Artikkelitarkastelee näitä teorioita 1960-lukua koskevan sukupolvipuheen valossa ja kysyy, mikä on sukupolven merkitys paitsi aikakauden historiakuvasa myös yleisemmin historiatietoisuudessa.

Käsitys siitä, että sukupolvi on avain 1960-luvun ymmärtämiseen elää vahvana sekä suomalaisissa että kansainvälisissä aikakautta koskevissa tulkintoissa. Vuosikymmenen yhteydessä puhutaan yleisesti sukupolvista, sukupolvien välisestä kuilusta, sukupolvikamppailusta ja niin edelleen. Sukupolvesta onkin tullut eräänlainen 60-lukua selittävä metakäsite: näkökulma, josta vuosikymmenen historiaa ajatellaan ja kirjoitetaan. Kysymys 60-luvun sukupolvesta liittyy laajempaan kysymykseen sukupolvien ja historian yhteenliittymisestä. Pohjimmiltaan kyse on historiatietoisuudesta ja sukupolven käsitteestä osana sitä. Seuraavassa tarkastelen sukupolven käsitettä ja sukupolvitematiikkaa historiatietoisuuden näkökulmasta. Tutkin suomalaisissa muisteluissa ja tutkimuksissa esitettyjä käsityksiä niin sanotusta 60-luvun sukupolvesta ja nostan esille ongelmia, joita sekä näihin tulkintoihin että sukupolven käsitteeseen ylipäättään liittyy.

Koska kysymys ”60-luvun sukupolvesta” liittyy kysymyksiin sekä 1960-luvun historiakuvasa että historiatietoisuudesta, lähdän liikkeelle selvittämällä käsitteiden historia, historiakuva, historiakulttuuri ja historiatietoisuus välistä suhdetta. Historia on kertomus menneisyydestä. Historiakuva puolestaan on kokonaiskäsitelmä siitä, millainen jokin mennyt asia tai ajanjakso oli, ja mikä on sen merkitys nykyisyydessä. Historiakuvaan ei mahdu koko menneisyys, vaan se on aina yksinkertaistettu näkemys kohteestaan. Historiakuvan voidaankin sanoa olevan menneisyydestä tehdyistä kertomuksista valikoitujen piirteiden avulla luotu kuva menneisyydestä ja sen merkityksellisyydestä. Historiakuva on yhteiskunnassa vallalla oleva näkemys menneisyydestä. Sitä rakentavat erilaiset kulttuurituotteet, kuten kirjallisuus, elokuvat, juhlat ja muistomerkit. Näitä voidaan kutsua yhteisellä nimellä historiakulttuuri, jolla tarkoitetaan yleensä kaikkea sitä, mikä voi luoda menneisyyttä koskevia käsityksiä. On kuitenkin tärkeää ymmärtää, että historiakuvat eivät muotoudu historiakulttuurin vaikutuksesta automaattisesti tai sattumalta vaan ne ovat aina jonkun rakentamia. Historiakulttuuri on läsnä kaikkialla, mutta historiakuvat muotoutuvat julkisuudessa. Esimerkiksi perhepiirissä esitetyt menneisyyttä koskevat muistelut, jotka ovat osa historiakulttuuria, voivat luoda menneisyyttä koskevia käsityksiä kuulijoille mutteivät vaikuta julkisuudessa rakentuviin ja siellä vallitseviin historiakuviin, joita rakentavat ne, jotka pääsevät julkisuuteen esittämään näkemyksiään menneisyydestä.¹

Historia, historiakuvat ja historiakulttuuri yhdessä vaikuttavat historiatietoisuuteen, jolla tarkoitetaan ihmiselle ominaista tapaa ymmärtää aika menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuu-

1. Ks. myös Katja-Maria Miettunen (2009) *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*, Bibliotheca Historica 126, Saarijärvi: SKS, 11–12, 26–27.

den jatkumona ja jossa menneisyys toimii ikään kuin nykyisyyttä ja tulevaisuutta koskevien mahdollisten mallien varastona. Tämä tarkoittaa, että eläessään nykyisyyttä ja suunnitellessaan tulevaisuutta ihminen peilaa nykyisyyttä menneisyyteen; elää omaa aikaansa suhteessa menneeseen aikaan heijastamalla omia kokemuksiaan menneisyyttä koskeviin tietoihinsa ja käsityksiinsä. Historiatietoisuus vaikuttaa laajasti siihen, miten ihminen toimii nykyisyydessä, ja sen vuoksi hänen omaksumillaan menneisyyttä koskevilla käsityksillä on huomattava merkitys. Ne vaikuttavat paitsi ihmisen toimintaan myös hänen käsityksiinsä itsestään eli identiteettiin. Historiatietoisuus rakentaa ihmiselle käsitystä siitä, että hän on osa ihmisten ketjua; häntä ennen eläneiden historia on myös hänen historiaansa, ja hänen historiansa tulee olemaan osa hänen jälkeensä tulevien historiaa. Se tekee näin mahdolliseksi yksilön elämän ajallisuuden rajojen ylittämisen.² Tällöin tulemme jo hyvin lähelle sukupolvia koskevia käsityksiä: ajatusta siitä, että on olemassa sukupolvia, joiden olemassaolo tai olemattomuus on historian kannalta merkittävää.

Teoria yhteiskunnallisesta sukupolvesta

Suomen kielen sanalla sukupolvi, samoin kuin useissa kielissä käytetyllä ”generation”-termillä, on karkeasti ottaen kolme eri merkitystä. Ensiksikin sitä käytetään puhuttaessa vanhempien ja heidän lastensa välisestä suhteesta; lapset kuuluvat eri sukupolveen kuin vanhempansa. Suvun polvista puhuttaessa uusia sukupolvia ajatellaan syntyvän säännöllisesti, noin kolmenkymmenen vuoden rytmiiä noudattaen. Tätä käyttötapaa voidaan pitää sanan alkuperäisenä ja arkisena käyttötapana. Toiseksi sukupolvea käytetään synonyyminä ikäryhmälle tai kohortille, jolloin kaikkien tietyn ajanjakson aikana/kuluessa syntyneiden katsotaan kuuluvan samaan sukupolveen. Kolmanneksi sanalla voidaan viitata yhteiskunnallisen sukupolven käsitteeseen, jolla tarkoitetaan yhteisten kokemusten synnyttä-

mää sukupolvea; pelkkä samanikäisyys ei siis vielä riitä, vaan vasta yhdistävät kokemukset saavat aikaan sukupolven.³ Keskityn tässä yhteiskunnallisen sukupolven käsitteen tarkasteluun, sillä käsittelemäni tutkimukset käyttävät sukupolven käsitettä pääosin siinä merkityksessä. Yhteiskunnallisen sukupolven merkityksessä – tai ainakin hyvin lähellä tätä merkitystä – käsitettä käyttävät myös muistelijat, jotka yhdistävät sukupolveen yhteisiä kokemuksia tai yhteenkuuluvuuden tunteen.

Pääosa nykyisin merkittävimpinä pidetyistä yhteiskunnallista sukupolvea koskevista teorioista on muotoiltu vuosien 1910 ja 1933 välillä. Etenkin 1920-luvulla tehtiin eri tieteenaloilla useita tutkimuksia, joiden yhteinen nimittäjä oli sukupolven käsite.⁴ Kuitenkin jo 1800-luvulla intellektuellit olivat alkaneet tarkastella sukupolvea yhteiskunnan ja erityisesti yhteiskunnallisten muutosten näkökulmasta. Näille varhaisille sukupolvista esitetyille näkemyksille oli yhteistä, että niissä sukupolvi rinnastettiin vielä ikäryhmään; sukupolvet syntyivät automaattisesti eivätkä erityisten kokemusten seurauksena kuten myöhemmin esitettiin. Ensimmäisenä, joka tutki sukupolvien historiallista roolia tieteellisesti, on pidetty Auguste Comtea. Myös John Stuart Mill ja Wilhelm Dilthey on mainittu sukupolven varhaisina tutkijoina.⁵

Sosiologi Karl Mannheim julkaisi vuonna 1928 sukupolvien ongelmaa käsitelleen esseen

2. Ks. myös Jörn Rüsen (2005) *History. Narration – Interpretation – Orientation*, Canada: Berghahn Books, 24–27.

3. Semi Purhonen (2007) *Sukupolvien ongelma. Tutkielmia sukupolven käsitteestä, sukupolvi-tietoisuudesta ja suurista ikäluokista*, Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia 251, Helsinki: Helsingin yliopisto, 15–17; Timo Soikkanen & Vesa Vares (1998) 'Sukupolvi selittäjänä Suomen historiassa', *Historiallinen Aikakauskirja* 96, 37–38.

4. Hans Jaeger (1985) 'Generations in History: Reflections on a Controversial Concept', *History & Theory* 24, 277; Robert Wohl (1979) *The Generation of 1914*, USA: Harvard University Press, 2.

5. Jaeger (1985) 274–277.

”Das Problem der Generationen”, jossa hän jakoi 1800-luvulla sukupolvista esitetyt näkemykset kahteen suuntaukseen, positivistiseen ja romanttis-historialliseen. Positivistista lähestymistapaa edustaneet, kuten Comte, pyrkivät löytämään yhteiskunnasta ihmiselämää ja historiaa selittäviä säännönmukaisuuksia. Heille sukupolvi näyttäytyikin juuri tällaisena säännöllisesti toistuvana ilmiönä, jolla oli yhteiskunnallista muutosta selittävää voimaa. Pohjimmiltaan positivistit olivat kiinnostuneet selvittämään biologian ja historian välistä yhteyttä: tutkimuksen pääkohteena oli selvittää, miten elämän biologinen rytmi korreloi historian kanssa. Tästä lähtökohdasta positivistit kiinnittivät huomionsa erityisesti sen selvittämiseen, kuinka pitkä sukupolvien välinen aika oli. Mannheim näki positivistisen suuntauksen erityisesti ranskalaisille tyypillisenä ajattelutapana, kun taas saksalaiset sukupolven käsitteestä kiinnostuneet intellektuellit, kuten Dilthey, edustivat romanttis-historiallista suuntausta. Siinä missä positivistit näkivät sukupolvet todisteena jatkuvuudesta ja edistyksestä, romanttis-historiallista lähestymistapaa edustaneet katsoivat niiden puhuvan jatkuvuutta vastaan. Heille sukupolvi oli merkki siitä, että on olemassa erilaista aikaa: toisaalta kellolla ja kalenterilla mitattavaa ja toisaalta ihmisen sisäistä aikaa, joka ei ole mitattavissa vaan yksinomaan koettavissa. Suuntausta edustanut taidehistorioitsija Wilhelm Pinder puhui aikalaisten eriaikaisuudesta, jolla hän tarkoitti sitä, että sama aika on jokaiselle eri, koska jokainen elää ja kokee sen elämänsä eri vaiheessa. Hänen mukaansa mahdollisuus kokea aika samana on mahdollista vain samanikäisille eli samassa elämänvaiheessa oleville.⁶ Positivistit siis tarkastelivat sukupolvea yhteiskunnassa tapahtuvien muutosten näkökulmasta, kun taas romanttis-historiallista suuntausta edustaneille sukupolvi oli eksistenssiin liittyvä kysymys.

Kiinnostus sukupolvea kohtaan kasvoi 1900-luvun alussa. Sukupolvet alettiin yhä yleisemmin nähdä yhteiskuntaa eteenpäin liikutta-

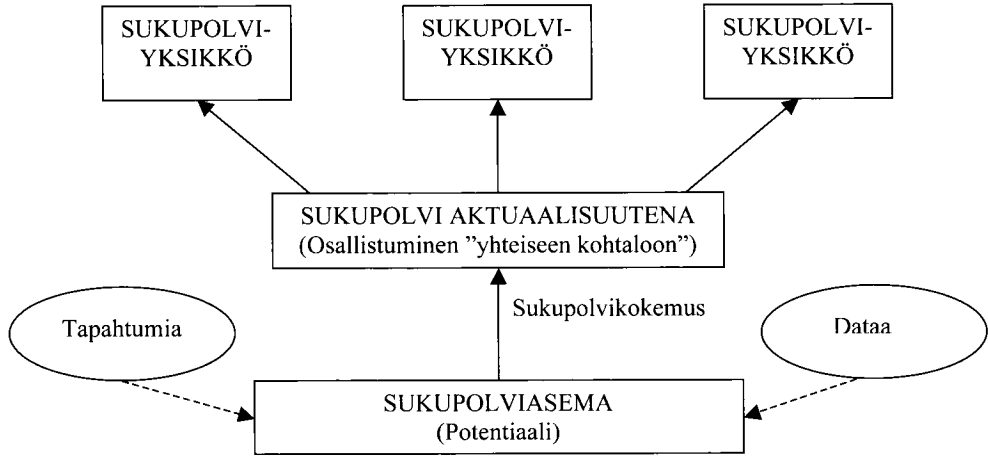
vana voimana, mistä kertovat esimerkiksi saksalaisten intellektuellien kirjoitukset, joissa uusien sukupolvien muodostuminen nähtiin uuden ajan merkinä ja historian lahjana.⁷ Sukupolvesta tulikin 1900-luvun alkuvuosikymmeninä monien eurooppalaisten kirjoittajien suosima käsite ja yhteiskunnallisesta sukupolvesta teoreettisen tarkastelun kohde. Aikakauden sukupolvea koskevista teorioista tunnetuin on edellä mainittu Mannheimin sukupolviesset, johon lähes kaikki yhteiskunnallista sukupolvea käsittelevät tutkimukset vielä nykyisinkin viittaavat.

Miksi juuri 1900-luvun alkuvuosikymmenillä yhteiskunnallisen sukupolven käsitteestä tuli intellektuellien keskuudessa niin suosittu? Historiantutkija Robert Wohl on eurooppalaista 1900-luvun alun sukupolvipuhetta tarkastelevaltutkimuksessaan kiinnittänyt huomiota siihen, että yhteiskunnallista sukupolvea koskevat teoriat olivat sellaisten henkilöiden luomia, jotka itse katsoivat kuuluvansa analysoimaansa niin sanottuun vuoden 1914 sukupolveen. Wohlin tutkimuksen johtopäätös on, että ”vuoden 1914 sukupolvi” oli pienen kirjallisen eliitin luoma käsitys ryhmästä, johon se itse identifioi itsensä. Se ei ollut todellisuutta vaan käsitys – tai pikemminkin haavekuva – todellisuudesta. Se, että ”vuoden 1914 sukupolvi” ei ollut todellinen, ei kuitenkaan tee siitä merkityksetöntä, sillä käsitys sen olemassaolosta vaikutti ihmisten käsitteisiin itsestään ja toisistaan.⁸ Käsitys ”vuoden 1914 sukupolven” olemassaolosta oli osa tämän käsityksen omaksuneiden ihmisten epookkia koskevaa historiakuva, ja se vaikutti heidän toimintaansa ja identiteettiinsä riippumatta siitä, että kyse oli enemmän kielellisestä konstruktios- ta kuin konkreettisesta ihmisryhmästä. Kiinnostavaa kuitenkin on, että Mannheim ei sukupolviessessään puhu ”vuoden 1914 sukupolvesta”,

6. Karl Mannheim (1952) *Essays on the Sociology of Knowledge*, London: Routledge & Kegan Paul, 276–286.

7. Wohl (1979) 66–67, 73.

8. Wohl (1979) 207–210, 233–237.

Karl Mannheimin sukupolviteoria.

vaan hänen tarkastelunsa kohdistuu yksinomaan sukupolviin, joiden hän näkee vaikuttaneen 1800-luvulla.

Wohlin mukaan sukupolviajattelun nousun taustalla oli useita samaan suuntaan vaikuttaneita ilmiöitä, jotka kaikki liittyivät 1700-luvun puolivälistä alkaneeseen modernisoitumiseen. Erityisen merkittävänä hän näkee nuorison eriytymisen omaksi ryhmäkseen ja nuorten määrän kasvun. Wohl korostaa myös nopeiden yhteiskunnallisten muutosten merkitystä erityisesti nuorten ajattelulle. Tämä nopeiden muutosten sarja ikään kuin kulminoitui ensimmäiseen maailmansotaan, joka kristallisoi sukupolvitietoisuuden aiheuttaessaan kokemuksen perustavaa laatua olevasta muutoksesta, katkoksesta menneeseen maailmaan.⁹

Sukupolviteorioiden nousu ja sukupolvipuheen yleistymineen on liitetty pääasiassa modernisoitumiseen ja siihen liitettyyn nuorison eriytymiseen ja nuorten yhteiskunnallisen merkityksen nousuun. Shmuel N. Eisenstadtin mukaan modernien yhteiskuntien historiassa on ollut kaksi merkittävää tilannetta, joissa sukupolvitietoisuutta on artikuloitu nuoruuden symbolein. Näistä ensimmäinen syntyi 1800- ja 1900-luvun vaihteessa ja sai täyden ilmaisunsa erityisesti Saksassa hyvin suosituissa nuorisoliikkeissä.¹⁰ Tulkinnan vaikeutena kuitenkin on, että asiaa ei

ole juurikaan tutkittu. Erityisesti modernisaatio-selitys vaikuttaa koko lailla perustelemattomalta sillä nuoria ja nuorisoa on ollut aikaisemminkin. Myös sukupolvipuhetta on voinut olla aikaisemmin, vaikka siitä ei olisi säilynyt lähteitä. Näyttääkin hieman siltä, että modernisaatio-selitys on otettu esille jonkinlaisena yleisenä sukupolvikäsitteen nousua selittävänä tekijänä, joka sopii selittämään lähes kaiken mitä 1700-luvun lopulta lähtien on tapahtunut. Olisikin varmasti paikallaan tarkastella sukupolvipuhetta ilman olettamusta modernisaatiosta tai vähintäänkin modernisaation käsite olisi samalla problematisoitava.

Huomattava osa nykyisistä yhteiskunnallista sukupolvea tarkastelevista tutkimuksista pohjautuu edelleen Mannheimin sukupolviteoriaan, johon myös näkemykset suomalaisesta ”60-luvun sukupolvesta” tavalla tai toisella perustuvat. Mannheimin teoria voidaan havainnollistaa oheisella kuviolla (ylh.).

9. Wohl (1979) 201–222.

10. Shmuel Eisenstadt (2001) 'Sociology of Generations', teoksessa Neil J. Smelser & Paul B. Baltes (toim.) *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, vol. 9, Amsterdam: Elsevier, 6058–6059. Eisenstadtin mukaan toinen jakso, jolloin erityistä nuoruuteen liittyvää sukupolvitietoisuutta artikuloiitiin, oli 1960- ja 1970-luvun vaihe, Eisenstadt (2001) 6059. Saksan 1800-luvun nuori-

Karl Mannheimin teoria yhteiskunnallisesta sukupolvesta

Mannheimin teoriassa alimman tason muodostaa sukupolviasema, joka tarkoittaa yksilöiden yhteistä paikkaa tai sijaintia sosiaalisessa kokonaisuudessa kuten yhteiskunnassa. Samaan sukupolviasemaan kuuluvat yksilöt ovat suurin piirtein samanikäisiä eli heidän lapsuutensa, nuoruutensa ja aikuisuutensa osuvat samaan aikaan. Pelkkä samanikäisyys ei kuitenkaan vielä merkitse kuulumista samaan sukupolviasemaan vaan se edellyttää myös elämistä samassa yhteiskunnassa. Samassa sukupolviolosuhteissa oleviin yksilöihin ympäristö vaikuttaa samalla tavoin, mitä kuvaavat kuviot ”tapahtumia” ja ”dataa”. Historialliset tapahtumat ja kaikenlainen tietoinen vaikuttavat siis saman sukupolviolosuhteiden jakaviin yksilöihin samansuuntaisesti. Sukupolviasema sekä asettaa rajat sille, mitä on mahdollista kokea että suuntaa sukupolviolosuhteiden jakavia yksilöitä kohti tiettyjä käyttäytymisen, tuntemisen ja ajattelun tapoja. Mikäli ympäristön vaikutus sukupolviolosuhteiden jakaviin yksilöihin on niin voimakas, että syntyy jonkinlainen yhteinen kokemus, sukupolviolosuhteesta – joukosta sen yksilöitä – muodostuu edelleen niin sanottu sukupolvi aktuaalisuutena, mikä tarkoittaa, että yhteisen sukupolviolosuhteiden jakavat yksilöt eivät enää pelkästään jaa tuota asemaa vaan myös osallistuvat sukupolvensa ”yhteiseen kohtaloon”. Yhteiseen kohtaloon osallistumisella Mannheim tarkoittaa osallistumista yhteiskuntansa ja aikansa poliittisiin ja intellektuaalisiin virtauksiin. Koska yhteiseen kohtaloon voidaan osallistua eri tavoin, voi aktuaalisen sukupolviolosuhteiden piiristä syntyä useita erilaisia sukupolviolosuhteita. Sukupolviolosuhteiden on sukupolviolosuhteeseen ja aktuaaliseen sukupolviolosuhteeseen verrattuna kiinteämpi ryhmä, johon kuuluvat reagoivat sukupolviolosuhteiden yhteiseen kohtaloon keskenään samalla tavalla. Mannheimin malli on hierarkkinen siten, että vain sukupolviolosuhteiden voi synnyttää aktuaalisen sukupolviolosuhteiden, josta puolestaan edelleen voi syntyä yksi tai useampia sukupolviolosuhteita.¹¹

Mannheimin mukaan sukupolviolosuhteiden eivät muotoudu sattumalta, vaan niiden syntyminen edellyttää konkreettista ryhmää. Sukupolviolosuhteiden ytimessä on joukko, joka ikään kuin muotoilee sukupolviolosuhteiden ohjelman eli sen, miten kyseinen sukupolviolosuhteiden reagoi sukupolviolosuhteiden yhteiseen kohtaloon. Vähitellen konkreettisen ryhmän vaikutus laajenee niin, että sukupolviolosuhteiden liittyy myös muita. Ryhmän vaikutus perustuukin siihen, että se onnistuu muotoilemaan sukupolviolosuhteiden yhteisen kokemuksen tavalla, joka saa laajempaa vastakaikua saman sukupolviolosuhteiden jakavien keskuudessa. Sukupolviolosuhteiden ytimessä toimivan ryhmän vaikutus voi laajentua myös siten, että sen esittämät ajatukset saavat kannatusta myös vanhempiin tai nuorempiin ikäluokkiin kuuluvien aikaisten keskuudessa.¹² Perusajatuksena Mannheimilla kuitenkin on, että sukupolviolosuhteiden koostuvat pääasiassa nuorista henkilöistä, sillä hänen teoriansa yhtenä lähtökohtana on, että sukupolviolosuhteiden synnyttävät kokemukset liittyvät nuoruuteen ja ovat todennäköisimpiä noin 17-vuoden iässä. Mannheim myös korosti, että kaikki sukupolviolosuhteiden tai ikäryhmät eivät synnytä sukupolviolosuhteiden, vaan sukupolviolosuhteiden muotoutuminen on riippuvainen sosiaalisista ja kulttuurisista muutoksista.¹³

Sukupolvi oli suosittu analyysin kohde eri tutkimusaloilla aina 1930-luvun alkuun saakka, minkä jälkeen sen suosio vähitellen hiipui. Kesti aina 1960-luvulle saakka ennen kuin yhteiskunnallisen sukupolviolosuhteiden käsite nousi jälleen suurempaan suosioon. Siinä missä 1920-luvulla sukupolviolosuhteiden olivat keskustelleet pääasiassa kirjalliset

---

soliikkeista ks. esim. Jürgen Reulecke (1995) 'The Battle for the Young: Mobilising Young People in Wilhelmian Germany', teoksessa Mark Roseman (toim.) *Generations in Conflict. Youth Revolt and Generation Formation in Germany 1770-1968*, Cambridge: Cambridge University Press, 92-104.

11. Mannheim (1952) 290-292, 297, 302-304.

12. Mannheim (1952) 306-308

13. Mannheim (1952) 298-301, 309-311.

intellektuellit, 1960- ja 1970-luvun taitteessa käsite murtautui yleiseen keskusteluun.¹⁴ Sukupolven käsitteen popularisoituminen on sittemmin jatkunut, ja siitä on tullut osa jokapäiväistä kielenkäyttöä.

Keskeisenä syynä sukupolven käsitteen renessanssiin on pidetty 1960-luvulla syntyneitä erilaisia yhteiskunnallisia liikkeitä, joita alettiin tulkita sukupolviematiikan näkökulmasta. Esimerkiksi sosiologi Semi Purhosen mukaan sukupolviematiikka oli olemassa 60-luvun liikkeissä jo ennen kuin sosiologit alkoivat tulkita niitä sukupolven näkökulmasta. Kuitenkin Ranskan historian sukupolvia tutkinut historiantutkija Pierre Nora on sitä mieltä, että 1960-liikehdinnän ja ”vuoden -68 sukupolven” yhdistäminen on tapahtunut merkittävässä mielessä vasta 60-luvun jälkeen. Erittäin tärkeänä hän pitää vuoden 1968 muistelua vuosina 1978 ja 1988, jolloin kourallinen liikehdintään osallistuneita alkoi puhua koko sen sukupolven nimessä, jonka muistoa he esittivät juhlivansa. Noran mukaan sukupolvi onkin aina muistelemisen seuraus, jälkiviisauden tuote.¹⁵ Se, missä määrin 1960-luvun liikkeet käyttivät sukupolven käsitettä tai käyttivät sitä nimenomaan yhteiskunnallisen sukupolven merkityksessä, vaatisikin lisää tutkimusta. Selvää on, että sukupolven käsitettä käytettiin 1960-luvulla. Tunnetuimpia esimerkkejä on brittijyhtye The Whon kappale ”My Generation” vuodelta 1965, mutta siinä sukupolven voi tulkita viittaavan yleensä nuoriin, ei varsinaiseen yhteiskunnalliseen sukupolveen. Kiinnostavaa kuitenkin on, että samoin kuin 1900-luvun alkuvuosikymmenillä, myös 1960-luvulla sukupolven käsitteestä kiinnostuivat ensimmäisten joukossa ne, jotka kuuluivat – tai esittivät kuuluvansa – oman aikansa yhteiskunnalliseen sukupolveen.

Muisteltu ja tutkittu ”60-luvun sukupolvi”

Sukupolvi ja 1960-luku kietoutuvat vahvasti yhteen suomalaisessa julkisuudessa. Etenkin vuosikymmenen yhteiskunnallisiin liikkeisiin osal-

listuneista nuorista, niin sanotuista radikaaleista, puhutaan usein sukupolvena. Tällaista puhetta on runsaasti sekä mediassa että 1960-lukua koskevissa muisteluissa ja tutkimuksissa. Se, että sukupolven esitetään olleen merkittävä osa 60-luvun historiaa ja ”60-luvun sukupolven” sanotaan olevan edelleen suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttava erityinen ryhmä, on vaikuttanut ihmisten historiatietoisuuteen; viimeistään 60-luvun jälkeen sukupolvesta on tullut sen osa. Erityisen selvästi tämä näkyy siinä, että 1960-luvun jälkeen erilaisia nuorisoliikkeitä ja muita nuoruuteen liitettyjä ilmiöitä on tarkasteltu merkkeinä uudesta sukupolvesta, jolloin niitä on usein verrattu juuri ”60-luvun sukupolven”. Tyypillistä on myös, että uusien nuorisosukupolvien ei ole katsottu täyttäneen niihin kohdistettuja odotuksia eli ne eivät olekaan olleet ”radikaaleja” tai ”kapinallisia” eivätkä ne ole kyenneet muuttamaan yhteiskuntaa toisin kuin 60-luvun nuorten on kerrottu tehneen. Erityisesti vuosikymmentä muistelleille aikalaisille nuorisokin ollut toistuva pettymysten kohde.¹⁶ Sukupolven sisältyminen historiatietoisuuteen näkyy myös siinä, että uudet nuorisoliikkeet ovat usein myös itse pyrkineet löytämään itsestään sukupolven; liikkeisiin osallistuneet ovat analysoineet liikettä ja itseään nimenomaan sukupolviematiikan näkökulmasta.¹⁷ Voidaankin sanoa, että käsitys jonka mukaan historiassa on ja kuuluu olla sukupolvia, on nykyisin pitkälle sisäistetty ajatusmalli, jonka olennainen osa on käsitys ”60-luvun sukupolven” olemassaolosta.

Käsitystä ”60-luvun sukupolvesta” tuotetaan ja ylläpidetään julkisuudessa jatkuvasti. Kuten

14. Eisenstadt (2001) 6059–6060.

15. Pierre Nora (1996) 'Generation', teoksessa Lawrence D. Krutzman (toim.) *Realms of Memory. Rethinking the French Past I*, USA: Columbia University Press, 499–500, 522.

16. Miettunen (2009) 239–245.

17. Ks. esim. Paavo Arhinmäki (2006) *Punavihreä sukupolvi*, Keuruu: Otava.

”vuoden 1914 sukupolvi” myös ”60-luvun sukupolvi” on kuitenkin perimmältään kielellinen konstruktio. Semi Purhonen puhuu osuvasti sukupolven diskursiivisesta ulottuvuudesta tar koittaessaan tätä sukupolven kielellistä rakentumista. Puhe sukupolvista rakentaa sukupolvitietoisuutta eli yhteenkuuluvuuden tunnetta niiden välille, jotka katsovat kuuluvansa puheena olevaan sukupolveen. Tuolloin sukupolvea ei yhdistä pelkästään jokin yhteinen tekijä, kuten samanikäisyys tai sama kokemusmaailma, vaan myös tunne yhdistävän tekijän olemassaolosta.¹⁸ Koska sukupolvitietoisuus rakentuu sukupolvien koskevasta puheesta, on paikallaan tarkastella, millaista puhe ”60-luvun sukupolvesta” on ollut ja ketkä siitä ovat puhuneet.

Suomalaista 1960-lukua on tutkittu jonkin verran ja muisteltu sitäkin enemmän. Vuosikymmenen runsas muistelu on ollut osa muistelu- buumia, jota länsimaissa on todistettu 1950-luvulta lähtien ja Suomessa erityisesti 1990-luvulta alkaen. Tänä päivänä oman menneisyyden muistelu on suorainen muoti-ilmiö ja muistelut vaikuttavat yhä enemmän historiaa koskeviin käsityksiin. Suomalaiset historiantutkijat ovat kuitenkin kiinnittäneet ilmiöön vain vähän huomiota, ja muisteluita tarkastellaan vielä varsin usein yksinomaan siitä näkökulmasta, kuinka todenmukaisia ne ovat. Historiantutkijoiden ohella muisteluita ovat tarkastelleet myös muistitietotutkijat, jotka ovat kiinnittäneet huomiota muistelun luonteeseen ja korostaneet, että muisteluiden arvoa ei voi mitata vain sen perusteella, kuinka ”oikein” asiat niissä muistetaan, vaan ne ovat arvokkaita näyttäessään miten ihmiset muistelevat.¹⁹

Muistelusta puhuttaessa on tärkeää erottaa toisistaan muistaminen ja muistelemine ja ymmärtää, että muistelemine ei aina edellytä muistamista. Muistelemine onkin usein lähempänä kerrontaa kuin varsinaista muistamista. Muistelija voi esimerkiksi kertoa tapahtumista sen perusteella, mitä muut ovat niistä kertoneet. Tämän vuoksi muistelussa on mahdollista esit-

tää mielipiteitä myös sellaisista ”muistoista”, joita muistelijalla ei ole. Muistelemine pitää sisälleen myös myöhemmin tapahtuvan merkityksenannon eli muistelija antaa tapahtumille merkityksiä, joita niillä ei ole välttämättä alun perin ollut. Muistaminen on henkilökohtaista mutta muistelemine julkista, ja julkisuus voi osaltaan vaikuttaa siihen, mitä ja miten muistellaan. Muistelut kertovatkin aina enemmän kulloisestakin nykyisyydestä kuin siitä menneisyydestä, josta ne näennäisesti kertovat.²⁰

Sukupolvitietoisuuden syntyminen edellyttää, että joku puhuu sukupolven nimissä. Erityisesti sosiologit ovat pitäneet ”60-luvun sukupolvea” malliesimerkkinä sukupolven diskursiivisesta ulottuvuudesta, jolloin radikaalien on nähty toimineen sukupolvensa äänitorvena.²¹ Jotta voitaisiin pohtia lähemmin, millaista 1960-lukua koskeva suomalainen sukupolvipuhe on, tarkastelen sitä tässä lyhyesti aikakautta koskevien julkisten muisteluiden ja sen yhteiskunnallista merkitystä tarkastelevien tutkimusten avulla. Tutkimuksista nostan esille vuonna 2008 julkais-

18. Semi Purhonen (2008a) 'Sukupolvikokemukset ja sukupolvitietoisuus suurten ikäluokkien elämäntarinoissa', teoksessa Semi Purhonen & Tommi Hoikkala & J. P. Roos (toim.) *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*, Helsinki: Gaudeamus, 157, 176.

19. Taina Ukkonen (2000) *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina, Suomalaisen Kirjallisuuden seuran toimituksia* 797, Helsinki: SKS, 13–14. Ks. myös Jorma Kalela (2006) 'Muistitiedon näkökulma historiaan', teoksessa Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Tietolipas* 214, Helsinki: SKS, 74–76, 83–84.

20. Miettunen (2009) 18–19.

21. Semi Purhonen (2008b) 'Johdanto: suuret ikäluokat sukupolvena', teoksessa Semi Purhonen & Tommi Hoikkala & J. P. Roos (toim.) *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*, Helsinki: Gaudeamus, 20–25; Semi Purhonen (2008c) 'Suurten ikäluokkien sisäiset jaot yhteiskunnallisena sukupolvena', teoksessa Semi Purhonen & Tommi Hoikkala & J. P. Roos (toim.) *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*, Helsinki: Gaudeamus, 224.

tun teoksen *Kenen sukupolveen kuulut?*, joka sekä kokoaa yhteen viime vuosina sosiologian alalla tehtyjen, suuria ikäluokkia sukupolvena tarkastelevien tutkimusten päätuloksia että esittää uusia tutkimustuloksia sekä tarkastelemaan- sa sukupolveen että ylipäätään yhteiskunnalliseen sukupolveen liittyen. Teosta voidaankin pitää yhteenvedona suomalaisen sosiologian tämänhetkisistä ”60-luvun sukupolvea” koskevista näkemyksistä.²² Muistelihoista otan kohteeksi kaksi ryhmää, radikaalit ja popparit, joiden julkista muistelua olen itse tutkinut laajemmin.²³ Radikaalien ryhmään kuuluu 1960-luvun radikaaliksi nimettyyn liikehdintään osallistuneita henkilöitä, joiden muistelun keskeinen piirre on radikalismien muistelu. He ovat muistelleet vuosikymmentä julkisuudessa satunnaisesti heti 1970-luvun alusta lähtien ja runsaammin 1980-luvun puolivälistä eteenpäin. Muistelu jatkui vilkkaana 1990-luvun puoliväliin saakka, minkä jälkeen se on hieman vähentynyt. Poppareiksi nimeämäni ryhmään kuuluu paitsi 60-luvun popmuusikoita myös heidän lähipiirissään toimineita, joiden muistelua yhdistää popkulttuurin muistelu. Popparit ovat muistelleet vuosikymmentä runsaasti 1990-luvun puolivälistä lähtien, ja etenkin viime vuosina he ovat usein esiintyneet mediassa aikakauden asiantuntijoina.²⁴

Sukupolvitematiikan näkökulmasta popparit ovat erittäin kiinnostava ryhmä, sillä he kyseenalaistavat monia tutkijoiden ”60-luvun sukupolvesta” esittämiä tulkintoja. Vaikka muistelu on monestakin syystä epävarma lähde menneisyyttä tutkittaessa, popparien sukupolvea koskevat näkemykset on syytä ottaa huomioon, etenkin jos lähtökohtana on sukupolven diskursiivisen ulottuvuuden keskeisyys. Mikäli sukupolvi on merkittävässä määrin puhumalla ja muistelemalla tuotettua todellisuutta, on paikallaan huomioida ryhmä, joka kertoo edustavansa ”60-luvun sukupolvea”. Popparien muistelut sisältävät myös muita piirteitä, jotka ovat ristiriitaisia tutkijoiden esittämien näkemysten kanssa. Näihin

ristiriitoihin on syytä paneutua, jotta sukupolven selitysoivomaisuutta tai -voimattomuutta voitaisiin tarkastella.

”60-luvun sukupolven” rajaaminen ja sukupolvikokemus

Kun muisteluja ja tutkimuksia verrataan toisiinsa, huomataan, että ne näkevät tarkasteleman- sa ”60-luvun sukupolven” hyvin eri tavoin. Keskeinen ristiriita muistelun ja nykytutkimusten välille syntyy siitä, että tutkimuksissa ”60-luvun sukupolvi” yhdistetään usein lähtökohtaisesti suuriin ikäluokkiin. Esimerkiksi teoksessa *Kenen sukupolveen kuulut?* tarkastellaan vuosina 1945–

22. Kuten kansainvälisissä, myös suomalaisissa 60-lukua tarkastelevissa tutkimuksissa sukupolven käsite on ollut usein merkittävä analyysin väline. Ensimmäinen Mannheimin sukupolviteoriaa hyödyntänyt 60-lukua koskeva historian tutkimus oli Marja Tuomisen vuonna 1991 julkaistu teos *Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia*. Sosiologi Matti Virtasen tutkimus *Fennomanian perilliset* vuodelta 2001 puolestaan analysoi Suomen poliittista historiaa sukupolvinäkökulmasta. ”60-luvun sukupolvea” koskevaan tutkimukseen liittyvä erityinen piirre on, että sukupolvea tutkineet ovat usein olleet niitä, jotka myös itse ovat katsoneet kuuluvansa siihen. Yleisemminkin 1960-luvun muistelun ja tutkimuksen välillä on olemassa harmaa alue, jolla liikkuva tutkija-muistelija sijoittuu sekä tutkimuksen että muistelun puolelle, ks. esim. Peter von Bagh & Ilpo Hakasalo (1986) *Iskelmän kultainen kirja*, Keuruu: Otava. Suomalaisista sukupolvitutkijoista erityisesti J. P. Roos on toiminut muistelijan ja tutkijan kaksoisroolissa siten, että hän on ”60-luvun sukupolvea” koskevassa tutkimuksessaan tukeutunut omiin muistoihinsa ja käyttänyt itseään tutkimansa sukupolven esimerkkitapauksena. Ratkaisuaan Roos perustee seuraavasti: ”Toisen ryhmän, 60-lukulaisten, edustajaksi olen valinnut paljon vähemmän tunnetun nimen, nimittäin itseni, vaikkakin ehkä olekaan kaikkein edustavin esimerkki. Silti tässä on se etu, etten joudu pohtimaan tutkimuseettistä ongelmaa, mitä oikein voi ja saa kertoa.” J. P. Roos & Elina Haavio-Mannila (2008) ”Missä he ovat nyt? 60- ja 70-lukulaiset aktivistit 2000-luvulla”, teoksessa Semi Purhonen & Tommi Hoikkala & J. P. Roos (toim.) *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*, Helsinki: Gaudeamus, 235–239, 256–261.

23. Miettunen (2009).

24. Miettunen (2009) 14–15.

1950 syntyneitä suuria ikäluokkia sukupolvena. Tutkimus perustuu kahteen pääaineistoon, narratiivisiin elämäntapa- ja haastatteluihin (39 kpl) ja ”Suomalaisten elämäntapa” -kyselyaineistoon, ja tavoitteena on ollut selvittää, ”millainen ja kuinka yhtenäinen yhteiskunnallinen sukupolvi suuret ikäluokat ovat ja mitä siitä seuraa”. Yhtenä keskeisenä tutkimustuloksena on, että suurten ikäluokkien jäsenet jakautuvat neljään perustyyppiin: (1) tavallisiin jäseniin, (2) epäpoliittiseen eliittiin, (3) 60-lukulaisiin ja (4) anti-60-lukulaisiin. Näistä kaksi ensimmäistä tasoa edustavat niin sanottua massamittaista sukupolvea (sukupolviasema) ja kaksi jälkimmäistä mannheimilaista tasoa (sukupolvi aktuaalisuutena ja sukupolviyksikkö). Näistä ainoastaan ”60-lukulaisiksi” nimetty tyyppi edustaa sukupolviyksikköä, joka koostuu niin sanotuista radikaaleista.²⁵

Jos esitettyä verrataan radikaalien ja popparien muisteluihin, ensimmäinen ristiriita syntyy juuri tutkimuksen rajaamisesta vuosina 1945–1950 syntyneisiin. Muistelijoista myös ennen vuotta 1945 syntyneet kertovat kuuluvansa 60-lukuun yhdistämäänsä sukupolveen.²⁶ Tutkijat kyllä tunnistavat ongelman, mutta Semi Purhonen ei käsittele sitä tarkemmin. J. P. Roos puolestaan näkee tämän todellisenä ongelmana ja toteaa nähdäkseni aivan oikein: ”Se, että liikkeen osallistui myös vanhempia toimijoita osoittaa, että mannheimilainen sukupolvikäsite ei loppujen lopuksi ole kovinkaan realistinen, vaikka se nauttiikin lähes jakamatonta suosiota.”²⁷ Havainto ei kuitenkaan kyseenalaista tutkimuksen lähtökohtana olevaa syntymävuosiin perustuvaa jakoa. Huomionarvoista on myös, että osa ennen vuotta 1945 syntyneistä muistelijoista kertoo kuuluvansa suuriin ikäluokkiin eli toisin kuin tutkimuksissa yleisesti oletetaan, samastuminen suuriin ikäluokkiin ei näytä edellyttävän syntymistä niinä vuosina, joina demografiset suuret ikäluokat syntyivät.²⁸ Pitäytyminen demografian määrittämiin ikäluokkiin näyttääkin rajoittavan analyysiä paitsi sukupolven myös suurten ikäluokkien kohdalla.

Toinen ongelma, jonka tutkimuksen ja muistelun vertaaminen nostaa esiin, on käsite ”60-lukulainen”. Esimerkiksi edellä mainitussa tutkimuksessa ”60-luvun sukupolven” katsotaan koostuvan ”60-lukulaisista” eli niitä pidetään toistensa synonyymeina. Myös muistelijat puhuvat ”60-lukulaisista” itseensä ja toisiinsa viitattaen.²⁹ Muistelijoille ”60-lukulainen” ei kuitenkaan välttämättä ole synonyymi ”60-luvun sukupolveen” kuuluvalla. Ennen kuin nämä kaksi käsitettä esitetään toistensa synonyymeiksi, olisi-kin selvitettävä, mitä muistelijat tarkoittavat niitä käyttäessään ja mikä on ollut niiden sisältö 1960-luvulla ja sen jälkeen. On myös huomattava, että muistelijoilla ”60-lukulainen” näyttäisi olevan yleisemmin käytetty käsite kuin sukupolvi. Se on samalla myös kamppailukäsite, sillä muistelijat kiistelevät siitä, kuka on ”aito” ja ”oikea” ”60-lukulainen”.³⁰ Määrittämällä itsensä ”60-lukulaiseksi” muistelija tai muistelijoiden joukko pyrkii määrittämään itsensä ryhmäksi, jolla on itseisarvoinen oikeus muistella 60-lukua, rakentaa sen historiakuva.

Kolmas merkittävä ristiriita muistelun ja tutkimuksen välillä on se, miten 1960-luku pitäisi rajata. Erityisen suuri ero on sen välillä, luetaan-ko taistolaisuus 60-lukuun kuuluvaksi ilmiöksi vai ei. Valtaosa vuosikymmentä julkisuudessa

25. Purhonen (2008b) 13, 24–25. Tutkimuksessa haastatellut eivät kuulu 60-lukua julkisuudessa muistelleisiin.

26. Ks. esim. Jyrki Hämäläinen (2003) *Seikkailija tämän maailman. Kovilta kaduilta tähtien suosikiksi*, Keuruu: Otava, 24; Paavo Lipponen (1993) ’1990-luvun alku on revanssia 1960-luvun arvoja vastaan’, *Helsingin Sanomat* 12.12.1993. Ks. myös Miettunen (2009) 45–48, 261–266.

27. Purhonen (2008c) 207–208; Roos (2008) 239.

28. Ks. esim. Jyrki Hämäläinen (1996) *Hopeinen kuu. Kirja ihmisten haaveista ja unelmista, jotka toteutuivat – tai sitten eivät*, Keuruu: Otava, 169, 347–348. Ks. myös Miettunen (2009) 265.

29. Ks. esim. Kirill Babitzinin haastattelu teoksessa Hämäläinen (1996) 293–298; Erkki Tuomioja (1993) *Kukkaisvallasta kekkosvaltaan*, Jyväskylä: Tammi, 26–27. Ks. myös Miettunen (2009) 29–33, 252–257.

30. Miettunen (2009) 253–257.

muistelleista radikaaleista erottaa 60-luvun radikalismien selvästi 70-lukuun liittämistään taistolaisuudesta. Ne popparit, jotka eivät osallistuneet radikaaliliikkeeseen ja joista useimmat suhtautuvat siihen jyrkän kielteisesti, eivät puolestaan yleensä tee eroa radikaalien ja taistolaisten välillä.³¹ On kuitenkin selvää, että julkisissa muisteluissa radikalismi ja taistolaisuus erotetaan useammin toisistaan kuin esimerkiksi *Kenen sukupolveen kuului?* -tutkimuksessa, johon haastatellut ”60-lukulaisten” tyyppiin luokitellut henkilöt näkevät taistolaisuuden radikalismien jatkeena.³² Sosiologeista erityisesti muistelijan ja tutkijan kaksoisroolissa toiminut Roos on myös korostanut taistolaisuuden yhteyttä radikalismiin.³³ Erityisesti ei-taistolaistuneiden radikaalien julkiset muistelut kuitenkin osoittavat, että asia on tutkimuksissa esitettyä monimutkaisempi. Muutenkin on sängen selvää, että radikalismien ja taistolaisuuden yhdistäminen on menneisyyden yksinkertaistamista; kyse on kahdesta hyvin erilaisesta ilmiöstä, joita ei ole syytä sekoittaa toisiinsa.

Mannheimin teoriassa keskeistä on käsitys yhteiskunnallisesta sukupolvesta yhteisten kokemusten synnyttämänä joukkona: sukupolvi-asema on pelkkä potentiaali, josta vasta yhteinen kokemusmaailma voi tehdä varsinaisen sukupolven. Käsitys yhteisestä kokemuksesta on myös Mannheimin teorian keskeisiä ongelmia sillä kokemusten määrittäminen yhteisiksi on hyvin vaikeaa. Koska kokemus on aina yksilön tulkinta siitä, mitä on tapahtunut, mahdollisuus aidosti yhteisten kokemusten olemassaoloon – samalla tavalla koettuihin tapahtumiin – on hyvin kyseenalainen.³⁴ Suomalaista ”60-luvun sukupolvea” analysoivat tutkimukset painivat myös tämän ongelman kanssa. Semi Purhonen päätelee, että ”60-luvun sukupolvella” on olemassa jokin yhteinen kokemus tai joukko yhteisiä kokemuksia mutta sukupolven mannheimilaisella tasolla eli varsinaisilla ”60-lukulaisilla” alkuperäinen kokemus on peittynyt liikkeessä toimimisen alle. Heille sukupolviyksiköstä on siis

tullut myös sukupolvikokemus. Purhonen itsekin myöntää tulkintansa vaikeudet eli sen, että mannheimilaisittain ajateltuna sukupolvikokemus ei voi olla sama asia kuin sukupolvi-ikä vaan niiden välillä pitäisi olla kausaalinen suhde siten, että sukupolvikokemus synnyttää sukupolvi-ikäliikkeen.³⁵

Muisteluissa on runsaasti erilaisia näkemyksiä siitä, mikä sai aikaan 60-luvun tai esimerkiksi siihen kuuluneet erilaiset liikkeet.³⁶ Tutkijat ovat paikantaneet suurten ikäluokkien yhteistä kokemusta lapsuuden niukkuuteen ja ahtauteen, joista jälkimmäinen liittyy suoraan ikäluokkien kokoon.³⁷ Kokemusta suurten ikäluokkien aiheuttamasta ahtaudesta pidetään ensisijaisesti vain tähän ryhmään kuuluville mahdollisena kokemuksena, mutta epäilemättä suuret ikäluokat synnyttivät paljouden, ahtauden ja tungoksen kokemuksia myös muihin ikäluokkiin kuuluneille. Esimerkiksi sopii hyvin poppari Ilkka Lipsasen suuriin ikäluokkiin liittämä huomio: ”Samalla kadulla saattoi olla sata meidän ikäistä.”³⁸ Lause osoittaa myös vuonna 1942 syntyneen Lipsasen lukevan itsensä ryhmään kuuluvaksi, vaikka tutkijoiden mukaan suuriin ikäluokkiin kuuluvat

31. Ks. esim. Johan von Bonsdorff (1986) *Kun Vanha valittiin*, Helsinki: Tammi, 280–281; Saska Snellman (toim.) (2000) *Danny*, Porvoo: Wsoy, 110–113. Ks. myös Miettunen (2009) 189–199.

32. Semi Purhonen & Tommi Hoikkala (2008) ’60-lukulaisten eliitin tyyppitarina’, teoksessa Semi Purhonen & Tommi Hoikkala & J. P. Roos (toim.) *Kenen sukupolveen kuului? Suurten ikäluokkien tarina*, Helsinki: Gaudeamus, 149–155.

33. J. P. Roos (2005) ’Laajat ja suppeat sukupolvet. Sukupolvi-ikäliikkeet suurten ikäluokkien ympärillä’, teoksessa Antti Karisto (toim.) *Suuret ikäluokat*, Jyväskylä: Vastapaino, 208–221; Roos & Haavio-Mannila (2008) 233–269.

34. Miettunen (2009) 33–37.

35. Purhonen (2008a) 160–168.

36. Miettunen (2009) 41–57.

37. Purhonen (2008a) 183–184; Purhonen (2008c) 220–224.

38. Ilkka Lipsasen haastattelu teoksessa Hämäläinen (1996) 155.

syntyivät aikaisintaan vuonna 1945.³⁹ Toisin kuin tutkimukset, muistelijat eivät juuri puhu lapsuuden ahtaudesta tai niukuudesta, vaan ”60-luvun” syntyä selitetään muilla tekijöillä, kuten uudenlaisen nuorisokulttuurin synnyllä ja kansainvälisillä vaikutteilla.⁴⁰

Radikaalitko sukupolven äänitorvi

Sukupolvitietoisuuden syntyminen edellyttää, että joku pukee sanoiksi sukupolvikokemuksen, esiintyy sukupolven äänenä.⁴¹ Kuten todettua, ”60-lukulaisia” on pidetty malliesimerkinä sukupolvensa äänitorvena esiintyvistä ryhmästä. Esimerkiksi Semi Purhosen mukaan ”60-lukulaiset” ovat ”ikäluokastaan ainoita (ainakin laajemmasta mitassa), jotka ovat julistautuneet sukupolveksi, esittäneet itsensä sukupolven äänenä, esittäneet olevansa sukupolvi”.⁴²

Totta onkin, että radikaalit ovat usein pyrkineet edustamaan itseään laajempaa joukkoa kuten juuri ”sukupolvea”. Toisaalta osa heistä on nimenomaan korostanut radikaalien olleen ikäluokkansa pieni vähemmistö.⁴³ Radikaalien luoma kuva 1960-luvusta on kuitenkin pitkään dominoinut julkisuudessa vallalla olevaa käsitystä vuosikymmenestä, minkä vuoksi juuri radikaalien 60-lukuun liittämistä ilmiöistä ja hetkistä on tullut osa epookkia koskevaa historiakuva. Esimerkiksi sopii hyvin Helsingin Vanhan ylioppilastalon valtaus marraskuussa 1968 – tapahtuma, jota välittömästi sitä seuranneessa lehtiutuissoinnissa ei pidetty kovinkaan merkittävänä mutta joka sittemmin on kohonnut erääksi koko suomalaisen 60-luvun symboliksi.⁴⁴ Tapahtunutta voidaan pitää seurauksena valtauksen kohdistuneesta muistelusta ja muistojuhlinnasta, mutta se, että tapaus on päätynyt myös tämän päivän koulukirjoihin, on osoitus myös muistelijoiden ja median vuorovaikutuksesta – siitä, että tapahtumaa on mediassa nostettu esille vuosikymmenen merkkihetkenä, vaikka vielä aikalaislehdistö ei sitä sellaisena pitänyt.

Historiakuvien luomisessa on aina kyse identiteetin rakentamisesta. Muistelija luo identi-

teettiä paitsi itselleen myös niille, jotka katsovat kuuluvansa muistelijan kanssa samaan, joko todelliseen tai kuviteltuun ryhmään. Näin esimerkiksi radikaalien merkityksellistämät 60-luvun ilmiöt ja hetket ovat voineet tulla osaksi myös sellaisten henkilöiden identiteettiä, jotka vielä 60-luvulla eivät kokeneet yhteenkuuluvuutta radikaalien kanssa. Tästä näkökulmasta katsottuna radikaalit siis näyttäisivät toimivan sukupolvensa äänenä ja sukupolvitietoisuuden sekä identiteetin rakentajina. Kuitenkin voidaan perustellusti kysyä, onko sukupolvi kuitenkaan se käsite, johon radikaalit itsensä samastavat tai se ryhmä, jota he muisteluissaan edustavat? Osa radikaaleista kyllä pyrkii huomaan käsitystä, että radikaalit edustivat sukupolvea. Tämä on kuitenkin verrattain harvinaista eikä voida sanoa, että radikaalit käyttäisivät muisteluissaan sukupolven käsitettä mitenkään runsaasti. Vielä tyypillisempää on, että sukupolven käsitettä käytetään epämääräisesti viittaamaan jonkinlaiseen ”omien joukkoon”.⁴⁵ Lisäksi on esitetty, että sukupolven äänitorvella ei ole tapana harjoittaa ulos-sulkemista oman ikäluokkansa sisällä.⁴⁶ Mikäli tämä näkemys hyväksytään, silloin radikaalit eivät ole sukupolven äänitorvi, sillä he ovat vetäneet hyvin jyrkkiäkin rajoja sekä radikaaliliikkeen että laajemmin ikäluokkansa sisälle.⁴⁷

Myös näkemys, että radikaalit olisivat ainoa ryhmä, joka on pyrkinyt esiintymään ”60-luvun sukupolven” äänenä, on virheellinen. Yhtä lailla myös aikakautta julkisuudessa muistelleet popparit kertovat edustavansa sekä ”60-luvun sukupolvea” että aitoa ja oikeaa ”60-lukulaisuutta”.

39. Purhonen (2008b) 18.

40. Miettunen (2009) 41–57.

41. Purhonen (2007) 81–82.

42. Purhonen (2008c) 224.

43. Ks. esim. von Bonsdorff (1986) 197; Tuomioja (1993)

22. Ks. myös Miettunen (2009) 48–51.

44. Miettunen (2009) 152–159.

45. Miettunen (2009) 261–262, 269–270.

46. Purhonen (2008a) 177.

47. Miettunen (2009) 257–261.

Vaikka poppareihin kuuluvat muistelijat kertovat kuuluvansa ”60-luvun sukupolveen”, heistä ei tutkimuksissa puhuta sukupolvensa äänenä, vaan niissä tämä rooli on varattu yksin radikaaleille. Popparit kyseenalaistavat myös muita tutkimusten ”60-luvun sukupolveen” – ja sukupolviin ylipäätään – liittämiä näkemyksiä.

Jos palataan Mannheimin sukupolvi-teoriaan, on katsottu, että sukupolviyksiköt ovat poliittisesti mobilisoituneita sukupolviiliikkeitä.⁴⁸ Jos poppareita kuitenkin lähdetään sijoittamaan Mannheimin teoriaan, on vaikea ajatella heidän olevan jotain muuta kuin sukupolviyksikkö. Popparit ovat selkeästi ryhmä, joka eroaa muista 60-luvun ryhmistä, esimerkiksi juuri radikaaleista. He artikuloivat omaan nuoruuteensa liittämäänsä kokemuksia, joiden he kertovat olleen merkityksellisiä paitsi itselleen, myös ”nuorisolle”, ”suurille ikäluokille” tai ”sukupolvelle”. He myös pitävät itseään sukupolvena eli artikuloivat sukupolvitietoisuutta, joka kiinnittyy heidän edustamaansa poppariuteen ja laajemmin popkulttuuriin. Semi Purhosen mukaan sukupolvi-kokemuksen artikuloiva taho on käytännössä jokin eliitti tai yhteiskunnallinen liike.⁴⁹ Poppareita ei kuitenkaan ole ollut tapana pitää sen enempiä eliittinä kuin yhteiskunnallisena liikkeenäkään. Näin he eivät sovi luotuun malliin, jossa sukupolviyksiköt nähdään pelkästään poliittisina liikkeinä.

Jos poppareita tarkastellaan *Kenen sukupolveen kuulut?* -teoksessa esitetyn neljän tyyppin mallin valossa, havaitaan, että popparit eivät sovi luontevasti myöskään siihen. On selvää, että popparien ei voida ajatella edustavan mallin kahta massasukupolven tasolle sijoittuvaa ryhmää, suurten ikäluokkien tavallisia jäseniä tai epäpoliittista eliittiä. Entäpä mannheimilaisen sukupolven taso? Mikäli tyyppi ”60-lukulaiset” määritellään ahtaasti kuten tutkimuksessa eli ainoastaan radikaalien katsotaan kuuluvan siihen, popparit eivät edusta tätä tyyppiä. He eivät kuitenkaan edusta myöskään anti-60-lukulaista tyyppiä, joka asettuu paitsi radikalismia myös

60-lukua vastaan ja jonka nostalgia kohdistuu sitä edeltäneeseen aikaan.⁵⁰ Popparit suhtautuvat radikalismiin pääasiassa penseästi, mutta 60-luku on heille kuitenkin tärkeä identiteetin lähde: he kertovat olevansa ”60-lukulaisia”. Mainitussa tutkimuksessa yksi tulos on lisäksi, että ”60-luvun sukupolveen” samastuminen on mahdollonta niille, jotka pitivät oman poliittisen kantansa takia vasemmistolaista liikehdintää kielteisenä asiana.⁵¹ Popparien muisteluiden valossa tämä näkemys ei pidä lainkaan paikkaansa. Osa poppareista kertoo kokeneensa vasemmistolaisen liikehdinnän poliittisista syistä vastenmielisenä, mutta se ei estä heitä samastumasta ”60-luvun sukupolveen”.⁵²

Sukupolven olemassaolo ja olemattomuus

Tapa puhua 1960-luvusta sukupolveen liittyviä käsitteitä käyttäen on koko lailla vakiintunut. Kuten edellä esitetystä selviää, ei ole lainkaan selvää, mikä ”60-luvun sukupolvi” on tai onko sitä oikeastaan edes olemassa. Mikäli kyseinen sukupolvi on olemassa, se on todennäköisesti rakentunut suurelta osin vasta 60-luvun jälkeen muisteluissa ja tutkimuksissa, joissa vuosikymmenestä puhutaan sukupolven käsitettä käyttäen. Sukupolvitietoisuudella tarkoitetaan yhteenkuuluvuuden tunnetta, joka tekee jostain ikäryhmästä sukupolven. Kuitenkin se, minä

48. Purhonen (2008a) 158.

49. Semi Purhonen (2006) 'Sukupolvet paperilla. Kuinka käyttää Bourdieun sosiologiaa "generationalismin" haastamiseen', teoksessa Semi Purhonen & J. P. Roos (toim.) *Bourdieu ja minä. Näkökulmia Pierre Bourdieun sosiologiaan*. Jyväskylä: Vastapaino, 215.

50. Semi Purhonen & J. P. Roos & Tommi Hoikkala (2008) 'Anti-60-lukulaisten tyyppitarina', teoksessa Semi Purhonen & Tommi Hoikkala & J. P. Roos (toim.) *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*, Helsinki: Gaudeamus, 185–193; Purhonen (2008a) 174.

51. Purhonen (2008a) 172.

52. Ks. esim. Snellman (2000) 40, 110–113. Ks. myös Mietinen (2009) 196–199, 264.

vuosina syntyneitä esimerkiksi juuri ”60-luvun sukupolveen” kuuluu, on kaikkea muuta kuin selvää.

Semi Purhonen on korostanut, että on virhe yleistää ”60-lukulaisten” piirteet koskemaan suuria ikäluokkia ja ylipäätään sukupolvitutkijoiden yleinen virhe yleistää eliitistä ulospäin.⁵³ Mielestäni ei myöskään ole perusteltua rajata tarkastelua pelkästään suuriin ikäluokkiin, sillä muisteluiden perusteella myös muut kuin niihin kuuluvat samastavat itsensä ”60-luvun sukupolveen”, jopa esiintyvät sen äänenä. On perusteltua pitää ”60-luvun sukupolvea” diskursiivisesti rakentuneena, mutta on myös perusteltua kysyä, onko se mitään muuta kuin puheella rakennettua todellisuutta. Onko mahdollista, että sen pohjalla ei ole ikäryhmää, sukupolvikokemusta tai mitään muutakaan sukupolvi-teorioiden sukupolveelta edellyttämää piirrettä? Purhosen mukaan yhteiskunnallista sukupolvea ei voida palauttaa pelkästään kielelliseksi ilmiöksi vaan sukupolvet ovat aina muutakin: ”[A]inakin demografiaa: ei voida ajatella, että kannatusta saavat artikulaatiot voisivat olla täysin sattumanvaraisia ikäluokkaan nähden.”⁵⁴ On totta, että esimerkiksi juuri 60-lukua julkisuudessa muistelleet ovat onnistuneesti esittäneet itsensä sukupolvena ja tässä esittämisessä he ovat epäilemättä saaneet huomattavaa vetoapua sukupolvitutkimuksista, joissa ”60-luvun sukupolvea” on esitelty yhteiskunnallisen sukupolven malliesimerkkinä. Molemmat ovat edelleen vaikuttaneet mediaan, joka itsekkin on ylläpitänyt käsitystä ”60-luvun sukupolvesta”.

Sukupolvitutkimukset ovat yleensä rajoittuneet sukupolvi-tietoisuuden tutkimiseen tietyn etukäteen rajatun ikäluokan piirissä. 1960-luvun kohdalla olisi kiinnostavaa ulottaa tarkastelu myös sen jälkeen syntyneisiin. Ei nimittäin ole mahdollista ajatus, että on olemassa myös 60-luvun jälkeen syntyneitä, joille se, mitä he ymmärtävät ”60-lukulaisuudella”, on osa identiteettiä.

Todennäköisesti tänä päivänä mahdollinen samastuminen tapahtuu enemmän popparien muistelemaan 60-lukuun, heidän representatioonsa siitä. Olisi kiinnostava tietää, miten voimakas identiteetin rakentaja ”60-lukulaisuus” on esimerkiksi vuosikymmenen musiikkia harrastavien 60-luvun jälkeen syntyneiden keskuudessa. Entä jos onkin niin, että jokin sukupolvi on mahdollista ottaa oman identiteetin osaksi koko lailla riippumatta siitä, milloin on syntynyt? Ehkä sukupolvi onkin oikeastaan brändi, ja ”60-luvun sukupolvi” sellainen brändi, johon on onnistuttu liittämään niin runsaasti positiivisia mielikuvia, että myös muut kuin 60-luvulla eläneet haluavat kuulua siihen. Toisaalta ”60-luvun sukupolvesta” on tullut identiteetin rakennuspuu myös niille, jotka määrittävät itsensä toisenlaiseksi kuin siihen kuuluvat: ”60-luvun sukupolvi” toimii tällöin oman identiteetin negaationa. Esimerkiksi 1980-luvun niin sanotulle uudelle aallolle oli tärkeää erottaa ”80-lukulaisuus” ”60-lukulaisuudesta”.⁵⁵

Ollaanpa ”60-luvun sukupolvesta” mitä mieltä tahansa, varmaa on, että siitä puhuminen on tehnyt sukupolvesta osan historiatietoisuutta. Erityisesti viime vuosikymmeninä uusia sukupolvia on nimetty kilvan, mutta yleensä ne ovat kadonneet keskustelusta hyvin nopeasti. Sukupolvesta näyttää 60-luvun jälkeen tulleen eräänlainen toiveli ja sukupolven olemassaolematomuudesta huolenaihe. Toisaalta aivan viime aikoina on ollut havaittavissa niin sanottuja ”laman lapsia” koskevassa puheessa myös uudenalaista ajattelutapaa, jossa ihmisiä jo lähes syyllistetään johonkin sukupolveen syntyemisestä.

53. Purhonen (2006) 184–185; Purhonen (2008b) 21; Purhonen (2008c) 222.

54. Purhonen (2006) 221.

55. Ks. esim. M. A. Numminen & Esa Saarinen (1981) *Terässinfonia*, Espoo: Weilin + Göös.

Likainen sota ja historiatietoisuus Meksikossa

Anna-Emilia Hie-
tanen on valmis-
tunut Meksikon
UNAM-yliopistosta
Latinalaisen Amerikan
tutkimuksen tohtoriksi
erikoisalanaan muistin
politiikat Meksikossa ja
Chilessä.

Menneisyyden ja nykyisyyden suhde on viime vuosina puhuttanut tutkijoita monissa maissa. Historiatietoisuus, muisti, historiakulttuuri, historiapolitiikka. Näitä käsitteitä on käytetty apuna, kun on pohdittu, miten ihmiset kokevat suhteensa menneisyyteen ja miten menneisyys ja nykyisyys kietoutuvat toisiinsa.

Meksikolaiseen historiantutkimukseen tällaiset ”muoti-ilmiöt” eivät ole vielä rantautuneet. Akateeminen historiantutkimus ei juurikaan käsittele historiallisia ilmiöitä, vaan keskittyy historiallisiin tapahtumiin ja prosesseihin. Monet maan historioitsijoista ovat linoittautuneet tiukasti rankelaisiin juoksuhautoihinsa ja kokevat työkseen tutkia sitä, mitä menneisyydessä ”todella” tapahtui, kyseenalaistamatta historiantutkimuksen objektiivisuutta. Tästä näkökulmasta olisikin vaikeaa tutkia esimerkiksi historiatietoisuutta – eihän tärkeää ole se, miten ihmiset kokevat historian, kun historiantutkijat voivat kertoa, mitä menneisyydessä todella tapahtui.

Rankelaisen painotuksen lisäksi historiallisia ilmiöitä käsittelevän tutkimuksen vähyteen vaikuttaa epäilemättä sekin, että monet meksikolaiset historioitsijat käsittävät historiaksi vain suhteellisen kaukaisen menneisyyden. Esimerkiksi maan suurimman julkisen yliopiston, UNAMin, historiantutkimuksen instituutti käsittelee ”nykyhistoriaksi” juuri ja juuri Meksikon valtakunnanmuutoksen. 1920-luvun jälkeiset tapahtumat eivät näiden historioitsijoiden tutkimuskohteeksi kelpaa – niitä analysoidaan muuten tieteenalalla.

Onneksi viime vuosina myös Meksikossa on herännyt kiinnostus historiallisen tiedon luonteeseen ja historian kokemisen analysointiin. Silti Meksikossa ollaan vielä kaukana siitä tasosta, jolla monet muut Latinalaisen Amerikan maat ovat näiden ilmiöiden tutkimuksessa. Monissa alueen maissa lähihistorian vaikeat kokemukset ovat herättäneet tarpeen tutkia historiakäsitysten merkitystä nykyisyydelle. Massiivisia ihmisoikeusloukkauksia harjoittaneiden diktatuurien tai yhteiskuntia raadelleiden sisällissotien perintöä ja merkitystä demokratisoitusprosessille on Latinalaisessa Amerikassa käsitelty ennen kaikkea muistitutkimuksen kautta. Esimerkiksi Argentiinassa ja Chilessä kiinnostus muistamiseen ei kuitenkaan rajoitu pelkästään yliopistomaailmaan, sillä monet kansalaisjärjestöt ajavat aktiivisesti ihmisoikeusrikkosten muistamiseen liittyviä tavoitteita.

Meksikossa edes lähimenneisyyden poliittinen väkivalta ei ole herättänyt vastaavaa innostusta muistitutkimukseen tai historiatietoisu-

den tutkimiseen. Poliittinen vaino oli maata 70 vuotta autoritäärisesti hallinneen Institutionaalisen vallankumouspuolueen PRI:n aikana yleistä, ja erityisen ankaraa 1960-luvun lopusta 1980-luvun alkuun, kun eri puolille maata syntyi sissiliikkeitä. Tämän ns. likaisen sodan aikana armeija, poliisi ja puolisotilaalliset ryhmät vangitsivat laittomasti, kiduttivat ja murhasivat sisseiksi epäiltyjä tai heidän sukulaisiaan. Useita satoja ihmisiä ”katosi” pidätysten jälkeen, ja maaseudulla kokonaiset kylät kärsivät poliittisesta vainosta.

PRI onnistui kuitenkin kätkemään 1960- ja 1970-luvun poliittisen väkivallan suurelta yleisöltä. Sissiliikkeiden olemassaoloa – etenkin niiden ideologiaa ja tavoitteita – ei tunnustettu, vaan sissit ja sissien auttamisesta syytetyt esitettiin tavallisina rikollisina. Uhrien on ollut vaikeaa saada ääntään kuuluviin. Monet meksikolaiset eivät edelleenkaan ole tietoisia poliittisen vainon laajuudesta ja systemaattisuudesta. Aihe on alkanut kiinnostaa tutkijoitakin vasta viime vuosina.

Edes hallinnon vaihtuminen ei herättänyt juurikaan julkista keskustelua menneisyyden tilinteosta. Kun oikeistolainen Kansallinen toimintapuolue (PAN) voitti vuonna 2000 presidentinvaalit, puolueen ehdokas Vicente Fox korosti menneisyydenkäsittelyn välttämättömyyttä ja lupaili, että totuuskomissio tutkisi PRI-hallinnon aikaiset ihmisoikeusloukkaukset. Uuden hallituksen into kuitenkin hiipui pian. Totuuskomission sijaan perustettiin erikoissyöttäjänvirasto, jonka oli tarkoitus ratkaista kerralla sekä totuuden että oikeuden ongelma. Monet ihmisoikeusjärjestöt olivat kuitenkin jo alusta asti skeptisiä tämän uuden instituution suhteen. Hallitus osoittikin toiminnassaan tiettyä pelkoa menneisyyttä kohtaan: vallanpitäjien on hallittava historiaa ja annosteltava sitä kansalle sopivassa määrin, jotta liiallinen historiatietoisuus ei räjähdä käsiin ja aiheuta vakavia poliittisia seurauksia.

Hallituksen ja presidentin ambivalentti asenne, oikeuslaitoksen vähäinen kiinnostus ihmisoikeusrikosten rankaisemiseen ja erikoissyöttäjänviraston omat virheet olivat osaltaan syynä surkeisiin tuloksiin. Sen lisäksi, että virasto ei saanut ihmisoikeusrikollisia tuomiolle, se ei myöskään onnistunut lisäämään tietoisuutta lähimenneisyyden ihmisoikeusrikoksista. Sensuroitu loppuraportti julkaistiin vain Internetissä ja poistettiin pian virallisilta sivuilta.

Ns. likaiseen sotaan liittyvä historiatietoisuus ei ole vain historiallisista ilmiöistä kiinnostuneen tutkijan kuriositeetti. Se, miten historia koetaan, vaikuttaa nykyisyyden tulkitsemiseen ja tulevaisuudenodotuksiin. Monissa Latinalaisen Amerikan maissa onkin korostettu ihmisoikeusrikosten muistamisen tärkeyttä siksi, että vastaavat tapahtumat voitaisiin tulevaisuudessa estää. Meksikossa tämä ”*nunca más*” (”ei koskaan enää”), ei ole saanut samalla tavalla jalansijaa, vaikka menneisyyden ihmisoikeusrikosten selvittäminen saattaisi auttaa purkamaan rankaisemattomuuden kierteen. Historiatietoisuuden (tai sen vähyyden) vaikutus tulevaisuutta koskeviin päätöksiin näkyy myös siinä, että PRI-puolueen ehdokkaalla ennustetaan olevan varsin hyvät mahdollisuudet voittaa ensi vuoden presidentinvaalit. Kun lähimenneisyyden korruptiota ja ihmisoikeusrikoksia ei ole julkisesti käsitelty, on kansan helpompi uskoa poliitikkojen vakuuttelut siitä, että puolue on uudistunut – vaikka samat ihmiset jatkavat sen hallinnossa.

Olisikin toivottavaa, että useammat meksikolaiset historioitsijat kiinnostuisivat historiatietoisuuden ja sen kanssa läheisesti tekemisissä olevien ilmiöiden tutkimisesta, oli sitten kyse ns. likaisen sodan tutkimisesta tai muista menneisyyden tapahtumista. Se voisi tuoda uusia tuulia maan historiantutkimukseen, ravistella rankeista objektiivisen ja eksaktin historiatieteen harhaa ja auttaa ymmärtämään meksikolaista yhteiskuntaa uudella tavalla.

Marko Nenonen

”Big History” – enemmän kuin globaali näkökulma

Marko Nenonen arvioi kulttuuriantropologi ja sosiaalishistorioitsija Fred Spierin teoksen *Big History and the Future of Humanity*.¹

Fred Spier on laveasti ja syvästi oppinut mies, jonka akateeminen ura ei ole tavanomainen eikä rakentunut vain yhden oppiaineen eikä vain yhden suunnan tutkimukseen. Ei kenties siis ole sattuma, että hänen teoksensakin on oudosta aiheesta ja erikoinen. Spier, joka on ensimmäiseltä koulutukseltaan biokemisti, tutki sittemmin kulttuuriantropologina ja sosiaalishistorioitsijana perulaisten uskontoja (1994 ja 1995).² Etenkin ensimmäisessä uskonto, politiikka ja ekologia kietoutuivat yhteen niin, että on vaikea sanoa, tutkiko hän enemmän politiikkaa, luonnontietoa vai uskontoa.

1990-luvun puolivälistä alkaen Fred Spier on kuulunut yhden oudoimman tutkimushaaran harvoihin puolestapuhujiin. Kirjassaan *Big History and the Future of Humanity* hän ei kokoa vain luonnon, biologisen kehityksen ja kulttuurien historiaa samojen teemojen alle, vaan näkökulmana on lisäksi kosminen ulottuvuus eli universumimme synty ja kehitys. Käsite ”big history”, suuri historia, on epämääräinen kuten kaiketi

tieteenalojen suuntia kuvailevat käsitteet ylipäänsä. Se on myös melko uusi, vaikka ajatuksena ei aivan tuore. Käsitteen loi historioitsija David Christian 1980-luvulla. Jotkut tarkoittavat samaa yhtä hämärällä käsitteellä ”universal history”. Jo Alexander von Humboldt kaavaili ihmisen ja universumin historian yhtenäistä esitystä (1845), kuten Fred Spier kertoo (s. 10).

Biologian ja luonnontieteellisesti suuntautuneiden ihmistieteiden merkitys on kasvamassa historiatieteen tulkinnoissa, vaikka monia avauksia tästä ei ole vielä esittää eikä aihepiiriin punnitseminen ole oikein edes alkanut.³ Jokunen

1. Fred Spier: *Big History and the Future of Humanity*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010 (hardback), 2011 (paperback). 288 s., 262 s.

2. Fred Spier (1994) *Religious Regimes in Peru. Religion and state development in a long-term perspective and the effects in the Andean village of Zurite*. Amsterdam: Amsterdam University Press; Fred Spier (1995) *San Nicolás de Zurite: Religion and daily life of a Peruvian Andean village in a changing world*. Amsterdam. VU University Press.

3. Historiatieteessä yksi mielenkiintoisista avauksista, ks. Daniel Lord Smail (2007) *On Deep History and the Brain*. Berkeley ym.: University of California Press. Yksi keskustelluista: Gregory Cochran & Henry Harpending (2009) *10 000 year Explosion: How Civilization Accelerated Human Evolution*. New York: Basic Book. Richard Lynn ja Tatu Vanhanen ovat älykkyyden ja sosiaalisen kehityksen yhteyttä koskevilla teoksillaan herättäneet paljon huomiota ja ehkä vielä enemmän närkästystä. Ks. Richard Lynn & Tatu Vanhanen (2002) *IQ and the Wealth of Nations*. Westport: Praeger Publishers ja (2006) *IQ and Global Inequality*. Atlanta: Washington Summit Publishers. Keskustelusta Suomessa, ks. J. P. Roos ”Älykkyyden tabu murtuu?”, *Sociologia* 3/2007, 233–239. (Myös www.mv.helsinki.fi/home/jproos//lynnvanhanen.htm, 16.8.2011.)

vuosikymmen sitten oli aivan luonnollista kieltää kaiken biologisen vaikutus kulttuurien kehitykseen.⁴

Sittemmin keskusteluun liittyneet tutkijat eivät ole olleet yhtä ehdottomia, ja aivan päinvastaisiakin näkemyksiä biologisten ehtojen merkityksestä on esitetty. Kysymys siitä, missä määrin ihmislajin biologiset ehdot muokkaavat kulttuurien kehityksen ehtoja, on avoin. Erityisen pidettyäisiä aiheen pohdinnassa ovat olleet yliopistojen ammattihistorioitsijat. Ylipäänsä luonnontieteisiin perehtyneitä ja niistä kirjoittamaan kykeneviä historioitsijoita on ollut maailmassa vähän. Tekniikan historian alalla tilanne on parantunut 1900-luvun lopulla, kun osaamista on löytynyt entisten raja-aitojen molemmin puolin.

Kaiken teoriaa

”Big history” tuntuu tekevän pilkkaa niistä, jotka huokailevat muutaman vuosikymmenen pituisen ajanjakson tutkimisen vaikeuksia. Spierin teoksessa ensimmäiset sata sivua käsittelevät aikaa ennen ihmisen syntyä, ja seuraavat sata sivua koskevat ihmisen ja luonnon historian yhteistä kehitystä. Mikä voi olla todella laajan näkökulman ja toisaalta yksityiskohtaisen, jopa detaljistisen, tutkimusotteen etu kulttuurien kehityksen ymmärtämisessä? Suuret kertomukset eivät ole kadonneet, päinvastoin. Alfred W. Crosby, Jared Diamondin sekä William H. McNeillin (ja J. R. McNeillin) teokset – mainitakseni Suomessa ehkä parhaiten tunnettuja universalisteja – ovat paljossa ohjanneet sitä, miten nykyaikaa ymmärretään. Toisaalta jo pelkästään yleistysten tekeminen edellyttää yksityiskohtaisia tutkimuksia yksittäisistä aiheista puhumattakaan siitä, että yleistysten arviointi on mahdollista vain yksityiskohtaisen tutkimuksen tuloksin.

Tapahtumahistorian yleiskuviin Fred Spier ei tuo uutta. Uutuudet sisältyvät siihen, kuinka kehityksen muodot ja piirteet ymmärretään. Hän itse kutsuu lähtökohtaansa yritykseksi luoda historiatieteellinen teoria kaikesta (”a historical theory of everything”, s. 16). Hän tarkoittaa siis

teoriaa, joka yhdistää ihmisen, luonnon ja kosmisen kehityksen peruspiirteet. Se on näkökohta kehityksen päälinjoista ja tärkeimmistä piirteistä, jotka selittävät ihmisen ja luonnon historian tilaa ja muuttumista.

Teoksen peruskäsitteitä on järjestelmä, *regime*. Luonnon ja tekniikan järjestelmien lisäksi järjestelmiä ovat esimerkiksi liikenneinfrastruktuuri, uskonnot, kirkon hallinto ja sen opetuksen kaavat sekä verotus. Spierin järjestelmä -käsitteen lähtökohtana on luonnontieteiden ja matematiikan kompleksisuuden käsite ja teorat monimutkaisista sopeutuvista järjestelmistä (*complex adaptive systems*).⁵ Monimutkainen adaptiivinen järjestelmä tarkoittaa mitä tahansa luonnonilmiöiden tai kulttuurien järjestelmää, joka koostuu useista tekijöistä mutta on enemmän kuin osiensa summa ja joka on vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Kompleksisuus on jotakin sellaista, mitä ei voida palauttaa ainesosiinsa. Vuorovaikutuksen pohjalta järjestelmä pyrkii turvaamaan olemassaolonsa.

Tämä ”pyrkimys” on lähellä sitä, mitä evoluutiolla tai olemassaolon taistelulla kansanomai-

4. Suomalaisesta keskustelusta, ks. Antti Lepistö (2011) ”Rauhan biologit. Darwinismi suomalaisessa yhteiskunnallisessa ajattelussa 1970- ja 1980-luvulla”. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2011, 4–28. Historiatiedettä sivuavat myös Petri Ylikoski ja Tomi Kokkonen teoksessaan (2009) *Evoluutio ja ihmisluento*. Helsinki: Gaudeamus.

5. Suomen kielellä havainnollinen esitys kompleksisuuden teorioista, ks. John Gribbin (2005) *Syvä yksinkertaisuus. Kaaos, kompleksisuus ja elämän synty*. Helsinki: Ursa, 182–184, myös 154. (Alkuteos *Deep Simplicity*, 2004.) Havainnollisesti myös hiukan vanhempi: James Gleick (1998, 1. painos 1988) *Chaos. The Amazing Science of the Unpredictable*. London ym.: Vintage. Käsitteiden suomentamisesta ei ole yhdenmukaista käytäntöä. Kimmo Pietiläinen käyttää Stuart Kauffmanin teoksen *Reinventing the Sacred* suomennoksessa käsitettä ”kompleksinen sopeutuva järjestelmä”. Adaptiivinen on todellakin vain sopeutuvaa, mutta kun hän kuitenkin jättää toisen käsitteen vierasperäiseksi, ei voitto ole suuri. Ks. Stuart A. Kauffman (2010) *Pyhän uudelleen keksiminen. Uusi näkemys luonnontieteestä, järjestä ja uskonnosta*. Helsinki: Terra Cognita, mm. 303.

sesti tarkoitetaan, mutta pyrkimys ei välttämättä ole järjestelmänsä tietoinen piirre. Kompleksisuuden käsite ei ole sidottu mihinkään erityiseen tieteenalaan, sillä kompleksisuutta voi käsitellä samoista lähtökohdista eri tieteissä. Fred Spierin järjestelmä tarkoittaa samaa kuin monimutkainen sopeutuva järjestelmä, mutta hänen mukaansa ”regime” on systeemiä parempi sana monitieteiselle tutkimusotteelle.

Niin kosmisen historian kuin luonnon ja ihmisen historian muoto on pohjimmiltaan kompleksisuuden muuttumista. Kompleksisuuden kehitymisellä on huomattu olevan omat lakinsa, joita voidaan kuvata esimerkiksi matemaattisesti. Muutosta kuvataan myös entropian käsitteellä, ja termodynamiikan kuuluisa toinen laki, jonka havainnolliset esimerkit tulevat kaasumolekyylien käyttäytymisestä, onkin Spierin näkökulmassa erityisen tärkeä. (Säännön mukaan suljetun järjestelmän entropia eli epäjärjestys kasvaa, koska järjestys vaatii energiaa järjestelmän ulkopuolelta.) Vaikka järjestelmät kaatuvat tai lakkaavat olemasta ja siten kompleksisuus joskus niiltä osin vähenee ja entropia kasvaa, kehityksen laki ns. alkuräjähdyksen jälkeen on ollut kompleksisuuden lisääntyminen. Kompleksisuus on siis evoluutiota tarkempi mutta myös laajempi käsite, ja juuri kompleksisuus on merkinnyt kehitystä sillä tavalla kuin ihmislaji sen nykyään ymmärtää sitä pohtiessaan. Suurimpia askeleita on ollut elämän synty. Joidenkin elottomien järjestelmien tila voi kaikeksi olla lähellä termodynamiikan teoreettista tasapainoa, mutta elämän ja inhimillisen kulttuurin muuttuminen on ollut ensi sijassa kompleksisuuden lisääntymistä.

Kompleksisuuden syntyminen vaatii energiaa, ja Spierin mukaan kehitys on aineen ja energian muuttumista järjestelmän vuorovaikutuksen kautta voimavaraksi. Aine ja energia eivät tässä yhteydessä ole pelkästään luonnontieteen käsitteitä vaan ylipäänsä aineksia, joista kompleksisuuden kasvu tai sen väheneminen saa alkunsa. Ihminen on kompleksisista systeemeistä

monimutkaisin,⁶ vaikka ihmisen osa muun luonnon ja universumin palasten joukossa on muutoin melkein kaikilla mittareilla liki huomaamaton. Tämä on häkellyttävä paradoksi, joka kuvaa juuri tietoisuuden ja henkisen elämän merkitystä. Tyypillistä kompleksisuudelle onkin, että mitä monimutkaisempi järjestelmä on, sitä harvinaisempi ja aineellisesti vähäisempi se on.

Kultakutrin valinnat

”Suuren historian” Spier määrittelee sellaiseksi, mikä käsittelee kompleksisuuden syntyä, muutosta ja hajoamista kaikilla tasoilla (s. 21). Kysymys ei ole kulttuurin kehityksen redusoinnista biologiaan tai fysiikkaan. Kompleksisuuden käsite tarkoittaa juuri laadullista eroa järjestelmien kehitysvaiheiden tai eri järjestelmien luonteen välillä. Näiltä osin Spierin lähtökohtien voisi uskoa miellyttävän humanisteja, jotka ovat mustasukkaisesti varjelleet oman alansa ainutkertaisuutta. Fred Spier ajattelee, että kompleksisuuden kasvu on järjestelmän entropian vähentymistä eli pakotetun järjestyksen kasvua. Se on mahdollista aineen ja energian tuoman voimavaran turvin, joskin aina lopulta uhkana on entropian lisääntyminen, kun järjestelmät hajoavat. Maapallolla emme voi luoda uusia kompleksia järjestelmiä hävittämättä joitakin entisiä. Tämä vastaa arkijärkeäkin, joskin Spierin selityksen saaminen arkijärjen ymmärrettäväksi on jo haaste. Toisaalta universumin historia voinee olla vain entropian kasvua.

Tässä yhteydessä pitää jo kysyä, voiko Spierin ajatuksista olla historian ja kulttuurien tutkimuksen lähtökohdaksi. Hän itse pitää asiaa selvänä. Ennen vastauksen arvailua katsottakoon paria muutakin Spierin perusajatusta. Yksi niistä on tekijä, jota Spier nimittää joidenkin muiden

6. Ihmisen erityisyys syntyy mm. siitä, että Spierin mukaan vain ihminen luo keinotekoisia kompleksisia järjestelmiä, kuten suihkumootoreita, joiden energialähde on järjestelmän ulkopuolinen eikä järjestelmänsä ominaisuus. Spier (2011) 34.

lailla "Kultakutrin periaatteeksi" kuuluisan sadun mukaan ("Goldilocks principle", s. 36–40). Se tarkoittaa sitä, että jokin käänne tai kehitys – kuten elämän synty – on vain juuri sille suotuisten olosuhteiden tulos. Maapallon elämälle sopiva tila on galaksissamme hyvin rajallinen. Tieteissä, myös yhteiskunta- ja kulttuuritieteissä, samaa asiaa käsitellään usein välttämättömien syiden ja riittävän syyn suhteena, mutta siihen Spier ei viittaa. Ihmisten silmin tapahtuma voi näyttää sattumalta, mutta se ei ole sattuma, vaan jonkin kehityskulun eri vaiheiden tulos.

Tällä asialla ei ole mitään tekemistä sen kanssa, että kehitys olisi odotettu, "luonnollinen" tai lainmukainen siinä mielessä, että vain se, mitä on, olisi ollut ainoa mahdollinen tulos. Tässä mielessä Kultakutrin valinnat eivät ole deterministisiä. Päinvastoin. Muutos on usein laadullisesti uusi askel, käänne ja katastrofi – joskin huomattakoon, että kaaosta ei tässä järjestyksessä ole. Kompleksisuuden teorioissa kaaos tarkoittaa järjestelmänsä säännönmukaista muutosta. Vaihtoehtojen määrä on mieletön jokaisessa hetkessä. Jokainen synty on oman itsensä tuhkimotarina, sillä vain tietyt olosuhteet tuovat tietyn tuloksen.

Toinen seikka on se, että kun tällainen käänne on saanut alkunsa, se merkitsee määrätyn polkuriippuvuuden syntyä ("path dependence", s. 97). Se tarkoittaa esimerkiksi jotakin sellaista, että kun suuret yhteiskunnalliset tuotanto- ja kulutusjärjestelmät rakentuivat paljossa suhteellisen halvan öljyn varaan, polkuriippuvuus johtaa tekemään valintoja, jotka tukevat jo keran otettua suuntaa. Spierin esimerkki polkuriippuvuudesta on yksi malli kuuluisasta Gaia-hypoteesista: noin kaksi miljardia vuotta sitten maapallon elämänmuoto johti hapen lisääntymiseen ilmakehässä, mikä puolestaan sääteli maapallon lämpötilaa ja suojeli veden säilymistä. Vapaan hapen lisääntyminen merkitsi monien siihenastisten elämänmuotojen tuhoutumista, mutta yhtä lailla se antoi sysäyksen monien muiden kehitykselle. Elämä ei vaikuta vain maapallon ilmi-

asuun vaan luo ja ylläpitää itseään vahvistavia mekanismeja eli Kultakutrilte sopivia olosuhteita (s. 90–92).

On ilmeistä, että "big historyn" kehitystä ja muutosta kuvaavat mallit ovat niin yleisiä, että ne kelpaavat niin kulttuuri- kuin luonnontieteidenkin analyysien malliksi – edellyttäen, että pelkästään periaatteesta ei haluta ylläpitää ehdotonta eroa tieteiden välillä. Mutta vaikka jokin analogia tuntuu järkeenkäyvältä, tieteessä sen todistaminen on silti tarpeen. Voidaanko historiatieteessä löytää käsittelytapoja, joilla kompleksisuuden malleja testataan ja kehitetään nimenomaisesti kulttuurikehityksen tutkimuksessa? Vehnän hintakehityksen ja talouden syklien mallintamista on kokeiltu.⁷ Muita kysymyksiä voisivat olla mm. sosiaalisten järjestelmien synty ja hajoaminen tai köyhyyden ja eriarvoisuuden ilmeisen sitkeä jatkuvuus. Niin ikään tuntuisi houkuttevalta pohtia minkä tahansa laajan hallinnollisen järjestelmän syntyä ja kehitystä tältä kannalta.

Uusi suuri kertomus

Tila ei anna tässä myöten tarkemmin pohtia käytännön sovellutuksia, mutta katsottakoon lyhyesti yhtä suurta muutosta ihmisen historiassa eli maanviljelyksen syntyä. Metsästyksen ja keräilyyn verrattuna maanviljely merkitsi kompleksisuuden kasvua sekä toisistaan riippuvaisten käytäntöjen ja siis polkuriippuvaisuuksien syntyä. Tekniset muutokset, kotieläintalous, kaupan ja kuljetuksen kehitys ja ylipäänsä työnjaon kehittyminen ovat kompleksisuuden mallin mukaisia askeleita, jotka lisäsivät järjestelmien keskinäistä riippuvuutta. Voidaan jopa katsoa, että kaupunkien kehitys paalutettiin peltoaukeilla.

Energiatalouden kannalta maatalous merkitsi sitä, että ihminen käytti kasvi- ja eläinkuntaa tehokkaammin ja sai siten käyttöönsä aikaisempaa suuremman osan auringon energiasta. Suu-

7. Kauffman (2010) 173 ja seur. ja 265–276.

rempi energian määrä oli välttämätön uuden kompleksisuuden syntymiselle. Uskonnoissa ja politiikassa maanviljelykseen siirtyminen merkitsi niin ikään kompleksisuuden kasvua. Jo se, että paikalleen asettuneiden piti torjua ulkopuolisten tekemät ryöstöt sekä sisäisen järjestyksen ylläpito edellyttivät kurinalaisuuden kasvua, mikä loi uudenlaisia hallinnollisia ja tiedollisia hierarkioita. Näinhän oikeastaan jo Norbert Elias selitti, mihin Spier viittaakin (s. 152).

Periaatteessa kompleksisuuden kasvu on mallinnettavissa ja suuruusluokiltaan jopa mittattavissa. Olisiko mittayksiköinä sitten hierarkian tasot, tuotantoketjujen (työnjaon) asteet tai jotakin muuta, riippuu tutkimustehtävästä. Luonnontieteen käsitettä ”power density” (*voimatiheys*) on myös käytetty arvioimaan kompleksisuuden astetta – myös kulttuurien kehityksessä (s. 31–36). Tämä alun perin Eric Chaissonin käsite (*energy rate density*) kuvaa energian kulutusta suhteessa järjestelmän laajuuteen, tiheyteen tai massaan. Käsite vastaa jälleen arkijärkeä siitä, että kehitys eli kompleksisuuden kasvu merkitsee energian kulutuksen kasvua. Kyse ei silti välttämättä ole absoluuttisesta kasvusta järjestelmän sisällä, koska järjestelmän kyky käyttää energiaa normaalisti myös tehostuu. Kuitenkin kokonaisuutena ihmislajin käyttöön ottama ja hyödyntämä energiamäärä on yksi suurimpia muutoksia maapallolla.

Koska aineistot eivät ole yhdenmukaisia, pitäisi luoda keinoja käsitellä erilaisia aineistoja yhdenmukaisina. Tämä on vaikea metodologi-

nen haaste. Se on valtava työ ja vieläpä erityisen haastavaa, koska tilastolliset analyysit ja muut ”kovat menetelmät” ovat joutuneet lähinnä mentaalihistoriallisten lähtökohtien suhteellisen yksinkertaisten sisällönanalyyysien varjoon. Edes tietokoneet eivät ole palauttaneet kulttuurintutkimuksessa matemaattisia menetelmiä arvoonsa. Luonnontieteissä tavallisten suurien tutkijaryhmien etu käy myös ilmeiseksi, vaikka yksinään puurtava humanisti on edelleen oppineisuuden perikuva.

Ihmisen historia on Spierin mukaan ainoa tiede, jolta puuttuu keskeinen paradigma Thomas Kuhnin tarkoittamassa mielessä. Luultavaa on, että Spierin toivomus astetta laveammasta universalismista rikastuttaisi historiatieteellistä tutkimusta. Joka tapauksessa taas on syntynyt yksi uusi suuri kertomus, ja aikansa trendin mukainen tämäkin kertomus on. Globaalisuus on monien pettymykseksi tarkoittanut lähes pelkästään ihmisen historiaa ja ihmisen toimistakin globaalissa näkökulmassa on korostunut ensisijaisesti liiketalous, kansainvälinen kauppa ja viihdeteollisuus. Sen sijaan ”big history” tarjoaa näkökulman, jossa ihminen on universuminsa vanki ja jossa ihmistä suuremmat asiat saavat ihmistä suuremman sijan. Niin ikään Fred Spier katsoo, että universalistisena lähestymistapana ”big history” on omiaan palauttamaan luonnontieteiden ja kulttuuritieteiden välisen yhteyden. Jos se tapahtuukin termodynamiikan toisen pääsäännön ehdoilla, sen virkeämpää keskustelua tulee olemaan.

Arvosteluja

Valamon luostarin historiankirjoituksen historiaa

Kati Parpei: "The Oldest One in Russia." The Formation of the Historiographical Image of Valaam Monastery. Russian History and Culture, Vol. 6. Brill, Leiden 2011. 299 s.

Brillin julkaisema Kati Parpein kirjoittama Valamon luostarin historiallisen kuvan muodostumiseen paneutuva teos (2011) pohjautuu suhteellisiin pienin, lähinnä rakenteellisiin muutoksiin hänen vuonna 2010 julkaistuun samannimiseen väitöskirjaansa. Valamon luostari nousi kukoistukseensa 1800-luvulla, jolloin saarella vieraili useita tsaareja, ja sen perustajaisät Sergei ja Herman kohotettiin kaikkialla Venäjällä kunnioitettaviksi pyhiksi. Tuota luostaria vaivasi vain yksi asia: historiallisten lähteiden puute. Venäjän vanhimmasi tituleerattulla luostarilla oli harvinaisen vähän säilyneitä kirjallisia jäänteitä omasta menneisyydestään. Tämä ristiriita muodosti paradoksin, johon Parpein tutkimus seikkaperäisesti pureutuu.

Valamon luostarin nousu yhdeksi Venäjän tärkeimmistä luostareista sijoittuu koko Euroopan-laajui-

seen kansallisromantiikan aikakauden, joka haki innokkaasti juuria ennen kaikkea myyttiseltä keskiajalta. Kati Parpein tutkimus johdattaa lukijansa mielenkiintoiselle ja kiehtovalle matkalle aikakauden, jolloin paineet Valamon luostarin historiaa kohtaan alkoivat kasvaa. Koska luostarilla ei ollut kirjallista aineistoa menneisyydestään, kuva Valamon historiasta pohjautui suullisiin kertomuksiin. 1600-luvulla autoitunut ja 1700-luvun alussa uudelleen rakennettu luostari sai vähä vähältä 1800-luvun kuluessa historian, joka vastasi sen silloista kuuluisuutta ja mainetta.

Mukaansatempaavasti Kati Parpei liittää Valamon historiografisen kuvan synnyin koko Euroopan-laajuiseen kansallisromantiikan ilmiöön, joka ikään kuin vaati kansallisten erityispiirteiden esille nostamista ja niihin pohjautuvia vahvoja stereotyyppiä. Tähän ilmiöön liittyi keskiajan, tuon myyttisen kansallisen menneisyyden kulta-ajan, lähteiden armoton metsästys, joka toisinaan johti innokkaiden keräilijöiden kiusaukseen sekoittaa fakta ja fiktio ja väärentämään suuren yleisön kaipaamia lähteitä. Parpein tutkimus tuo seikkaperäisesti ja valaisevasti laajaan arkistolähdemateriaaliin nojaten ilmi sen, kuinka Venäjän metropoliittaa ja Pyhää Synodia vaivasi Valamon "historiattomuus" aikakaudella, jolloin aineksia venäläiskansallisen identiteetin ja omakuvan rakentamiseen

haettiin ahnaasti, ja kansallinen historiankirjoitus tarjoili uljaita juuria, missä ortodoksisuus oli oleellinen osa venäläiskansallista identiteettiä.

Useat Karjalan luostareiden perustajaisista oli kanonisoitu Moskovan suurissa kirkolliskokouksissa 1500-luvun puolivälissä, joten näillä luotareilla oli kanonisoitujen pyhien elämäkertoihin sisältyneenä kirjoitettu ja dokumentoitu perustamisen historia. Valamolta, kuuluisuuteen kohonneelta vauraalta luostarilta tämä kirjoitettu historia puuttui. Sen perustajaisät Sergei ja Herman kanonisoitiin yleisvenäläisen kalenterin mukaan muistettaviksi pyhiksi vasta vuonna 1819, mikä tuntui kovin myöhäiseltä verrattuna moniin muihin Karjalan luostareihin, joiden perustajaisät, kuten Savvati Solovtškiläinen, Aleksanteri Syväriläinen ja Arseni Konevitsalainen kanonisoitiin 1500-luvun puolivälissä.

Parpei esittää johtopäätöksensä, kuinka juuri Valamoa vaivannut "historiattomuus", lähteiden olemattomuus, loi edellytykset värikkäälle ja vivahteikkaalle historialliselle kuvalle, joka muodostui 1800-luvun kuluessa suurelta osalta suullisten legendojen sekä tarkoituksellisten väärennösten avulla. Parpein tutkimuksen suuri oivallus onkin, kuinka historian tarve luo historian. Valamon kuuluisuus ja vaikutusvalta 1800-luvun venäläisessä yhteiskunnassa sisälsi paradoksin omalla historiattomuudellaan.

Pitkän tutkimusprosessin aikana Parppein tutkimus on hakenut rakennettaan, mikä paikoitellen heijastuu tekstiin. Prosessin aikana Parppein muuttui keskiajantutkijasta 1800-luvun historiankirjoituksen tutkijaksi, eivätkä tutkimuksen suunnan muutokset ja näkökulman hakeminen ole aivan kivuttomasti siirtyneet teoksen rakentamiseen, jota hienoisesti vaivaa selkeiden tutkimuksellisten kysymysten esittäminen.

Historiankirjoituksen yhtenä oleellisena osa-alueena on väistämättä aina ollut tarinankerronta; looginen ja ymmärrettävä esitys siitä, kuinka nykyisyyteen on päädytty. Kati Parppein antaa johdannossaan ymmärtää käsittelevänsä Valamon historiallisen kuvan syntyprosessia kuvatutkimuksen ja myyttihistorian keinoin. Teoksen metodologinen johdanto ei kuitenkaan juurikaan nivoudu itse tutkimukseen. Parppein mukaan myytit ovat ”syntytarinoita, jotka selittävät nykyisyyttä”, ja hän viittaa myyttien ja historian merkitykseen selitysten antajina ja menneisyyden kuvan rakentajina. Suuret luomismyytit, sellaiset kuin Kalevalan, Raamatun, tai vaikkapa antiikin kreikkalaisen tradition myytit selittävät kyllä ihmisen paikkaa maailmassa, mutta Parppein ei mitenkään konkreettisesti osoita, kuinka hänen myyttihistorian työkalunsa toimii suhteessa Valamon menneisyyden kuvaan.

Tutkimuksessaan hän ajautuu enemmän selvittämään Valamon perustamisajankohdan problematiikkaa ja tutkimushistoriaa kuin tutkimaan itse kuvaa. Valamon historiallisen kuvan perusosat ilmenevät hänen tutkimuksessaan jo valmiina rakenteeseen ututettui-
na kattauksena, missä luostarin vanhuus, luostarin pyhien isien arvovalta muihin Karjalan pyhimyksiin nähden, sekä sen asema idän ortodoksian linnakkeena esitetään Valamon historiografisen kuvan kulmakivinä. Näiden teemojen va-

raan Parppein osoittaa Valamon historiografisen kuva muodostuneen, ja siihen pohjautuu myös teoksen rakenne.

Keskeisin elementti tässä kuvassa oli Valamon väitetty vanhemuus muihin Venäjän luostareihin nähden. Idea luostarin vanhemmuudesta on mainittu jo vuodelta 1784 peräisin olevasta luostarisäännöstä, ja useat historioitsijat viittasivat ajatukseen Valamosta Venäjän vanhimpana luostarina. Luostarin alkuvaiheet on kiistelty aihe, johon Valamo-tutkimuksen suomalainen uranuranuurtaja Heikki Kirkinen osallistui jo 1960-luvulta lähtien. Nyt julkaistu teos kantaa mallikkaasti kortensa kekkoon tässä debatissa, sillä kysymys Valamon vanhemmuudesta muihin Venäjän luostareihin nähden nousee Parppein teoksen keskeiseksi ongelmakohtaksi. Vaikka hän periaatteessa lähtee kerimään auki Valamon historiografisen kuvan syntyyn vaikuttaneita tekstejä aikomuksenaan hyödyntää kuvatutkimusta, on hän sittenkin enemmän sotkeutunut debattiin Valamon historian ajoituksesta kuin antaa johdannossaan ymmärtää. Toki tämän lähdeaineiston perinpohjaisen tuntemuksen nojalla Parppeilla on aiheeseen painava sana sanottavanaan. Parppein käyttämä lähdeaineisto on laaja, se sisältää kronikoita, arkistolähteitä, historiiateoksia ja jopa nettisivuja.

Sergein ja Hermannin myöhäinen kanonisaatio nousee esiin yhtenä keskeisimpänä Valamon historiografisen kuvan paradoksina. Ikään kuin itsekkin uskoen siihen, että Valamo oli luostari, jonka perustajaisät olisi kuulunut kanonisoita samoihin aikoihin kuin naapuriluostareidenkin perustajat, Parppein pohtii syitä siihen, miksi näin ei käynyt. Aivan kuin se vaihtoehdotto, että Valamo olisi ollut syrjäinen ja suhteellisen merkityksetön luostari aina 1700-luvulle saakka, jolloin luostari perustettiin

uudelleen, ei olisi mahdollinen. Vastaukseksi siihen, miksi Sergeitä ja Hermannia ei kanonisoitu 1500-luvun kirkolliskokouksissa tai pian niiden jälkeen, Parppein tarjoaa oman näkemyksensä. Ensinnäkin useat lähteet antavat aiheetta olettaa, että Sergein ja Hermannin reliikit yhdistettiin vasta 1500-luvun puolivälissä, joten varsinainen kultin synty oli tuolloin vielä alkutekijöissään. Lopulta Valamon autioituminen 1500-luvun lopun Venäjän ja Ruotsin sodissa vesitti asian. Loppujen lopuksi Kati Parppein jättää Valamon historian historiallisten vaiheiden rekonstruoimisen lukijan tehtäväksi.

Tutkimuksen kaksijakoinen luonne muodostaa teoksen rakenteellisen haasteen. Toisaalta selvitetään Valamon syntyhistoria ja esitellään siihen liittyvät lähteet ja tutkimus. Toisaalta käsitellään historiografisen kuva, joka luostarista ennen toista maailmansotaa ja luostarin uudelleen perustamisen jälkeen vuodesta 1989 lähtien on annettu ja tänä päivänäkin annetaan. Nämä kaksi linjaa eivät sujuvasti kohtaa. Siihen on omat ymmärrettävät syynsä, sillä ne muuttavat 1500-luvun dokumentit, jotka valottavat Valamon luostarin historiaa todella hyvin, eivät olleet 1700- ja 1800-luvun historioitsijoilla käytössä. Ehkä tärkein Valamon historiaa valottava lähde, vasta 1980-luvulla tutkijoiden tietoisuuteen paljastunut 1500-luvulla kirjoitettu *Skazanie o Valaamskom monastyre* (Kertomus Valamon luostarista) kertoo paitsi luostarin syntyajankohdan, valottaa myös hyvin miksi Valamon luostarin perustajista ei syntynyt selkeää kulttia. Esittelemällä selkkaperäisesti tämän lähteen tutkimuksessaan, myös lukijat voivat helposti tehdä omat johtopäätöksensä Valamon menneisyydestä.

Parppein tutkimuksesta käy hyvin ilmi se, kuinka luostarin oman kirjakaupan merkitys Valamon kuvan luomisessa oli keskeinen. Vala-

mosta kertovia kirjoja ostivat – ja ostavat edelleen – saarella vierailevat matkailijat ja pyhiinvaeltajat. Nykyään tärkeä Valamon menneisyyden kuvan luoja on Internet. Perinpohjaisen lähteiden tuntemuksensa ja huolellisen lähdekriittisyytensä vuoksi Parppain teos on ohittamaton perusteos kaikille Valamon historiasta kiinnostuneille. Se osoittaa vastaansanomattomasti myös mielikuvan voiman historiantutkimuksen moottorina, ja niinpä teosta voi erinomaisesti suositella kenelle tahansa historian kirjoituksesta kiinnostuneelle.

– MARI ISOAHO

Uuden Galician valloitus

Ida Altman: The war for Mexico's West. Indians and Spaniards in New Galicia, 1524–1550. Albuquerque: University of New Mexico Press, 2010. 340 s.

Latinalaisen Amerikan espanjalaisvalloituksen ja siirtomaa-ajan historiaan erikoistuneen Ida Altmanin uusin tutkimus käsittelee Meksikon alueella sijainneen Uuden Galician valloitusta. Aiheen valinta on perusteltua, sillä tapahtumasarja on jäänyt pieneksi sivujuonteeksi espanjalaisten valloituksista kirjoitetuissa teoksissa. Eniten huomiota ovat saaneet sellaiset konkistadorikommentajat kuin Meksikon asteekkivaltakunnan alistaja Hernán Cortés tai Perun inkavaltion valloittaja Francisco Pizarro. Heidän menestystarinansa ovat leimanneet muiden Amerikan osien valloituksia niin, että nekin on usein kuitattu samanlaisina ylivoimaisten espanjalaisten voittokulkuina. Altman onkin asettanut tavoitteek-

seen tehdä englanninkieliselle yleisölle tunnetuksi heidän huonosti tuntemansa tapahtumasarjan sekä oikoa uuden tutkimustiedon avulla espanjalaisvalloittajista kirjallisuuteen juurtuneita virheellisiä käsityksiä. Siten hän jatkaa samalla linjalla kuin James Lockhart ja Matthew Restall, joiden ansiokkaat tutkimukset ovat murtaneet vanhoja myyttejä konkistadoreista.

Altman lähestyy Uuden Galician valloitusta sekä konkistadorien että alkuperäisasukkaiden kokemusten kautta. Jälkimmäisen kohdalla ongelmana on, etteivät alueella asuneet kansat jättäneet jälkeensä kirjallisia dokumentteja. Säilynyt aineisto on lähes kokonaan valloittajien kirjoittamaa. Alkuperäisasukkailla ei puolestaan ollut omaa kirjoitusjärjestelmää, jonka avulla he olisivat voineet tallettaa kokemuksiaan. Lisäksi espanjalaisten kovakouraiset menetelmät ja mukanaan tuomat kulkutaudit aiheuttivat laajaa väestökatoa. Alueelle ei jäänyt tarpeeksi henkiin sodat kokenutta väestöä, joka myöhemmin olisi voinut kertoa kokemuksiaan kiinnostuneille lähetyssaarnaajille, kuten muualla Meksikossa tapahtui. Altman on ratkaissut yksipuolisen aineiston ongelmat valitsemalla lähteiksi espanjalaisvalloittajia vastaan nostettujen oikeudenkäyntien pöytäkirjoja, joissa alkuperäisväestö pääsee usein ääneen todistajana. Kuten Altman huomauttaa, heidän lausuntonsa ovat päätyneet lähteisiin espanjankielisen tulkin ja kirjurin välityksellä. Tutkija on kuitenkin pitänyt ongelmat mielessään ja pystynyt hyödyntämään aikaisemmassa tutkimuksessa vähän käytettyjä lähteitä. Valloittajien laatimia raportteja sekä muistelmia ei niitäkään unohdeta, vaan tutkimukseen on valittu aiheen kannalta relevantit lähteet.

Altman on rajannut teoksensa ajallisesti kahteen tapahtumaan. Tutkimus alkaa Nuño Beltrán de Guzmánin johtamasta alueen en-

simmäisestä ja raa'asta valloituksesta 1520-luvun puolivälistä 1530-luvun alkupuolelle. Käsitteilyn päätepiteenä on alkuperäisväestön kapinan jälkeen tapahtunut toinen valloitus ja siirtomaa-hallinnon vakiinnuttaminen Uuden Espanjan varakuningas Antonio de Mendozan komennossa. Pääosassa teoksen luvuista Altman käsittelee valloituksen ja kapinan vaiheita molempien osapuolten kokemana. Lisäksi Altman luo katsauksen muutoksiin, joita espanjalaisten mukanaan tuoma siirtomaa-hallinto alueella aiheutti.

Altman ravistelee tutkimuksessaan vanhaa käsitystä espanjalaisista ylivertaisina taistelijoina alkuperäiskansoihin verrattuna. Espanjalaisten menestys perustui ympäri Amerikan manteretta paikallisten kansojen vanhojen vihollisuuksien hyödyntämiseen ja liittolaisten hankkimiseen. Menetelmä onnistui parhaiten atsteekkien tai inkojen keskusvaltaisesti hallittujen valtakuntien kohdalla, missä konkistadorit pystyivät liittoutumaan katkerien alamaisten ja vihollismaiden kanssa. Valloituksen jälkeen he saattoivat ottaa haltuunsa valmiit hallintorakenteet, joiden varaan siirtomaa-hallinto oli helppo rakentaa. Sen sijaan pääosassa Amerikan alueita espanjalaiset olivat vaikeuksissa, kun vastaavia keskusjohtoisia valtakeskittyimiä ei löytynyt. Uuden Galician alistamisessa ongelmiin joutuneet konkistadorit turvautuivat terrorisotaan, missä asukkaita surmattiin joukoittain vastarinnan murtamiseksi. Lisäksi alue paljastui odotettua köyhemmäksi, joten espanjalaiset alkoivat kruunun kiellosta huolimatta myydä asukkaita orjiksi.

Koska Uuden Galician asukastiheys oli Keski-Meksikoon verrattuna harva ja asukkaiden orjiksi myyminen vielä pahensi asiaa, espanjalaisten suosimat encomienda-läännitykset eivät tuottaneet tarpeeksi tuloja. Seurauksena oli harvojen asukkaiden riistäminen,

minkä aiheuttama katkeruus osaltaan ajoi asukkaita kapinaan uutta isäntäänsä vastaan. Lähteiden tarakan analysoinnin perusteella Altman osoittaa, ettei kapina espanjalaisvaltaa vastaan ollut mikään spontaani vihanpurkaus, vaan vuosia huolellisesti suunniteltu kansannousu. Kapinalliset olivat lähellä päihittäneen espanjalaiset, sillä he oppivat uusia taistelutapoja, joiden avulla he saattoivat eliminoida espanjalaisten vahvuudet taistelulentällä. Vaikka espanjalaiset lopulta onnistuivat pääsemään niskan päälle, säilyivät jotkin Uuden Galician syrjäiset alueet itsenäisinä pitkälle 1700-luvulle saakka. Vaikka Altman ei asiaa tutkimuksessaan mainitse, oli vastaava kehitys espanjalaisvalloituksen kohdalla melko yleistä. Yleisesti konkistadorit ilmoittivat kruunulle valloitustensa olleen menestyksellisiä, vaikka todellisuus saattoi olla toinen. He tiesivät, että kruunu ei olisi palkinnut epäonnistumisia.

Vaikka Altmanin alkuperäislähteiden määrä on kattava ja käyttö taitavaa, etenkin muutoin vähän käytetyn oikeudenkäyntiaineiston kohdalla, on pieniä puutteita havaittavissa tutkimuskirjallisuudessa. Uudempaan aiheesta tehtyyn tutkimukseen perehtymisestä huolimatta hän seuraa osittain vanhoja ja jo kumottuja käsityksiä. Näin on esimerkiksi Uuden Galician ensimmäisen valloittajan Nuño de Guzmánin kohdalla. Vanhassa kirjallisuudessa pahamaineisena pidetty Guzmánin suorittama paikallisen päällikön Cazoncin vangitseminen ja teloitus oikeudenkäynnin jälkeen salaliitosta syytettynä olivat Altmanin mielestä oikeusmurha (s. 34). Väite seuraa alkuperäisväestöä sympatisoivaa ja konkistadoreja parhaavaa tutkimussuuntausta, joka ei sovi molempien osapuolten kokemuksista kuvaamaan pyrkivään tutkimukseen.

Guzmánin toimien kuvaaminen antaa lisäksi vaikutelman, ettei tut-

kija ole perehtynyt Amerikan espanjalaisvalloituksen lakikontekstiin eikä Guzmánin motiiveihin. Esimerkiksi James Krippner-Martínez on teoksessaan "Rereading the conquest: power, politics, and the history of early colonial Michoacán, Mexico, 1521–1565" päättänyt aivan erilaiseen tulkitintaan. Hänen tuloksensa osoittavat, että oikeudenkäynti oli hyvin tavallinen menetelmä konkistadoreille. Kruunu oli säätänyt tiukkoja lakeja ja asetuksia alkuperäisväestön kohtelusta, joita konkistadorien oli toteltava. Sen vuoksi valloittajat kuvasivat kuninkaalle lähettämässä raporteissaan toimensa pilkulleen lakien mukaisina. Suurta arvovaltaa omanneen Cazoncin teloitus oli Krippner-Martínezin mukaan välttämätön toimi konkistadoreille paikallisten asukkaiden vastarinnan lopettamiseksi. Alueen väestön vastarinta olisi jatkuessaan koitunut pulassa olleiden espanjalaisten tuhoksi. Koska konkistadorit eivät voineet noin vain surmata vaarallista vastustajaansa kruunun lakien vastaisesti, heidän täytyi todistaa hänet Espanjan kuninkaan kanssa tehdyn liittosopimuksen rikkojaksi ja kuolemantuomion ansaitseväksi petturiksi.

Ida Altman onnistuu teokselleen asettamassaan tavoitteessa. Lopputuloksena on selkeä yleisesitys Uuden Galician valloituksen vaiheista ja seurauksista. Teoksessa on lisäksi kyetty kyseenalaistamaan vanhoja tulkintoja, mikäli alkuperäislähteiden tiedot ovat sellaiseen viitanneet. Erityisenä ansiona voi pitää alkuperäiskansojen kokemusten mukaan ottamista vastaavien espanjalaisten rinnalle. Uuden Galician asukkaiden kokemusten jäljittäminen on vaatinut taitavaa valloittajien laatimien lähteiden lukutaitoa.

– VESA-MATTI KARI

Ei oppi ennenkään ojaan kaatanut

Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle. Toim. Jussi Hanska ja Kirsi Vainio Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1266:1. SKS, Helsinki 2010. 407 s.

Nyky-Suomessa vallitsee suuri yksimielisuus onnistuneen kasvatuksen ja koulutuksen ratkaisevasta merkityksestä Suomen tulevaisuudelle. Ymmärrystä asiassa lisää ja syventää se, että tunnemme aihepiirin merkityksen myös historiassamme vaiheissa. Tietämyksemme Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historiasta on ollut valitettavan puutteellinen ja hajanainen varsinkin yhteiskunnalliselta taustoitukseltaan. Suomen Historiallisen Seuran ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kolmiosainen tietoteoshanke *Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia* onkin sangen perusteltu niin historiamme ymmärtämisen terästämiseksi kuin ajankohtaisuutensa vuoksi.

Teossarjan ensimmäinen osa käsittelee kasvatuksen ja koulutuksen kehitystä ja muutoksia keskiajalta 1860-luvulle. Sen jälkeen käsittely tiivistyy kohden nykyaikaa niin, että kolmannen osan, "Tiedon ja osaamisen Suomi" on tarkoitus ulottua 1960-luvulta nykyaikaan. Pidän jaksoista perusteltuna. Sitä ei voi mitata vuosilla eikä vuosisadoilla, vaan muutosten sykkeellä ja järjestelmien pysyvyydellä. Kyllä uutta tuli "kehiin" ensimmäiselläkin, noin 600 vuoden jaksolla, mutta se ei mullistanut vanhoja muotoja ja tarpeita. Kuten kirjassa korostetaan, koulutuksen tarpeet ja muodot nousivat tuolloin sääty-yhteiskunnan rakenteista käsin. 1800-luvun jälkipuolen koulutusrakenteet kestivät paljolti 1970-lu-

volle, ja sen jälkeen pantiin ”kaikki uusiksi”, lopulta yliopistokin.

Kirjasarjan ykkösoosan jäsentelyä pidän onnistuneena. Siinä on kaksi kronologista, koulutuksen yleiskehitystä käsittelevää lukua: ensimmäinen ulottuu keskialjalta 1500-luvun lopulle (kirjoittajina Jussi Hanska ja Anu Lahtinen) ja toinen siitä edelleen 1800-luvun puoliväliin (kirjoittajana Timo Joutsivu). Niitä on syvennetty aihekeskeisillä koulutusluvuilla: aatelin kasvatusta (kirjoittajina Liisa Lagerstam ja Jessica Parland-von Essen), kaupan ja käsityön ammattikasvatusta (kirjoittajana Kirsi Vainio-Korhonen) ja kirkollinen kansanopetus (kirjoittajina Esko M. Laine ja Tuija Laine). Hyvin ajateltu on lapsuutta ja lasten moninaista osaa sääty-yhteiskunnassa käsittelevä loppuluku (kirjoittajana Marjatta Rahikainen).

Mielestäni on hieman ”omituis-ta”, että toimittajat luonnehtivat esipuheessaan itseään ”nuoren polven edustajiksi” ja että he siksi osaavat tarkastella ilmiöitä, tässä tapauksessa koulutusta, myös kansainvälisesti. Mikä on ”nuori polvi”? Sukupolvi lienee tässäkin varsin liukuva käsite. Se, että tutkija on nuori iältään tai tutkijana, ei vielä tee tutkimuksesta välttämättä parempaa tai kansainvälisempää kuin jos kyseessä on jo varttuneempi tutkija. Hyvin voi olla päinvastoin. Meillä on toki loistavia esimerkkejä varttuneista tutkijoista, jotka ovat ansiokkaasti, iän lisääntymässä entistä kypsemmiin, tarkastelleet Suomen historiaa kansainvälisissä yhteyksissä. Tutkimuksen laatu ratkaisee – ei se, mihin ”polveen” tekijä kuuluu. Arviointi tässäkin suhteessa kannattaa jättää lukijoille.

Enkä pidä esipuheessa mainittuja lähteiden ”lähilukua” tai retrospektiivistä tulkintaa erityisen uusin tai nuorten menetelminä. Kyllä kai esimerkiksi Kauko Pirinenkin luki keskialjan lähteitään varsin ”lähteltä”, siis tarkasti ja kriittisesti.

Myös sen menetelmän käytössä, että kansainvälisillä lähteillä tai tiedoilla paikataan Suomen keskialjan lähteiden ja tietojen aukollisuutta, on oltava varovainen ja varauksellinen. Aivan toinen asia on se, että suomalaisia ilmiöitä tarkastellaan kansainvälisissä yhteyksissä silloin kun siihen on vaikuttavia perusteita. Kyllä Suomen suuret keskialjan tutkijat, suureksi osaksi jo manalle menneitä, osasivat tarkastella keskialkaa laajoissakin yhteyksissä silloin kun siihen oli aihetta.

Jussi Hanskan ja Anu Lahtisen osio koulutuksesta keskialjalta 1500-luvun lopulle on mainio ja selvästi uusi hyvä lisä aiempaan tutkimukseen. Ongelmana lukijan kannalta saattaa olla se, ettei hän aina huomaa kyllin selvästi, milloin siirrytään käsittelyssä eurooppalaisista/ruotsalaisista käytännöistä ja opetusihanteista Suomessa toteutuneisiin ja vaikuttaneisiin. ”Kansainvälinen” jää monin osin Suomen kehityksestä kovin irralliseksi.

Lähteiden ”lähilukua” harjoitetaan, kun yhdestä asiakirjasta vuodelta 1476, jossa mainitaan Turun hiippakunnan pappi ja hänen opissaan ollut mutta karannut oppilaansa, päätellään, että se olisi ollut erityinen kyläkoulu tai seurakuntakoulu. Edelleen jatketaan, että oli ”pikemmin sääntö kuin poikkeus”, että hiippakunnassa olisi ollut keskialjalla yleisesti kyläkouluja, eräänlaisia alkeiskouluja ja niissä oppilaita (s. 39–45). Vähäkin hypoteettisuus seurakuntakouluista on hävinnyt viimeistään sivulla 59, kun mainitaan, että katedraalikoulun oppilaat olivat ”alemmissa kouluissa lahjakkuutensa osoittaneita poikia”. On selvää, että ex silentio -päätelyssä mennään tässä liian pitkälle, näin ei voi keskialjan tietämystä lisätä. Se voidaan päätellä, että papeilla oli yksityisoppilaina lahjakkaita nuorukaisia saamassa alkuopetusta, mutta kouluista ei voi puhua. Ja pappiskoulutuksen pääpaikka oli katedraalikoulu, johon varakkaat

talonpojatkin lähettivät poikiaan. Kyllähän me sen tiedämme pappissukujen nimistäkin, jotka talonpoikaisilla olivat useimmin oppineita muodosteita talojen tai kylien nimistä.

Turun katedraalikoulun perustamisajankohdan osalta kritikoidaan ankarasti ja perusteita sitä Maliniemen ja Pirisen päättelyä, että koulu olisi perustettu pian tuomio-kapitulun perustamisen (1232) jälkeen eli vasta korkeintaan 1300-luvun alussa. On toki muistettava, että suomenkielisten pappien tarve oli 1200-luvulla huutava, kun uusia seurakuntia ja kirkkoja perustettiin vilkkaasti. Perusteluksi myöhäisempään perustamiseen ei riitä se ”kansainvälinen” lisä, että Italiassakin oli hiippakuntia, joista katedraalikoulu puuttui vielä 1200-luvulla (s. 50). Toisaalta katedraalikoulun päättehtävä ei ollut antaa valmiudet yliopistoon (s. 69) vaan juuri pappiskoulutus. – Muutamia ylilyöntiä lukuun ottamatta Hanskan ja Lahtisen osuus on hyvä kokonaisuus ja antaa myös uusia yksityiskohtia.

Timo Joutsivu jatkaa koulutuksen ja sen tarkoituksen käsittelyä 1600-luvun alusta 1800-luvulle. Hänen osionsa perustuu selvemmin kirjallisuuteen kuin edellinen, jossa käytetään myös alkuperäislähteitä. Esimerkiksi paljon siteerattua Comeniuksen kasvatustietoa ym. olisi ollut syytä ammentaa alkuperäislähteistä. Samoin lehtikeskustelujen referoinnissa olisi ollut paikallaan käyttää alkuperäisiä lehtiä (esimerkiksi Åbo Tidningaria sivulla 159). Runsaasti on jouduttu käyttämään J. T. Hanhon vuonna 1947 julkaisemaa Suomen oppikoululaitoksen historiaa vuodelta 1947. Lähes 70-vuotias Hanho oli tilastotieteilijä, ei koulumies.

Joutsivuon kirjoitus on hyvä kokonaisuus, mutta ei tuo juuri uusia lisä aiheeseen. Keskiössä on yleinen koulupolitiikka ja -ajattelu, sen sijaan koulujen perustamista

(esim. pedagogiot jo 1639 sisämaankin kaupunkeihin, vrt. s. 128), käytännön toimintaa, opettajakuntaa ja toimintaedellytyksiä olisi ollut syytä valottaa enemmän. Sääty-yhteiskunnan sitovuus koulutuksen ohjaajana tulee 1700-luvun ja 1800-luvun alkupuolen osalta kovin tiukkana esiin; koulutus toki lisäsi myös säätykiertoa. Kovin monet erilaiset koulut, joita varsinkin 1800-luvulla perustettiin kaupunkeihin, jäivät korkeintaan maininnalle. Näistä olisi saanut tietoa kaupunkihistorioista (esim. Wacklinin tyttökoulut). Kirjan puitteisiin (1860-luvulle) olisi mahtunut myös 1840- ja 1850-luvun vilkas keskustelu koulutuksesta, johon jo Snellmankin osallistui (säätyksenä mm. Ruotsin kansakoulu 1842).

Liisa Lagerstamin ja Jessica Parland-von Essenin osio ”Aatelin kasvatusta” on mielenkiintoinen, uusi lisä Suomen koulutushistoriaan. Se on tehty huolellisesti, ja aihetta on käsitelty monipuolisesti niin aatelistyttöjen kuin -poikienkin osalta – Haapaniemen upseerikoulukin on mukana. Ongelmana on vain se, että Suomen aateli-kasvatuksesta on saatavissa sangen niukasti tietoa – artikkeli sopisi lähes yhtä lailla kuvaamaan Ruotsin aatelin kasvatusta. Kiintoisaa olisi ollut saada lukea aatelin koulutuksesta myös autonomian aikaan muuttuneissa oloissa.

Kirsi Vainio-Korhonen on laatinut asiantuntevan, hienon kirjoituksen ”Kaupan ja käsityön ammattikasvatuksesta”. Asiantuntemus perustuu pitkälti hänen omiin tutkimuksiinsa kyseisestä aihepiiristä. Naisnäkökulma on tietysti ja aiheesta myös esillä. Naisillahan on kauppiaina pitkä ura Suomessakin: jo 1500-luvulla Pohjanmaan satamissa vierailleissa etelän kauppiassa oli naisia. Koulutus porvariksi oli monipuolista ja käytännönläheistä.

Esko M. ja Tuija Laine ovat koonneet monitahoisen kirkollisen kansanopetuksen vaiheista ja

muodoista 1600-luvulta 1800-luvulle esityksen. He ovat nähneet vaivan koota myös runsaasti esimerkkiaineistoa maan eri puolilta alkuperäisistä kirkollisista asiakirjoista. Katekismuksen merkitys, lukutaidon oppiminen ja aiempaa korostetummin saarna opetusmuotona saavat asiaankuuluvaa huomiota mutta myös muu hengellinen kirjallisuus ja opetusmuodot. Nimenomaan saarna koskeva osio on itse asiassa uutta luova erikoistutkimus, joka sopii yleisen aiheensa vuoksi hyvin myös yleisesitykseen. Vain kaupunkirahvaan opetuksesta olisi suonut myös jotain sanottavan ja ehkä myös herätysliikkeiden suhteesta kansanopetukseen.

Kun kirja tähän asti on tutkinut ja kuvannut lähinnä yhteiskunnan näkökulmaa opetettaviin, nostaa Marjatta Rahikainen loppuluvussa esiin myös opettavien, lasten todellisuuden niin koulutuksen kuin heille langetettujen muiden velvollisuuksien ja elämänympäristöjen osalta. Hän tekee sen monipuolisesti ja mielenkiintoisesti. Hän tuo käsittelynsä selkeästi myös 1860-luvulle asti, mikä jää monissa muissa artikkeleissa hieman vaillinaiseksi.

Kirjassa on runsaasti hyviä syventäviä laatikotekstejä. Mainitsemme niistä vain kirjan laajimman laatikon, Ritva Kyllin artikkelin saamelaisen koulutuksesta. Tiukkaankin tilaan sopii hyvin suunnitellen paljon olennaista.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on jälleen tehnyt upean kulttuuriryön julkaisemalla runkoteoksen Suomen kansan pitkästä, pitkälti kirkon opastamasta tiestä kulttuurikansaksi.

– JOUKO VAHTOLA

Ruotsille tärkeä Suomi

Svenskfinska relationer. Språk, identitet och nationalitet efter 1809. Toim. Maria Sjöberg ja Birgitta Svensson. Nordiska museets förlag. Tukholma 2011. 182 s.

Tukholman Nordiska museet järjesti vuonna 2009 seminaarin ”Svenskt i Finland – finskt i Sverige”. Seminaarissa käsiteltiin monipuolisista ”identiteetin muodostusta”, joka oli tapahtunut viimeksi kuluneiden 200 vuoden aikana, kun Suomi ei enää ollut osa Ruotsin valtakuntaa. Tilaisuudessa olivat mukana enimmäkseen ruotsalaisia historioitsijoita. Nyt julkaistu valikoima osoittaa, ettei aihepiiri ole lainkaan niin loppuun kaluttu kuin joskus ajatellaan.

Hyviä esimerkkejä löytyy viljalti. Upsalan yliopiston historian professori Torkel Jansson kysyy, menettikö Ruotsi 1809 kaikissa suhteissa Suomen. Hän vastaa, ei suinkaan, ei ainakaan kulttuurisesti – mitä olisi ruotsalainen identiteetti ilman Franzénia, Runebergiä ja Topeliusta. Monipuolisessa artikkelissaan Jansson toisaalta tekee mielenkiintoisia johtopäätöksiä siitä, kuinka pahimpina sortovuosinakin lakikirjat Suomessa jo ulkoasultaan ilmensivät sitä, että pohjana oli Ruotsin laki vuodelta 1734. Senkin Jansson on huomannut, että vuonna 1868 julkaistussa Ruotsin kansakoulujen kannessa on säe Kalevalasta; kansakoulujen päästötodistuksessa on Maamme-laulun alku sanat käsittävä vinjetti.

Hyvin toimitetun kokoelman jokaisella artikkelilla on annettavaa uusia oivalluksia. Eikä kokoelma rajoitu vain menneen käsitteeseen – tulevaisuutta käsittelee kymmenien vuosien tähtäimellä professori Charles Westin. Nähtäväksi jää miten hänen – tietenkin

historian lähtökohtiin perustuvat – visionsa erityisesti Venäjän kehityksestä toteutuvat ja vaikuttavatko ne Suomeen ja Ruotsiin. Maatalous ja maanomistusolojen muuttuminen muutoksen jälkeen tulevat nekin käsitellyiksi. Molemmissa maissa maata omistavien oli eron jälkeen tehtävä valinta omistustensa tulevaisuuden suhteen. Epäilemättä paljon työtä vaatinut Klas Nybergin selvitys erään suvun perinnönjaoista valaisee ansiokkaasti tilannetta inhimillisiä ulottuuksia unohtamatta.

Kokoelman päättää Max Engmanin selväpiirteinen vertaileva analyysi koko kirjan problematiikasta. Teoksen toimittajien toiveen Engmanin artikkelin inspiroivasta vaikutuksesta tulevaan tutkimukseen voi helposti uskoa toteutuvan.

Korkeaa akateemista tasoa edustava teos liittyy mainiolla tavalla 200-vuotismerkkivuoden tuottamiin moniin historiateoksiin ja -artikkeleihin.

– PEKKA HARTILA

Brittien sotaan lähtö

Philip Towle: Going to War. British Debates from Wilberforce to Blair. New York, Palgrave Macmillan. 2009. 227 s.

Brittiläistä sotahistoriaa käsittelevien tutkimusten julkaisut ovat saaneet mielenkiintoista jatkoa Philip Towlen vuonna 2009 julkaisemasta teoksesta *Going to War – British Debates from Wilberforce to Blair*. Kirjassaan Towle tuo esiin kiinnostavia näkökulmia ja aikalaiskeskustelua sotaan lähtemisestä.

Going to War käsittelee pääasiassa sotaan lähtemistä ja hiukan itse sodankäyntiä niitä koskevien

keskustelujen ja keskusteluvaustien kautta. Yhteisen kehityksen eri näkökulmien tarkastelulle tarjoaa Britannian sotilaallisiin väliintuloihin taipuvainen ja osittain kolonialistinen sotahistoria, jonka muuttamiseen eri toimijat ja ryhmät ovat brittiläisen yhteiskunnan sisällä vaikuttaneet. Teoksessa tarkastellaan myös yhteiskunnallisen avoimuuden lisääntymistä: sotaan lähtö ja sen seuraukset ovat ajan kuluessa tulleet laajemman ja avoimemman keskustelun kohteeksi.

Johdannossa punaiseksi langaksi punotaan sotaan lähtemistä käsittelevien erilaisten kommentaattorien luonne ja muutos sekä eri painostusryhmien määrän lisääntyminen. Seuraavaksi käsitellään kulttuuria ja olosuhteita – oppia saaneet ja lukutaitoiset ovat tavallisesti paremmin perillä siitä, milloin ja missä sotia käydään ja mitä sodankäyntiin liittyy. Samalla kosketellaan myös ”oikeutetun sodan” ajatusta.

Aihepiiriä jatketaan kolmannessa luvussa, jossa käsitellään valtiollisen anglikaanisen kirkon roolia sotaan koskevassa keskustelussa. Luku tiivistää hyvin 1900-luvun moraalijattelun kehittymistä kuvaamalla, miten kirkko keräsi kritiikkiä osoittaessaan ensin hallitukselle tukea mutta omaksuessaan sittemmin passiivisen asenteen: ensimmäisen maailmansodan kauhut johdattivat kirkon johdon ottamaan kantaa ja rakentamaan itsestään moraaliauutoriteettia myös sotaan liittyvissä asioissa.

Towle korostaa painostusryhmien roolin olevan erityisesti Britannian kulttuurissa hyvin luonteellinen. Valitettavasti hän ei kuitenkaan käsittele aseellisuuden mahdollista osallisuutta painostustyöhön.

Mediaa ja sotaan käsittelevässä luvussa Towle kuvaa sanomalehtimedien kautta journalistien osallistumista sotaan koskevaan keskusteluun. Tutkija hahmottelee, miten sotajournalistien kuvaustapa on

muuttunut ihannoivista sankarikerromuksista realistiin kuvauksiin 1800-luvulta nykypäivään ja miten tämä on vaikuttanut suuremman yleisöön.

Yleistä kirjallisuutta ruotivassa luvussa pohditaan lyhyesti useita merkittäviä brittiteoksia, jotka ovat vaikuttaneet ajatteluun ja keskusteluun. Huomiota saavat niin 1800-luvulla Saksan nousua ja uhkaa ennakoivat teokset kuin myös toista maailmansotaa seuranneet synkät tulevaisuudenkuvaukset ydintuhon raastamasta maailmasta.

Yksi teoksen lähtökohtaisesti kiinnostavimmista ja toisaalta myös sivumääräisesti pisimmistä luvuista käsittelee nojatuolistrategien roolia. Termillä viitataan siviileihin, jotka hyvin erilaisten taustojen turvin ovat osallistuneet yhä enemmän sotaan koskevaan yhteiskunnalliseen ja teoreettiseen keskusteluun. Teoksessa hahmotellaan tällaisten ajattelijoiden vaikutusta erityisesti akateemiseen keskusteluun.

Ammattisotilaiden näkökulmaa käsittelevässä luvussa Towle rakentaa poliitikoista kuvan hyvin itsenäisinä päätöksentekijöinä, jotka eivät perinteisesti ole etsineet neuvoja sotilajohdolta ennen maan viemistä sotaan. Luku keskittyy pääasiassa 1800-luvun sotiin ja maailmansotiin ja jättää viimeaikaiset sodat vähemmälle.

Oikeutetusti kirjassa annetaan luku myös parlamentille ja sen roolille poliittisessa järjestelmässä, jossa hallituksella on oikeus käydä sotaan ilman parlamentin lupaa. Towle havaitsee, että vasta Falklandin sota vuonna 1982 toi parlamentarismin mahdollisuuden keskustella myös sotilaallisista linjoista ilman pakkoa rajoittua moraalij- ja oikeutusdebatteihin. Luvussa keskitytään korostamaan parlamentinjäsenen aktiivisen tiedonhalun vaikutusta vanhan järjestelmän muutokseen.

Luku yleisestä mielipiteestä tavoittelee edellisissä kappaleissa

esiteltyjen keskustelijoiden, keskustelutapojen ja näkökulmien vaikutuksen summaamista yhteen. Yleistä mielipidettä tarkastellaan myös eri sotien aikoina tehdyistä gallup-tutkimuksista, mutta niistä tehty pohdinta jää valitettavan suppeaksi ja katkonaiseksi.

Teoksen lopussa on kaksi koovaa lukua. Towle soveltaa aiemmissa kappaleissa käsittelemiään näkökulmia viimeaikaisiin Irakin ja Afganistanin sotiin. Luvussa osoitetaan, miksi on hyödyllistä lähestyä sotaa ja sotaan lähtöä hyvin erityyppisten keskustelujen välilyksellä. Tulkinta luodaan ennen kaikkea nykyaikaisen mediaympäristön kautta, missä tietoa on saatavilla runsaasti ja usein reaaliajassa. Viimeisessä luvussa kirjoittaja pohtii sotaa koskevien keskustelujen merkitystä teoksen aikajakson kautta. Towle korostaa sodankäynnin muuttuvaa luonnetta ja erityisesti sissisodan tapaisen aseellisen väkivallan uhkaa länsimaalaiselle ja siten brittiläiselle sodankäynnille. Taustalle asetetaan kansalaisten perusajatukset Britannian ulkopoliittisesta roolista Euroopan valtatasapainon säilyttäjänä: millä syillä ja moraalilla perusteilla maan tulisi lähteä sotaan ja miten tämä mielipide vaikuttaa keskusteluihin sotaan lähdistä. Towle myös hahmottaa yhteen omia käsityksiään poliittisen järjestelmän muutostarpeesta. Kokoa-vasti voikin todeta, että teoksessa vastataan johdannossa rakennettuun tutkimusasetelmaan ja aiheita käsitellään sopivan laajasti.

Teoksen aikaperiodi käsittelee teoksen alaotsikon hengessä pääsääntöisesti Britannian historian jaksoa 1850-luvusta nykypäivään. Teos sisältää viitteineen 227 sivua, joten lukujen sisältö on pakon sanelemana harmittavan tiivistettyä. Towle on käyttänyt lähdeaineistonaan merkittävää määrää tutkimuskirjallisuutta ja yksittäisiä valtion virallisia asiakirjoja sekä vähäisessä määrin parlamenttikeskuste-

luja. Teos käyttää hyväkseen pääasiassa julkaistuja tutkimuksia, ja aihetta syvennetään yksittäisillä alkuperäislähteillä. Tämä ei häiritse, vaan tekee teoksesta enemmän suuremmalle yleisölle kiinnostavan teoksen, jossa kuitenkin käytetään akateemista otetta muun muassa lähdeviittauksissa ja analyysissä. Toisaalta tässä on myös teoksen pahin ongelma: mihinkään aiheeseen ei pystytty syventymään, vaan teos keskittyy lähinnä toimimaan keskustelunavaajana. Sama näky kronologisessa otteessa, jossa ajallinen kokonaisuus antaa myöten kiinnostaville henkilöille tai tapahtumille. Teos on pitkälti kokoelma anekdootteja, kertomuksia, kokemuksia ja huomioita ja sopii oikein hyvin laajemman keskustelun herättäjäksi. Teos kykenee pysyttelemään Britannian kontekstissa ja tekee vain ajoittaisia viittauksia kansainvälisiin vaikutteisiin.

Tästä huolimatta on helppo sanoa, että teos puolustaa paikkaansa erityisesti sotien syytä käsittelevässä kirjallisuudessa, koska tämännäköisiä uusia näkökulmia avaavia teoksia on melko vähän tarjolla – erityisesti sellaisia, jotka ulottaisivat analyysinsä nykypäivään. Britannian ja sen asevoimien rooli viime vuosien merkittävimmässä aseellisissa konflikteissa kannustaa tutustumaan laajemminkin aiheesta koskevaan tutkimukseen. Towlen teksti on sujuvaa ja helposti lähestyttävää. Toivottavasti teoksessa nostettuihin teemoihin tullaan tarttumaan myös syvempien analyysien kautta.

– TEEMU HAKKINEN

Kaksi yritystä parantaa menneisyyttä

Anna Ripatti: Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 118, Helsinki 2011. 285 s.

Anna Ripatin taidehistorian alaan kuuluva väitöskirja käsittelee kahden linnan toteuttamatta jääneitä restaurointisuunnitelmia 1800-luvun lopulla. Tätä hyvin historiallista aihetta on lähestytty tavalla, joka tekee siitä ajankohtaisen ja tarpeellisen myös nyky-Suomessa, missä jatkuvasti kyseenalaistetaan julkisten varojen käyttö taloudellisesti tuottamattomiin vanhoihin rakennuksiin tai museoihin ja missä historiallisesti merkittävän kohteen yhteiskunnallinen arvo mitataan kävijöiden määrällä. Entä jos todettaisiinkin, että isien perintö on vain pakko säilyttää?

Väitöskirjan aiheenvalinta on ollut ennakkoluuloton. Arkkitehti ja kirjailija Jac. Ahrenbergia (1847–1914) on varsinkin hänen restaurointisuunnitelmiansa takia totuttu pitämään historian lumoissa olleena haihattelijana ja erikoisena henkilönä. Asenteet ovat osaksi peräisin jo Ahrenbergin aikalaisilta. Myöhemmin asennoitumiseen on vaikuttanut mm. se, että Ahrenbergin laajaa ammatillista ja fiktiivistä kirjallista tuotantoa on luettu vain osittain. Esimerkiksi muutammat artikkelit hänen Människor som jag känd -muistelmateoksessaan ovat virheellisesti päässeet dominoimaan kuvaa Ahrenbergin henkilöstä ja ajattelusta. Vaikka Anna Ripatti on rajannut oman työnsä Ahrenbergin kahteen toteuttamatta jääneeseen restaurointisuunnitelmaan, hän on tar-

kastellut niitä hyvin laajassa kontekstissa ja ottanut huomioon kaikki relevantit Ahrenbergin kirjoituksetkin. Tältä osin kuva Ahrenbergista arkkitehtina ja kulttuurivaikuttajana täsmentyy.

Kuten teoksessa ilmoitetaan, kysymys ei siis ole Ahrenbergin koko elämäntyötä koskevasta monografiasta. Kohteena ovat Ahrenbergin restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoja varten. Molemmat tehtiin 1800-luvun loppulla. Tässä suhteessa tutkimus liittyy moneen taidehistorian ja historian tutkimusalaan ja osallistuu niihin. Ensimmäisenä mainittakoon jo muutamia vuosikymmeniä Euroopassa ja Yhdysvalloissa jatkunut kiinnostus historismin piiriin luettavaa 1800-luvun loppupuolen arkkitehtuuria kohtaan. Suomessa tämän tutkimuksen varhaisia pioneereja olivat 1980-luvulla Eeva Maija Viljo ja Ville Lukkarinen. Myöhemmin tähän liittyvää kirjallisuutta on julkaistu niin paljon, että relevantin tutkimuskirjallisuuden valinnassa tarvitaan suurta kriittisyyttä.

Toisena mainittakoon kansallisuusliikkeiden ja yleisemmin nationalismin historia yleensä ja erityisesti näiden ilmeneminen kuvataiteissa ja arkkitehtuurissa. Nationalismia eri tavoin koskeva tutkimus on lisääntynyt Suomessa ja ulkomailla 1990-luvulta lähtien valtavasti. Vaikuttaa melkein siltä, että julkaisujen mukana ilmiö on suurentunut: nykyään kirjoitetaan yhä helpommin 1800-luvun suuresta kansakunnan tai suomalaisuuden rakentamisprojektista, joka hallitsi melkein mitä toimintaa tahansa. Usein sorrutaan siihen metodiseen virheeseen, että tutkittavassa ilmiössä nähdään helposti sellaista, mitä tiedetään sen taustasta. Anna Ripatti on välttänyt tämän sudenkuopan. Hän on sijoittanut tutkimuksensa suomalaisen nationalismin ja kansakunnan rakentamisen mielestäni usein hapuilevaan ja katkeilevaan projektiin uskottaval-

la ja omiin lähteisiinsä pohjautuvalla tavalla. Samalla hän on tuonut esiin merkittäviä lisäjä Suomen nationalististen liikkeiden tutkimukseen.

Lisäksi väitöskirja täydentää olemassa olevia tietojamme kulttuuri-perinnön hoidon ja restauroinnin historiasta Suomessa. Molempien linnojen restaurointisuunnitelmien yksityiskohtainen tarkastelu tuo esiin laajan ja moniäänisen toimijoiden ryhmän. Siihen kuuluvat visionäärinen pääsuunnittelija, hänen taustallaan yleisten rakennusten ylläily, toisaalta muinaistieteellisen toimikunnan arkeologit ja edelleen Helsingin kulttuurieliitti ja valtakunnalliset sanomalehdet. Viipurin ja Turun kaupunkien päättäjät, asukkaat, museoväki ja paikalliset lehdet osoittivat suurta historia-tietoisuutta ja kiintymystä omia linnojaan kohtaan. Paikallisten keskustelujen huolellinen läpikäynti on yksi väitöskirjan ansioista.

Sekä Viipurin että Turun linnojen restaurointien yhteydessä kohteille yritettiin luoda mieluisin tuottavaa käyttöä, joka turvaisi niiden säilymisen (tilanne on sama nykyäänkin). Esillä olivat sekä nähtävyyttä museokäyttöä. Väitöskirja täydentää myös suomalaista ja kansainvälistä vielä kovin fragmentaarista museohistoriaa. Ensimmäinen yleisteos Suomen museoiden historiasta julkaistiin viime vuonna. Se loi vasta puitteet monien museoiden, esimerkiksi Suomen kansallismuseon historian kirjoittamiselle. Lisäksi väitöskirjassa tuodaan esiin hyödyllisiä käsitteitä, kuten isien perinnön vaalimisen pakko ja Ernest Renanin mukaan esi-isien kultti sekä Leena Valkeapään aiemmin esiin tuoma neljäs käsky. Kaikki liittyvät olennaisesti kiinteän ja irtaimen kulttuuriperinnön säilyttämisen historiaan. Lisäksi niillä olisi käyttöä nykyäänkin.

Restaurointihankkeiden lisäksi Jac. Ahrenberg suunnitteli yleisten rakennusten ylläilyä arkkitehtina ja yksityisesti useita uudisrakennuksia seuraten niissä ajan uusimpia arkkitehtuurin suuntia ja käyttäen myös uusinta tekniikkaa, mm. teräsbetonirakenteita. Hänen koulurakennuksiaan, esimerkiksi Helsingin Normaalityöseon rakennusta, voidaan luonnehtia rationalistiseksi, vaikka sen ulkoarkkitehtuurissa onkin nähtävissä historiallisten tyylien aiheita. Jac. Ahrenbergin eri yhteyksissä kirjoittamat analyysit sekä vanhemmasta että aikansa modernista arkkitehtuurista olivat teräviä. Kun Ahrenbergin sukutaustaa ja elämänavaiheita on joka tapauksessa käsitelty erityisesti luvussa, olisin pitänyt tarpeellisena edes lyhyttä luonnehdintaa tämän toiminnasta luovana arkkitehtina. Ahrenbergin tapaus nimittäin nostaa esiin yleisemmän ja yhä edelleen olemassa olevan kysymyksen restaurointien tai peruskorjausten suunnittelijoista, jotka ovat lähes aina samalla luovia arkkitehteja. Restaurointiin sisältyy silloin lähes aina pyrkimys parantaa historiallisten faktojen ja säilyneen rakennuksen muodostama kokonaisuutta.

Väitöskirja on problematisoitu älykkäästi ja tehty äärimmäisen huolellisesti sekä hämmästyttävällä sitkeydellä. Viipurin ja Turun linnojen restaurointisuunnitelmien eteneminen ja niiden taustat on selvitetty laajan asiakirja-aineiston, yksityiskirjeenvaihdon ja paikallislehtien avulla ihailtavalla tarkkuudella. Väitöskirja palvelee epäilemättä myös paikallishistoriallista tutkimusta. Ainoana lukemista haittaavana ongelmana pidän Viipurin ja Turun linnojen restaurointihistorioiden sijoittamista kuitenkin lähdeviitteillä varustettuihin liitteisiin, jotka vievät 264 sivun pituisesta päätektistä yhteensä 52 sivua. Toisaalta pidän tärkeänä sitä, että nämä huomattavalla työllä hankitut tiedot esitetään ja löytyvät juuri tästä teoksesta. Tulevia tutkijoita ilahduttavat varmasti myös anteliaat sitaattit hankalasti

löydettävistä arkistolähteistä ja paikallislehdistä.

Kokonaisuudessaan väitöskirja on harvinaisen pitkälle viimeistely. Tutkittava aihe, kaksi toteuttamatta jäänyttä restaurointisuunnitelmaa, on käsitelty tyhjentävästi. Samalla nämä tapaustutkimukset valtavat laajasti ja myös kansainvälisessä kontekstissa 1800-luvun jälkipuolen arkkitehtuuriajattelua ja tuolloin kehitysvaiheessa ollutta rakennusten restaurointia innostavalla ja uusia tutkimuksia generoivalla tavalla.

– RITVA WARE

Vahva, arvovaltainen ja varakas satavuotias

Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010. Toim. Samu Nyström. Fennomed Oy, Hämeenlinna, 2010. 540 s.

Lääkäriliitto on vahva, vaikutusvaltainen ja varakas ammattijärjestö, joka on ennen tämän kirjan julkaisua tuottanut ainakin vuosina 1960 ja 1985 historiaansa käsittelevät kirjat. Tällä kertaa asialla on koulutettuja historiantutkijoita: Samu Nyström, Sari Aalto, Oona Ilmolahti ja Ilkka Levä. Satavuotishistoria on mittava, sillä kahteen palstaan pienellä fontilla ehdettua tekstiä on lähdeluetteloinen ja liitteinen 540 sivua. Kirja on niin raskas, että sitä voi lukea vain pöydän ääressä.

Kirjan nimi on hyvä. Vapaus, terveys ja toveruus ovat ne päämäärät ja ihanteet, joiden nimiin ammattiliitto on vannonut. Samalla

ne ovat käytännössä luoneet jännitteitä, ongelmia ja ristiriitoja niin ammattikunnan sisällä kuin suhteessa viranomaisiin, terveyskultujen maksajiin ja potilaisiin. Ylväät tavoitteet ja ajoittain karu arki ovat kirjan teksteissä ja kuvituksessa toistuvasti esillä. Paikoitellen kirjoittajat toteavat, että jostain kiistakysymyksestä käytiin kiivasta keskustelua. Lukijaa jää tällöin vaivaamaan, mikä oli tuon keskustelun sisältö eli keskeiset erimielisyyden aiheet ja eri osapuolien esittämät argumentit.

Teos on yhtä aikaa sekä lääkärin koulutuksen ja ammatin muutoksen historia että lääkärin ammatillisen etujärjestön historia. Kun kirja jakaantuu vielä temaattisiin lukuihin, on selvää, että huolellinen lukija törmää kohtuullisen runsaaseen toistoon. Toisinaan samat asiat voidaan kahdesta kolmesta näkökulmasta useampaan kertaan. Esimerkkeiksi käyvät vaikka kollegiaalisuus, abortti, pirtuseptit sekä lääkärin etiikkaa koskevat kotimaiset ja kansainväliset linjaukset.

Lääkärit ovat outo ammattikunta, joka yhdistää moderneimman tieteen ja keskiaikaisen kiltaperinteen omassa edunvalvonnassaan. Ammattikunnan koon säätelyssä eli alan koulutuksen rajoittamisessa Lääkäriliitto lienee Suomen menestyksekkäin ammattiliitto. Jatkuva lääkärripula onkin ollut vahva valtti niin virkaehtosopimusneuvotteluissa kuin paikallisissa työsuhde-etuja koskevissa neuvotteluissa.

Historiatoimikunnan asiantuntijajäseninä ovat olleet professorit Matti Klinge ja Laura Kolbe. Heidän asiantuntemustaan yliopistokoulutuksen tai ylioppilaskuntatraditoiden suhteen ei epäile kukaan. On kuitenkin mielenkiintoista, ettei Lääkäriliitto, joka on ennen kaikkea etujärjestö, ole kutsunut historiatoimikuntaan yhtään työmarkkinahistorian asiantuntijaa. En minäkään pyytäisi diagnoosia

vain silmälääkäriltä, jos umpisuolikin pitäisi poistaa. Historiatoimikunnan asiantuntijajäsenyys ei ole vain kunniatehtävä. Siksi historianantutkijoidenkin on aika tunnistaa oman osaamisensa rajat, sillä silmälääkäri varmasti kieltäytyisi tehtävästä, johon hänen kompetenssinsa ei riitä. Historiantutkijoiden on jo aika vaalia oman ammattikuntansa mainetta ja kunniaa yhtä päättäväisesti kuin muidenkin erityisasiantuntijoiden.

Työmarkkinahistorian heikko asiantuntemus näkyy tässä teoksessa siinä, ettei lääkärin työmarkkinakokemuksen paneutunut Ilkka Levä ole valitettavasti käyttänyt hyväkseen Aarne Mattilan kolmea työmarkkinahistorian perusteesta, jotka käsittelevät sovitteutoimen (1992), kuntatyöntantajan (2000) ja valtiotyöntantajan (2005) historiaa.

Tutkimuksen keskeisin juonne on sadan vuoden perspektiivi terveydenhoidon hämmästyttävän nopeaan parantumiseen. Tuberkuloosin ja monien muiden tappavien tautien talttumisen rokotusten, antibioottien ja tehokkaampien hoitomuotojen ansiosta on keskeinen osa yhteiskuntahistoriaamme. Kiinnostava tutkimuskysymys on, kuinka pieni etuoikeutettu, suljettu ammattikunta pyrkii vaikuttamaan hyvinvointivaltion ja hoivayhteiskunnan kasvuun ja muotoutumiseen. Terveystieteiden tutkimme olisikin kovin toisen näköinen, jos lääkärin ammattiliitto olisi yksin saanut päättää sairaanhoito- ja kansanterveystyön suurista linjoista.

Teoksessa on ansiokkaasti tukeuduttu lääkärin tuottamaan tekstiin ja ilmeisen runsaaseen haastattelu- ja muistitietoaan tukena ja rinnalla kulkee ammatin harjoittajien omat aikalaisnäkemykset ja kokemukset. Huolelliset lähdeviitteet auttavat aiheeseen tulevaisuudessa paneutuvaa tutkijasta. Teksti on pääosin laadukas

ta yleisymmärrettävää asiasuomea. Paikoitellen mukana on liikaa taudin, hoitosuunnan, lääketieteen alan tms. nimiä, jotka eivät aukea kuin ammattilaiselle. Lääkärikunta tietysti kokee tällaisen tekstin koitosaksi. Historiantutkijoiden ryhmätyön tulos on paikoitellen hämmentävän epähistoriallinen. Lääkäriin ammattin ongelmia käsitellään yli ajan ja paikan samanlaisina jatkuvina, jolloin kuvauksessa käytetään satunnaisesti ja kronologisesti epäjärjestyksessä vuosien varrella lääkärien tuottamaa lähdeaineistoa. Historialliset muutokset jäävät tällaisessa aikamatkailussa sivuun.

Teos olisi kaivannut systemaattisempaa tilastoanalyysiä, selkeitä taulukoita ja kaavioita. Laajan teoksen valmistuttuakaan emme löydä aikasarjoja, joista kävisi ilmi esimerkiksi lääkäreiden keskiansion kehitys suhteessa yleiseen ansiotasoon, terveysmenojen osuuden muutokset suhteessa kansantuloon tai sairaalahoidon ja perusterveydenhoidon suhteellisen osuuden kehitys. Tarkempaa huomiota ja tilastollista analyysiä olisi ansainnut siellä täällä käsitelty Suomen lääkäriammattikunnan nopea ja kansainvälisesti poikkeuksellinen naisistuminen. Tämä naisistuminen on tapahtunut vielä selkeämmin eläinlääkärikunnalle ja hammaslääkäreille. Tarkempi tilastollinen ote olisi estänyt sellaiset epätarkat heitot, joiden mukaan terveysmenojen kasvu päättyi 1990-luvulla. Tätä ei usko yksikään kuntapäättäjä, ei Suomen eduskunta eikä valtionvarainministeriö.

Tutkimus on tuotu niin lähelle nykyaikaa että hirvittää. Tämä johtaa uusimpia aikoja käsittelevän tekstin nopeaan vanhentumiseen, kun esimerkiksi sikainfluenssarokotusten aiheuttamat narkolepsiatapaukset eivät ole tulleet mukaan. Toisaalta ajankohtaiseen historiatieteelliseen kiistaan siitä milloin tupakoinnin vaarallisuus tuli yleiseen tietoisuuteen Suomes-

sa, tämä teos tarjoaa mielenkiintoisen näkökulman, sillä Lääkäriiliton hallituksen ja valtuuskunnan kokouksissa tupakointi lopetettiin vasta 1970-luvun alussa. Teos sisältää runsaasti tupakointikiistan kaltaisia herkullisia yksityiskohtia, mutta vielä enemmän kiehtovia alkujuonteita tulevalle tutkimukselle.

– TAPPIO BERGHOLM

Maskuliinisuuden mielikuvat

Anders Ahlbäck: Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Conscription and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939. Åbo Akademi, 2010. 331 s.

Anders Ahlbäck tarttuu väitöskirjassaan useisiin parin viime vuosikymmenen aikana keskeisiksi nousseisiin historiantutkimuksen teemoihin. Kysyessään kuinka suomalaista mieheyttä *tuotettiin* varusmiespalveluksessa hän liittyy sukupuolihistorian tutkijoiden Judith Butlerin ja John Toshin konstruktivistiseen tutkimustraditioon. Butler ja Tosh katsovat, että maskuliinisuus ei ole nuoriin miehiin luontaisesti liittyvä piirre vaan hankittu ominaisuus, joka vahvistuu sosiaalisessa käytännössä. Kansallinen identiteettikin on ymmärrettävä kulttuurisen prosessin tuottamaksi, kuten muun muassa Benedict Anderson on vakuuttanut.

Asevelvollisuus on kiinnostava aihe tutkittaessa maskuliinisuutta ja nationalismia. Kuten muiden muassa George Mosse ja Karen Hageman ovat havainneet, varusmiespalvelus on merkinnyt monissa maissa siirtymäriittä todelliseen

mieheyteen, ja vasta sen suoritettuaan nuorista miehistä saattoi tulla täysivaltaisia kansalaisia. Lisäksi armeijalla on yleisesti läheinen suhde yhteiskuntajärjestykseen, sillä, kuten Ute Frevert on huomauttanut, armeija on instituutio, johon valtion valtamonopoli on laillisesti keskittetty. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa länsimaiden hallituksissa valtaa pitivät yleensä liberaalit ja konservatiiviset puolueet, jotka harjoittivat varsin näkyvää ei-sosialistista politiikkaa. Tämän vuoksi asevoimat olivat yleensä selkeästi porvarillisia instituutioita ja upseerit tulivat enimmäkseen yläluokasta. Tästä oli seuraus, että sekä sosialistit että ei-sosialistit uskoivat, että armeija ei ollut vain maataan puolustava organisaatio, vaan myös harjoituskenttä, jossa yhteiskunnalliset valtasuhteet vahvistettiin ja opetetettiin alokkaille.

Anders Ahlbäck yhdistää nämä erilaiset lähestymistavat tutkiesseen kutsuntoihin liittyviä kulttuurisia mielikuvia sotienvälisessä Suomessa. Tutkimus paljastaa, mikä merkitys maskuliinisuuden mielikuvilla oli, kun eri ryhmät yrittivät legitimoida, kritisoida tai pelkätään kuvailla kutsuntoja ja asepalvelusta. Lisäksi Ahlbäck on tutkinut, missä määrin alokkaiden kokemus armeijasta vastasi virallisen propagandan määrittelyjä ja missä määrin kokemukset ja diskurssit voidaan erottaa toisistaan. Tutkimus on erityisen kiinnostava sen takia, että tutkitut tapahtumasarjat osuivat ratkaisevan tärkeään ajankohtaan Suomen historiassa, vuoden 1917 jälkeiseen aikaan, kun maa oli itsenäinen. Tästä syystä tutkimus asevelvollisuudesta ei anna tietoa yksinomaan armeijasta, vaan se kertonee jotain myös siitä, millaisena tietyt historialliset toimijat näkivät Suomen tulevaisuuden ja sen sosiaaliryhmien väliset suhteet.

Tutkimus on jaettu viiteen lukuun. Johdannossa esitellään seik-

kaperäisesti tutkimuksen teoriaa ja metodia. Toisessa luvussa tarkastellaan sotien välisenä aikana käytettyä julkista poliittista keskustelua Suomen asevelvollisuusjärjestelmästä. Siitä käy ilmi, että yleinen asevelvollisuus oli kiistely asia sotien välisessä Suomessa, koska se sai alkunsa sisällissodasta ja koska poliittiset puolueet olivat erimielisiä sen käytännön toteutuksesta. Erityisesti sosiaalidemokraatit olivat hyvin penseitä juuri perustettua kaaderiarmeijaa kohtaan. Kuitenkin 1930-luvulla sosioekonomisten uudistusten ja totalitarismin uhan johdosta syntyi poliittinen konsensus, ja myös sosiaalidemokraatit hyväksyivät maan sotilaallisen puolustuksen ja asevelvollisuusarmeijan. Kolmas luku käsittelee sankaruutta, etupäässä *jääkärimyyttä*. Jääkärit olivat taistelunhaluisia itsenäisyysaktivisteja, joista tuli ”valkoisen” Suomen sankareita sisällissodassa. He muodostivat pian enemmistön juuri perustetun armeijan koulutus- ja esikuntauseereista. Tekijän mukaan he liittyivät vuoden 1918 sisällissodan julkisen muistamisen juuri perustettuun asevelvollisuusjärjestelmään. Neljännessä luvussa tutkitaan asevelvollisten ”kansalaiskasvatusta” analysoimalla varusmiehille tarkoitetuissa aikakauslehdissä julkaistua kuvastoa. Viidennessä luvussa tarkastellaan miesten omia kokemuksia asepalveluksesta sellaisina kuin asevelvolliset itse niistä kertoivat. Tämä luku paljastaa jännitteet, joita syntyi toveruuden ja hierarkian, virallisen ideologian ja arjen käytäntöjen sekä armeijan odotusten ja asevelvollisten omien arvojen välille.

Tutkimus on erittäin hyvin kirjoitettu, ja siinä sovelletaan varmalla otteella uudempia sotahistorian ja maskuliinisuuden tutkimuksen lähestymistapoja. Väitöskirja vahvistaa todeksi toisaalta sen, että asevelvollisuus oli areena, jolla luotiin suomalaista miehuutta, toisaalta sen, että ne poliittiset jännitteet,

joita ilmeni puolustusvoimien organisaation ja maan tulevaisuuden suhteen, heijastuivat myös asevelvollisuuteen.

Tutkimus on erityisen kiinnostava siksi, että se paljastaa sellaisen puolen Euroopan historiasta, jota moni ei-suomalainen tutkija ei tunne. Siksi se laajentaa ymmärrystämme sotien välisestä Euroopasta, joka nykypäiviin asti on käsittänyt vain Euroopan suuret maat ja sivuuttanut pienemmät valtiot. Suomi on erityisen kiinnostava kolmesta syystä: ensiksikin asevelvollisuus säädettiin Suomessa paljon myöhemmin kuin muissa Euroopan maissa; toiseksi yleinen miesten ja naisten äänioikeus astui Suomessa voimaan yli vuosikymmen aikaisemmin kuin asevelvollisuus (kun taas muissa maissa miesten poliittisten oikeuksien rajoittamista oikeutettiin asevelvollisuudella); kolmanneksi Suomi ”militarisoitiin” juuri sotien välisenä aikana, jolloin monissa muissa Euroopan maissa ensimmäisen maailmansodan joukkomittaisen tappamisen aiheuttama järkytys aiheutti pasifismin ja aseistariisunnan aallon.

Tutkimuksen jäsentelyssä on kuitenkin joitakin puutteita. Tekijä on päättänyt käsitellä asevelvollisten asepalvelusta sukupuolittuneena ja siten relationaalisena, suhteellisenä ilmiönä, mutta ei ole katsonut aiheelliseksi tutkia asevelvollisuuden vaikutusta suomalaisen sukupuolijärjestykseen kokonaisuudessaan (s. 39). Yritys suhteuttaa asevelvollisuuden historia korostetusti aikakautensa sukupuoli- ja yhteiskuntajärjestykseen lienee kuitenkin ollut eduksi tutkimukselle. Erityisesti naisten rooli asevelvollisuudesta käydyssä keskustelussa herättää allekirjoittaneessa joitain kysymyksiä. Ahlbäckin mukaan asepalvelusta suorittavan miehen ”toinen” ei ollut nainen vaan poika tai nuorukainen, joka ei ollut vielä kokenut työmies. Useissa kohdin kuitenkin mainitaan, että vain mies voi olla

armeijassa (s. 303) tai että naiset, jotka kantoivat asetta, rikkoivat sosiaalista tabua vastaan, mistä kertoo naisten punakaarteihin kohdistettu vihamielisyys sisällissodassa (s. 67). Nämä esimerkit osoittavat, että naiset todellakin olivat jossakin suhteessa militantillemaskuliinisuudelle ”toinen”.

On hätkähdyttävää lukea, että kiivasta väittelyä käytiin siitä, lisäsiikö asepalvelus nuorten miesten isänmaallisuutta vai tuhoaisiko sen. Näyttää kuitenkin siltä, että keskustelua ei käyty koskaan sen tiimoilta, miten naisten kansalaisuusikäsitystä voitaisiin vahvistaa. Samalla kun naisten isänmaallisuutta näytettiin pidetyn itsestään selvänä, miesten isänmaallisuus oli kiistanalainen kysymys. Olisi myös kiinnostavaa tietää enemmän naisten roolista armeijassa olleiden poikiensa, poikaystäviensä ja aviomiestensä tukijoina. Tätä tärkeää näkökohtaa sotavoimien organisoimisessa kirjoittaja ei ole kuitenkaan selvittänyt systemaattisesti.

Toinen seikka, jota olisi voinut käsitellä tarkemmin, on yhteiskuntajärjestyksen ja armeijan välinen suhde. Tuntuu järkevältä olettaa, että ainakin jonkinasteinen yksimielisyys sotilaallisesta puolustuksesta johti 1930-luvun jälkeen myös kansalaissotilaiden yleiseen hyväksyntään. Kannattaisi ehkä arvioida, voisiko tätä sotilaallisen maskuliinisuuden mielikuvaa tulkitella uudelleen R. W. Connellin käsitteellä *hegemoninen maskuliinisuus*, joskin hieman uudelleenmuotoituna. Vaikka Connellin käsite ei ole ongelmaton, kuten hän itsekin on oikeutetusti todennut, tarjoaa se silti oivan mahdollisuuden liittää tietyt maskuliinisuuskäsitteet sosiaalisen ja poliittisen vallan problematiikkaan.

Ei ole välttämätöntä kysyä vallitseeko tietyssä yhteiskunnassa yksi selkeästi määritelty maskuliinisuuden normi, kuten Connell tekee, vaan poliittisia kamppailuja ja kompromisseja on mahdollista tul-

kita myös väittelyinä ja kompromisseina tietyistä maskuliinisuuden mielikuvista. Nämä voisivat toimia yhteiskunnassa pienimpänä yhteisenä nimittäjänä ja siten myös yhteisenä kulttuurisena maaperänä yhteiskunnallisille integraatioille.

Nämä huomautukset eivät kuitenkaan heikennä erinomaista yleisvaikutelmaa tutkielmasta. Kyseessä on hyvin laadukas tutkimus tärkeästä ja tähän saakka huonosti tunnetusta näkökohdasta Suomen historiassa.

– CHRISTOF DEJUNG

Keskusteluja modernista Helsingistä

Silja Laine: ”Pilvenpiirtäjäkysymys”. *Urbaani mielikuvitus ja 1920-luvun Helsingin ääriviivat. k&h, Kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 2011. 334 s.*

Silja Laineen tutkimus *”Pilvenpiirtäjäkysymys”. *Urbaani mielikuvitus ja 1920-luvun Helsingin ääriviivat** liittyy Euroopassa viime vuosikymmeninä nopeasti laajentuneeseen kaupunkihistorian tutkimukseen. Tutkimuksen kohteena ei ole pilvenpiirtäjän historia osana arkkitehtuurin tai kaupunkisuunnittelun historiaa, vaan kulttuurihistorian näkökulmasta avautuu ”pilvenpiirtäjäkysymys”, uudensuomen rakennustyypistä käyty julkinen keskustelu, jota on kansainvälisestikin tutkittu vähän. Tutkimuksen lähtökohdana on Helsingin modernisaatio sekä sen vaikutus kaupunkikulttuuriin ja siihen, miten aika-aikeiset ne ymmärsivät.

Historiankirjoituksessa sotien välistä aikaa Suomen ja Helsingin historiassa on pidetty vaiheena,

jolloin vastaisenäistyneen, länteen vahvasti suuntautuneen valtion pääkaupunki alkoi rakentaa modernia identiteettiään; tässä prosessissa tärkeitä olivat kansainväliset esikuvat. Silja Laineen tavoitteena on käyttää pilvenpiirtäjävisioita eräänlaisena linssinä 1920- ja 1930-luvun helsinkiläiseen ajatteluun ja kaupunkikuvaan. Pilvenpiirtäjäkysymyksestä ja mm. Kino-Palatsi-hankkeesta käydyin keskustelun kautta hän pyrkii tulkitsemaan laajemmin niitä tapoja, joilla erilaiset kaupunkilaiset omaksuivat uudenlaisen, modernin arkkitehtuurin osaksi helsinkiläistä ja kansallista kaupunkikulttuuria. Tehtävänasettelu on vaativa ja omaperäinen, myös sen vuoksi, ettei Helsinkiin tai ylipäätään Suomeen vielä sotien välisenä aikana rakennettu pilvenpiirtäjä eikä ylikorkeita rakennuksia Hotelli Tornia lukuun ottamatta.

Ensimmäisenä innoittajana tutkimukselle Laine mainitsee Suomi-Filmin kokoelmista löytyneen leikekansion Kino-Palatsi-hankkeeseen liittyneistä kirjoituksista. ”Pilvenpiirtäjäkysymys” perustuu monipuoliseen lähdeaineistoon, johon kuuluu erityisesti lehdissä 1920-luvulla julkaistuja, arkkitehtuuria käsitteleviä kirjoituksia, uutisia, pakinoita, lukijoiden puheenvuoroja ja kuvia sekä muiden medioiden, varsinkin elokuvien ja kaunokirjallisuuden kautta välittyneitä käsityksiä modernista kaupungista. Tutkimuskirjallisuus painottuu anglosaksiseen kulttuuri-
piiriin.

Kolmessa pääluvussa lähestytään pilvenpiirtäjäkeskustelua eri näkökulmista. Ensimmäisessä käsitellään Helsingin suurkaupunkirakentamisen kansallista kehystä ja korkeiden rakennusten arkkitehtuurihistoriaa, toisessa kaupunkijulkisuutta erilaisten kirjoitusten, modernin kaunokirjallisuuden, kuvien ja elokuvien välittämänä sekä kolmannessa helsinkiläistä keskustelua 1920-luvun lopulla ajankoh-

taisista rakennushankkeista. Tärkeiksi tapaustutkimusten kohteiksi valituilla helsinkiläisillä Kino-Palatsin ja Hotelli Tornin pilvenpiirtäjä-hankkeilla ja niistä käydyillä keskusteluilla on laajempaa merkitystä myös tonttien keskeisen sijainnin ja hankkeita koskeneiden kannottojen monipuolisuuden vuoksi. Laine tarkastelee pilvenpiirtäjä- ja tornihankkeita myös kannanottoina pääkaupungin kansalliseen maisemaan ja yhtenäiseen kaupunkisilhuettiin, kaupungin ääriviivaan, jonka kaupunkiyhteisöt ovat Euroopassa perinteisesti nähneet kaikille yhteisenä asiana.

Laine tutkii merkityksiä, joita aikalaiset antoivat pilvenpiirtäjille ja niiden kautta muotoutuville käsityksille kaupungista, urbaanista elämästä ja ajasta. Hän yhdistää kiinnostavasti modernin kaupunkiympäristön ja siitä saadut kokemukset julkiseen keskusteluun, mediaan ja mielikuviiin modernista kaupungista. Tutkimuksessa painottuu ajatus pilvenpiirtäjästä ja torneista urbaanien elämäntapojen ja arvojen sekä uudenlaisen kaupunkikuvan muovaajina ja symboleina: niiden visuaaliset merkitykset. Sen varjoon ovat tässä työssä jossain määrin jääneet pilvenpiirtäjien merkitykset taloudellisen kasvun ja innovatiivisen teknologian osoituksina ja niitä koskeneen keskustelun kohteena, vaikka nimenomaan teknologiset innovaatiot olivat jo 1800-luvulla merkittävässä roolissa modernia yhteiskuntaa ja kaupunkia kehitettäessä; painotusta voi hieman arvostella. Pilvenpiirtäjäsuunnitelmat ja toteutetut rakennukset olivat yhtä aikaa sekä modernin kaupunkikulttuurin että sen tuottaneen teknis-taloudellisen kehityksen – edistyksen – tuottajia ja symboleita, ja sellaisena aikalaiset ne myös näkivät. Pilvenpiirtäjäkin syntyi, kun rakennus- ja hissitekniikat tekivät mahdolliseksi toteuttaa aikaisempaa selvästi korkeampia rakennuksia, teollistuminen tuotti

niiden rakentamisen edellyttämiä suuria pääomia, kaupunkien kasvu ja liikennejärjestelmien alkeellisuus toi paineita tehostaa keskustan liiketonttien käyttöä ja rakentamisrajoitukset olivat vähäisiä. Edellytykset toteutuivat ensimmäiseksi erässä Yhdysvaltain kaupungeissa.

Kronologisista hyppäyksistä tekstin rakenteessa seuraa ajallisen poikkileikkaustilanteen korostuminen historiallisuuden ja muutosten kustannuksella, mikä jossain määrin vaikeuttaa kokonaiskuvan muodostamista eri osatekijöiden keskinäisistä vaikutussuhteista. Helsingin suurkaupunkivisioiden tarkastelussa tutkija painottaa suunnitelmia ja uudisrakennuksia käyttäen esimerkkeinä muun muassa Pro Helsingfors -suunnitelmaa, keskustan asemakaavakilpailua sekä joukkoa keskustaan ja pääkatujen varsille 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa valmistuneita rakennuksia. Sen sijaan se aikalaisten arkielämän ja Helsingin kaupunkimaiseman historiallisesti kerrostunut ja visuaalisesti vaihteleva todellisuus, jota vasten eri tahot visioivat pilvenpiirtäjiä ja muodostivat käsityksiään modernista kaupungista, on tutkimuksessa jäänyt verraten ohuen tarkastelun varaan.

Laine kuvaa ja analysoi monipuolisesti niin kaupunkikirjoitusten ja kaupunkia koskevan kaunokirjallisuuden kuin erilaisten kuvien ja elokuvan merkitystä modernia kaupunkia ja Helsinkiä koskevien käsitysten muodostumisessa. Tutkimuksessaan hän osoittaa niiden tiiviit yhteydet kansallisiin ja kansainvälisiin muutoksiin. Monelle tieteenalalle ulottuvana mutta sektorijatteluun luisumatta hänen tutkimuksensa rakentaa synteesiä, kokonaistulkintaa sotien välisen ajan helsinkiläisten maailmasta; tässä suhteessa se edustaa syvällisesti kulttuurihistoriaa.

Pilvenpiirtäjiin liittyvän keskustelun kautta tekijä nostaa esiin tär-

keitä ja kiinnostavia näkökulmia modernisaatioprosessiin, 1920-luvulla rakentuvaan moderniin kaupunkiin ja uuteen kaupunkikulttuuriin erityisesti Helsingin kaupunkihistorian näkökulmasta. Laine liittää pilvenpiirtäjäkeskustelun luontevaksi osaksi kansainvälistä ja kansallista kaupunkilaisidentiteettien rakentamista. Kokonaisuutena Silja Laineen tutkimus 1920- ja 1930-luvun Helsingin pilvenpiirtäjäkeskustelusta ja urbaanista mielikuvituksesta on temaattisesti monitahoinen, analyttisesti jäsenyvä ja monenlaisista aineksista rakentuva synteesi, joka yhdistää modernin kaupungin historiaa ja sen kaupunkikulttuurin todellisuutta kiinnostavalla tavalla omaan aikaammekin ja taas kerran ajankohtaisiin kysymyksiin tornirakennusten tarpeellisuudesta.

– ANJA KERVANTO NEVANLINNA

Rajamailla

Erkka Railo: Henkilökohtainen on poliittista. Neuvottelu politiikan sukupuolittuneesta työnjaosta Annan julkaisemissa poliitikkojen henkilökuissa 1975–2005. Annales Universitatis Turkuensis, C 310, Turun yliopisto 2011. 292 s.

Oppiaineet ja tieteenalat ovat konventioita, joiden sisällöstä tiedeyhteisö käy jatkuvaa "neuvottelua", aivan kuten naistenlehti "yksityisestä ja yhteiskunnallisesta tilasta" poliitikkojutuissaan. Erkka Railon väitöskirja on institutionaalisessa mielessä historian tutkimusta, sillä se on tehty poliittinen historia-nimiseen oppiaineeseen. Historiantutkijataustaisena journalistiikan professorina olen lisäksi sitä mieltä, että Railon tutkimus olisi käynyt väitöskirjasta myös journalismin-

tutkimusta leipälajinaan harjoitavissa oppiaineissa; itse asiassa työnojaa raskaammin journalismintutkimukseen kuin historian tutkimukseen. Institutionaalisten rajojen yli kurottelu onkin suotavaa, mutta ongelmatonta se ei koskaan ole.

Railo linjaa (s. 21), että hänen tutkimuksensa "pohjautuu kriittisen kulttuurintutkimuksen tutkimussuunnan pohjustamaan tutkimustraditioon", että kulttuurilla voidaan tarkoittaa mitä tahansa inhimillisen toiminnan ilmiöitä tai seurauksia", ja että kulttuurintutkimuksessa kielen merkitysten tulkinnalla on keskeinen osa. "Siinä lähdetään tavallisesti liikkeelle kysymyksestä, kuinka tekstiä tai kieltä tulisi tulkita ja mikä on sen suhde todellisuuteen", hän kirjoittaa myös.

"Suhde todellisuuteen" on linjauksia, joka vetää tutkimusta kohti historian tutkimuksen perinnettä – kuinka asiat oikeasti menivät. On sellaista tutkimusta, jota kiinnostaa vain kielellisestä tai kuvallisesta ilmaisusta – teksteistä – ulos tulkittu todellisuus, ei se, mistä tekstit varsinaisesti ovat kertovinaan. Railo kumminkin sitoutuu sellaiseen tutkimussuuntaukseen, jolle tulkinnot ovat kontekstisidonnaisia. Kieli luo sosiaalista todellisuutta, mutta tekee sen ajassa ja paikassa.

Myöhemmin (s. 28) Railo kuvaa otettaan näin: "Sovellan tutkimuksessani tekstianalyttista luentatapaa, jossa haen poliitikkojen haastatteluista yhteneväisyyksiä ja eroja. Analysoin tekstien erojen ja yhtäläisyyksien kautta, millä tavoin erilaiset poliitikkojen henkilökuviin alakategoriat syntyvät, kehittyvät ja katoavat sekä miten naisten ja miesten poliittisen osallistumisen ehdot ja mahdollisuuden kehittyvät Annan julkaisemien tekstien näkökulmasta vuosina 1975–2005." Edelleen (s. 29) hän lupaa selittää "teksteissä ilmenneitä eroja ja yhtäläisyyksiä ajallisen kontekstoinnin avulla".

Journalismintutkimuksen konventioihin kuuluu, että tutkimusmenetelmää esitellään ja perustellaan välillä hyvin laajasti. Railon ”tekstianalyttisen luentatavan” joutuu kuitenkin tulkitsemaan hänen analyysitekstistään. Se osoittautuu historian tutkimukselle ominaisella tavalla kotikutoiseksi – ja kontekstoinnin ansiosta se toimii. Olisi sitä silti voinut eksplisiittisemmin lukijalle avata.

Kontekstointi tapahtuu tutkimuskirjallisuuden avulla, ja kirjallisuuden valintaa ohjaa kysymyksenasettelu, työn alaotsikon ”sukupuolittunut työnjako”. Näkökulmaa voi luonnehtia emansipatoriseksi ja feministiseksi, alan gurut Yvonne Hirdmanista Judith Butleriin ovat mukana, samoin relevantti kotimainen kirjallisuus. Tutkimus, jonka kanssa Railo keskustelee, on varsin voittopuolisesti median ja journalismin tutkimusta, jota hän tuntee hyvin ja on lukenut tarkasti. Tästä toisaalta seuraa, että historiallinen kontekstointi tapahtuu välillä hyvinkin abstraktilla tasolla: yhteiskunnan suuret liikevoimat liikkuvat myös naistenlehtien tekstejä. ”Kohtalon koura juottaa väkijuomaa”, ilmaisi saman ajatuksen aikoinaan Eppu Normaali.

Koko kehän voisi karkeasti kuvata näin: Ihmisten maailmassa tapahtuu asioita. Ajassa ja paikassa toimiva media valikoi ihmisille tulkinnan palasia siitä, mitä tapahtuu. Ihmiset lukevat, katsovat ja kuuntelevat ja tykönään tulkitsevat sitä, mitä media maailmasta kertoo. Maailma, ja ihmisten kuva siitä, liikkuu taas johonkin suuntaan. Nyt voisi ajatella, että Railo, historian tutkija kun on, olisi kiinnostunut myös siitä, miten naistenlehti Anna palasia maailmasta valikoi. Hieman yllättävää on, että hän ei ole haastatellut haastateltavissa olevia Annan toimittajia, jotka kirjoittivat analysoitavat jutut, ja päätoimittajia ja toimituspäälliköitä, jotka antoivat toimittajille toi-

meksiantoja. Loppuluvussa (s. 256) Railo toki suoraan viittaa naistenlehden lajityyppiin: ”Annan on ylläpidettävä ja tuotettava mielikuvaa kahdesta dikotomisesta sukupuolesta sekä niiden toinen toisensa poissulkevasta, mutta toisiansa täydentävästä luonteesta, jotta se kykenisi olemaan uskottava naistenlehti.”

Mutta rajattavahan on, ja kontekstoiva tekstianalyysi on yksi mahdollinen ja hedelmällinen tapa tehdä mediahistoriallista tutkimusta. Voi ajatella, vaikka Railo ei sitä sano, että laskeutuminen toimituksen tasolle veisi tutkimuksen syrjäpolulle. Tässä tutkimuksessa tulos joka tapauksessa on sillä tavalla historian tutkimuksenomainen, että pääluvut muodostavat väljiä kronologisia periodeja, joiden sisällä painopisteet vaihtelevat. Vaikka samat perusteemat säilyvät, niiden sisällä tapahtuu koko ajan. 1970-luvun poliitikko eli kovin toisenlaisessa (media) maailmassa kuin 2000-luvun kollega, ja vaikka perusasiat pysyvät samoina, pintatasolla on tapahtunut paljonkin.

Institutionaalisessa suhteessa historian tutkimuksen suunnalta tulevana Erkkä Railon väitöskirja on hyvä avaus mediahistoriallisen tekstianalyysin suuntaan. Tekijä tuntee erinomaisesti aiheen kannalta relevanttia median ja journalismin tutkimusta ja on siksi kyennyt toimivaan sovinnain rajojen ylittämiseen. Nykyisyys vaikuttaa siihen katseeseen, jonka me luomme menneisyyteen. Niinpä historiantutkijat voisivat laajemminkin alkaa ymmärtää, että (muutakin kuin lähi)menneisyyttä kannattaa tarkastella myös viestinnällisestä näkökulmasta.

– RAIMO SALOKANGAS

Opas historiallisen ajattelun opettamiseen

Bruce A. VanSledright: The Challenge of Rethinking History Education. On Practices, Theories, and Policy, New York and London: Routledge 2011. 224 s.

Historianopetuksesta anglosaksisessa maailmassa käyty kamppailu ei osoita tyyntymisen merkkejä. Opetusta ohjaavissa dokumenteissa historia näyttää yhä vahvemmin suurta kertomusta vaalivan identiteettiaineen sijasta kriittisiä valmiuksia koulivana taitoaineena. Muutos ei kuitenkaan ole konkretisoitunut opettajien toiminnassa. Historianopetuksen traditio ja kansallisten tavoitteiden puolesta puhuvat poliitikot painavat opetusta yhä vanhaan muottiinsa.

Yhdysvalloissa uudenlaisen historianopetuksen suunnannäyttäjänä on toiminut Marylandin yliopiston professori Bruce A. VanSledright. Yhdeksän vuotta sitten hän julkaisi *In Search of America's Past* -teoksensa, jossa hän käsitteli historiallisen ajattelun opettamista alakoulussa. Uudella *The Challenge of Rethinking History Education* -kirjallaan VanSledright pyrkii näyttämään aineenopettajille, millaista nykyisten tavoitteiden mukainen historianopetus voisi olla lukiossa.

Historianopetuksen muutosta havainnollistaakseen VanSledright aloittaa teoksensa kuvailemalla kahden samassa koulussa työskentelevän opettajan erilaista tapaa opettaa historiaa, tässä tapauksessa Yhdysvaltain sisällissotaa. Toisen opettajista lähestyy aihetta Abraham Lincolnin henkilöhaamon kautta. Hän kertoo ihailemansa presidentin taustoista ja toiminnasta puuttumatta sen

enempää sisällissodan syihin kuin tapahtumiin. Kyseinen opettaja loihii Lincolnista kuvan orjuutta vastustavana ja Yhdysvaltain yhtenäisyyttä vaalivana suurmiehenä. Opettaja on taitava kertoja, ja oppilaat pitävät hänen opetustavastaan. Hänen kurssinsa ovat aina täynnä, ja hänet on valittu monesti koulunsa suosituimmaksi opettajaksi. Toinen koulun historianopettajista opettaa asioita dokumenttien avulla. Kyseinen opettaja ei jaa oppilaille valmiita vastauksia, vaan panee nämä tekemään omia tulkintojaan. Hänen opetuksessa oppilaiden pitää itse päätellä, vastustiko Lincoln orjuutta periaatteellisista syistä vai oliko hänen kantansa pelkkää politiikointia. Ensimmäisen opettajan opetuksen voi sanoa tähtäävän kollektiivisen muistin vaalimiseen – siihen, että sosiaalistetaan oppilaat yhteisen menneisyyden kunnioittamiseen. Historianopetus toimii näin parhaimmillaan liimana, joka yhdistää kansakuntaa. Jälkimmäinen opettaja sen sijaan opettaa oppilaat kyseenalaistamaan vallitsevina totuuksina pidettyjä näkemyksiä. Hän pyrkii opetuksellaan rokottamaan oppilaat manipulaatiota vastaan.

Näinkin erilaista opetus voi olla saman koulun sisällä. Mutta miksi oppilaat sitten ovat halukkaampia osallistumaan opetukseen, jossa he ovat kuuntelijan roolissa kuin opetukseen, jossa he saavat tehdä omia tulkintoja? Oppilaiden mielestä jälkimmäisen opettajan opetustapa vaatii heiltä paljon työnteokoa. Heidän on myös kestettävä tiedon tulkinallisuudesta johtuvaa epävarmuuden tunnetta. Osa oppilaista kertoo pitävänsä tällaisesta opetuksesta, mutta monet haluaisivat päästä ensin kuvatun opettajan kursseille, koska siellä oppiminen on heidän mukaansa selkeämmin hallittavissa. Kyse on siitä, miten opettajat kuvaavat historiatiedon luonnetta oppilailleen. Kyse on myös siitä, mitä opettajat

itse pitävät historianopetuksen tavoitteena. Vaikka kirja keskittyy kuvaamaan taitopainotteisen opetuksen toteuttamista, se tarjoaa myös selityksen, miksi suuri osa opettajista pitäytyy vanhassa opetustraditiossa huolimatta opetusviranomaisten ja alan tutkijoiden yrityksistä muuttaa opetuksen suuntaa.

VanSledright kuvaa kirjassaan historianopetuksen muutosta Yhdysvalloissa, jossa on 1990-luvulta lähtien yritetty luoda kaikille yhteisiä kansallisia tavoitteita. Vuosikymmenen puolivälissä saatiin aikaiseksi malli, jossa historian tapahtumien mieleen painamisen sijasta oli tarkoitus keskittyä historiallisen ajattelun opettamiseen. VanSledright nostaa tämän työn edeltäjäksi 1950-luvulla alkunsa saaneen *the Amherst Projectin*, jossa ryhmä historioitsijoita ja historianopettajia loi historianopetukselle uudet suuntaviivat. Niiden mukaan opetuksessa oli oleellista kehittää oppilaiden kognitiivisia kykyjä ja kriittistä asennetta. Hanke kohtasi kuitenkin käytännön hankaluuksia, sillä kaikki opettajat eivät olleet valmiita muuttamaan opetuksensa lähtökohtia. *Amherst Projectissa* mukana olleet näkivät ratkaisuksi pyrkiä muuttamaan koko amerikkalaista koulukulttuuria tutkivaa oppimista kannustavaksi. Uudenlaisen koulukulttuurin ei uskottu syntyvän hetkessä vaan vuosikymmenten pitkäkestoisen kehityksen seurauksena. Ennen kuin hanke alkoi tuottaa tuloksia sen rahoitusta supistettiin ja Vietnamin sota suuntasi amerikkalaisten huomion koulun uudistamisesta muihin asioihin.

Amherst Projectin esiin nostaminen on tärkeää monessakin mielessä. Usein historiallisen ajattelun opettamisen alku sijoitetaan brittiläiseen *New History* -koulukuntaan ja *Schools Council History Projectiin* 1970-luvun alkuun. Kyseisen koulukunnan vaikutuksen voi sanoa elävän tänäkin päivänä

brittiläisessä historianopetuksessa kansallisen opetussuunnitelman muodossa. Epäonnistuneita hankkeita, kuten Amherst Projectia, ei alan julkaisuissa usein käsitellä. Amherst Projectilla on kuitenkin annettavaa historianopetuksen kehittäjille. Se osoitti, että historianopetuksen muuttaminen vaatii vahvaa panostusta koulukulttuurin muuttamiseen ja ennen kaikkea aikaa. Yhden sukupolven aikana ei vielä kannata odottaa syvälekävää muutosta.

Amherst Projectin ja *Schools Council History Projectin* tukena olivat historian didaktiikan tiedeyhteisö ja johtavat opetusviranomaiset. Opetusta ohjaavilla dokumenteilla ja uudenlaisella historiandidaktisella oppimateriaalilla opettajat yritettiin saada muuttamaan opetustaan. Suuri osa opettajakunnasta kuitenkin harasi muutosta vastaan. Osaltaan syynä lienee ollut opettajien haluttomuus vaihtaa hyväksi kokemaansa opetustapaa heille vieraaseen tapaan, osaltaan opettajien näkemyksestä, että historiaa opiskellaan sen itsensä eikä välineellistettävien taitojen vuoksi. Opettajien muutosvastarinta sai tukea poliitikoilta, jotka puhuivat kansallisen itsetunnon ja yhtenäisyyden rapautumisesta, joka uhkasi, mikäli kyseisten projektien mukainen opetus valtaisi alaa sisältöjä painottavalta opetuselta. VanSledrightin mukaan sisältöpainotteisen opetuksen tradition voima johtuu suurelta osaksi kollektiivisen muistin projektista, jonka mukaan jokaisen amerikkalaisen pitää olla selvillä kansakunnan rakentamisen kertomuksesta. Ehdotukset eräänlaiseksi kansalaisuskonnoksi kohonneen kertomuksen heikentämisestä kouluopetuksessa uhkaavat sen puolustajien mukaan amerikkalaisen yhteiskunnan ydintä. Joissain osavaltioissa, kuten Floridassa on jopa lainsäädännöllä määritelty, miten oppilaille pitää välittää kansakunnan rakentamisen suurkertomus.

VanSledright varoittaa tällaisen opetuksen vaaroista. Vaikka kansalliseen suurlukemiseen perustuvan opetuksen uskotaan lujittavan kansallista kiinteyttä, sillä saattaa myös olla päinvastainen vaikutus. VanSledright käyttää tästä esimerkkinä Terrie Epsteinin tutkimusta vähemmistöjen suhtautumisesta kansalliseen historiaan.¹ Epstein on tuonut esille Yhdysvaltain mustan väestönsosan (Afrikan amerikkalaisten) perustavan historiakuvansa epävirallisen historiakulttuurin, erityisesti vanhempien ja isovanhempien muistelukerronnan varaan, koska virallinen historiakulttuuri jättää huomiotta tai marginalisoi mustan väestönsosan merkityksen Yhdysvaltain historiassa. VanSledrightin mukaan Epsteinin tutkimustulokset viittaavat siihen, että kollektiiviseen muistiin perustuva historianopetus vahvistaa samalla myös sen vastadiskursssia. Tämä taas saattaa vahingoittaa luottamusta koko koulujärjestelmään. Samasta asiasta on hiljattain varoitannut myös kanadalainen Stéphane Lévesque.²

Jos teoksen alkuosa toimi eräänlaisena perusteluna sille, miksi historiallisen ajattelun opettaminen ei vielä ole tehnyt läpimurtoa Yhdysvalloissa, kirjan loppuosa näyttää, millaista taitopainotteinen opetus voi olla. VanSledright tarkastelee nuoren lukion

historianopettajan, Thomas Beckerin tapaa opettaa 15–16-vuotiaita nuoria. Hän kuvaa Beckerin opetusta hyvin konkreettisesti, jotta lukija saa selkeän käsityksen siitä, mitä oppitunneilla tapahtuu. Hän myös analysoi Beckerin pedagogiikkaa ja opetuksen vaikutuksia. Becker ei näyttäydä minään yliopettajana vaan pikemminkin noviisina, jolla on kova halua saada oppilaat oppimaan. Kirjassa kuvataankin realistisesti myös Beckerin epäonnistumisia, esimerkiksi hänen epäonnistunutta ajankäyttöään ja oppilaiden kritiikitöntä suhtautumista lähteiisiin. VanSledrightin kirjan sanoma on, ettei taitopainotteiseen opetukseen ole oikotietä. Vaikka opettaja kuinka yrittäisi opettaa järkevästi, koulun arki ja vanha traditio aiheuttavat kitkaa.

Realistisen koulukuvauksen takia VanSledrightin teos on terveellut lisä historiandidaktiseen kirjallisuuteen. Historianopettajat kaipaavat kaunistelemattomia esimerkkejä taitopainotteisen opetuksen toteuttamisesta ja mallia, jonka pohjalta he rohkaistuisivat kokeilemaan sitä itse. Beckerin opetuksen varsin yksityiskohtainen käsittely tekee kirjasta kuitenkin kahden tyylilajin sekamuodon: akateeminen lukijakunta viihtyy ennemmin kirjan alkuosan ja käytännön opetustyössä olevat opet-

tajat loppuosan parissa. Tätä voi pitää kirjan heikkoutena, tutkijoiden ja opettajien kun on jo muutenkin väitetty elävän eri planeetoilla.³ VanSledright pyrkii teoksellaan voittamaan ennen kaikkea opettajat taitopainotteisen opetuksen kannalle. Kirjan rakenne ei ehkä miellytä kaikkia lukijoita, mutta yhden opettajan esimerkin varaan rakentuvana teos on oiva tapa välittää ainedidaktisen tutkimuksen näkökulmia laajemmalle yleisölle. Teoksella on paljon annettavaa myös suomalaisille tutkijoille ja opettajille, koska punta-roimme yhdysvaltalaiskollegojemme tavoin samoja historianopetuksen liittyviä kysymyksiä.

– JUKKA RANTALA

---

1. Terrie Epstein (2009) *Interpreting National History. Race, Identity, and Pedagogy in Classrooms and Communities*, New York: Routledge.

2. Stéphane Lévesque (2008) *Thinking Historically. Educating Students for the Twenty-First Century*. Toronto–Buffalo–London, University Toronto Press, 57.

3. Walter C. Parker (2010) Preface. Teoksessa Walter C. Parker (toim.) (2010) *Social Studies Today*. Research & Practice, New York and London: Routledge, IX–X.

Palkittuja

Vuoden tiedekirja -palkinto 2010 on myönnetty filosofian tohtori Helena Hallenbergille ja filosofian tohtori Irmeli Perholle teoksesta *Ruokakulttuuri islamin maissa* (Gaudeamus). Palkinnon jakavat edellisenä vuonna ilmestyneestä ansiokkaasta suomalaisesta tiedekirjasta Suomen tiedekustantajien liitto ja Tieteellisten seurain valtuuskunta.

Vuoden 2011 Suomen tiedepalkinto on myönnetty professori Simo Knuutilalle. Suomen tiedepalkinto jaetaan joka toinen vuosi tunnustuksena korkeatasoisesta ja kansainvälisesti erityisen merkittävästä tieteellisestä tutkimuksesta. Palkinnon saajasta päättää opetusministeri Suomen Akatemian esityksestä.

Suomen tietokirjailijat ry:n Warelius-palkinto on myönnetty professori Jaakko Hämeen-Anttilalle. Suomen tietokirjailijat ry on jakanut Vanhan kirjallisuuden päivillä toisen Warelius-palkinnon äidinkielenopettaja Leena Laulajaiselle. Warelius-palkinto myönnetään vuosittain tietokirjailijalle, jolla on laaja ja korkealaatuinen tietoteostuotanto tai jolla on ollut merkittävä vaikutus suomalaiseen tietokirjallisuuteen.

Uusi kansainvälinen refereejulkaisu

Pohjoismainen monitieteinen työelämän tutkimuksen refereejulkaisu *Nordic Journal of Working Life Studies* on ilmestynyt (1 / 2011). Työelämän tutkimuskeskus ry. on ollut mukana lehden perustamisessa. Lehden päätoimittaja on Helge Hvid ja osoite on www.nordicwl.dk.

Kirjoittajat

Marko van den Berg on filosofian tohtori, Helsingin normaalilyseon historian ja yhteiskuntaopin lehtori.

Tapio Bergholm on Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian dosentti ja Itä-Suomen yliopiston Suomen historian dosentti.

Christof Dejung on professori, Universität Konstanz.

Henrik Forsberg on espoolainen filosofian maisteri.

Pekka Harttila on helsinkiläinen suurlähettiläs ja varatuomari.

Anna-Emilia Hietanen on valmistunut Meksikon UNAM-yliopistosta Latinalaisen Amerikan tutkimuksen tohtoriksi erikoisalanaan muistin politiikat Meksikossa ja Chilessä.

Markku Hyrkkänen on yleisen historian professori Tampereen yliopiston historiatieteen ja filosofian laitoksessa.

Teemu Häkkinen on filosofian maisteri ja tohtorikoulutettava Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa.

Mari Isoaho on filosofian tohtori, Helsingin yliopiston tutkijakollegium.

Marianne Junila on Oulun yliopiston Suomen ja Skandinavian historian dosentti.

Heli Kaarina Kananen on filosofian tohtori, tutkijatohtori, Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen.

Vesa-Matti Kari on filosofian maisteri ja Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen tohtorikoulutettava.

Kaisa Kauranen on helsinkiläinen valtiotieteiden lisensiaatti.

Anja Kervanto Nevanlinna on Helsingin yliopiston kaupunkihistorian dosentti.

Anna Kuismin on Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen ja kotimaisen kirjallisuuden dosentti, Koneen Säätiön vanhempi tutkija, Helsingin yliopiston tutkijakollegium.

Katja-Maria Miettunen on filosofian tohtori, Tampereen yliopisto.

Marko Nenonen on Tampereen yliopiston Suomen historian dosentti.

Jukka Rantala on Helsingin yliopiston historiallis-yhteiskuntatieteellisen kasvatuksen professori.

Pilvi Torsti on valtiotieteiden tohtori, tutkijatohtori, Historiatieteiden tutkimuskeskuksen johtaja.

Raimo Salokangas on Jyväskylän yliopiston journalistiikan professori.

Jouko Vahtola on Oulun yliopiston Suomen historian professori.

Ritva Wäre on Helsingin yliopiston taidehistorian dosentti.

Notes on the contents

Marko van den Berg and Pilvi Torsti have edited a theme issue on history consciousness. All the articles are interlinked by the concept of history consciousness. However, the range of the articles is very wide – from political history to different micro-level phenomena and conceptions related to the past of ordinary people. Our history consciousness is based on a myriad of sources, and the different types of articles strongly reflect that diversity, and the variety of different histories.

In his article dealing with historical thinking as a tool for understanding oneself, Markku Hyrkänen shows that historical thinking acts as a tool for understanding oneself by addressing significant historical information in the present. The question of whether we still can learn from history can also be answered by analysing the function of historical thinking.

In his article, Henrik Forsberg discusses whether death by starvation can be seen as a patriotic deed and focuses on the last years of starvation in Finnish written history culture in 1870–1900. Approximately 6–7% of the Finnish population died in 1866–1868 during a crop failure as there was a shortage of food, which caused epidemics. It was essential to the formation of

the nation and anchoring the national ideology how quickly the national meaning of the trauma could be explained in the rapidly changing society or alternatively, not to talk about it at all.

Where did the ordinary people in the 19th century obtain a basis for their history conception in an era when only a small amount of popular history literature had been published. The article by Kaisa Kauranen and Anna Kuismin discusses the chronicles of Efraim and Kustaa, two ordinary men from the 19th century, who prepared annuals, year-based history presentations. A tailor from Laitila and a crofter from Joroinen, respectively, used the local tradition and several written sources as a reference. Their chronicles are interesting examples of how the generations before the establishment of the folk school became active writers upon their own initiative in Finland.

The article by Marianne Junila focuses on the civil war as remembered by schoolchildren in the autumn of 1918 and discusses the impact of the war on the history consciousness of schoolchildren. In the autumn of 1918, after four months of the end of the civil war, schoolchildren in Tampere were assigned to remember the events and their personal experiences during the civil war. In the previous spring, they had witnessed ruthless urban combat and the capturing and execution of the Red Guards after the victory of the White Guards. How did the schoolchildren perceive the war? What term did they use to refer to the war? What did they think the war was about? Who were the parties to the war?

The debate on wars and their meanings has mainly been at the level of a societal story and the participants have included researchers, journalists and politicians. But is it possible to form an overall idea of what citizens think of wars? Pilvi

Torsti focuses on the conceptions of those at 15–79 years of age regarding the 1918 war and the wars during the Second World War in Finland. The article deals with the multidimensional war perceptions of the Finns, based on the material compiled in the History Consciousness in Finland research project that consists of survey material representing the Finnish population and interviews with respondents selected from among those who took the survey.

Boys are interested in war. Previous generations have familiarised themselves with the them through comic strips, plastic assembly kits and films. The youngest generations have learned about war through different virtual games and live role playing. Jukka Rantala discusses war as a product of history culture and the background and possible impact of its enchantment on the attitudes of young people.

The integration of those evacuated from Finnish Karelia has commonly been regarded as a success story. In fact, this history conception that describes adaptation can be called a story of good adaptation. Heli Kaarina Kananen discusses the emergence of the adaptation story, the identity of those evacuated and the identity production concerning them.

“Generation” is a popular concept that is also considered to be capable of explaining history. Conceptions on the significance of generations are based on theories created in the early 20th century regarding the social generation. In her article, Katja-Maria Miettunen discusses theories related to remembering the past and establishing a generation on the interface between remembering the past and research in light of generation ideas concerning the 1960s and asks what the significance of the generation is in the history conception of the era and also more generally in history consciousness.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2011

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2011 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 40 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävain Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 27 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 28 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävain Liittoon (40 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävain Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (27 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (28 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi .....

Lähiosoite .....

Postitoimipaikka .....

Lipuke lähetetään kirjekuudessa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelupuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelupukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteerit: Veikko Kallio, Saunalahdenkatu 18 A 25, 02330 Espoo, 050-5211540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net
Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineisto julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna.

Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2010: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 40 €, korkeakouluopiskelijoilta 27 €, yhteisöltä 50 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 28 €.

Vuosikertatilauksessa yms. 45 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoitaututaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelupukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävä riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Markku Peltonen*
Varapuheenjohtaja: professori *Petri Karonen*
Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 22 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidel historian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Laadukkaiden painotöiden
tekijä palveluksessasi.

Vammalan Kirjapaino Oy
Harjukatu 8, 38200 Sastamala, p. (03) 512 3456
Mekaanikonkatu 19, 00880 Helsinki